

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTA ÇAĞDA KARADENİZ TARİHİ VE COĞRAFYASI
(8-13. YY)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Önder GÜLER

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTA ÇAĞ'DA KARADENİZ TARİHİ VE COĞRAFYASI
(8-13. YY)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Önder GÜLER

Jürimiz,tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini
oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulununtarih ve sayılı
kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Orta Çağda Karadeniz Tarihi ve Coğrafyası
(8-13. YY)****Önder GÜLER****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Ortaçağ Bilim Dalı****Elazığ-2018; Sayfa: XV+282**

En eski dönem tarihçileri Karadeniz'i bileşik bir yaya benzetiyorlardı. Bu yayın batı ucu, Karadeniz'in diğer denizlerle bağlantı kurduğu Boğaziçi'nde, doğu ucu ise Kafkas dağlarından gelen suyla beslenen Rıyon ırmağındadır. Bunların arasında kuzeye doğru kıvrılan iki kavis vardı. Bunlardan biri Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna kıyılarından, diğeri ise Gürcistan ve Rusya sahillerinden geçmekteydi. Birbirlerine doğru radikal bir eğim yapan bu kavisler, iki sığ körfezi oluşturmaktaydılar. Batıdaki kavis; Tuna ve Dinyeper ırmaklarının ağzından dolaşırken, doğudaki kavis ise; Karadeniz'i Azak denizine bağlayan ve Kimmerya Boğazı diye bilinen Kerç Boğazı'na doğru uzanmaktaydı. Ve bu iki kavis Kırım yarımadasında birleşmekteydi. Nitekim yay üzerinden bu tarife devam edersek, eski coğrafyacıların ifade ettiği kadar düz olmayan bu giriş (yani yayın tutturulduğu ve çekildiği ip), modern Türkiye boyunca uzanmaktaydı.

Bu bakımdan Karadeniz, kendisine kıyısı olan ülkelerce ve bu denize gelen ilk Yunan kolonileri sayesinde isimlendirilerek, farklı zaman dilimlerinde çeşitli adlandırmalara sahip olmuştu. Böylece Karadeniz; en eski Yunanca'da Pontos Axeinos yani Kasvetli ya da Kara olarak isimlendirilmişti. Özellikle Bulgarca ve Rusça'da Çerno More, Romence Marea Neagra, Ukraynaca Çorne More, Gürcüce Şavi Zğva gibi çeşitli dillerde de adlandırılmaları mevcuttur.

Diğer taraftan kuzeyde ve batıda geniş Tuna, Dinyeper, Dinyester ve Don nehirleriyle beslenen sulak alanlar, güneyde hızlı akan Kızılırmak, Yeşilırmak ve Fasis (Riyon) nehrinin oluşturduğu küçük deltalara zıtlık oluşturmaktaydı. Nitekim iklimlerde de farklılıklar vardı. Kuzeybatının step bölgelerinde soğuk kışlardan sonra sıcak ve kuru yazlar yaşanmaktaydı. Güneydoğu yaylalarında ise astropikal iklim sonucu kışlar ılık, yazlar nemli ve bol yağışa sahip bir iklim mevcuttu.

Karadeniz'in bu coğrafi ve ekolojik yapısının yanı sıra Asya'nın iç kesimlerinden Hazar denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey ve çevrelerine kadar gelen bozkır Türkleri, buralarda hâkimiyetler kurarak, Karadeniz'in siyasi ve ticari yapısına etki etmişlerdi. Dolayısıyla Karadeniz havzası kıyı ve iç kesimlerinin tamamı göçebe Türk kavimleri olan; Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Sabirler, Avarlar, Ogurlar, Uzlar, Peçenekler, Hazarlar, Kumanlar ve Moğollar tarafından ele geçirilmişti. Ayrıca sonraki yüzyıllarda Karadeniz hâkimiyetinde önemli siyasi ve ticari etkilere sahip olan Karadeniz'in güneyindeki Anadolu Pontus Devleti, Roma ve onun devamı olan Bizans, Selçuklu Devleti, Anadolu Türk Beylikleri ve Trabzon Rum imparatorluğu Karadeniz'in siyasi ve ticari hayatında önemli gelişmelere sebep olmuşlardı.

Özellikle bu göçebe Türk kavimleri dışında kuzeyden gelen Gotlar ve Ruslar Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmuşlardı. Bu bakımdan M.Ö. 6 ve 5. Yüzyıllardan başlamak suretiyle Karadeniz'in güney ve kuzey bölgelerinde Grek ve Yunanlılar tarafından birçok koloniler kurulmuştu. Öyle ki, Batı Ege kıyılarında ve Kıta Yunanistan'da yaşayanlar çeşitli tahıl ve hububat ürünlerine ihtiyaç duymaktaydı. Fakat yaşadıkları bölge dağlık ve herhangi bir tahıl ya da hububat ürünlerinin yetiştirilmesine uygun bir coğrafya olmadığından, bu ürünleri elde etmek için önce Marmara kıyıları ve İstanbul'a, sonrasında ise Karadeniz'e gelerek, hem Anadolu hem de Kuzey Karadeniz kıyılarında birçok ticari koloniler kurarak buralarda ticaret yapmaya başladılar. Özellikle bu ticaretin yapılmasına yönelik olarak, Karadeniz'in Batı ve Kuzey kıyılarında iyi miktarda tahıl, et, balık ve diğer başka hayvan ürünlerinin üretimi yapılmaktaydı. Dolayısıyla Karadeniz'in kuzey ve güneyinde yetiştirilen ve üretilen ürünlere, Anadolu ve Ege bölgesinin yoğun nüfuslarından dolayı ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir müddet sonrada bu bölgeler arasında yoğun ticari ilişkiler silsilesi başlayacaktı.

Milattan sonraki yıllarda da Karadeniz üzerindeki bu ticari ilişkiler devam etmişti. Böylece Karadeniz liman kentlerinden alınan ürünler, hem Kuzey Anadolu kıyılarındaki limanlar ve İstanbul üzerinden güneydeki ve Avrupa ülkelerine hem de

Tuna nehri ağızındaki limanlar aracılığıyla karayolu ve Doğu yolu üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştırılmaktaydı.

11 ve 12. Yüzyıllara gelindiğinde ise Akdeniz'deki İslam devletlerinin üstünlüğü önce Normanların sonrasında ise İtalyan şehir devletlerinin hâkimiyetine geçti. Fakat bu durumun, Karadeniz ile pek bir alakasının olmadığı gibi gözükse de, aslında dönemin Bizans imparatoru Alexios Komnenos, 1082 yılında Karadeniz'de ortaya çıkabilecek Norman tehlikesini uzaklaştırdığı gerekçesiyle Venediklilerle anlaşma yaparak, onlara imparatorluğun bütün limanlarında her türlü gümrük ve sınırlamalardan muaf tutulduğu ticari bir imtiyaz vermişti. Bu imtiyazlar daha sonra Bizans imparatorluğu tarafından İtalya'nın Pisa ve Cenova şehir devletlerine verilmiştir. Fakat bu sefer de bu imtiyazlar, Bizans imparatorluğunu siyasi ve ekonomik olarak güçsüz düşürmüştür.

İlerleyen zamanda gemicilikte iyi bir seviyeye ulaşan İtalyan şehir devletleri, Akdeniz ticaretini ele geçirdiler. Fakat Karadeniz ürünlerine de ihtiyaç duymaktaydılar. Nitekim sonraki yıllarda Bizans imparatorluğunun İtalyan şehir devletlerini Karadeniz'e sokmama mücadelesine rağmen, İtalyanlar Karadeniz'e girerek, Karadeniz havzasının çeşitli kıyılarında ticaret kolonileri kurmuşlardı. Özellikle Kuzey Anadolu ve Kırım kıyılarında önemli İtalyan ticaret limanları mevcuttu.

Dolayısıyla Karadeniz ticaretinde önemli bir faktör olan İtalyanlarla birlikte bölge ticareti önemli bir yükselişe geçmişti. Tabi ki bu İtalyanların Karadeniz ticareti içerisinde Bizans İmparatorluğu, Selçuklu Devleti ve öncesinde Karadeniz'in kuzeyindeki Hazarlar gibi bazı göçebe Türk kavimlerinin de önemli bir katkısı vardı.

Anahtar Kelimeler: Tuna, Hazarlar, Bizans, Selçuklu, İtalyan Ticareti.

ABSTRACT**Doctoral Thesis****The History and Geography of The Black Sea in Medieval
(8-13. cent.)****Önder GÜLER****Fırat University****Social Sciences Institute****The Departments of History****The Departments of Middle Ages History****Elazığ-2018; Page: XV+282**

The earliest period historians resemble the Black Sea as a compound spring of barbarians. This publication is located on the Bosphorus, where the Black Sea connects with other seas, and the eastern part of the Raion River, which is fed with water from the Caucasus Mountains. Among these were two curves that twisted to the north. One of them was from the coasts of Bulgaria, Romania and Ukraine, and the other was from the coasts of Georgia and Russia. These curves, which make a radical inclination towards each other, form two shallow gulfs. Curve in the west; The Danube and the Dinyeper are wandering through the mouths of the rivers; Reaching the Kerch Bosphorus, which connects the Black Sea to the sea of Azak and known as the Cimmerian Bosphorus. And these two curves were united under the Crimean peninsula. Indeed, if we continue on this tariff spring, mentioned by ancient geographers until this uneven beams (ie broadcast is attached and pulled the rope), it was extending throughout modern Turkey.

In this respect, the Black Sea, due to its coastal country and the first Greek colonies that came to this sea, had various names in different time periods. Thus the Black Sea; and the oldest Greek was Pontos Axinos, so gloomy or black. Especially in Bulgarian and Russian, there were also names in various languages such as Cherno More, Romanian Marea Neagra, Ukrainian Corne More, Georgian Shavi Zugva.

On the other side, the wetlands fed by the large Danube, Dinyeper, Dinyester and Don rivers in the north and west formed contrasts with the small deltas formed by the rapidly flowing Kızılırmak, Yeşilirmak and Fasis (Rion) rivers in the south. Indeed, there were differences in climates. Hot and dry summers were experienced in the steppes of the northern part after the cold winter. In the southeastern highlands, the climate of the subtropical climate is temperate, the summers are humid and there is plenty of rainfall.

In addition to this geographical and ecological structure of the Black Sea, the steppe Turks from the inner parts of Asia to the northern part and the periphery of the Black Sea from the north of the Caspian Sea, influenced the political and commercial structure of the Black Sea by establishing dominions there. Therefore, all of the coastal and inland parts of the Black Sea basin are nomadic Turkish tribes; The Kimmers were captured by Scythians, Sarmats, Huns, Patience, Avar, Ogurlar, Uz, Pechenegs, Khazars, Smokes and Mongols. In addition, the Anatolian Pontus State in the south of the Black Sea, which had important political and commercial influences in the subsequent centuries under the rule of the Black Sea, caused significant developments in the political and commercial life of Rome and its successors Byzantine, Seljuk State, Anatolian Turkish Emirates and Trabzon Greek Empire.

Apart from these nomadic Turkish tribes, the Goths and Russians from the north, especially, had a say in the trade of the Black Sea. In this respect, Beginning in BC. the 6th and 5th centuries, many colonies were established by Greeks and Greeks in the southern and northern regions of the Black Sea. So much so that those living in the Western Aegean coast and in continental Greece needed a variety of cereal and cereal products. However, since the area they live in is not geographically suitable for the cultivation of mountainous and cereal crops, it is necessary to come to the Marmara coast and Istanbul first and then to the Black Sea to obtain these products. they started commercial trading by establishing commercial colonies. Particularly in order to carry out this trade there, the production of grain, meat, fish and other animal products was carried out in good quantities on the West and North coasts of the Black Sea. Therefore, the products grown and produced in the north and south of the Black Sea were needed due to the intensive population of Anatolia and the Aegean region. Already a few years later there will be a series of intense commercial relations in this region, especially between the Aegean region and the north-south.

As a matter of fact, Milattan continued these commercial relations on the Black Sea in the following years. Thus, the products taken from the ports of the Black Sea were transported to the European countries via both the ports of the North Anatolian coasts and over the roads and the East way the ports to the south and European countries as well as to the Danube river via Istanbul.

When it came to the 11th and 12th centuries, the rule of the Islamic states in the Mediterranean was first dominated by the Italian city states after the Norman. However, although this seems to have nothing to do with the Black Sea, the Byzantine emperor Alexios Komnenos of the period actually made a deal with the Venetians on the grounds that he had removed Norman's danger in the Black Sea in 1082, giving them a commercial privilege, exempted from all customs and restrictions at all ports of the empire. These concessions were later given by the Byzantine empire to the Italian city of Pisa and Genoa. But this time, these privileges have weakened the Byzantine Empire politically and economically.

The Italian city states, which reached a good level in shipbuilding, had taken over Mediterranean trade. But they still needed the products of the Black Sea. Indeed, in the following years, the Italians entered the Black Sea and set up trade colonies on various shores of the Black Sea basin, in spite of the struggles of the Byzantine empire not to let the Italian city states enter the Black Sea. There were important Italian trade ports especially on the coasts of North Anatolia and Crimea.

Therefore, the Black Sea trade with the Italians, which is an important factor in the trade of the Black Sea, has gone up. Of course, these Italians also had a significant contribution to the nomadic Turkish tribes such as the Byzantine Empire, the Seljuk State and the Khazars in the north of the Black Sea before the Black Sea trade.

Key Words: Danube, Khazars, Byzantium, Seljuks, Italian Trade.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VIII
HARİTALAR LİSTESİ	XI
ÖNSÖZ	XIII
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
I. KAYNAK VE TETKİK ESERLER	1
I.1. Kaynak Eserler.....	1
I.1.1. Antik Kaynaklar	1
I.1.2. Bizans Kaynakları ve Vekâyinameler	2
I.1.3. Arap ve Fars Kaynakları	3
I.1.4. Seyahatnameler	6
I.2. Tetkik Eserler.....	6
I.2.1. Yabİngilizce-Fransızca-Almanca-Rusça Araştırma Eserler	6
II. KARADENİZ'İN ADI MESELESİ	8
III. ORTAÇAĞ ÖNCESİ KARADENİZ COĞRAFYASININ SİYASİ TARİHİ.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. KARADENİZ'İN TARİHİ COĞRAFYASI VE STRATEJİK ÖNEMİ	15
1.1. Karadeniz Coğrafyası ve Ekolojik Yapısı.....	22
1.1.1. Karadeniz İklimi ve Bitki Örtüsü	22
1.1.2. Karadeniz'e Dökülen Nehirler	24
1.1.2.1. Karadeniz Havzasının Büyüklük Derecelerine Göre Önemli Nehir	
Ağızları	28
1.1.2.1.1. Tuna Nehri Ağızı.....	29
1.1.2.1.2. Dinyester Nehir Ağızı	31
1.1.2.1.3. Dinyeper ve Güney Bug Nehir Ağızı.....	32
1.1.2.1.4. Rioni Nehir Ağızı.....	33
1.1.3. Azov/ Azak Denizine Dökülen Nehirler	35
1.1.3.1. Don Nehir Ağızı.....	35
1.1.3.2. Kuban Nehir Ağızı.....	35

1.2. Karadeniz’e Kıyısı Olan Şehirler	37
1.2.1. Kuzey Anadolu Kıyı ve Şehirleri	37
1.2.1.1. Kastamonu Tarihi Coğrafyası	37
1.2.1.1.1. Etnik Yapı	40
1.2.1.1.1.1. Gaşkalar/ Kaşkalar	41
1.2.1.1.1.2. Palalar ve Tummanalar	44
1.2.1.1.2.3. Kimmerler	46
1.2.1.1.2.4. Türkmenler	50
1.2.1.2. Kocaeli Tarihi Coğrafyası	53
1.2.1.2.1. Roma Döneminde Kocaeli	55
1.2.1.2.2. Arap-Bizans ve Selçuklular Dönemi Kocaeli	58
1.2.1.2.3. Kocaeli’nin Etnik Yapısı	64
1.2.1.2.3.1. Traklar	64
1.2.1.2.3.2. Frigler	66
1.2.1.3. Sinop Tarihi Coğrafyası	68
1.2.1.3.1. Bizans-Arap-İran ve Selçuklu Dönemi Sinop	70
1.2.1.4. Ordu ve Giresun Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı	75
1.3. Kuzey Anadolu Bölgesi Dışında Kalan Kıyı ve Şehirler	80
1.3.1. Bulgaristan Tarihi Coğrafyası	80
1.3.1.1. Bulgaristan’ın Etnik Yapısı	84
1.3.2. Romanya’nın Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı	87
1.3.3. Gürcistan’ın Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı	95
1.3.4. Rusya ve Ukrayna Tarihi Coğrafya ve Etnik Yapısı	102

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORTAÇAĞ’DA KARADENİZ SİYASİ TARİHİ	114
2.1. Ortaçağ’da Karadeniz Havzasına Hâkim İki Önemli Devlet	114
2.1.1. Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu	114
2.1.2. Selçuklu Devletleri	131
2.1.2.1. Selçuklu Devletleri Döneminde Anadolu ve Kafkasya	131
2.1.2.2. Selçukluların Karadeniz ve Hazar denizindeki Faaliyetleri	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ORTAÇAĞ’DA KARADENİZ’DE TİCARET	151
3.1. Erken Ortaçağ ve Öncesinde Karadeniz Havzasında Ticari Hayat	151

3.1.1. Karadeniz Havzasında Ticari Ürün Taşımacılığı	151
3.1.2. Karadeniz Havzasında Köle Ticareti	168
3.2. Karadeniz Havzasında Ticaret Yolları ve Ticari Ürünler	171
3.2.1. Rus-Arap-Bizans Ticari İlişkileri	172
3.2.2. Rus-Bizans-Hazar Devleti Ticari İlişkileri	178
3.2.3. Hazar-Bulgar ve Rus Ticari İlişkileri	187
3.3. Ortaçağ'da Karadeniz Havzasının Ticari Limanları ve Yol Güzergâhları.....	197
3.3.1. Ortaçağ'da Önemli Karadeniz Limanları	197
3.3.1.1. Karadeniz'in Batı Kıyılarındaki Limanlar	197
3.3.1.2. Kırım Yarımadası ve Azak Denizi Çevresi Limanları.....	199
3.3.1.3. Kuzey Anadolu Kıyıları Liman Faaliyetleri	204
3.4. Ortaçağ'da Karadeniz'de Uluslararası Ticari İlişkiler	208
3.4.1. Anadolu Selçuklu Dönemi Karadeniz Ticareti.....	208
3.4.2. İtalyanlar'ın Karadeniz Ticaretleri	218
3.4.2.1. Venedik ve Cenevizliler	218
3.4.3. Karadeniz'de Moğollar.....	236
3.4.3.1. Karadeniz Ticaretinde Moğollar, Altın Orda ve İlhanlı Faktörü	236
SONUÇ	248
KAYNAKÇA.....	252
EKLER	274
Ek 1. Orjinallik Raporu	274
Ek 2. Anadolu, Karadeniz Havzası Çevresi ve Kafkaslardaki Hâkim Güçleri Gösteren Haritalar.....	275
Ek 3. Kırım ve Nehir Haritaları.....	277
Ek 4. Karadeniz Ticareti Yol ve Güzergahlarını Gösteren Ek Haritalar.....	278
ÖZGEÇMİŞ	282

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Karadeniz'in Kuzeyindeki Nehirler ve Volga-Don Nehri Kanalı	29
Harita 2. Tuna Nehri Deltası.	30
Harita 3. İznik-Karadeniz Bögesi	58
Harita 4. Geç Antik Dönemde Karadeniz.....	99
Harita 5. Gürcü Devletleri (830-1020)	101
Harita 6. Geç Ortaçağ'da Karadeniz.	105
Harita 7. M.S. 3. Yüzyıldan 6. Yüzyıla Kadar olan Slav, Got, Hun ve Bulgar Göçleri.	109
Harita 8. 7 ve 8. Yüzyıllarda Rusya.	113
Harita 9. Distribution of Amphorae with Englyphic Stamps Within the Black Sea Region. (Karadeniz Bölgesindeki Amphoraların Englyfik Damgalarla Dağılımı.).....	157
Harita 10. Antik Dönemde Karadeniz'de Mevcut Köle Pazarları.	170
Harita 11. Bizans ve Bulgaristan Arasındaki Savaşta (917 yılı) Kale ve Kıyı Savunmasını Gösteren Bir Harita	198
Harita 12. M.S. 4-7. Yüzyıllar Arasında Kırım'daki Önemli Liman ve Liman Şehirleri.....	200
Harita 13. Karadeniz Havzasının Önemli Limanları	201
Harita 14. Kuzey Anadolu Kıyıları ve Kırım'ın Önemli Limanları	206
Harita 15. 13. Yüzyılın Sonlarındaki Önemli Ticaret Yolları.	211
Harita 16. Selçuklular Döneminde Ana ve İkinci Derece Ticaret Yolları.	215
Harita 17. 1212 yılında Kentler ve Ticaret Yolları.....	233
Harita 18. Geç Antikçağ'da Karadeniz	275
Harita 19. M.S. 650-850 Yılları Arasında Karadeniz Kuzeyi ve Kafkaslardaki Hâkim Güçler.....	275
Harita 20. Büyük Bulgar Devleti, Alanlar, Utigurlar ve Onogurlar.	276
Harita 21. Kırım, Kerç Boğazı diğer şehir ve limanlar.	277
Harita 22. Don, Dinyeper, Danube (Tuna) ve Volga Nehirleri.	277
Harita 23. 1453'den Önceki Ticaret Yolları.....	278
Harita 24. Geç Ortaçağlarda Karadeniz Havzasındaki Limanlar Üzerinden Yapılan Ticari Seferler.	278

Harita 25. 13 ve 14. Yüzyıllarda Karadeniz	279
Harita 26. Ticaret yol ve güzergahları, 1241-1261.....	280
Harita 27. Ticaret Yol ve Güzergahları, 1261-1291.....	280
Harita 28. Ticaret Yol ve Güzergahları, 1291-1335.....	281
Harita 29. Ortaçağ'da Karadeniz Çevresindeki İtalyan Kolonileri.	281

ÖNSÖZ

Karadeniz Havzası en eski çağlardan itibaren dünyanın en önemli stratejik coğrafyalarındandır. Bu havza özellikle askeri ve ticari faaliyetler açısından mühim bir konuma sahiptir. Dolayısıyla da tarihin en eski dönemlerinden itibaren birçok devlet ya da farklı birçok milletten insanlar buralara göç etmeye, buralarda hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinde hâkimiyet gösteren kavimlere ve onların bu coğrafyada bulunma şekillerine baktığımızda, İç Asya'dan başlayan ve Karadeniz üzerinden Balkanlara doğru yapılan kitlesel göçlerle geldiklerini görmekteyiz.

İç Asya'daki kavim ve topluluklar; doğal sebepler, savaşlar, otlakların azlığı gibi bir takım sebeplerden dolayı yaşadıkları coğrafyalardan ayrılma zorunluluğu ortaya çıkınca, Hazar denizi'nin kuzeyinden, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, batıya doğru yayılmaya başladılar. Ve bu süreç yani bu yayılma hali bir-iki asırlık zaman aralıklarıyla gerçekleşerek, hedef bölgelerdeki bütün kavimleri etkileyen göç dalgaları halini almıştı. Ta ki M.S. 13. yüzyıla kadar bu göç dalgaları yaşanmaya devam etti.

Doğal olarak Asya'nın iç kısımlarından batıya doğru sürüklenen kavimler, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların tamamını etkilemiştir. 13. yüzyılın sonlarına doğru ise artan Moğol göçlerinden dolayı Kafkaslar ve Asya'daki birçok Türkmen nüfusları, Kuzey Anadolu coğrafya kıyı ve iç kesimlerine göç etmeye başladılar. Bu bakımdan Karadeniz havza ve coğrafyası bütün bu göç dalgalarından büyük oranda etkilenmiştir.

Diğer taraftan Karadeniz coğrafyasının farklı bölgelerdeki halkların sahip oldukları çeşitli ürünler, onların bu havza üzerinde ticaret yapmalarına sebep olmuştu. Bu bakımdan Akdeniz'den gelen tacirler, Karadeniz kıyılarında ticari koloniler kurarak, buralara çeşitli bölgelerden gelen tacirlerle ticari ilişkiler gerçekleştirmişlerdi.

Nitekim Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Sabirler, Avarlar, Ogurlar, Uzlar, Peçenekler, Hazarlar, Kumanlar'dan Moğollar'a kadar kuzeyden gelen bütün kavimler, Gotlardan, Ugorlar'dan, Ruslara kadar kuzeyden gelen bu halklar, Karadeniz'in kuzeyindeki ticareti kontrol edip, bu ticaret ve bölgenin idarecisi olmuşlardı. Ayrıca Kuzey Anadolu bölgesinde ise tezimiz içinde de detaylı olarak ele aldığımız Bizans imparatorluğu ve Selçuklu Devleti hâkimiyetleri, askeri ve ticari açıdan bu coğrafya üzerinde çok önemli bir izâhata sahiptir.

Bu bakımdan Ortaçağ'da Karadeniz havzasının tarihi coğrafya, ticaret ve havza üzerindeki siyasi ve ticari politikalarını ortaya koymaya çalıştığımız bu tez çalışması için yapılan literatür taramalarında ülkemizde bu güne kadar yazılmış akademik bir çalışmaya rastlamadık. Dolayısıyla tarihin önemli bir zaman dilimini ve coğrafyasını kapsayan bu alanı danışman hocam Prof. Dr. Aydın Çelik'inde onayıyla doktora tezi olarak çalışılmasını uygun gördük.

8-13. Yüzyıllar Arasında Ortaçağ'da Karadeniz'in Tarihi ve Coğrafyası adlı doktora tez çalışmasını bu bilgiler ışığında Karadeniz'in tarihi coğrafyası, siyasi tarihi ve Karadeniz'de yürütülen ticari faaliyetleri; Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Türkçe vb. birçok kaynak ve eserlerden faydalanarak izah ve incelemeye çalıştık. Bu maksatla tezimiz; Giriş kısmı, bu kısım içinde Kaynak ve Tetkik eserlerin tanıtılması, Karadeniz'in tarihi dönemler içinde nasıl adlandırıldığı ve erken yüzyıllardan başlamak suretiyle havzanın siyasi tarihinin açıklanmasıyla birlikte, tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde: Karadeniz havzasının coğrafik özellikleri, Kuzey Anadolu kıyılarından Kocaeli, Kastamonu, Sinop, Giresun ve Ordu, Karadeniz'in Kuzey kıyılarından Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'ın Tarihi Coğrafya ve Etnik yapıları üzerine bir inceleme yapılırken zaman zaman bu bölümde siyasi tarihe değinilmiştir. İkinci bölümde: özellikle Ortaçağ'da Kuzey Anadolu Karadeniz bölgesi siyasi hayatına önemli katkılar sunan aynı zamanda uzun süre Kuzey Anadolu kıyılarında hâkimiyet kurmuş ve Karadeniz siyasi hayatına etki etmiş iki önemli devleti ele almaya çalıştık. Bunların birincisi Bizans imparatorluğu diğeri ise Selçuklu Devletleri olmuştur. İşte bu bölümde bu iki devlet'in Karadeniz havzası üzerindeki askeri ve ticari politikaları ve bunların yanında, Kafkaslarda ve Hazar çevresindeki faaliyetlerini de ortaya koymaya çalıştık. Son ve üçüncü bölüm ise, Ortaçağ'da Karadeniz ticareti ile alakalı olup, Ortaçağ Karadeniz ticaretinde Karadeniz havzasında uluslararası ticaret ve ticarete konu olan mallar ve bu ticaretin hangi yollar üzerinden hangi usullerle yapıldığını, bu havza üzerinde alışveriş yapan devletleri ve ticari aktörleri, ticari rotalar ve limanlar konusundaki bilgi verilmektedir.

Ve son olarak Ortaçağ'da Karadeniz'in Tarihi ve Coğrafyası üzerine yaptığımız bu tez çalışmasının, konu ve yöntemlerinin belirlenmesi ve her alanda hiçbir zaman destek ve yardımlarını esirgemeyen, her soruma cevap bulabildiğim, bilgi ve fikirlerinden çokça istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Aydın Çelik'e, ve bu süreçte beni hiç yalnız bırakmayan, babam, annem ve eşime saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bild.	: Bildiri
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Cent.	: Century (Yüzyıl)
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FÜOAD	: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Kong.	: Kongre
p.	: Page (sayfa)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Semp.	: Sempozyum
ss.	: Sayfa sayısı
(t.)	: Tarihsiz
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. KAYNAK VE TETKİK ESERLER

I.1. Kaynak Eserler

I.1.1. Antik Kaynaklar

M.Ö. 63 yılında Amasya’da doğan Strabon M.S. 24 yılında vefat ettiğinde, arkasında 17 kitaptan oluşan Grekçe olarak yazılmış *Geographika* adlı bir coğrafya dizisi bırakmıştır. Bu dönemde Kuzey Anadolu kıyıları ve Anadolu coğrafyasında birçok bölgeyi gezen Strabon, Eskiçağ’ın en ünlü coğrafyacılarından birisi olmuştur. Onun Roma imparatoru Augustus (M.Ö.63– M.S.14) zamanında yazdığı bu eserlerinin XII-XIII ve XIV numaralı bölümleri Anadolu ve Anadolu’nun Karadeniz kısımları ile alakalıdır. Prof. Dr. Adnan Pekman tarafından Türkçeye çevrilen bu bölümlerde, Anadolu ve Karadeniz’in siyasi tarihi, tarihi coğrafyası, etnik yapısı ve ekonomik vaziyeti hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir.¹

Strabon kadar Antikçağ’ın önemli şahsiyetlerinden biri olan Ksenophon’un, M.Ö. 370 ile 367 yılları arasında yazdığı tahmin edilen *Anabasis* adlı eseri, önemli bir askeri sefer yürüyüşünü anlatmaktadır. Perslere karşı Atina’dan yola çıkan bir ordunun içinde asker olarak yer alan Ksenophon, daha sonraları ordu komutanlarının ölmesi üzerine orduya komutanlık eder ve yürüyerek çıktıkları bu seferdeki insanları Anadolu-Karadeniz bölgeleri üzerinden Sinop ve Trabzon’a getirerek, buradan da yayan olarak Mezopotamya’ya ulaştırması ele alınmıştır. İşte onbinlerce insanın Atina’dan başlayan yürüyüşünü konu alan bu eser yedi kısımdan oluşmaktadır. Bizi alakadar eden kısmı ise Karadeniz bölgesine vardıklarında oradaki halkın sahip oldukları siyasi, ekonomik ve etnik yapısına dair verdiği bilgilerdir. Nitekim Türkçeye *Anabasis Onbinlerin Dönüşü* olarak birçok kişi tarafından çevrilen bu eser, bölgenin Antik çağı için önemli bir kaynaktır.²

Yine bu dönemin önemli antik seyahatnamelerinden olan ve M.S. 129 yılında yazıldığı tahmin edilen, Arrianus’un kaleme aldığı, *Periplus Ponti Euxini* adlı seyahatnamesi; Kuzey Anadolu coğrafyasındaki Batı-Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerine ait dağ, nehir, ova, iklim ve bitki örtüsü, etnik yapısı, geçim kaynakları ve

¹ Strabon, *Geographika-XII-XIII-XIV*, Çev: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 1993.

² Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Yunanca’dan Çev: Oğuz Yarlığaş, Alfa Yayınları, 2015.

tarihi coğrafyaları hakkında detaylı bilgiler vermektedir.³ Nitekim Türkçe'ye Arrianus'un Karadeniz Seyahati olarak çevrilen bu eser, Antik Karadeniz çalışmalarının en önemli kaynaklarından biridir.

I.1.2. Bizans Kaynakları ve Vekâyinameler

Bizans tarihinin önemli baş kaynaklarından olan ve Mikhail Psellos tarafından yazılan *Mikhail Psellos Khronographia*, Bizans imparatorluğunun 976-107 yılları arasındaki tarihleri hakkında bilgi vermektedir. Prof. Dr. Işın Demirkent tarafından da dilimize çevrilen Kronografya'da, Bizans imparatorları ve onların idareleri altında meydana gelen siyasi olaylardan başka, Bulgar seferleri, Rus saldırıları ve çeşitli isyanlardan bahsedilmektedir.⁴

Anna Komnena'nın, *The Alexiad* adlı eseri 1081–1118 yılları arasında Anadolu, Balkan Yarımadası, Doğu Akdeniz yöresinin, kısaca Yakın-Doğu'da meydana gelen olayları aydınlatmak açısından son derece önemli bir kaynaktır. Özellikle Türk, Bizans, Haçlı tarihlerinin kesişme dönemi olan 1071–1118 yılları için çok önemlidir. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi için de önemli bir kaynaktır.⁵ Eser Prof. Dr. Bilge Umar tarafından 1996 yılında Türkçe'ye "Alexiad Malazgirt'in Sonrası" adıyla çevrilmiştir.⁶

Yine Niketas Khoniates'in *Historia* adlı eseri 1118–1206 yılları arasındaki dönemi anlatan ve XII. yüzyıla ait önemli kaynaklardan biridir. 21 kısımdan oluşan bu eser 1118–1206 yılları arasında hüküm süren Bizans İmparatorlarını konu almaktadır.⁷

Bizans'ın en önemli kaynakları içerisinde yer alan ve Bizans'ın 1118- 1176 yılları arasındaki tarihi meseleleri anlatan; belki de Karadeniz ile alakalı en önemli eser İonnes Kinnamos'un *Historia*'sıdır. Çünkü bu eser Peçeneklere karşı yapılan seferler, Danişmendliler üzerine yapılan seferle birlikte Kastamonu ve Çankırı'nın zaptı ile Selçuklu Türkleri tarihine dair önemli bilgiler vermektedir. Hatta bağlantılı olarak Türkmenlerden de bahsedilirken, Peçenek ve İskit adı üzerinde de durulmaktadır.⁸

³ Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*, Çev: Murat Aslan, 2005.

⁴ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos Khronographia'sı*, Çev: Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2014.

⁵ Anna Comnena, *The Alexiad*, Book-I, translated by: Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications Byzantine Series, Cambridge- Ontario- England, 2000, s. 10.

⁶ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul, 1996, s. 81.

⁷ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) -İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması-*, Çev: Işın Demirkent, Dünya Yay., 2004, İstanbul.

⁸ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118- 1176)*, Çev: Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001.

Selçuklu, Bulgarlar ve İznik'teki Latin imparatorluğu hakkında detaylı ve önemli bilgiler veren, özellikle de, Anadolu'nun 13. yüzyılına ait daha çok ikinci yarısında meydana gelen siyasi olayların anlatıldığı *Vekayinâme* adlı eser önemli bir Bizans kaynağı olup, Georgios Akropolites tarafından yazılmıştır. Aslında İznik Rum İmparatorluğu'nun asıl tarih yazarı olarak bilinen Akropolites, "*Historia*" adlı eserinde ise Latinler'in İstanbul'a olan taarruzları ve Bizanslıların imparatorluk şehrini yeniden zapt etmelerine kadar geçen 1203–1261 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır.⁹

Diğer taraftan Ioannes Zonaras'ın Türkçe'ye *Tarihlerin Özeti* olarak çevrile eserinde; Alexios Komnenos (1081-1118), oğlu Ioannes Komnenos (1118-1143) ve onun oğlu Manouel Komnenos'un (1143-1180) egemenlik dönemleri konularına yer verilmektedir. Dolayısıyla eser Bizans tarihinin önemli olaylarına tanıklık etmektedir.¹⁰

Bir diğer önemli Bizans kaynağı ise Haçlı Tarihi ve İstanbul'un Haçlı orduları tarafından işgal edilmesini detaylı olarak anlatan Fransız Geoffroi de Villehardouin ve Henri de Valenciennes tarafından 1882 yılında Paris'te *Conquete de Constantinople* adıyla kaleme alınan eserdir. Adı geçen eser Türkçe'ye Ali Berktaş tarafından *Konstantinopolis'te Haçlılar* olarak çevrilmiştir.¹¹

I.1.3. Arap ve Fars Kaynakları

İlk olarak 7. yüzyıllarda yapılan ilk İslam fetihleri Muaviye liderliğinde Abdurrahman b. Halid b. Velid komutasında Doğu Karadeniz bölgesine yapılmıştır. Sonraki sefer ve fetihlerin çoğu Velid b. Abdulmelik zamanında Anadolu'ya yapılarak 712 yılında Amasya, 713-14 yıllarında ise Ereğli fethedilmiştir. Dolayısıyla Anadolu, Ermenistan ve Kafkasya bölgelerine belli aralıklarla sefer düzenleyen İslam orduları, ilahi emre uymak adına birçok kez İstanbul'u fethetmek için Anadolu coğrafyasına gelmişlerdi. Fakat o dönemlerde Karadeniz ticari anlamda çok önemli bir yere sahip olmadığı için belki de Arapların dikkatini çekmemişti. Ve dolayısıyla da Arap kaynaklarında Karadeniz Havzasına ve orada yapılan ticarete dair önemli bir malumat yoktur.

Ancak 9 ve 10. yüzyıllarda İslam coğrafyacılarının ortaya çıkmasıyla birlikte, Arap kaynaklarında özellikle de İbn Hurdazbih'in *Kitabü'l-Mesalik Ve'l-Memalik*'in de

⁹ Georgios Akropolites, *Vekayiname*, Çev: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.

¹⁰ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Çev: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008.

¹¹ Geoffroi de Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev: Ali Berktaş, İletişim Yay., 2001.

Azerbaycan ve Ermeniyeye, El- Ya'kûbi'nin *Kitâbü'l-Büldân* adlı eserinde Karadeniz'e yakın olan Azerbaycan ve Cürcan bölgeleri, İbn Rusteh'in, *Kitabü'l-A'laki'n-Nefise*'sinde Hazar, Bulkar, Slav, Ruslar, Serir ve Alanlar gibi kısmen Karadenizle alakalı konulara, İbn Fakih el-Hemedani'nin, *Muhtasarı Kitabi'l-Büldan* adlı eserinde Azerbaycan ve Ermeniyeye, İbn Havkal'ın, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*'inde Ermeniyeye, Azerbaycan, Hazar denizi, Kudâme b. Cafer'in, *Kitabü'l-Harâc*'ında ve İstahri'nin, *Kitâbu Mesâliki'l-Memalik* adlı eserinde Kuzey yolları, Hazarlar, Türkler, Ermeniyeye, Er-Ran¹², Azerbaycan ve Karadeniz ile alakalı olabileceğini düşündüğümüz bazı bilgilere yer verilmektedir. Nitekim İslam coğrafyacı ve tarihçileri tam olarak Karadenizle alakalı olmasa da, Karadeniz'in doğu bölgeleri yani Gürcistan'ın arka taraflarına denk gelen Kafkasya bölgesi hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Dolayısıyla daha çok Hazar coğrafyası, Ermenistan, Azerbaycan, bazı Türk şehirleri ve onların tarihi coğrafyaları olmak üzere, Rus ve Bulgarlar'ın tarihi coğrafyaları hakkında da bir takım bilgiler verilmektedir. Ayrıca Batılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Araplar 10. Yüzyıllarda, Rusların kürk ve deri gibi önemli ticari ürünlerini almak için Hazar denizi çevresinden Rus coğrafyalarına gitmekteydiler. Tabi ki bu 7-8. Yüzyıllardan çok sonraları olmaktadır.¹³

Yine sonraki yıllar hakkında *El-Kamil Fi't Tarih* adlı eseriyle, 13 ve 14. Yüzyıllardaki Moğollar, Kıpçaklar ve Altın Ordu Devletlerinin siyasi tarihe yönelik önemli bilgiler veren İbn'ül Esir, bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktaydı.¹⁴

Diğer taraftan Farsça kaynaklar arasında önemli yere sahip olan ve Rüknuddin Baybars'ın *Baybars Tarihi* olarak bilinen *Zubdetü'l-Fikre fî Ta'rihi'l-Hicre* adlı eseri Altın Orda devleti siyasi tarihine dair önemli bilgiler vermektedir.¹⁵ Yine bu alanda Rus müsteşriklerinden W. De Tesenhausen'ın, 1884 yılında Altın Orda Devletine dair Arap kaynaklarından derlediği bilgileri, *Altın Orda Devletine Ait Metinler* olarak Türkçeye

¹² Bazı kaynaklarda Er-Ran bölgesinin Azerbaycana sınır olduğu ifade edilirken bazı kaynaklarda ise Ermeniyeye taraflarında geniş bir coğrafya'ya sahip olduğu ve Azerbaycan ile Er-Ran arasından Ress nehrinin geçtiği şeklinde ifadeler vardır. Bkz: İstahri, a.g.e., s. 280.

¹³ Marian Malowist, "The Baltic And The Black Sea in The medieval Trade", *Baltic And Scandinavian Countries Journal*, Vol. III, No. 1-[5], Warsaw-Poland, 1937, s. 38. Vd.

¹⁴ İbnu'l Esir, *El-Kâmil fi't-Târih*, C. X, Çev: Abdulkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 43

¹⁵ Rüknuddin Baybars, *Baybars Tarihi-II*, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

çeviren İsmail Hakkı İzmirli, bu çalışmayla Doğu Avrupa'daki Türk tarihine önemli bir ışık tutmuştur.¹⁶

Diğer taraftan Moğollar ve onların İran kolu olan İlhanlılar Devleti hakkında detaylı malumat veren, Reşîdüddin Fazlullah'ın *Câmiu't-Tevârih*'i¹⁷ (İlhanlılarla alakalı) ve Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*¹⁸ adlı eseri Cengiz Han ve Moğol imparatorluğundan bahsetmektedir.

Ayrıca Selçuklu tarihinin en önemli kaynakları arasında gösterilen İbni Bibi'nin, *Selçuk-name* olarak bilinen *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı eseri 13. Yüzyılın son çeyreğinde Farsça olarak yazılmış olup, 1192-1280 yılları arasında meydana gelen Türkiye Selçuklu Devletine ait olayları konu alır. Özellikle de Anadolu Selçuklu Sultan'ı II. Kılıç Arslan'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i kendisinden sonra veliaht tayin etmesi ve onun Sultanlığının yanında II. Gıyaseddin Mesud'un 13. Yüzyılın sonlarına doğru İlhanlıların yanına gitmesini detaylı olarak ele almıştır.¹⁹

Yine Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyan*'ında Anadolu ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu hakkında özellikle de Sultan ve onların idarecilik yaptıkları dönemlerine ait tarihi olayları derinlemesine aktarmaktadır.²⁰ Bunların yanında Moğollar ve Selçuklu Devletleri siyasi tarihine dair önemli bilgiler veren, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'nin *Târih-i Güzidesi*²¹; Büyük Selçuklular, Kirman Selçukluları ve Anadolu Selçuklu Sultanları hakkında önemli bilgiler verirken, Reşîdü'd-din Fazlullâh'ın *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târihi'l-Âl-i Selçuk)*²² adlı eseri Selçuklu siyasi tarihinin önemli kaynakları arasındadır. Aynı zamanda Minhâc-ı Sirâc El- Cûzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eseri de Moğol istilalarına dair kayıtlara eserinde yer vererek, Cengiz Han'ın yaptığı seferleri ağır bir dille anlatırken, zaman zaman

¹⁶ W. De Tiesenhhausen, *Altın Ordu Devletine Ait Metinler*, Çev: İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

¹⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, Çev: İsmail Aka, Mehmet Eraslan, Ahmad Hesamipor, TTK, Ankara, 2013.

¹⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013.

¹⁹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, II. Tercüme, Çev: Mustafa Öztürk, TTK, Ankara, 2014.

²⁰ Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyan'da Selçuklular*, Çev: Ali Sevim, TTK., Ankara, 2011.

²¹ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzidesi*, Çev: Ayşe Ayna, Bilal Şahin, Ayşe Alhan, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.

²² Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târihi'l-Âl-i Selçuk)*, Çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.

dildeki bu sertliği artırmaktadır. Nitekim bu eserde genel olarak Moğol istilaları ele alınmaktadır.²³

I.1.4. Seyahatnameler

Bu alanla alakalı olarak, Seyahatname türünün ilk örneklerine X. yüyülda İdil havzasına seyahat eden İbn Fadlan²⁴ ile XIII. yüzyülda Asya'da seyahat eden Marco Polo²⁵, yine XIII. Yüzyülin önemli keşiş seyyahlarından olan Wilhelm Von Rubruk²⁶ ve Johannes Plano Carpini'nin²⁷ Moğol coğrafyalarına seyahatleri esnasında yazdıkları *Seyahatnameleri* önemli kaynaklar arasında değerlendirilmektedir.

I.2. Tetkik Eserler

I.2.1. Yabancı Dilde Yazılmış Araştırma Eserler (İngilizce-Fransızca-Almanca-Rusça)

Ortaçağ'da Karadeniz havzasının siyasi, coğrafı ve ticaretle ilgili tarihini ortaya çıkarabilmek için çokça istifade ettiğim ve bir çoğunun kendi alanında kaynak gibi kabul gördüğu bu eserlerin bir kısmını buraya ekledim. Bu eserlerin daha fazlası için tez'in içindeki bibliyoğrafya kısmı ile dipnotlara müracaat edilebilir.

Özellikle yabancı dilde yazılmış olan araştırma eserler içerisinde önem arz eden bazı çalışmaları kaydedecek olursak; Gürcistan'ın siyasi ve sosyal tarihine dair bilgilerin olduğu M. Brosset tarafından Fransızca olarak yazılan *Histoire De La Georgie -Depuis L'Antiquite Jusqu'au XIX Siecle-*, adlı eser, Gürcülerin ortaya çıkışından, 13. Yüzyülin ilk çeyreğine kadar olan süreç içerisinde onların devlet olması, Kafkaslarda teşkilatlı bir yapıya bürünmeleri, Hazarların akınları, Arap hâkimiyeti ve Selçuklular devri gibi bazı belli başlı konularda bilgiler vermektedir.²⁸

Bizans imparatorluğunun en önemli kaynaklarından faydalanan ve 19. Yüzyülin en önemli Bizans tarihçilerinden kabul edilen Charles William Chadwick Oman'ın

²³ Minhâc-ı Sirâc El- Cûzcâni, *Tabakât-ı Nâsirî*, Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Yay., İstanbul, 2016.

²⁴ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev: Ramazan Şeşn, Yeditepe Yay., İstanbul, 2016.

²⁵ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev: Ömer Güngören, Yol Yay., İstanbul, 2015.

²⁶ Wilhelm V. Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev: Ergin Ayan, İstanbul, 2002.

²⁷ Plano Carpini, *Plano Carpini'nin Moğalistan Seyahatnamesi (1245 - 1247)*, Çev: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2014.

²⁸ M. Brosset, *Histoire De La Georgie -Depuis L'Antiquite Jusqu'au XIX Siecle-*, Imprimerie De L'Academie Imperiale Des Sciences, S.Petersbourg, 1849, s. 15

ingilizce olarak kaleme aldığı *The Byzantine Empire*,²⁹ adlı eser bu alanda yazılmış en iyi kaynaklar arasında kabul edilir. Eserde Doğu ve Batı Roma'nın ikiye ayrılması, Doğu Roma imparatorluğunun sınırları, Gotlarla mücadeleler, Doğu İmparatorluğunun yeniden teşkilatlandırılması, Slavlar ve Doğu Roma imparatorları gibi birçok konuda bilgi verilmektedir.

Diğer taraftan Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth tarafından yazılan ve Balkanlar, Karadeniz'in kuzeyi, Güney Avrupa, Trakya bölgesi hakkında detaylı bilgiler veren *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey* adlı eser, adeta bir başucu kitabı olma özelliğindedir. Eserde bu ülkelerin jeo stratejik konumları değerlendirilirken, tarihi coğrafyalarına da atıflarda bulunmaktadır.³⁰

Keza Bulgar tarihinin önmeli yazarlarından Steven Runciman'ın Bulgarların ortaya çıkışı ve devlet olma mücadelelerini ortaya koyduğu *A History Of The The First Bulgarian Empire* adlı eseri ortaçağ'da Bulgarların siyasi ve sosyal yaşamlarına önemli bir ışık tutmaktadır.³¹ Aynı zamanda W.E.D. Allen'in, *A History Of The Georgian People- From The Beginning Down to The Russian Conquest in The Nineteenth Century-*, adlı çalışması³², Henri Pirenne'nin, *Economic And Social History of Medieval Europe*³³, yine Karadeniz ve Kafkaslar ticaretine önemli bir katkı sunan Hakob A. Manandian'ın, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, adlı eseri³⁴, Karadeniz'in kuzeyine olan göçleri ve göçmen kabileler hakkında önemli bilgiler veren András Pálóczi Horváth'ın, *Pechenegs, Cumans, Iasians –Steppe Peoples in medieval Hungary*³⁵-, isimli çalışması, ayrıca Walther Kirchner'in, Rusların Karadeniz'in kuzeyinde devlet olma süreçleri ve Ortaçağ'daki vaziyetlerine yönelik

²⁹ Charles William Chadwick Oman, *The Byzantine Empire*, Third Edition, E-book (37756), G. P. Putnam's Sons, New York, 1902.

³⁰ Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford University Press, England, 1915,

³¹ Steven Runciman, *A History Of The The First Bulgarian Empire*, G. Bell and Sons LTD, London, 1930.

³² W.E.D. Allen, *A History Of The Georgian People- From The Beginning Down to The Russian Conquest in The Nineteenth Century-*, Routledge and Kegan Paul Press, London, 1932.

³³ Henri Pirenne, *Economic And Social History of Medieval Europe*, A Harvest Book,, New York-USA, 1937, s. 15.

³⁴ Hakob A. Manandian, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Editor: N. G. Garsoian, Lisbon, 1965.

³⁵ András Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians –Steppe Peoples in medieval Hungary-*, Library of The Central European University, Corvino- Budapeşt, 1989, s. 44.

önemli bilgilerin verildiği, *A History of Russia*, adlı çalışması³⁶, Rus coğrafyaları ve Karadeniz'in kuzeyindeki göçebe kavimlerin göç hareketlerinin anlatıldığı Manfred Hellmann'ın, *Handbuch Der Geschichte Russlands*, adlı eseri³⁷ genel olarak faydalandığımız önemli tetkik eserlerden bazılarıdır.

II. KARADENİZ'İN ADI MESELESİ

Karadeniz Tufanı efsanesinin gerçek olduğunu varsayarsak; Tufan öncesi Karadeniz'in isimleri hakkında pek az hatta hiçbir şey bilinmiyordu. Sekiz bin yıl önce bir tatlı su gölü olan Karadeniz'in kıyıları bugünkü kıyılardan çok uzaktı. Bugün Karadeniz'in eski sel öncesi yani tufan öncesi kıyıları bugünkü kıyıların 90 ila 120 m derinlikte su altındadır.³⁸ Aslında bu bilgi; 1998 yılında Nuh Tufanı adlı kitabın yazarları Amerikalı jeologlar Walter Pitman ve William Ryan ortaya koydukları çalışmalarında doğrulamaktadır. Şöyle ki; kutsal kitaplar da sözü geçen büyük tufana dair ifadelerin doğal bir afetten kaynaklanmış olabileceği varsayımını öne sürdüler. Bu varsayım; Karadeniz kıyısı boyunca yaşayanların açmalarına neden olan ve Karadeniz havzasını tatlı su gölünden tuzlu su denizine dönüştüren yıkıcı bir sel olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Tortuların karot örnekleri kullanılması ve deniz kabuklarının yaşlarının belirlenmesi, tufanın 7500 yıl önce yaşandığı ve antik gölün kıyı şeridinin şuan ki yüzeyin 150 m altında olduğu sonucuna vardılar. Robert D. Ballard 1999 yılında bu teoriyi kanıtlamak amacıyla öneli bir araştırmaya girişti. Su altı görüntüleme cihazı olan Sonarla, önceden var olduğu düşünülen yerde, antik kıyı şeridini bularak, bu şeritten topladığı kabukların Pitman ve Ryan'ın bulgularıyla aynı olduğunu apaçık görmüştü.³⁹

Dolayısıyla son buzul çağının on iki bin yıl önce sona ermesiyle birlikte; buzulların erimesi okyanusların su seviyesinin yükselmesine sebep olmuştu. Ayrıca Ryan ve Pitman'ın ortaya attığı hipoteze göre de yükselen Marmara denizi, Boğaziçi vadisi'nde bir gedik açarak, tuzlu su o dönemde bir tatlı su gölü olan Karadeniz havzasına aktı.⁴⁰

³⁶ Walther Kirchner, *A History of Russia*, Second Edition, Barnes & Noble Publishers, New York- USA, 1961.

³⁷ Manfred Hellmann, *Handbuch Der Geschichte Russlands*, Band 1, Anton Hierseman Verlag, Stuttgart, 1981.

³⁸ Petko Dimitrov- Dimitri Dimitrov, *a.g.e.*, s. 53.

³⁹ Mike Edwards, "Karadeniz'de Büyük Keşif", *National Geographic*, Mayıs- 2001, s. 102.

⁴⁰ Mike Edwards, *a.g.m.*, s. 103.

Karadeniz'in doğuşundan sonra Hellen gemicileri erken dönemde *Pontos* olarak adlandırılan bu fırtınalı ve kasvetli denizin onlarda hissettirdiği korku ve endişelerden dolayı ona *misafir sevmez* yani *Aksenos/ Akseinos* ismini vermişlerdi.⁴¹ Yine Karadeniz'in kara ya da kasvetli deniz anlamına gelen bilinen en eski Yunanca adı *Pontos Axeinos* dur. Fakat bu adın daha sonra özellikle geç dönem Yunan ve Latin kaynaklarında *Pontus Euxinus*'a yani *dostça deniz* anlamına nasıl dönüştüğü ise bilinmemektedir.⁴² Aslında Karadeniz'in bilinen ilk adı *Axshacnal* yani *Ahşayena* eski Pers dilinde *Karanlık* anlamına gelmektedir. Ayrıca Romalıların *Pontos Euxinus* ve günümüzde hala Frenklerin ara sıra kullandıkları *Pont Euxin* yukarıda misafir sevmez anlamında kullanılan *Aksenos* ya da *Akseinos* kelimesinden gelmekteydi. Ayrıca İskitçe'de de *Axsaina/Akseinos* yani *Karanlık Kara* anlamına gelmektedir. Nitekim Grekler de, İskitlerin kullandığı kelimeyi kullanmışlardı. Dolayısıyla *Kara Deniz* biçimini ilk kullanan İskitlerdi.⁴³

Ortaçağ'da Karadeniz; *Pontus*⁴⁴, *Büyük Deniz*⁴⁵, *Rusya Denizi*⁴⁶, *Hazar denizi*, *Samatya Denizi*, *Bulgar, Gürcü Denizi*⁴⁷ gibi birçok isimle adlandırılmıştı. Ayrıca bu durumun gösterilmesi bakımından, İoannes Kinnamos'un *Historia*'sında geçen; *Eukseinos (Karadeniz) batıya doğru ilerlerken sağa dönerek bir iç su oluşturur ve Byzantionlular için geniş bir liman meydana getirir*⁴⁸ ifadeleri o dönemde Karadeniz'e verilen diğer bir adı da ortaya koymaktadır.

Bizans kaynaklarında Karadeniz genellikle *Pontus* olarak ifade edilirken, bu kullanım Arapça kaynaklarda *Buntus* olarak adlandırılmaktadır.⁴⁹ Ve bugün Karadeniz'in farklı dillerdeki birçok adı, anlam olarak aynıdır: Yunanca *Maure Thalassa*, Bulgarca *Çerno More*, Romence *Marea Neagra*, Ukraynaca *Çorne More*, Rusça *Çernoe More*, Gürcüce *Şavi Zğva* "Kara Deniz" anlamına gelmektedir.⁵⁰

⁴¹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 56.

⁴² Charles King, *Karadeniz*, Çev: Zülal Kılıç, 2. Baskı, Kitap Yay., İstanbul, 2015, s. 9.

⁴³ Selim Pullu, "Kimmer Kadınları Amazonlar: Karadeniz'de Proto- Türk İzleri", *Uluslar arası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (9-11 Ekim-2008), C.1., Giresun Belediyesi Yay., Ankara, 2009, s.56.

⁴⁴ Bilge Umar, *Karadeniz Kappadokia'sı*, İnkılâp Yay., Ankara, 2000, s. 1.

⁴⁵ Osman Karatay, "Kara Deniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz Dergisi*, S. 2, 2009, s. 57.

⁴⁶ Geoffroi de Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev: Ali Berktaş, İletişim Yay., 2001, s. 88.

⁴⁷ Charles King, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁸ İoannes Kinnamos, *İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118- 1176)*, Çev: Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001, s. 60

⁴⁹ Sayyid Maqbul Ahmad, *A History Of Arab- Islamic Geography (9th-16th Century A.D.)*, Amman, 1995, s.308.

⁵⁰ Charles King, *a.g.e.*, s. II.

III. ORTAÇAĞ ÖNCESİ KARADENİZ COĞRAFYASININ SİYASİ TARİHİ

Karadeniz Bölgesinin tarihini, coğrafyasını ve ticaretini konu aldığımız bu çalışmada, özellikle de I. Bölümde, bölgenin coğrafi veri ve tarihi süreçlerini ortaya koyarken mevcut çalışma aralığımızın zamansal olarak da öncesine geçerek meseleyi bu şekilde değerlendirmeye çalıştık. Fakat bu bölümde yani tez'e Giriş kısmında sadece M.S. 8. Yüzyıl öncesindeki Karadeniz coğrafyasının siyasi tarihini kısaca değerlendirerek, okuyucuya çalışma aralığımızdaki yüzyıllarda meydana gelen olaylarla bağlantı kurabilmesi adına önceki yüzyıllardan bir girizgah hazırladık.

Karadeniz'in kuzey kıyılarında ikamet eden en eski nüfuz'un Kimmerliler olmasıyla birlikte, Anadolu'ya birçok kez sefer ve saldırılar düzenlenmiş fakat M.Ö. 7. Yüzyılda Lidyalılar tarafından yenilgiye uğratılmalarından sonra ortadan kalkmışlardı. Trak ve İskitlerin Karadeniz kıyılarına yerleşmeye başladığı M.Ö. 8. Yüzyıldan itibaren Karadeniz "Ahşena" olarak isimlendirilmeye başlanmış⁵¹, sonrasında Antikçağ'a ait bazı önemli kaynaklarda Yunanca "Pelagos Pontikon", Latince "Mare Euxinum" ve "Pontus Tauricus" olarak adlandırılmıştır.⁵² Roma ve Bizans dönemlerinde Pontus Euxinus; kuzeyden aşağı Tuna, Balkan ve imparatorluğun doğu illerine uzanan stratejik bir konuma sahipti. Dolayısıyla bu konum, Karadeniz kıyısındaki Yunan şehirleri, Karadeniz ve Boğazların diplomatik trafiği, ticaret ve step halklarının hareketleri hakkında o bölgede var olan devletlere, birbirlerinin haklarında bilgi toplamalarını sağlamaktadır.⁵³

Karadeniz'in kuzeyinde hâkimiyet kuran halklara yahut kavimlere baktığımızda genel olarak hepsi İç Asya'dan başlayan kitlesel göçlerle buralara geldikleri görülmektedir. İç Asya'da yaşayan kavimler birtakım doğal sebepler ya da savaşlar nedeniyle yaşadıkları bölgelerden ayrılma zorunluluğu ortaya çıkınca, Hazar denizi'nin kuzeyinden, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, batıya doğru yayılmaya başladılar. Dolayısıyla bu göçler bir-iki asırlık süreçlerle gerçekleşmiş ve vardıkları bölgelerdeki etnik yapı ve kültürel durumu etkilemişlerdi. Aslında bu göçler sadece Karadeniz'in

⁵¹ Murat Arslan, *Mitradates VI Eupator, Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yay., İstanbul, 2007, s. 2-7.

⁵² Charles King, *a.g.e.*, s. 9-10, 45-47.

⁵³ Tadeusz Sarnowski, "Black Sea", *The Encyclopedia of the Roman Army*, First Edition, John Wiley & Sons, Ltd. Published, 2015, DOI: 10.1002/9781118318140.wbra0201, s. 1.

kuzeyini değil bütün Karadeniz coğrafyasını hatta Karadeniz’le bağlantılı olan İran’ın batısı, Antik Yunan, Ortadoğu ve Mısır’ı dahi etkisi altına aldı.⁵⁴

Muhtemelen Yunanlılar Karadeniz’e M.Ö. 1. Binyılın ilk yarısında geldiler. Başlangıçta güney sahilllerinde maden arayan fakat giderek bu alanlarını kuzeydeki ırmaklar vasıtasıyla Avrasya steplerine kadar genişlettiler. Bölgenin geniş ırmaklarında rahat bir yolculuğun yapılmasının yanında balık ve özellikle gemi yapımında kullanılan kerestenin buralarda bolca bulunmasından dolayı Yunanlılar için bu bölge çekici bir hal almıştı. Yine Ege kıyılarında insan sayısının artması ve bunun sebep olduğu yiyecek kaynaklarının azalmasından ötürü, Yunanlılar kuzeye doğru seferlere çıkmışlardı.⁵⁵ Nitekim bu kolonilerin ve Yunanlıların buralarda var olma isteklerinin en başında; Karadeniz bölgesinin sahip olduğu maden, tahıl, kereste ve hayvansal ürünlere duydukları ihtiyaçtır.

Aslında Yunanlılar M.Ö. 8. Yüzyılda önemli ve kapsamlı bir kolonicilik hareketi başlattılar. Ve bu kolonicilik hareketleri M.Ö. 6. Yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Özellikle bu süreç içerisinde Anadolu’nun diğer taraflarında olduğu gibi, Karadeniz sahilllerinde de Yunanlılar tarafından birçok şehir kuruldu. Tabii bu şehirlerin kurulması onların buralara yerleştiği anlamına gelmiyordu. Özellikle Yunanlılar ve Miletliiler bu şehirlerden hammadde alıp, Batıya götürerek buralarda satmaktaydılar.⁵⁶

Buradan yola çıkarak, I. Bölümde anlattığımız Kimmerler, İskitler⁵⁷, Sarmatlar⁵⁸, Hunlar, Sabirler, Avarlar, Ogurlar, Uzlar, Peçenekler, Hazarlar, Kıpçaklar’dan Moğollara kadar tüm bozkır halkları, Gotlardan⁵⁹, Ugorlardan, Ruslara kadar kuzeyden gelen halklar, Karadeniz’in kuzeyindeki ticareti kontrol edip, burayı yönetir bir hale gelmişlerdi. Nitekim Karadeniz coğrafyasının bütünlüğü, ilişkilerin sadece doğu-batı yönünde değil, kuzey-güney doğrultusunda da aktif bir şekilde var olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla Anadolu’ya Karadeniz’in kuzeyinden gelen halklar, Karadeniz’in güney kıyılarında ortaya çıkan Anadolu Pontos devleti, Roma imparatorluğu ve onun devamı olan Bizans, Selçuklu Devleti, Anadolu Türk Beylikleri, Komnenosların Trabzondaki Rum Krallığı ve Osmanlılar gibi Kuzey Anadolu

⁵⁴ Charles King, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁵ Charles King, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁶ Bilgehan Atsız Gökdağ, “M.Ö. 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’da Türk Varlığı”, *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul, 1997, s. 32.

⁵⁷ B.N. Grakov, *İskitler*, Rusçadan Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2006, s. 33.

⁵⁸ İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Analiz Basım Yay., İstanbul, 2007, s. 42.

⁵⁹ W.H. Parker, *An Historical Geography Of Russia*, Aldine Publishing Company, Chicago-USA, 1969, s. 36.

kıyılarında varlık gösteren bu devletler zaman zaman da Karadeniz'in kuzey kıyılarında hâkimiyet göstermişlerdi.⁶⁰

M.Ö. 2. Binyıl da Anadolu'da önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Hitit Devleti, etrafını çevreleyen göçebe ya da yarı göçebe birçok kavimlere karşı sürekli mücadele etmek zorunda kalırken,⁶¹ atlı göçebe toplumlar Karadeniz'in kuzeyinde hareket halindeydiler. Özellikle Kimmerler, M.Ö. 1250'lerde, merkez Kırım olmak üzere, Karadeniz'in kuzeyi ve Avrasya bozkırlarına egemen oldular.⁶² Yapılan bazı arkeolojik araştırmalara göre, M.Ö. 2. Binyıl da doğuda İtil, batıda Dinyeper ve güneyde Azak denizi ve çevresinde göçebe hayatın var olduğu ve M.Ö. 1. Binyıla gelindiğinde ise bu göçebe hayatın hala Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda devam ettiği gözlemlenmiştir. Özellikle bozkır hayatının ve göçebelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler M.Ö. 2. Bin yıl başlarından M.Ö. 8. Yüzyıla kadar Kırım merkez olmak üzere, Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşamışlardır.⁶³

Nitekim Orta Asya kökenli olan bu topluluk, M.Ö. 1800-1700'lü yıllarda ana yurtlarından batıya göç ederek Kafkasların kuzeyindeki bozkırlarda beş yüz yıl kadar egemenlik kurmuşlardır.⁶⁴ Dolayısıyla Kimmerler, M.Ö. 12. Yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda ortaya çıkmasından sonra kuzey-güney istikametinde bir kavimler hareketine sebep oldular. Ve sonrasında Akhaların ve Dorların Yunanistan'a, Trak ve Friglerin Balkanlardan inip Anadolu'ya girmeleri ile sonuçlanan bu göç hareketinde, Balkanlardan Anadolu'ya giren Frigler, Hitit devleti'ni yıkarken, Kimmer etkisi ve hâkimiyeti kuzeyde önemli bir güç haline gelerek genişleme gösterdi.⁶⁵

M.Ö. 12. Yüzyıldan sonra yaklaşık beş yüz yıl kadar çeşitli kollar halinde Kafkasya, Kırım ve Dinyeper havzalarında yayılan Kimmerler, M.Ö. 8. Yüzyıl ile M.Ö. 6. Yüzyıl arasındaki dönemde İskit akınları sebebiyle güneye ve batıya çekilerek çeşitli bölge ve memleketlere göç ettiler. Yine İskitlerin göç yolları üzerinden çekilerek güneye doğru hareket eden Kimmerlerin ilk vardığı alan Gürcistan ovaları oldu. Bu bölgeye ulaştıktan sonra yörenin siyasi durumunu baştan aşağı değiştiren Kimmerler, Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarındaki Kolhis krallığının yıkılmasına sebep oldular.⁶⁶

⁶⁰ Mehmet Bilgin, *Karadeniz Dünyası*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s. 25.

⁶¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 2. Baskı, Öz Eğitim Yay., Konya, 1995, s. 40.

⁶² Mehmet Bilgin, *a.g.e.*, s. 26.

⁶³ İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s. 29.

⁶⁴ İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yay., Trabzon, 2007, s. 17.

⁶⁵ Mehmet Bilgin, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁶ İbrahim Tellioğlu, *a.g.e.*, s. 18-19.

Nitekim M.Ö. 900-800 yıllarında Volga bozkırlarında hayatlarını sürdüren İskitler, doğudan gelen Sarmatların baskılarından dolayı, Volga'yı geçerek batıya doğru ilerlemeye başladılar. İskit istilası, Karadeniz'in kuzeyinde var olan halkların buralardan göç etmelerine sebep oldu. Buralardan göç edemeyenler ise Kırım ve civarında İskit egemenliği idaresinde ve onların içine karışarak bir zaman sonra varlıkları sona erdi.⁶⁷ İskitlerin Kimmerleri Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlardan atmalarıyla birlikte Kimmer dönemi son buldu.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların tamamına yakınına hâkimiyetleri altına alan İskitler, Kimmerleri bu bozkırlardan çıkarmakla yetinmeyip, onları bu göç esnasında takip ederek Urartularla karşılaşmışlardı. Sonrasında İskitlerle Urartu Kralı II. Rusa arasında gerçekleşen bazı diplomatik ilişkiler gelişmiş fakat bu durum çok uzun sürmemiştir. M.Ö. 7. Yüzyılın sonlarında İskitler, Urartu topraklarına akınlar düzenleyerek onları yurtlarından ederek buraları yağmaladılar.⁶⁸

Nitekim bu dönemde alt Volga bölgesinde ortaya çıkan Sarmatalılar M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 2. yüzyıla kadar yaklaşık 400 yüz, Karadeniz'in kuzey ve doğusundaki bozkırlıkları hâkimiyetleri altına aldılar.⁶⁹ Öyle ki M.Ö. 8. Yüzyıldan M.Ö. 2. Yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyinde egemenlik kuran İskitlerin yerini, M.Ö. 2. Yüzyıldan itibaren Sarmatlar almaya başlamıştı. Ve Sarmatların bu alandaki egemenlikleri M.S. 2. Yüzyıla kadar devam etmişti.⁷⁰ İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyetleri Sarmatların o bölgeye gelmesine kadar devam etti. M.Ö. 3. Yüzyılın başlarında Don nehrinin doğu kıyılarında kendini gösteren Sarmatlar, bu yüzyılın sonlarına doğru Don nehrinin batısına geçmişlerdi.⁷¹ Devamlı olarak Sarmatların baskılarına maruz kalan İskitler, M.Ö. 2. Yüzyılın başlarına kadar zor bir şekilde ayakta kalabilmeyi başararak, devletlerinin bir kısmını elde tutmuşlardı. Özellikle bu yüzyılda batıdan Keltlerin, doğudan Sarmatların yapmış olduğu baskı ve saldırılar neticesinde iyice güçsüzleşen İskitler, bu yüzyılın sonunda tekrar toparlanmaya çalışmış fakat Sarmatların

⁶⁷ Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniv. Yay., Konya, 1987, s. 25.

⁶⁸ İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁹ Orest Subtelny, *Ukrainian A History*, Fourth Edition, University Of Toronto Press, Toronto- Canada, 2009, s. 12.

⁷⁰ Mehmet Bilgin, *a.g.e.*, s. 30.

⁷¹ Manfred Hellmann, *Handbuch Der Geschichte Russlands*, I. Halbband, Anton Hiersemann Publishing, Stuttgart- Germany, 1981, s. 113.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları geçmek için verdiği mücadele sonucunda İskitleri sürekli olarak batıya sürüklemişlerdi.⁷²

M.S. 1. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde, Hunların öncü grupları görülmüş fakat Sarmatların varlığı M.S. 3. Yüzyıla kadar devam etmişti. Bu dönemde kuzeyden gelen Gotların Rusya'yı işgal edip,⁷³ Kırımı ele geçirmelerinden sonra, Gotlar, saldırı ve akınlarını Güney Karadeniz kıyılarına kadar devam ettirmişlerdi.⁷⁴ Zaten sonrasında da doğudan Hunlar, kuzeyden Gotlar ve batıdan Roma direnişinden dolayı M.S. 2 yüzyılda Sarmatlar tarih sahnesinden çekilmeye başlamışlardı.⁷⁵

Ayrıca kuzeyden gelen Gotlar, Hunların batısındaki alanlarda işgaller yapıyorlardı. Bunun üzerine M.S. 4. Yüzyılda, Volga'yı geçen Hunlar; Sarmat ve Gotları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Yani ne zaman ki Hunlarla Gotlar karşı karşıya geldiler işte o zaman Gotlar ağır bir yenilgi alarak; Hunlar Almanya içlerine kadar buralarda hâkimiyet sahibi oldular. Dolayısıyla İç Asya'da başlayan bazı dalgalanma hareketleri özellikle Sabirlerin Hunları, Avarların Sabirleri, Onogurların Avarları takip etmeleriyle birlikte büyük bir göç hareketi başladı.⁷⁶ Sonrasında Kuzey Kafkasya ve Aşağı Volga'da kurulmuş olan Hazar devletinin hâkimiyeti esnasında Oğuzların baskıları neticesinde öz topraklarından ayrılıp Hazar topraklarına yerleşmek isteyen Peçenekler ise Hazarlar tarafından batıya sürülmüştü.

Sonuç olarak Asya'nın iç kesimlerinden gelip Karadeniz'in kuzey ve güney taraflarında etkinliklerini gösteren bu kavimlerin en sonuncusu olarak da Moğollar gösterilebilir ki, özellikle Moğolların önemli kollarından olan Altın Orda Devleti bu coğrafyada önemli işler yapacak ve hatta bu Moğol ve Altın Orda güçleri hem Karadeniz'in kuzeyinde hem de güneyinde siyasi güç dengelerinde önemli değişiklikler yapacaklardır.

⁷² Jurij A. Vinogradov, "Two Waves Of Sarmatian Migrations", [www. Pontos.dk/ publications/BSS-18-Vinogradov](http://www.Pontos.dk/publications/BSS-18-Vinogradov), Erişim Tar: 29.05.2017.

⁷³ Orest Subtelny, *a.g.e.*, s. 12.

⁷⁴ W.H. Parker, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁵ Orest Subtelny, *a.g.e.*, s. 12.

⁷⁶ Mehmet Bilgin, *a.g.e.*, s. 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KARADENİZ'İN TARİHİ COĞRAFYASI VE STRATEJİK ÖNEMİ

Tarih ilminin ya da tarihi olayların olmazsa olmaz üç ana unsuru vardır. Bunlar; mekan, zaman ve insandır. Bu üç ana unsurdan herhangi birinin olmaması halinde Tarih ilminin değerlendirilmesi mümkün olamaz. Dünya üzerinde yaşayan bütün insan topluluklarının hepsi bir coğrafi mekana sahiptir. Dolayısıyla coğrafya ve coğrafi mekân, bu insan toplulukları üzerinde maddi ve manevi değişiklik ve alışkanlıklar kazandırır.⁷⁷ Örneğin, deniz kenarında oturan insanlarla yaylalarda oturanların, nehir kenarında oturanlarla bozkırlarda oturan toplumların yaşantıları birbirinden farklıdır. Nitekim tarihi olaylar, toplumların üzerinde yaşadıkları coğrafi mekânların toplumlara etkileri çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁷⁸

Nihai olarak coğrafi faktörler, tarihin en eski devirlerinden itibaren insan topluluklarını ve bu toplumların sosyal, siyasi, ekonomik, dini ve kültürel yaşantılarını değişik olarak etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle, coğrafi faktörler tarihin gelişimine yön vermişlerdir.⁷⁹

Karadeniz Bölgesi, ılıman iklim kuşağında olup 40 derece 55' 5" ila 46 derece 32' 5" kuzey enlemlerinde ve 27 derece 27' – 41 derece 42' doğu boylamında uzanır. Kuzeyde, Kerç Boğazı; Karadeniz'i, koy olarak kabul edilen Azak Denizi ile birleştirmektedir. Güneyde, İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinden Marmara ve Ege denizleriyle Karadeniz'e bağlanırlar. Nitekim Karadeniz yaklaşık olarak 423,000 km² olup bu alan Azak denizi ile birlikte 460, 000 km² varmaktadır. En büyük uzunluğu 1,149 km ve en büyük genişliği 611 km dir. Havzanın maksimum derinliği 2,245 m dir ve ortalama derinlik 1,271 metredir.⁸⁰ Batıda Bulgarların önemli limanı Burgaz ile doğuda Gürcülerin önemli limanı Batum'un arası 1174 km olup kuzeyde Kırım'ın ucu ile güneyde Anadolu'nun önemli limanların dan Kastamonu'nun İnebolu ilçesi arası 260 km'dir.⁸¹ Ayrıca Karadeniz bölgesinin %37'sini derin dip, %34'nü kıta yamacı ve

⁷⁷ Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2014, s. 309-330.

⁷⁸ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Konya, 1990, s. 7; Veli Ünsal, "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası", <file:///C:/Users/USER/Downloads/do%C4%9Fu%20karadeniz.pdf>, Erişim Tar.: 07.05.2018.

⁷⁹ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yay., Bursa, 2014, s. 12-13.

⁸⁰ Petko Dimitrov- Dimitri Dimitrov, *The Black Sea, the Flood, the Ancient and Myths*, Varna, 2004, s. 9.

⁸¹ Charles King, a.g.e., s.37.

%27'sini kaya tabakası oluşturmaktadır. Karadeniz bölgesi içinde Bulgaristan'ın özel ekonomik bölgesinin alanı 33, 800 km²'dir. Toplam su miktarı 537,000 km³ olup bu suyun 10% oksijenli su diğer %90'lık kısım ise oksijensiz suyu oluşturmaktadır. Karadeniz, tipik okyanus su bölgeleri özelliklerini taşımasından dolayı yani önemli boyuttaki derinlik, geniş alüvyon akışı ve dünyadaki okyanus su akıntıları gibi belli başlı bazı özelliklerinden dolayı bir iç deniz olma özelliği göstermektedir. Bu, havzadaki mevcut doğal süreçlerin modelini ve gelişimini de büyük ölçüde etkiler.⁸² Dinyeper, Güney Bug, Dinyester ve Tuna nehirleri, Karadeniz'in başlıca besleyicileridir; Don ve Kuban nehirleri Azak Denizi'ne akmaktadır. Karadeniz'in kuzey kısmına akan nehirler, genellikle düşük ve kumlu kuzey kıyılarında çok fazla kum taşıyarak deltalar, kum barları ve lagünler oluşturmaktadır. Güney kıyısı dik ve kayalıktır. Karadeniz, farklı yoğunluklara sahip iki su tabakasına sahiptir. Ağır tuz tabakası az hareketlidir ve hidrojen sülfür içerir; deniz yaşamı yoktur. Balıkta çok daha az salinli ve zengin olan üst katman, denizin etrafında saat yönünün tersi yönde akar. Çok az gelgit hareketi vardır.⁸³ İşte bu gibi sebeplerden dolayı, Karadeniz çeşitli yüzyıllarda değişiklikler göstermiş ve zamanla değişmiştir. Belki de buna en iyi örnek; Canik dağlarının zamanında su altında kalmış olması bunu en iyi ispatı olabilir. Nitekim ayrı dönemlerde Karadeniz'in farklı materyallere benzetilmesi de, onun zaman içinde değişimler yaşadığını göstermektedir. Özellikle Eski Tarihçiler, Karadeniz'i gerilmiş bir yaya benzetmişlerdi, fakat şimdi aynı şekilde değildir. Çünkü karşı karşıya bulunan İnce ve Aya burunlarının arasında Deniz yarı yarıya daralmıştır. Karadeniz'in şekli bugün daha çok bir ejdere benzer ki Amasra, Tuna ve Foroz arasındaki kısım, ejderhanın başını; İstanbul boğazı, ağzını; Burgaz koyu, uzun burnu; Ölüdeniz, kulağını; İnce ve Aya dağları arası, dar belini; Sinop'tan Faş'a kadar, alt kısmını; Rion çayı da ince kuyruğu olarak tasvir edilebilir. Azak denizi ise, Don nehrine kadar, ejderin üzerinde açılmış kanada benzer.⁸⁴

Karadeniz'in su kütleleri; kıtasal akış, yağış, Marmara ve Azak suları denizlerinden oluşturulmaktadır. En büyük akıntı Tuna nehrindendir- bu rakam toplamda kıtasal akışın %70 dir. Marmara deniziyle olan su değişimi, Karadeniz'in hidro- biyokimyasal rejimi için son derece önemlidir. İyi bilinen bir gerçektir ki

⁸² Petko Dimitrov- Dimitri Dimitrov, *a.g.e.*, s. 9.

⁸³ Geniş Bilgi için bkz: *The Columbia Electronic Encyclopedia*, 6th ed. Copyright , 2012, Columbia University Press, Erişim tarihi 08.02.2017- Saat: 13.17.

⁸⁴ P. Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev: Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1969, s. 3-4.

Karadeniz seviyesi dünya okyanus suları ve Akdeniz den 35-40 metre daha yüksektir. Ayrıca Boğaz suları Marmara denizine doğru meyillidir. Karadeniz ve Marmara denizi arasındaki su dengesinin Boğaz yoluyla değişimi önemli bir faktördür ki bu tuzluluk oranının dikey dağılımını ve su kümelerinin yoğunluğunu belirtir.⁸⁵

Diğer taraftan yukarıda bahsi geçen meseleyi biraz daha detaylandıralım: Birçok Tarih kitaplarında Karadeniz'in atlasta bir böbreğe benzediği ifade edilir. Öyle ki Karadeniz; okyanuslara İstanbul ve Çanakkale boğazlarıyla bağlanır. O tatlı su gölü değildir o bir denizdir. Dolayısıyla Karadeniz derin ve tuzlu bir denizdir. Derinliğin 700 metreyi geçtiği yerler vardır. Fakat çok derin yerlerin dışında Kuzey batı köşesinde de geniş bir sığlık vardır ki bu sığlık batı da Romanya'daki Tuna deltası civarından kuzeyde Kırım'a kadar uzanmaktadır. Yüz metreden derin olmayan bu sığlık alan, Karadeniz balık türlerinin yavrulama yeri olmuştur.⁸⁶

Özellikle Karadeniz, nehirlerin getirmiş olduğu maddelerle dolmuş olduğundan eski derinliğini kaybetmiştir. Dolayısıyla nehir ağızları alçalmış ve birçok yer kumluk haline gelmiştir. Nitekim Tuna ve Dinyeper nehirlerinin ağızları çok sığlaşmış olup; nehirlerin akıntılı olduğu dönemlerde bu durum gemiler için tehlike arz etmektedir. Ayrıca Azak denizinin doğu ucu da nehirlerin taşıdığı alüvyonlar sebebiyle çok sığdır.

Karadeniz'in büyük nehir bulunmayan güney ve kuzeydeki dağların önü daha derindir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi birçok yerde ve özellikle güney kıyılarında denizin dibi kayalıktır. Karadeniz'in en derin kısmı, denizin iki taraftan sıkıştırılmış olan Sinop ve Kırım arasıdır. Genellikle deniz; yüksek ve dağlık kıyılarda derin , alçak kıyılarda ise sığ olur.⁸⁷

Aslında bu coğrafi konumu yukarıda ifade etmiştik. Fakat meseleyi daha anlaşılır hale getirmek için tekrara düşmeden açıklayalım: Karadeniz; İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazları ve Ege ve Akdeniz Denizleri ile Atlas Okyanusuyla bağlantılıdır. Ve bu bağlantıların merkezinde yer alan İstanbul ve Çanakkale Boğazları vesilesiyle yüzyıllardır okyanus ve denizlere bağlanır. Bugün bu coğrafya kuzeyde Ukrayna, kuzeydoğuda Rusya, doğuda Gürcistan, güneyde Türkiye, batıda Bulgaristan ve Romanya ile sınırlandırılmıştır.⁸⁸

⁸⁵ Petko Dimitrov- Dimitri Dimitrov, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁶ Neal Ascherson, *Karadeniz*, Çev: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 2001, s. 16.

⁸⁷ P. Minas Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 3.

⁸⁸ "History of Black Sea" - <http://dadiani.si.edu/blacksea.html>, Erişim Tarihi: 05.02.2017-15:06

İşte Asya, Avrupa ve Akdeniz’i birbirine bağlayan Karadeniz, bu konumuyla birçok siyasi, ekonomik ve kültürel meselelerin ortaya çıktığı bir coğrafya olması ve bununla beraber güçlü devletlerin sahip olmak istedikleri bir yer olmuştur.⁸⁹ Akdeniz’de Karadeniz gibi karalar arasında bir iç deniz olup, Boğazlarla birbirine bağlanırlar. Bu sebepten ötürü Karadeniz Akdeniz’in bir parçası olarak kabul edilmiştir. Özellikle dünya dilleri arasında Akdeniz için kullanılan “ Aradeniz yani Mara Mediterranum” tabiri Karadeniz ile birlikte ifade edilir. Karadeniz ile Akdeniz’in bu beraberliği sadece coğrafi olarak değil siyasi olarak da önemli bir deniz haline getirdi. Karadeniz alan bakımından Akdeniz’den küçüktür. Fakat havza itibariyle Nil nehri Akdeniz’den çok küçük sayılmaz. Hem Karadeniz’in hem de Akdeniz’in; Avrupa ve Asya’daki havzaları 4.2 milyon m2 olup bunun 2.7 milyon m2’si Karadeniz’e düşer. Ayrıca Karadeniz’e birçok ırmakların dökülmesi, gidiş gelişlerin yahut deniz trafiğinin daha elverişli olması, orta kuşakta serin bir iklimde bulunması ve çevresinin genellikle nüfus yoğunluğu fazla ülkelerle çevrilmesi bu denize ayrı bir önem kazandırmıştır.⁹⁰

Diğer taraftan Karadeniz’in güney kıyıları, kuzey kıyılarına göre daha sığ ve durgun olduğundan dolayı koloni kurmaya daha uygundur. Özellikle Doğu Karadeniz, İpek yolu gibi mühim ticaret yollarının sonunda yer alması bakımından önemlidir. İç bölgelerden gelen malzemelerin Trabzon ve Sinop limanlarıyla taşınması ve ticaret amaçlı başka bölgelere aktarımı bu bölgenin önemini apapaçık ortaya koymaktadır. Yine kuzeydeki limanlarda en az güneydekiler kadar önem arz etmekteydi. Özellikle Ukrayna’daki Kerç limanının Azak Denizi kontrol etmesi ve limanına sığdırdığı gemilerin çokluğu bakımından, kuzeydeki önemli limanlar arasındadır. Ayrıca Gürcistan’daki Sohumu limanı da Grek tacirlerin çokça uğradığı bir yer olması ve Karadeniz ticaretinin hızlı ve daha kolay yayılmasının sağlaması bakımından çok önemlidir.⁹¹

Karadeniz, Orta ve Doğu Avrupa’nın önemli bir bölümünü kendisine bağladığı gibi Kafkaslar üzerinden Hazar havzasıyla, Doğu Anadolu üzerinden İran ve Irak ile, Boğazlar üzerinden de Akdeniz havzasıyla önemli bir bağlantı kurar. İşte Karadeniz’in sahip olduğu bu coğrafi konum ona her yüzyılda ayrıcalıklı bir yer atfetmiştir.⁹²

⁸⁹ Mehmet Okur- Murat Küçükkuşurlu, “Jeopolitik ve Stratejik Açidan Trabzon Limanı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3., Ankara, 2009, s. 27

⁹⁰ Hamit Sadi Selen, “Doğu Akdeniz ile Karadeniz’in Siyasi Coğrafyasına Dair”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 2, S. 3, Ankara, 1947, s. 411.

⁹¹ Serkan Deniz Koşoçaydan, “Karadeniz ve Balkanlar’ın Jeopolitik Açidan Karşılaştırılması”, *1.Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmaları Sempozyumu*, Zonguldak, Eylül-2014, s. 347.

⁹² Hamit Sadi Selen, *a.g.m.*, 413.

Dolayısıyla tarihin birçok döneminde büyük devletler Karadeniz'e hâkim olabilmek için çeşitli mücadeleler vermişlerdir. Nitekim Karadeniz, Persler için Batıya açılan önemli bir kapı olmakla birlikte Doğu- Batı kültürlerin birleştiği ortak bir noktada yer alıyordu. Ve özellikle Karadeniz'e hâkim olmak; Boğazlara, Trakya'ya ve Balkanlara hâkim olmak anlamına geldiğinden dolayı, Persler Karadeniz bölgesini Batıya ilerleyişin bir anahtarı olarak görmüş ve Karadeniz'i askeri seferlerde ikmal üssü gibi kullanmışlardır. Persler bu durumun yani denizlerin gücünü anlamış olmalı ki Karadeniz'e sahip olmakla birlikte Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Avrupayı da hâkimiyetleri altında tutabilmişlerdi. Nitekim Perslerden sonrada bölgeye gelen Grekler de denizin gücünün farkına varmışlar ve bu bölgeyi siyasi ve ekonomik olarak ele geçirmenin yollarını aramışlardır.⁹³ Ayrıca Pontus Krallığı Batı ve Orta Karadeniz bölgesinde kurulmuş olmasına rağmen, topraklarının çoğunluğu kıyıda değil iç kesimlerde bulunmaktaydı. Özellikle de Amasya, Gömenek ve Tokat/Zile bölgeleri aslında Pontus krallığının iç kesimlerdeki sınırları oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla Pontus krallığının bu antik kentlere sahip olması, güney taraflardaki ticaret yollarına yakınlığı, kıyı kesiminden içeride olmasıyla birlikte korunaklı bir yapısı ve birçok kaçağın burada saklanmasına imkan veren coğrafi yapısından ötürü her dönemde dikkatleri üzerine çekmiştir. Zaten bu özelliğinden dolayı da Pontus imparatorları tarafından Amasya başkent yapılmıştır. Fakat sonraki yıllarda ticaretin Karadeniz'de biraz canlanmasıyla özellikle Greklerin buralarda koloniler kurmaya başlamasıyla birlikte, Pontus imparatorluğu başkenti Amasya'dan doğal limanlara sahip olan ve Karadeniz'in ticaretine etki etmek amacıyla başkenti kıyıdaki Sinop'a taşımışlardır.⁹⁴

Nitekim bu durum göstermektedir ki, bölgeye hâkim olan Pontus Krallığının gücü de, denizin gücünü iyi anlaması ileri gelmektedir. Dolayısıyla Karadeniz'e hâkim olarak ilk Karadeniz merkezli bir krallık kurmuş ve Roma imparatorluğu ile karşı karşıya gelmişti.⁹⁵ Ayrıca Karadeniz kıyıları boyunca dağılmış bir Yunan-Roma emporia/ticaret merkezleri dizisi, kendi aralarında ve hinterlandlarıyla karlı bir ticaret merkezi olduğundan Karadeniz'i Roma uygarlığının bir parçası haline getirmiştir.⁹⁶ Her şeyden önce Karadeniz, Kafkaslara ve Uzak Doğu'ya açılan önemli bir ticari kapı

⁹³ Serkan Deniz Koşoçaydan, *a.g.m.*, s.347.

⁹⁴ Murat Arslan, *a.g.e.*, s. 20-25.

⁹⁵ Serkan Deniz Koşoçaydan, *a.g.m.*, s.347.

⁹⁶ Konstantin Ardeleanu, "Nations, Nation-States, Trade and Politics in the Black Sea", *Journal of Euxineos- Governance and Culture in the Black Sea Region-*, 14/2014, University of St.Gallen, Rosenberg- Swiss, 2014, s. 7.

olması, bu bölgede hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin değer verdikleri bir ayrıntıydı. Aynı zamanda Karadeniz- İran yolu ve Karadeniz- Hazar yolu Roma imparatorluğunun doğu ile gerçekleştirdiği ticari ilişkilerde kendini çokça göstermiştir. Özellikle bu yollar sayesinde Roma imparatorları, Hindistan'ın altın gibi bazı kıymetli mallarından istifade etmişlerdir.⁹⁷

Boğazdan başlayarak Karadeniz'in çevresi dolaşıldığında Bulgaristan ve Romanya kıyıları, Ukrayna kıyısının çoğu yeri gibi alçaktır. Daha sonra Kırım dağlarının yüksek kayalıkları gelir. Karadeniz'in doğu ve güney kıyılarında yer alan Abhazya, Gürcistan ve Türkiye sahilleri genellikle dağlık ve ince bir sahil şeridine sahiptir. Ayrıca Kuzey doğu Anadolu ya da Türkiye'de olduğu gibi ormanlık dağ sıraları ve kayalıklar denize dik iner.⁹⁸

Kuzey Anadolu dağları batıdan doğuya doğru yükselirken Sinop çevresinde bu dağlar 1500m yüksekliğe ulaşır. Ve bu dağlar pek çok nehir tarafından derin vadilerle birbirinden ayrılmış bir dağ zincirini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Yeşilırmak, Kızılırmak ve İnce burun deltaları güneydeki nadir düzlükleri beslerken, Karadeniz bölgesinin en verimli düzlüklerine sahip olan Samsun'un Bafra ve Çarşamba ovaları yaklaşık 166 bin hektar alanı kaplamaktadır. Meşhur coğrafyacı Strabon, *Gadilonitis* adıyla andığı Bafra ovasının verimliliğini, bereketli meyve ağaçlarını ve burada üretilen koyun yününün kalitesini vurgularken İris ve Thermodon nehirleri arasında bulunan Themisycra (Çarşamba) ovasında darı yetiştirildiğini bildirmiş, burada kimsenin açlık çekmeyeceğinden emin olarak üzüm, armut, elma, fındık ağaçlarının bolluğu ve her türlü vahşi hayvanlarının bulunduğunu da eklemiştir. Bunlar dışında ancak Karadeniz bölgesinin denizden uzak vilayetlerinde geniş ve verimli düzlükler bulunmakta olup, bunların en önemlisi Geldikıran, Gümüş, Suluova ve Taşoya ovalarını içeren Amasya ile diğeri büyük ölçüde İç Anadolu iklimi etkisinde kalan Tokattır.⁹⁹ Tabii Karadeniz'in bu şekil bir bolluğun içinde olmasının belki de altında yatan en büyük sebep; Karadeniz'in ırmakların egemenliği altında olmasından kaynaklanmaktadır. Akdeniz'in Karadeniz'den daha büyük olmasına karşın ona üç büyük ırmak yani Rhone, Nil ve Po nehirleri akarken, Karadeniz'e beş büyük ırmak Kuban, Don, Dinyeper, Dinyester ve

⁹⁷ Serkan Deniz Koşoçaydan, *a.g.m.*, s.347.

⁹⁸ Neal Ascherson, *a.g.e.*, s. 16.

⁹⁹ Özhan Öztürk, *Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik Ve Siyasi Tarihi Pontus*, Genesis Yay., Ankara, 2011, s. 49.

bütün doğu ve orta Avrupa'yı dolaşıp havzası Fransa sınırına kadar uzanan Tuna nehri Karadeniz'e akan nehirler arasındadır.¹⁰⁰

Ancak *Arrianus Karadeniz seyahatnamesinde*; Karadeniz'e on üçü büyük olmak üzere yaklaşık elli akarsuyun döküldüğünü ifade eder. Fakat bu durumun yani bu ırmakların taşıdığı çokça alüvyonlardan dolayı, Karadeniz'in büyük bir tehlike içinde olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle bu alüvyonların deniz kenarlarında geniş deltalar oluşturarak denizi doldurmaktadırlar. Yine bu seyahatnamede, Karadeniz'in son derece tatlı bir suya sahip olduğu hatta diğer denizlerle karşılaştırıldığında onlardan daha tatlı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰¹

Ayrıca Karadeniz'in derinlikleri hidrojen sülfür miktarının en fazla olduğu denizler arasındadır. Ve bu hidrojen sülfür gazı çürük bir yumurta gibi kokmaktadır.¹⁰² Ve bu yukarıda da ifade ettiğimiz ırmaklardan gelen çeşitli madde miktarı; ölü bitki ve hayvan atıkları gibi bazı organik maddeler deniz tabanının bir kar tabakası gibi kaplamaktadır. Dünyadaki birçok göl ve denizde düşük oksijenli katmanlar bulunabilir ama Karadeniz'deki daha yüksektir. Denizin drenaj havzası, Avrupa'nın ikinci, üçüncü ve dördüncü en büyük ırmakları olup; Tuna, Dinyeper ve Don'un beslenme havzalarıyla birlikte yaklaşık 2 milyon m²' dir.¹⁰³

Nitekim deniz yaşamı, denizin ince olan üst katmanına bağlıdır. Dilbalığı, mezgıt, cacabalığı, Karadeniz dilbalığı gibi bazı türler daha soğuk iklimlerden ırmaklar yoluyla göç edip gelmiş ve sahil boylarındaki az tuzlu bölgelerde yaşamaya başlamışlardır. Özellikle bunlar arasında o bölgede yaşayan ve denizci toplumların bile çok değer verdikleri türler de vardır. Bu türler şunlardır: Rumca *Pelamys*, Romence *Palamidi*, Rusça *Lufar*, Türkçe *Lüfer*, Gürcüce *Skumbria*, Bulgarca *Skumrila* gibi.¹⁰⁴

Ayrıca büyük sularda, Yunus ve Domuz balığı kolonileri arasında Karadeniz'i dolaşan iki balık türü vardır. Bunlardan biri palamut diğeri hamsi'dir. Özellikle palamut dönemin Bizans paralarına resmi yapılacak kadar önem taşımıştı.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Neal Ascherson, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰¹ Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*, Çev: Murat Aslan, Odin Yay., İstanbul, 2005, s. 70- 71.

¹⁰² Petko Dimitrov- Dimitri Dimitrov, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰³ Charles King, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁰⁴ Charles King, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁵ Neal Ascherson, *a.g.e.*, s. 18.

1.1. Karadeniz Coğrafyası ve Ekolojik Yapısı

1.1.1. Karadeniz İklimi ve Bitki Örtüsü

Türkiye, bilhassa Anadolu bölgesi, Pleistosen¹⁰⁶ sonu ve Holosen¹⁰⁷ başlarında iklim değişikliklerine uğramıştır. Bu iklimsel değişimlere bağlı olarak Anadolu'nun doğal ortamında da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle bu durum, topografya'yı şekillendiren amiller, toprak oluşumu, karstlaşma, bitki örtüsünün dağılışı, insanların bölgeye yerleşimi ve bu durumun tetiklediği tarımsal faaliyetler bu iklimsel değişimlerden önemli ölçüde etkilenmişti. Özellikle, bu iklim değişimleri engebeli ve yüksek dağlık alanlarda ve bu alanların sahip olduğu yükselti ve bakı şartlarının yanında yatay ve dikey doğrultuda olmalarına göre de değişiklik göstermesi bakımından dağlık alanlarımızda son derece etkili olmuştur.

Günümüzden yaklaşık olarak 18000 yıl önce gerçekleşen bu esaslı iklimsel değişimler; 14000-15000 yıl önce sona ermiş ve son glasiyal dönem bitmiştir. Dolayısıyla son glasiyal dönemin bittiği noktada iklim koşulları sabitlenerek, günümüz iklim koşulları Ortaçağ Karadeniz'i içinde geçerli olmuştur.¹⁰⁸

Ayrıca Karadeniz Bölgesinin sahil kesiminde ve derin yarıklara sahip vadilerin tabanlarında bulunan kızılçam (*pinus brutia*), kocayemiş (*Arbutus unedo*), sandal (*Arbutus andrachne*), mersin (*Mrytus communis*), defne (*Laurus nobilis*), akçakesme (*Phillyrea latifolia*) gibi Akdeniz bitki coğrafyası bölgesine ait olan bitkilerin varlığı da interglasiyal yani buzullar arası dönemlerde görülen ve günümüze nazaran sıcak ve nemli iklim şartlarının varlığını da desteklemektedir.¹⁰⁹ Dolayısıyla bu tarihi zamanda Anadolu coğrafyasında kuru step iklimi hâkimiyet gösterirken; iğne yapraklı ağaçlar Karadeniz kıyılarında, geniş yapraklı ağaçlar Karadeniz sıradağlarının eteklerinde,

¹⁰⁶ Pleistosen Çağ'ı, genellikle 2.6 milyon yıl önce başlayan ve yaklaşık 11.700 yıl öncesine kadar süren zaman periyodu arasındaki zaman olarak tanımlanır. Son buzul dönemi olarak da bilinen bu dönemde, gezegenin büyük bir bölümü buzullar ile örtülüydü.

¹⁰⁷ Pleistosen'de yaşanan son buzul çağının kapanmasıyla başlayan devir, 11 bin yıl öncesinden günümüze kadar süren zaman dilimini ifade eder. Gerçek bir jeolojik devir olmaktan çok yaşadığımız zamanı tanımlayan bir terimdir. Buzul çağları arasında sıcak bir dönem olan Holosen, insanlığın tüm kayıtlı tarihini ve uygarlığını içerir. Bu devir içinde insanlar yerleşik hayata ve tarım toplumuna geçip, pek çok uygarlık kurdu.

¹⁰⁸ İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", *Coğrafya Araştırmaları (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını), Cilt 1, Sayı 1, Ankara, Şubat-1989, s. 8.*

¹⁰⁹ İbrahim Atalay, *ag.m.*, s. 10.

sedirler ise kalkerli topraklarda çoğalarak geniş ormanları meydana getirmişlerdi. Özellikle sarıçam Doğu Avrupa ve Kafkaslarda geniş bir alana yayılırken, erken holosen döneminde Karadeniz kıyılarının tamamına yakınına kaplamıştı. Ayrıca Helenistik ve Roma dönemlerinde ormanlar özellikle liman çevresindeki ağaçların yok edilmesiyle limanlar alüvyonlarla dolmuş ve düzlük alanlar erozyona açık hale gelmişti.¹¹⁰

Arrianus seyahatnamesinde; bölgenin gemi yapımında kullanılan ağaç bakımından oldukça zengin olduğunu ifade etmiş. Ve Pharnakeia (Giresun) ve Trapezousia (Trabzon) bölgelerinin üst tarafında, kayalık bir dağ olan Skydises ile Paryadres ve onun uzantısı kabul edilen Moskhika dağları sık ormanlarla kaplıydı. Bölgenin ılıman ve yoğun yağışlı bir iklime sahip olması sebebiyle çam, kayın, kestane, meşe, akasya, ceviz ve köknarın yanı sıra, gemi yapımı için uygun her çeşit ağaç yetiştiğini ifade etmektedir.¹¹¹ Ayrıca Karadeniz'in kıyıları boyunca bereketli ve zengin bir bitki örtüsüne sahip olmakla birlikte, çok sayıda akarsu ve bu akarsuların ağızlarında çok miktarda balık vardır. Bu akarsu ve balıkları yukarıda ifade etmiştik.¹¹²

Karadeniz yazları sıcak, kışları soğuk olan kontinental iklim kuşağında olduğundan mevsimlere bağlı hava şartlarındaki değişikliklerin deniz suyu üzerindeki etkisi, diğer denizlere oranla daha fazladır.¹¹³ Dolayısıyla Karadeniz iklimi kuzeyde Avrupa kıtasından, güneyde Akdeniz'den gelen hava koşullarına açık olmakla birlikte yukarıdaki sebeplerden ötürü ılıman ve nemli iklim koşullarına sahiptir. Karadeniz sularının sıcaklığı ortalama 20-26C arasında değişip, Kırım civarı ve güneydoğu sahillerinde 30C'yi bulabilmektedir. Anadolu kıyılarında sıcaklık kuzeye göre biraz daha yüksek olup, yılın başlarındaki birkaç ayda 0 dereceye düşmektedir. Özellikle Azak denizinde tuzluluk seviyesinin az olması sebebiyle deniz yüzeyinde donmalar meydana gelmektedir.¹¹⁴ Aslında bu deniz yüzeyleri donmalarının sebeplerinin başında; Karadeniz'in kendine özgü hidrografik şartlara sahip olması vardır. Yani Karadeniz'in yoğunluk gradienti, mevsimlere bağlı olarak, ısı değişikliklerinin 90 metre kalınlığındaki yüzey su kütesinin aşağısına ulaşmasına engel olur. Özellikle şiddetli

¹¹⁰ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹¹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 58-59.

¹¹² Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, Çev: Ali Suat, C.3, Ankara, 2002, s. 204.

¹¹³ Fikret Baykut, Adnan Aydın, M. İlham Artüz, *Bilimsel Açıdan Karadeniz*, İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yay., 1982, s. 13.

¹¹⁴ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 50.

geçen kışlarda Tuna nehri ağzındaki sahilde buz oluşumu gözlenmekte, bazı yıllarda buralardan kopan buz kütleleri akıntılarla İstanbul Boğazı, Haliç ve Marmara'nın bir bölümüne kadar ulaşabilmektedir.¹¹⁵

1.1.2. Karadeniz'e Dökülen Nehirler

Aslında yukarıda nehirlerle alakalı olarak; Karadeniz'in kuzeyinde büyük nehirlerin getirdiği alüvyonlardan dolayı nehir ağızlarının dolduğu ve sığ kumlukların meydana geldiğini ve dolayısıyla Karadeniz'in güney kıyılarının daha derin olduğunu ve buraya akan nehirleri yukarıda ifade etmiştik fakat şimdi meseleyi biraz daha detaylandıralım.

Karadeniz'e on üçü büyük olmak üzere yaklaşık elli akarsu dökülürdü. Ancak bu durum Karadeniz için büyük bir tehlike olarak kabul edilirdi. Çünkü bu ırmakların taşıdığı yüksek miktardaki alüvyonlar denize akmakta; deniz kenarlarında büyük deltalar oluşturarak zamanla denizi doldurmaktaydı.¹¹⁶ İşte Arrianus'un eserinde geçen o dere ve nehirler şunlardır: Ophis (İstala Deresi), Psykhros (Baltacı Deresi), Kalos (İyi Dere), Rhizios (Rize Deresi), Askouros (Taşlı dere), Adienos (Kibledağı Deresi), Zagatis (Pazar deresi), Prytanis (Fırtına Deresi), Arkhabis (Arhavi), Akampsis (Çoruh Irmağı), Bathys (Batum Irmağı), Akinases (Kintrish Irmağı), Isis (Natanebi Irmağı), Mogros (Supsa Irmağı)dır.¹¹⁷

Morfolojik özellikler, hidrolojik rejim ve günümüzdeki manzara gibi bir takım özellikler dikkate alındığında, Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarındaki nehir ağızları; Dünyanın diğer nehir ağızlarında olduğu gibi, nehirler ve denizler arasında bir etkileşim sonucu oluşmuşlardır. Nehir ağızları, nehrin (doğal ve insan kaynaklı su akışının ve tortu yükünün değişimi) ve deniz faktörlerine (ortalama deniz seviyesi değişimleri, gelgitler, fırtına dalgalanmaları, dalgalar) karşı çok hassas ve duyarlıdır. Bu nedenle, nehir ağızları; nehir ve deniz rejimindeki büyük ölçekli değişimlerin etkin göstergeleri olarak görülebilir. Şu anda tarım, balıkçılık ve denizcilik gibi faaliyetler, Karadeniz ve Azak Denizi dâhil olmak üzere dünyanın birçok nehir ağzının doğal kaynakları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.¹¹⁸

¹¹⁵ Fikret Baykut, Adnan Aydın, M. İlham Artüz, *a.g.e.*, s. 13.

¹¹⁶ Arrianus, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁷ Arrianus, *a.g.e.*, s. 66-67.

¹¹⁸ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, "River Mouths", *The Handbook of Environmental Chemistry*, Vol. 5, Part Q, Springer Press-Verlag Berlin Heidelberg, 2008, (Page. 91-133), s. 92.

Kafkas dağlarından doğan ve Kolkhis (Samsun-Ordu-Gürcistan arası) Bölgesi'nin merkezinden geçerek Karadeniz'e dökülen bölgenin en önemli ırmağı Phasis'e, günümüzdeki adıyla Rioni ırmağıdır. Ayrıca bu büyük ırmak Kolkhis bölgesi içindeki dağlardan geçip Karadeniz'e dökülürken birçok akarsuyla özellikle Glaukos, Hippos ve Kyaneos ırmaklarıyla birleşerek debisini artırmaktaydı.¹¹⁹

Genellikle nehir ağzı alanı; çürük ve çayır toprakları, su veya higrofik bitkilerle birlikte belirli bir toprak ve bitki örtüsüne sahiptir; tuhaf ve zengin bir faunası (balık, kümes hayvanları, kürklü hayvanlar, vb.) vardır. Nehir ağzı alanı içerisindeki arazilerin peyzajı özellikle yetersiz derecede ıslak olan bozkır, çöl ve yarı çöllere gibi coğrafi bölgelerde çevresindeki diğer peyzajlardan keskin olarak farklıdır ve bu alanlar azotludur.¹²⁰

Karadeniz çanağına ulaşan nehirlerin suları bir yandan Rus ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlardan diğer yandan Anadolu yaylasının büyük bir bölümüne düşen yağışların bir sonucudur. Yağış miktarları özellikle ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde arttığından, Karadeniz'in su yüzeyi ve Boğaziçi'nden Akdeniz'e doğru akan su miktarı hissedilir derecede yükselme gösterir. Karadeniz'in yüzeyinde meydana gelen buharlaşma miktarı konusunda yeterli bir bilgi yoktur. Fakat buharlaşmanın deniz yüzeyine ve çevresine düşen yağış miktarından fazla olduğu bilinmektedir. Ayrıca geniş su toplama alanlarından Karadeniz'e ulaşan akarsular deniz yüzeyinde bir acı su kütlelerinin oluşmasına sebep olmaktadır.¹²¹

Karadeniz ve Azak Denizi drenaj alanları sırasıyla yaklaşık 2.5 x 106 km² ve 0.56 x 106 km²'dir. Ve Karadeniz'e beş yüz'den fazla nehir akıyordu. Nitekim Karadeniz'deki tüm nehirler drenaj alanlarına göre dört kategoriye ayrılabilir:

- 50 ila 200 km²'lik bir drenaj alanına sahip çok küçük nehirler;
- 200 ila 2000 km² arasında bir drenaj alanı olan küçük nehirler;
- 2000 - 50 000 km² arasındaki drenaj alanlı orta boy nehirler;
- Büyük drenaj alanı 50 000 km²'den büyük nehirler

Üçüncü kategoriye ait sadece dört nehir vardır: Kodori, Inguri, Rioni ve Chorokhi'nin Kafkas nehirleridir. Diğer Altı nehir (Tuna, Dniester, Güney Bug, Dinyeper, Don ve Kuban) büyük nehirler (F> 50 000 km²) olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca büyük boy ve deltalar da dâhil olmak üzere en önemli nehir ağızları, yalnızca su

¹¹⁹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 67-68.

¹²⁰ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 94.

¹²¹ Fikret Baykut, *a.g.e.*, s. 15.

akışı ve tortu yükü olan orta ve büyük nehirlerin tipik özelliklerini taşır. Bu nehirler, Karadeniz'in doğu ve kuzeybatı kıyılarına ve Azak Denizi'nin doğu kıyısına girmektedir.¹²² Ayrıca Azak meselesine bir açıklık getirmemiz gerekirse, Azak ya da Azov, Don nehri kıyısında Taganrog körfezine 7 km. mesafede bulunmaktadır. Bu körfez Azak denizine açık olup, Azak denizi de (38.000 km²) Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlanmaktadır. Bu Azak şehri, Yunanlılar'ın Tanais, Türkler'in Ten adını verdikleri Don nehrinin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Ayrıca antik dönemde burada Tanais adıyla Miletliiler tarafından bir ticaret koloniside kurulmuştu.¹²³

Karadeniz ve Azak Denizi'nde Tuna, Dniester, Dinyeper ve Güney Bug, Don, Kuban ve Rioni nehirlerinin ağız alanları en önemli nehir ağızlarıdır. Bunlar, sadece büyüklükleri ve manzara çeşitliliğiyle değil, diğer ağızlardan farklılığıyla da ön plana çıkmaktadırlar. Öyle ki bu nehir ağızları, denizlerin çevresel durumu ve hidrolojik ve hidrokimyasal rejimlerinde en önemli rolü oynamaktadır. Ayrıca, bunlar Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'da tarımın, balıkçılık, denizcilik vb. Farklı ekonomi dallarının geliştirilmesinde büyük rol oynamaktadır.¹²⁴ Özellikle de W. Von Rubruk, Don nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yeri tarif ederken aslında Azov (Azak)denizini de tarif ediyordu. Öyle ki, Don nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde Matrica kentinin olduğu ve sonrasında bu nehrin ağızında da kuzeyde küçük bir deniz olduğunu ve bu denizin uzunluğuna ve genişliğine 700 mili bulacağını ifade ederken, bu denizin hiçbir noktasının derin olmadığı ve gemilerin bu denizin üzerinde yol alamadığını ortaya koymuştur. Nitekim sonrasında da İstanbul'dan gelen tacirlerin Matrica şehrine gelerek buradan Don nehrinin Azak denizine döküldüğü nehir ağızından Mersin, yılan ve diğer balık türlerini almaya gidiyorlardı.¹²⁵

Karadeniz kıyı bölgesi, nehir girişi bağlamında, kuzeydoğu (Rusya kıyıları), doğu (Gürcistan sahili), güney (Türkiye sahili), güneybatı (Bulgaristan sahili), Kuzeybatı (Romanya ve Ukrayna kıyıları), Kırım kıyıları (Ukrayna) olmak üzere altı kısımdan oluşur. Rusya kıyılarında Karadeniz'e akan nehirlerin büyük kısmı küçüktür; bunlardan en büyüğü 885 km² drenaj alanına, ortalama yıllık su akışı 1.56 km³ ve asılı tortu yükü 0.26 × 10⁶ olan Mzymta Nehri'dir. Nehirlerin çoğunun yıllık su akışı 0.15 km³'ten daha azdır. Sadece Pshada, Tuapse, Ashe, Psezuapse, Shakhe ve Soçi nehirleri

¹²² Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 97.

¹²³ Mustafa L. Bilge, "Azak", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 300.

¹²⁴ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 97-98.

¹²⁵ Wilhelm V. Rubruk, *a.g.e.*, s. 28.

denize yılda 0,3 km³ kadar fazlasını gerçekleştirir. Doğu kısmında Karadeniz'in doğu kısmına daha fazla su bırakan nehirler akmaktadır. Gürcistan'dan (küçük nehirler dâhil) Karadeniz'e akan nehir suyunun yıllık hacmi 45,7 km³'tür. Özellikle Bzyb (3.79 km³), Kodori (4.17 km³), Eritskali Kanalı (3.15 km³), Rioni (13.38 km³) ve Chorokhi (8.71 km³) dir.¹²⁶ Bunların dışında Apsaros ırmağı, Akampsis (Çoruh) ırmağıyla birleşerek Gürcistan'daki Apsaros kalesi önlerinde Karadeniz'e döküldüğü yere ulaşır. Ayrıca Apsaros ırmağı'nın Paryadres dağlarından doğarak Karadeniz'e aktığını ve bu dağların Kolkhis'in güneybatısında yer alan Armenia Minor bölgesiyle doğal sınırı oluşturduğunu ifade eder. Ayrıca, bölgenin güneybatısında (Trapezous kentinden 240 km mesafede) Apsaros isimli bir kale ve aynı adla anılan bir ırmağın varlığından bahsedilmektedir. Bu söz konusu ırmağın, Kolkhis ve Pontos bölgelerinin doğal sınırını oluşturduğu ifade edilmektedir. Nitekim Arrianus, Apsaros kalesi ve ırmağının, Pontos bölgesi'ni sonlandıran en önemli topoğrafik bir nokta olduğunu belirtmektedir.¹²⁷

Türk nehirlerinden Karadeniz'e toplam su miktarı 37.7 km³/yıl (sınır Chorokhi ve Veleka nehirleri hariç). Bu akışın yarısından fazlası büyük nehirlere, Yeşil Irmak, Kızıl Irmak, Filyos ve Sakarya'ya dayanmaktadır. Türkiye'de birçok nehir sulama ve diğer su ihtiyaçları için kullanılmaktadır ve Yeşil Irmak, Kızıl-Irmak, Riva, Karasu, Güllük ve Abdal nehirleri önemli geri dönüşümsüz su kayıplarına tabidir. Geri döndürülemez su kayıplarının yıllık hacmi 3-5 km³'e kadar çıkabilir.¹²⁸

Ayrıca M.S. 6. yüzyılda Barbarlar, kadınlarıyla beraber büyük bir mücadele vererek Asya'yı işgal etmişlerdi. Sonrasında Thermodon nehri yani Terme çayı kıyılarında kamp kurarak kadınlarını burada bırakmışlardı. Nitekim Boas nehri, o dönemde de küçük bir akıntıyla da olsa uzun bir yol boyunca akmıştır. Bu nehrin içinde sağındaki İberia topraklarından tam karşısındaki Kafkaslara kadar nehrin içinde rahatlıkla yürünebilirdi. Bu bölgede birçok milletten insanların ve farklı dinlere inanan insan grupları vardı. Özellikle Alani, Abasgiler, Zekhiler ve bunlardan sonra da Sabiri adını alan Hunlar vardı. Ayrıca Boas nehri, Kafkasya ve İberya'nın son bittiği noktaya geldiğinde, birçok suyun ona katılmasıyla büyük bir nehir haline gelir. Dolayısıyla artık Boas nehri yerini Phasis'e bırakır. Artık bu nehir hem debisi hem de derinliği bakımından Pontos Euxeinos'a kadar gemiler için uygun bir hale gelecekti.¹²⁹

¹²⁶ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 104.

¹²⁷ Arrianus, *a.g.e.*, s. 59-60.

¹²⁸ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 105-106.

¹²⁹ Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK., Ankara, 2001, s. 205-206.

Bulgaristan sahilllerinde nehirlerin çoğu küçük veya çok küçüktür. En büyük nehir günümüzde yıllık ortalama su debisi 0,6 km³ olan ve 4.6×10^6 ton yıllık çökelti yükü ile Kamchea'dır. En bol su kaynağı olan nehir (Tuna, Dniester, Güney Hata, Dinyeper) kuzeybatı kesiminde Karadeniz'e boşalır. Tuna, Volga Nehrinden sonra uzunluk, drenaj alanı ve su akışında Avrupa'nın ikinci nehri ve tortu yükünde ilk sırada yer alır. Tuna Nehri'nin su akışı iklim değişikliklerine bağlıdır. Su çekilmesi ve akış düzenlemesine rağmen, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Tuna suyunun akışı nehir havzasındaki yağıştaki olumlu değişimlerden dolayı artmıştır.¹³⁰ Ayrıca Phasis (Gürcistan nehri-Rioni) ırmağına paralel olarak Karadeniz'e dökülen diğer ırmaklar: Khobos (Enguri) ırmağı, Suania (Svaneti) dağlarından doğmaktaydı. Phasis Irmağı'nın kuzeyinde yer alan diğer ırmaklar ise; Charieis, Chorien, Rhoan, Penius, Sigames, Tarsoura, Hippos'dur.¹³¹

1.1.2.1. Karadeniz Havzasının Büyüklük Derecelerine Göre Önemli Nehir Ağzıları

Karadeniz'e dökülen nehir ağzıları, bizlere tarihin her döneminde yapılan ticaret, ulaşım ve iktisadi ihtiyaçlar hakkında bazı bilgiler verebilir. Çünkü en eski çağlardan itibaren nehir ağzıları yerleşke ve pazarların kurulduğu, ulaşım'ın nehirler vasıtasıyla yapıldığı önemli alanlardı. Özellikle de bu durumu Karadeniz'e dökülen nehirler için konuştuğumuzda ise bu mesele tam olarak yerine oturacaktır. Öyle ki, Don nehrinin Azak denizine, Dinyeper'in doğrudan Karadeniz'e, ve Volga nehrinin Hazar denizine döküldüğü ve bu nehrin kollarının Karadeniz'in kuzeyinde bulunan ve Karadeniz'e dökülen diğer nehirlerle birleştiğinden dolayı kuzeyden Baltık denizinden yahut Rusların bu nehirler vasıtasıyla Karadeniz'e oradan da İstanbul'a ticari mallar getirdiği bilinmektedir. Yine kuzeyden Volga nehri vasıtasıyla Hazar denizine getirilen ticari ürünler, Arap ve Asyalı tacirler tarafından satın alınırdı. Dolayısıyla nehir ağzıları bölgenin tarihi coğrafyasını ortaya koymak adına çok önemlidir.¹³²

¹³⁰ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 106-107.

¹³¹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 89-90.

¹³² Marian Malowist, "The Baltic And The Black Sea in The medieval Trade", *Baltic And Scandinavian Countries Journal*, Vol. III, No. 1-[5], Warsaw-Poland, 1937, s. 38-40. Vd.

Harita 1. Karadeniz'in Kuzeyindeki Nehirler ve Volga-Don Nehri Kanalı¹³³

1.1.2.1.1. Tuna Nehri Ağız

Avrupa'daki ikinci en uzun nehri olan Tuna Nehri'nin drenaj alanının yüzölçümü yaklaşık olarak 817.000 km², yani Avrupa'nın yüzölçümünün % 8,8'ine denk gelmektedir. 2857 km'lik bir uzunluğa ve 6500 m³/s'lik yıllık bir boşaltma ya da tahliye'ye erişmektedir.¹³⁴

Bu bakımdan Tuna Nehri ağız alanı Karadeniz ve Azak Denizleri bölgesindeki diğer nehir ağızlarının arasında en büyüğüdür.¹³⁵ Dolayısıyla 300 nehir kolundan oluşan bu nehrin 120'den fazlası önemlidir ve yalnızca 39 tanesi seyrüsefer için uygundur.¹³⁶ Tuna deltasının alanı 4200 km² dir. Terek ve Volga nehirlerinden sonra Avrupa'nın en büyük üçüncü nehridir. Tuna nehri iki ülkenin toprakları içerisinde yer almaktadır: Güney'de Romanya, kuzey'de Ukrayna'dır. Bu deltanın %80 'ni Romanya %20'si de Ukrayna toprakları içindedir. Delta içinde, delta kıyı şeridi boyunca kumlu plajlar, ormanlar, bahçeler, ekili araziler bulunmaktadır. Eski zamanlardan beri, Tuna Nehri ağzının bol miktarda doğal kaynakları (su, toprak, biyolojik) balıkçılık, tarım ve gezinme için kullanılmıştır. Şu anda, en önemli yoğun arazi kullanıcıları; tarım, liman ve balık yetiştiriciliğidir. Tuna ağzındaki ana kasaba ve limanlar: Reni, Izmail, Chilia,

¹³³ <https://www.awesomestories.com/asset/view/Volga-River-Topography-Map>. Erişim Tar.: 21.11.2017

¹³⁴ Adrian-Aurel Baltalunga, Daniela Dumitrescu, "The Role Of The Danube River As the Main Waterway Of Central And South Eastern Europe. Geopolitical And Economical Aspects", *Romanian Review on Political Geography*, 10th year, no.1 / Anul X, nr. 1, (p. 57-66), 2008, s. 57.

¹³⁵ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 110.

¹³⁶ Adrian-Aurel Baltalunga, Daniela Dumitrescu, *a.g.m.*, s. 57.

Vilkovo, Ust'-Dunaisk (Ukrayna), Tulcea, Chilia Vechi, Sulina, Sfintu Gheorghe (Romanya).¹³⁷

Tuna nehri, Almanya'nın Kara Ormanından yükselip, Avusturya'nın merkezi bir bölgesinden geçerek Macaristan'dan Hırvatistan'a ve Sırbistan'a geçmeden önce Avusturya ve Slovakya ulaşır, sonra Slovakya ve Macaristan ile sınır oluşturarak Sırbistan ve Romanya'ya, daha sonrada Romanya Bulgaristan arasındaki sınırı oluşturarak, Karadeniz'e dökülür.¹³⁸

Harita 2. Tuna Nehri Deltası.¹³⁹

Tuna deltası oluşumu 6000-7000 yıl önce buzul sonrası Karadeniz seviyesinin yükselişinin ardından kıyı ovasında başlayan geniş bir körfez veya lagün şeklinde başlamıştır. Bu kıyı suları, kısmen kıyı kum barları ve fokurdama ya da tükürmelerden oluşan uzun bir kemerle denizden ayrılmıştır. Daha sonra bu kemer bazı yerlerde delta dallarının gelişmesi ile kırılmıştır.¹⁴⁰

Ayrıca Yüzyıllar boyunca Tuna; Rhone veya Ren'den daha ekonomik bir koridor olarak daha az önem taşıırken, Avrupa'nın en önemli kültürel ve tarihi sınırlarından biri olmuştur. Roma döneminde Tuna nehri, Roma İmparatorluğunun en kuzey sınırı idi ve M.S. 454 yılların sonlarına doğru Tuna'nın tam uzunluğu çökmekte olan bir Roma

¹³⁷ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 112.

¹³⁸ Rick Price, "History and Geography of the Danube River", <https://www.experienceplus.com/blog/destinations/germany/history-and-geography-of-the-danube-river/>, Erişim: 25.02.2017.

¹³⁹ <http://www.danube-research.com/intro.htm>, Erişim Tar: 25.02.2017.

¹⁴⁰ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 112.

İmparatorluğu ile Ukrayna ve Orta Asya'nın bozkır alanlarındaki kendilerinden olmayan istilacılar arasındaki sınırı oluşturdu.¹⁴¹

Diğer taraftan Roma miras olarak, ya nehirde tekne ile ya da kıyılarında olsun, ortaçağ ticaret yolunun önemini Tuna'ya vermişti. Bu rol, Almanya'nın Regensburg ve Ulm, Avusturya'daki Linz ve Viyana, Slovakya'nın başkenti Bratislava, Macaristan'ın başkenti Budapeşte ve eski Yugoslavya'nın başkenti olan ve şimdi başkent olan Sırbistan'dan geçerek önemli ticaret ve ulaşım merkezlerini oluşturdu. Belgrad'ın ötesinde Tuna; Karpat Dağları ve Balkan Dağları'ndan geçerek, büyük bir koridor olan "Demir Kapılar" a girer ve daha sonra eski Roma Eyaleti olan Wallachia yaylalarından ovalarına sızar.¹⁴² Aslında burada Demir kapı olarak belirtilen yer, kaynaklarda boğaz ya da geçitleri belirtmek için kullanılırdı.¹⁴³ Ve bu Demirkapı olarak adlandırılan yerin Güney Karpatlardan başlayarak, Doğu Sırp dağları arasından doğu'ya doğru yüz otuz kilometre boyunca uzanan bir Tuna vadisidir. Dolayısıyla bu Demirkapı'nın bulunduğu yer Orta Avrupa, Adriyatik, Balkanlar ve Karadeniz'den gelen yolların kesiştiği bir kavşak noktasını oluşturmaktadır.¹⁴⁴ Diğer taraftan yoğun sel akıntısı, Roma zamanlarından beri bir sorun teşkil ederek, sel nedeniyle Belgrad'ın aşağı tarafındaki Tuna üzerindeki büyük şehirler gelişmemiştir. Fakat Tuna Nehri'nden 80 km yukarıda olan Romanya'nın başkenti olan Bükreş ise ilkbahar sellerinden çok iyi korunmuştur.¹⁴⁵

1.1.2.1.2. Dinyester Nehir Ağızı

Dinyester Nehri ağızı alanı yarı kapalı delta tipi olup; Dinyester deltası, yarı kapalı Dnestrovskiy Limanı, Tsaregradskoye çıkışı ve açık sahil bölgesini kapsamaktadır. Dinyester Nehrinin küçük dolgu (veya defne deltası) deltası 48,6 km²'lik bir alana sahiptir. Dinyester deltasında sadece iki küçük kol vardır: Glubokiy Turunchuk ve Dinyester sırasıyla 5 ve 12 km uzunluktadır. Birinci ve ikinci dallar buna göre nehir suyunun akışının yaklaşık %60 ve %40'ını oluşturmaktadır. Dnestrovskiy Liman'ın alanı 508 km², uzunluğu 42.5 km, genişliği 4.2 - 12.0 km, ortalama derinlik 1.5 m'dir. Derin Tsaregradskoye çıkışı yarı kapalı liman ile açık sahil bölgesini birbirine

¹⁴¹ Rick Price, *a.g.m.*, Erişim Tar.: 25.02.2017.

¹⁴² Rick Price, *a.g.m.*, Erişim Tar.: 25.02.2017.

¹⁴³ M. Emre Kılıçaslan, "XVIII. Yüzyıllarda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 25, (ss. 59-76), Bahar 2010, s. 59-60.

¹⁴⁴ Aurel Decei, "Demir-Kapı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, MEB, İstanbul, 1993. s. 522-25.

¹⁴⁵ Rick Price, *a.g.m.*, Erişim Tar.: 20.02.2017.

bağlar. En dar yerdeki girişin genişliği 280 m, derinlikleri 10-12 m'dir. Liman ve açık sahil bölgesi, 0,5 km genişlikte ve 9,0 km uzunluğunda bir kıyı bar ile ayrılmıştır.¹⁴⁶

1.1.2.1.3. Dinyeper ve Güney Bug Nehir Ağzı

Dinyeper Nehri, Avrupa'nın en büyük nehirlerinden biridir. Dinyeper'in toplam uzunluğu 2201 km olup, Ukrayna topraklarında 981 km; Belarus'ta ise 595 km. Nehrin bu iki kısmı, hem hidroloji hem de antropojenik yani insanoğlunun sebep olduğu etkilerin yoğunluğu bakımından önemli derecede farklılık göstermektedir. Belarus kısmındaki hidrolojik rejim doğaldır, oysa Ukrayna bölümünde nehir akışı bir bariyer rezervuar tarafından düzenlenmektedir.¹⁴⁷

Nitekim Dinyeper ve Güney Bug nehirlerinin ağzı karmaşık bir yapıya sahiptir ve bir bütün olarak yarı kapalı deltaik tipe aittir. Aşağıdaki parçalardan oluşur:

- Üç nehrin ağız ulaşımı - Dinyeper, delta da dâhil olmak üzere, Güney Bug ve Ingul;
- Dneprovsko-Bugskiy limanı adıyla büyük yarı kapalı kıyı suları
- Bu liman ile Karadeniz'i birbirine bağlayan Kinburnskiy çıkışı;
- Ve bu çıkışın Deniz kıyı bölgesinin yakınında olması.

Dinyeper deltası dolgu veya koy başlı ve çok dallı tiptedir. Deltanın bir alanı ve uzunluğu 350 km² ve buna karşılık gelen 47 km'ye eşittir. Deltanın başı, küçük delta dallarının oluşmaya başladığı yerde bulunur. Kherson kasabası yakınlarında (limandan 28 km) ana delta kanalı, dört sütuna (soldan sağa) ayrılmıştır: Konka, Stary Dinyeper, Novy Dinyeper ve Koshevaya'dır. Aşağı akış bu dalları tekrar bir araya getiriyor. Buranın denize doğru bir sonraki ana delta şubesi vardır: Bunlar Konka (sol, toplam nehir suyunun %15'i) ve Zabich (sağda %85) taşır. Bundan sonra Zabich şubesi, Bokay'a (solda toplam nehir suyunun %50'si) ve Rvatch (sağa, %35) dallara ayrılıyor.¹⁴⁸ Ayrıca antik kaynaklarda *Borysthenes* olarak geçen nehir Dinyeper nehri olup, birçok eserde bu nehrin Nil nehrinden sonra en verimli nehir olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu nehir hayvancılık için çok verimli olup, sürüler için bereketli otlaklar sağlamaktadır. Bu bakımdan zengin balık çeşitliliği ve suyunun berraklığı Dinyeper nehrinin en önemli özelliğidir. Ayrıca bu nehir gayet sakin ve düzgün bir debiye

¹⁴⁶ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 119.

¹⁴⁷ Vitaliy P. Semenchenko, Mikhail O. Sonb, Roman A. Novitskiy, Yuriy V. Kvatchb, Vadim E. Panovd, "Alien Macroinvertebrates and Fish in the Dnieper River Basin", *Russian Journal of Biological Invasions*, Vol. 6, No. 1, (pp. 51-64), 2015, s. 51.

¹⁴⁸ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 121-22.

sahiptir. Dolayısıyla nehrin geçtiği bölgelerde tarım ve hayvancılık yapılırken, balıklarının büyük ve kılçıksız olması nehrin en büyük avantajlarındadır.¹⁴⁹

Dneprovsko-Bugskiy Limanı, deniz yönünde genişleyen nehir vadilerinin sular altında kaldığını gösterir. Liman üç bölümden oluşur: Dneprovskiy Limanı, Bugskiy Liman ve bunların birleşmiş kısmı. Dneprovsko-Bugskiy Limanının bir alanı yaklaşık 1000 km²'ye eşittir, Dinyeper deltasından Kinburnskiy çıkışına olan uzunluğu 63 km, genişliği en fazla 15 km ve ortalama maksimum derinlikleri 4.4 ve 12m'dir. Bugskiy Limanın uzunluğu ve maksimum genişliği sırasıyla 42 ve 2 km'dir. Kinburnskiy çıkışı 3.7 km'lik en dar yerde genişliğe sahiptir; Ortalama derinlikleri 4.3-4.5m'dir ve nehir seferlerinin yapıldığı kanalın içindeki maksimum derinliği 20 m'ye ulaşır.¹⁵⁰ Dolayısıyla Karadeniz ve ona dökülen nehirler Karadeniz'in, her zaman daha büyük bir ekonomik sistemin parçası olduğunu apaçık göstermiştir. Öyle ki Karadeniz tarihi süreç içerisinde, Akdeniz dünyasının deniz medeniyetleri ile Doğu step topraklarındaki karasal uluslar arasındaki işleyişin ve irtibatın, temasların kurulduğu bir alan olmuştur. Bu bakımdan Karadeniz; Avrupa'yı, küresel ticaret yollarına doğru basit bir koridor olarak Akdeniz'in zengin Doğu bölgelerine doğru uzanmasını sağladı. Esasen iki farklı ekonomik dünya arasında bir köprü görevi gördü.¹⁵¹

Dolayısıyla bu nehir ağız alanı, özellikle Ukrayna'nın bu bölümünün ekonomi ve çevre yönetiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Dinyeper ve Güney Bug nehirleri önemli su yollarıdır. Kherson, Nikolaev ve Ochakov gibi birçok büyük sanayi merkezi ve limanı burada bulunmaktadır. Nehir suları, sulama ve su temini için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bölgede tarım ve balıkçılık da geliştirilmektedir.¹⁵²

1.1.2.1.4. Rioni Nehir Ağız

Rioni Nehri ağız alanı, açık deltaik tipe aittir ve birkaç şubesi ve derin yakın kıyıları olan çıkıntılı bir delta içermektedir. Rioni ağzının kanal ağı, delta kolları, Şehir Kanalı (sol) ve Rioni-dolusavak (sağ) kanallarını içermektedir.¹⁵³ 7.5 km uzunluğundaki

¹⁴⁹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹⁵⁰ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 122-123.

¹⁵¹ Konstantin Ardeleanu, "Nations, Nation-States, Trade and Politics in the Black Sea", *Journal of Euxineos- Governance and Culture in the Black Sea Region-*, 14/2014, University of St. Gallen, Rosenberg- Swiss, 2014, s. 3-4.

¹⁵² Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 122-123.

¹⁵³ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 127.

Şehir Kanalı, "eski" deltayı oluşturmak üzere Bolşoy Adası ile ayrılarak, Kuzey ve Güney kollarına ayrılmıştır.¹⁵⁴

Rioni Nehri, batı Gürcistan'ın başlıca nehri olup; Kafkas dağlarından, Rakha bölgesinden doğup, batıdan Karadeniz'e akmaktadır. Nehrin uzunluğu 327 km, tüm su havzasının alanı 13 500 km²'dir. Rioni drenaj alanının %51'i dağlık bir bölgedir. Kutaisi kenti'nin yukarı akışında nehir keskin, dar bir çatlak boyunca akarken, Kutaisi'nin aşağısındaki nehir akışı geniş bataklık ovalara doğru akmaktadır.¹⁵⁵

Antik çağ'da Rioni Nehri (Phasis), antik bilim adamları Herodot ve Hipokrat'ın eserlerinde ilk defa bahsedilirken,¹⁵⁶ Strabon, Rioni deltasının hidrografik verileri hakkındaki ilk bilgileri sunmuştur: "Phasis Nehri'nde, bir tarafta bir nehir, diğer tarafta bir göl ve diğer tarafta bir göle bakan Kolchis ticari limanı, aynı adı taşıyan bir şehir vardır. Üçüncü tarafta bir deniz" olduğunu söyledi.¹⁵⁷ Nitekim Arrianus seyahatnamesinde bu nehri şöyle anlatır; Kaynağının Kafkas dağları olduğu ve Kolhis bölgesinin merkezinden geçerek, Phasis'in Karadeniz'e döküldüğü yerde o bölgenin en önemli nehri olduğu belirtilirken, bu nehrin geniş olarak aktığı ifade edilmektedir. Ayrıca yağmur sularının Gürcistan yani Kolhis dağlarından Kardeniz'e aktığı ve birçok küçük akarsuları beslediği belirtilmiştir. Aynı zamanda Rioni nehrinin suyunu deniz suyuna olan hafifliğine dikkat çekerek, Karadeniz'in tuzluluk oranının diğer denizlerdeki orana göre düşük bir seviye de olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁸ Ayrıca literatür, kartografik ve paleocoğrafik verilerin analizi, antik zamanlarda Phasis'in iki dalla denize aktığına ve nehir kolları arasındaki delta adasında aynı adı taşıyan bir kent bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁹ Nitekim bu görüşü destekleyen bir açıkama da Arrianus tarafından yapılarak, bu Phasis isminin sadece bir nehir için kullanılmadığını, aynı zamanda Kolhis bölgesi içinde bulunan bir kentin kastediliği ve bazen de Kolhis bölgesi için bu ismin kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Arrianus'un ifadelerine göre Phasis Kolhis bölgesinin en önemli ticaret merkeziydi. Öyle ki, gemi yapımı için gerekli tüm malzemeler burada bulunmaktaydı. Ayrıca yelken yapımı için keten, ipler için kenevir ve balmumu, gemi tahtalarının muhafazası için de zift üretimi yapılmaktaydı.

¹⁵⁴Tamar Tsamalashvili, *Flood Risk Assessment and Mitigation Measure for Rioni River*, University Of Twente Faculty of Geo-information Science and Earth Observation, Enschede-Hollanda, September-2010, s. 9.

¹⁵⁵ Tamar Tsamalashvili, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁵⁶ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 128-129

¹⁵⁷ Strabon, *Geographika*, XII-3, s. 28; Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 127-129.

¹⁵⁸ Arrianus, *a.g.e.*, s. 67-70.

¹⁵⁹ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 127-129.

Bu bakımdan burada bol miktarda sedir, selvi ve çam ormanları bulunmaktaydı. Dolayısıyla burada ciddi anlamda kereste ticareti yapılmaktaydı.¹⁶⁰

1.1.3. Azov/ Azak Denizine Dökülen Nehirler

1.1.3.1. Don Nehir Ağız

Azov havzasının en büyük nehirleri olan Don ve Kuban nehirlerinin deltaları doğal koşullar açısından benzer ancak sahip oldukları alan içerisinde taşınan madde ve tahliye edilen su miktarları olarak farklılıklar göstermektedir.¹⁶¹ Don Nehri'nin ağız alanı, yarı kapalı bir delta türüdür. Üç bölümden oluşur: Fırtına dalgalanmaları, küçük delta ve nispeten dar Taganrogskı Körfezi etkisiyle su seviyesinde dalgalanmalara maruz kalan yakın delta nehri ulaşımı. Delta, 540 km²'lik bir alana ve 38 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Delta sahil şeridi 55 km uzunluğundadır. Körfez 5240 km², genişliği 26 ila 52 km, uzunluğu 140 km ve ortalama derinliği 5m civarındadır. Batı kısmında Dolgaya ve Belosarayskaya tükürmeleri ile sınırlıdır.¹⁶² Ayrıca Kuban nehrinde olduğu gibi Don nehrinde de her türlü tarım, iklim ve bitki örtüsünden dolayı yapılabilirken, denizcilik ve kıyı ticaretine elverişli bir nehir ağzına sahiptir. Burada yapılan denizcilik ve kıyı ticareti; Rostov, Temryuk, Don nehrinin üst kısmı ve Azak denizi çevresindeki faaliyetlerle benzerlik göstermektedir.¹⁶³

Don nehri ağız bölgesi son derece ekonomik bir şekilde gelişmiştir. Doğal kaynakları, tarım, su taşımacılığı ve balıkçılık için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ağız alanında çok sayıda büyük kasaba vardı: Bunlar Rostov, Azov, Eisk, Taganrog (Rusya), Mariupol (Ukrayna)'dur.¹⁶⁴

1.1.3.2. Kuban Nehir Ağız

Kuban Nehri'nin ağız alanı, açık delta cinsine aittir. Bu geniş delta 4190 km² alana sahip olmakla birlikte; 5-10 km genişliğin de dar ve derin bir kıyı bölgesi özelliği taşımaktadır. Delta sahil şeridi 150 km uzunluğundadır.¹⁶⁵ Azov Denizi'ne akan Kuban nehri havzası, Avrupa Rusya'nın güneyinde, Azovo-Kubanskaya ovasının güney

¹⁶⁰ Arrianus, *a.g.e.*, s. 69, 75-76.

¹⁶¹ A. N. Tkachenko, O. V. Tkachenko, M. Yu. Lychagin, N. S. Kasimov, "Heavy Metal Flows in Aquatic Systems of the Don and Kuban River Deltas", *Doklady Earth Sciences*, Vol. 474, Part 1, (pp. 587-590), 2017, s. 587.

¹⁶² Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 127-128.

¹⁶³ A. N. Tkachenko, O. V. Tkachenko, M. Yu. Lychagin, N. S. Kasimov, *a.g.m.*, s. 587.

¹⁶⁴ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 127-128.

¹⁶⁵ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 129.

kesiminde ve büyük Kafkas dağlarının Kuzey yamacının batı kısmında yer alır. Güneydeki nehrin drenaj sınırı, Stavropolskoye platosunun doğusundaki Büyük Kafkas Dağlarının yan ve kuzeyine kadar uzanan bir menzile sahiptir.¹⁶⁶

Delta başında, Kuban Nehri iki ana kola ayrılmıştır: Bunlar Kuban (solda) ve Protoka (sağda), bu nehirlerin boyut ve su akışlarında benzerlikler mevcuttur. Bu kolların uzunluğu sırasıyla 116 ve 130 km'dir. Bu kolların alt kısımlarında Kazachiy Erik, Pryamoy, Sredniy, Golinskiy (Kuban kolunun bir sistemi) ve Pravy ve Levy (Protoka kolunun bir sistemi) olmak üzere birkaç tane küçük dağıtım kanalı vardır.¹⁶⁷ Dolayısıyla Kuban nehri Drenaj havzasının alanı 57 900 km²'dir ve Kuban nehri uzunluğu 870 km'dir. Havzanın düz kısmı 200 m'ye kadar yüksekliğe sahiptir ve havzanın tüm alanının %52'sini oluşturmaktadır. 200 ila 5500m yüksekliğindeki yaylalara sahip dağlık alanlar geriye kalan %48'lik kısmını oluşturur ve bu da akışının çoğunluğunun kaynaklandığı yerlerdir. Kuban nehri havzası jeopolitik konumu ve çevresi açısından Rusya'nın benzersiz bir bölgesidir. Burası, sıcak iklim, güneşli günler, verimli topraklar, bozkırların ve ağaçların benzersiz birleşimi, dağ manzarası ve deniz kumsalları ile ülkenin en güney bölgesidir ve tarım, ulaşım, turizm ve rekreasyonel komplekslerin geliştirilmesi için geniş imkanlara sahiptir¹⁶⁸

Kuban deltası iyi sulanan bir bölgeyi temsil eder ve çok büyük ve karmaşık bir atık su dolaşımı sistemi, sulama ve drenaj kanallarına sahiptir. Delta'da çok sayıda büyük ve küçük göl bulunmaktadır. Bazıları denize bağlanarak ve lagün türünün su gövdelerini oluşturmaktadır. Ama burada limanlar olarak biliniyorlar. Ayrıca Kuban deltası tarım ve balıkçılık için yaygın olarak kullanılmaktadır. Temryuk kasabaları ve Slavyansk-na-Kubani burada bulunmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ M. V. Georgievsky, "Application of the Snowmelt Runoff model in the Kuban river basin using MODIS satellite images", *Environmental Research Letters*, 4 /2009, (pp. 5), United Kingdom, 2009, s. 1.

¹⁶⁷ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 129.

¹⁶⁸ M. V. Georgievsky, *a.g.m.*, s. 1-2.

¹⁶⁹ Vadim N. Mikhailov- Maria V. Mikhailova, *a.g.m.*, s. 129-130.

1.2. Karadeniz’e Kıyısı Olan Şehirler

1.2.1. Kuzey Anadolu Kıyı ve Şehirleri

1.2.1.1. Kastamonu Tarihi Coğrafyası

Kuzeybatı Anadolu’da, Antik dönemde “Paphlagonia” adıyla anılan bölgede yer alan Kastamonu’nun,¹⁷⁰ Antikçağ’da içinde bulunduğu bölgenin sınırlarına bakacak olursak; Paphlagonia doğu’da Halys (Kızılırmak) nehri ile Parthenos (Bartın) veya Billaios (Fiyos çayı) ırmakları arasında kalan¹⁷¹, güney’de Galatlar ve Phrygler batıda Bithynler ve Mariandynler ve kuzeyde Pontos Euxeinos (Karadeniz) ile sınırlandırılmıştır.¹⁷²

Çeşitli dönemlerde farklı yerel ve bölgesel krallıklar arasında el değiştiren Paphlagonia bölgesi, M.Ö. 71-70 yılları arasında Roma komutanı Lucullus tarafından kıyı kentlerinin alınması, M.Ö. 64 yılları arasında ise komutan Pompeius Magnus tarafından bütün bölgelerin ele geçirilmesiyle Roma İmparatorluğunun sınırları içerisine girmişti.¹⁷³ Dolayısıyla Kastamonu Antikçağ’da da önemli bir tarihi coğrafya sahip olmakla birlikte, 9. yüzyıldan başlayarak iki Türk beyliğine başkentlik yapmış ve Osmanlı döneminde Anadolu Eyaleti’nin sancak merkezlerinden biri olmuştur.

Anadolu’da başlayan Pers hâkimiyeti ile Paphlagonia Perslerin Phrygia satraplığına bağlanmıştır. Aynı yıllarda yani M.Ö. 6. yy’da bölgenin kıyı kesimleri Ionia Bölgesi şehri olan Miletos tarafından kolonize edilmeye başlamıştır. M.Ö. 333 yılına gelindiğinde Büyük İskender yönetimi altına giren bölgede sonrasında M.Ö. 298 yılında Ktistes Mitridates tarafından Pontus Devleti kurulmuştur. Mitridates Pontus krallığının ilk imparatorudur. Başlangıçta bölgeyi Persler adına idare eden imparator sonrasında kendisinin kurucu olduğu bir krallık kurmuştu.¹⁷⁴

Bölge M.Ö. 1. yy’da Romalı General Gnaeus Pompeus Magnus tarafından Roma İmparatorluğuna dâhil edilmiş ve uzun yıllar boyunca Roma hâkimiyetinde kalmıştır. Paflagonya, Roma idaresine girdikten sonra Konsul vekiller ile büyük valiler tarafından idare edilmiş ve bu durum M.Ö.63 yılından M.S. 330 yılına kadar böyle devam etmişti. Nitekim Roma İmparatoru Teodos Roma imparatorluğunu doğu ve batı olarak ikiye

¹⁷⁰ Kutgün Eyüpgiller, Mine Topçubaşı, Işıl Polat; “Kastamonu’da 19. Yüzyıl Ticaret Yapıları”, *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, Ankara, 2008/2, s. 1.

¹⁷¹ Strabon, *Geographika- XIII.* 3, s. 21; Murat Karasalihoğlu, “Batı Karadeniz’de Beylikler Dönemi Eserleri ve Yerleşimlerdeki Antik Dönem”, *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu-Bildiriler-*, *Kastamonu-Sinop-Çankırı- 3-8 Ekim 2011*, Çankırı, 2012, (440-478), s. 440.

¹⁷² Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK, Ankara, 2001, s. 67.

¹⁷³ Murat Karasalihoğlu, *a.g.m.*, 2014, s. 152.

¹⁷⁴ Mehmet Tezcan, *Karadeniz ve Kafkasya*, Serender Yay., Trabzon, 2012, s. 95.

ayırmasından sonra bölgede Bizans hâkimiyeti MS. 1211 yılına kadar devam etmiş, ve bu tarihten sonra da bölgede Türk-İslam egemenliği altına girmiştir.¹⁷⁵

Tarihi Kastamonu şehrinin adına baktığımızda ise kaynaklarda özellikle, el-Ömerî'nin "Mesâlikü'l Ebsâr" adlı eserinde "Kestomuniya", Kalkaşandî'de "Kastamoniya", Ahmed Tevhîd'in "Takvîm-i Meskûkât-ı İslâmiyesin de "Kastamoniya", Âşık Ömer'in "Menâziru'lAvâlim" adlı eserinde "Kastamonya" şeklinde geçmektedir. Kâtip Çelebi, Hoca Sadeddin Efendi ve İbn Kemâl gibi Osmanlı müellifleri ise bu şehri "Kastamoni" olarak adlandırmıştı. Batılı kaynaklara baktığımızda ise yine aynı telaffuzla ifade edilen "Castamea", "Castamina", "Chastarmina", Castemol" gibi ses olarak aynı kelimelerle ifade edilmiştir.¹⁷⁶

Karadeniz kıyılarında yer alan Kastamonu yaklaşık olarak 170 km uzunluğunda bir kıyı şeridinde sahiptir. Batıda Bartın, doğuda Sinop ile sınır olan Kastamonu'ya ait kıyı şeridi, batıda Cide ilçesi Kapısuyu mevkii yani Kapısuyu çayı, doğuda ise Çatalzeytin bölgesindeki Akçay Deresi ile Kastamonu il bölgesi olarak sınırlandırılmıştır. Dağların denize dik olması ve kıyı çizgisinin hemen bu dağların ardında yükselmesinden dolayı iç kesimlerle bağlantının zor olduğu bir coğrafyaya sahiptir.¹⁷⁷

Bu bakımdan Kastamonu bölgesi Pontus krallığı ve Roma devirlerinden sonra Bizans imparatorluğu altında Honorias Pontos Theması'na yani merkeze bağlı idare birimine bağlanarak, M.S. 9. Yüzyılda kurulan Paphlagonia Theması sınırlarına dâhil edilerek bölgenin merkezi Pompeipolis (Kastamonu ilçesi Taşköprü) olmuştur. Bizans döneminde Kastamon¹⁷⁸ olarak geçen ve böyle adlandırılan Kastamonu, Bizans ve Trabzon'da hüküm süren Komnenos hanedanının memleketi olmasına rağmen hiçbir dönemde piskoposluk bölgesi olacak şekilde gelişmemiştir.¹⁷⁹ Bir gün Alexios Komnenos İstanbul'a dönerken atalarının memleketi olan Kastamonu'ya geldiğinde bir Türk beyliğiyle karşılaşır ve kendisine kurulan pusudan kurtulduktan sonra Karadeniz Ereğli'sinde başka bir Türk beyliğiyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Buradan da

¹⁷⁵ Talat Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi-I*, Ahmed İhsan Matbaası, 1935, s. 43.

¹⁷⁶ Ayşe Tosunoğlu, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 2-3; Besim Darkot, "Kastamonu Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1940, s. 400.

¹⁷⁷ Murat Karasalihoğlu, "Antikçağ Kaynaklarında ve Sonraki Seyahatnamelerde Kastamonu Kıyıları", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. IV/2, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2014, (151-165), s. 151-152.

¹⁷⁸ Ioannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁷⁹ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 272.

anlaşılabacağı üzere o dönemde yani Alexios Komnenos döneminde Türkler, Karadeniz sahilleri ve Marmara kıyılarına kadar olan bölgelerde fetihler yapmaya başlamışlardı.¹⁸⁰ Daha sonra Macar seferinden dönen İmparator İoannes, Paphlagonia bölgesine bitişik olan Kastamonu şehrini ele geçirmek amacıyla Anadolu'ya sefer yaptı. Burada yaşayan Türkler, imparatora bağlı olan çevreye saldırmakta ve orada oturan Romalılarla mücadele içerisindeydiler. Tabii imparator büyük bir sefer düzenleyerek; şehrin Romalılara teslim edilmesini sağladı. Yani Kastamonu artık Bizans'ın elindeydi. Fakat Danişmend Emir Gazi'nin hızlı ve sağlam bir orduyla Kastamonu'yu kuşatması sonrasında, Kastamonu tekrar Türklere geçmişti.¹⁸¹ Öte yandan Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğratan, ardından Macarları itaat altına alan II. İoannes, batıda güvenliği sağladıktan sonra tekrar doğuya yöneldi. Özellikle Türkler tarafından Kastamonu'nun tekrar ele geçirilmesi üzerine, İmparator tekrar Anadolu üzerine sefere çıkmıştı. Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri üzerinden Kastamonu'ya varan imparator, kısa sürede Kastamonu'yu kuşatarak burayı tekrar geri aldı. Böylece Kastamonu bir kez daha Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti altına girmişti. Fakat II. İoannes'in İstanbul'a dönmesinden sonra Türkler şehri yeniden ele geçirdiler. Dolayısıyla abisi İsakios Komnenos'un tahtı ele geçirmek için başlattığı isyan ve kardeşi II. İoannese kurduğu komplodan dolayı II. İoannes oğluyla birlikte Türklere sığınmıştı.¹⁸²

Nitekim XI ve XII. Yüzyıl boyunca Bizanslılarla Türkler arasında sürekli el değiştiren Kastamonu, XII. Yüzyılın sonlarına doğru tam anlamıyla Türk hâkimiyetine geçti. Aslında Paphlagonia adı verilen bu bölgenin Türkler tarafından fethedilmesi 11. Yüzyılın sonlarında gerçekleşmiş olup; öyle ki 1083-84 yıllarında Çankırı ve Sinop'u alarak sınırlarını Karadeniz sahillerine kadar genişleten Emir Karatekin'in yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sinop, Kastamonu ve Çankırı çevresinde kısa süreliğine bir hâkimiyet kurduğu bilinmektedir. Fakat bu kısa süreliğine olduğu için kesin Türk hâkimiyeti 12. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşmiştir.¹⁸³ Zaten 1071 yılı sonrasında Anadolu'ya gelen ilk Türk birlikleri; bölgenin 1204 yılında kurulan Trabzon Pontus imparatorluğunun hâkimiyeti altında olmasından dolayı ilk Türk birlikleri buraya

¹⁸⁰ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, s. 61.

¹⁸¹ İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 11- 12.

¹⁸² Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s. 118-119.

¹⁸³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk -İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980, s. 288-289.

ulaşamamışlardı. Nitekim I. İzzeddin Keykavus tarafından 1214 yılında Sinop'un fethedilmesiyle bölgede Selçuklu egemenliği başlamıştı.¹⁸⁴

Netice olarak Selçuklu devletinin siyasi olarak sona ermesiyle de 13. Yüzyılla birlikte Pervane, Çobanoğulları ve Candaroğulları gibi beylikler bölgede hâkimiyet kuran önemli güçler olarak ortaya çıkmışlardı.

Kastamonu 12. Yüzyılın sonunda Türklerin eline geçtiğinde, buradaki Bizans varlığı kendisini büyük bir kale ile göstermekteydi. Ve esasen Kastamonu adının kökeninin Castra Comnen'e dayanması¹⁸⁵ yani kentin, Komnenler zamanında imparator Alexios'un burada bir kale (Castra) yaptırmışından dolayı, Kastr Komnen sözünün değişikliğe uğramasıyla günümüzdeki Kastamonu ismini almış olabileceği görüşü savunulmaktadır.¹⁸⁶ Dolayısıyla burası küçük Bizans askeri birliğinin bulunduğu bir Kale'dir. Ve bu kalenin XI ve XII. Yüzyıllar boyunca bir askeri istasyon olarak kullanılmıştır. Normalde, Kastamonu'nun kuzey-batı Karadeniz'in tarihi ulaşım yollarının kesiştiği yol şebekesinin kilit noktası olmaması da, burada o dönemde etrafı surlarla çevrili bir Uç kenti olmadığı ihtimalin ortadan kaldırmaktadır. Nitekim, günümüzde Kastamonu'da kale dışında Bizans'a ait herhangi bir kalıntı veya anıta rastlanılmaması böyle bir kanıya sahip olmamızı sağlamaktadır.¹⁸⁷

1.2.1.1.1. Etnik Yapı

Paphlagonia, Karadeniz'in güney sahillerinin orta kısımlarında yer alan bir Küçük Asya yöresidir. Bölge, doğusunda Halys(Kızılırmak) ırmağı ile Pontos, güneyinde Galatia ve Phrygia, batısında Bithynia, kuzeyde ise Karadeniz'le sınırlanmıştır. Bölgenin batıda Bithynia ile olan sınırını Partheinos (Bartın) ya da Billaios (Filyos) ırmakları oluşturur. Küçük Asya'nın iç kısımlarına doğru olan sınır güneye doğru değişkendir. Doğu'da, Halys'ün denize döküldüğü yerde, Bafra ovası yöresi sınır oluşturur.¹⁸⁸ İşte tam bu bölge içerisinde yer alan Kastamonu şehrinde, Paphlagonia bölgesinde yaşayan etnik yapıyla hemen hemen neredeyse aynı etnisiteye sahiptir.

¹⁸⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., Ankara, 1993, s. 303-307.

¹⁸⁵ Z. Kenan Bilici, "3. Yüzyılda Kastamonu: Ortaçağ Kent Dokusu Üzerine Bazı Belirlemeler", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu, 21-23 Mayıs 2000, (s. 81-88), s. 82.

¹⁸⁶ Talat Mümtaz Yaman, a.g.m., s. 173.

¹⁸⁷ Z. Kenan Bilici, a.g.e., s. 82.

¹⁸⁸ Arrianus, a.g.e., s. 110.

Dolayısıyla Paphlagonia bölgesinin Bithynia'ya yakın bölgelerinde Trak kökenli halklara, Sinop civarı ve Kapadokya'ya yakın bölgelerde ise Asurlulara daha doğuda sahil boyunca Kaşkalar, Yunan sahil kolonilerinde Yunanlara ve pek çok yörede 11. Yüzyıldan itibaren Anadolu'ya giren Türkmenlerden oluşmuştur.¹⁸⁹

Karadeniz Bölgesinin tarihi alt yapısını ortaya koyma amaçlı yapılan son araştırmalar, Karadeniz bölgesinin uygarlık bakımından tarihin M.Ö. 1.000.000 ile 100.000 yılları arasındaki Alt Paleolitik dönemde başladığı oraya koyulmuştur. Karadeniz bölgesine yerleşen gruplar içerisinde bilinen en eski topluluk ya da etnik grup Gaşkalar'dır. M.Ö. XVI. Yüzyılın ortalarında, Hititlerin "Yukarı Ülke" adını verdiği Kuzey Anadolu'da ortaya çıkan Gaşkalar, yaklaşık olarak 300 yıl boyunca Hitit İmparatorluğuyla yaptığı mücadeleler ve Hitit topraklarına düzenlemiş oldukları seferler neticesinde kendini göstermiş bir topluluktur. Nitekim Hititlerin güçsüzleşmesinde de önemli bir yere sahip olan Gaşkaların, Karadeniz bölgesinde sahip oldukları toprakları ve ne kadar yaşadıklarına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz.¹⁹⁰ Fakat Grek kolonileri döneminde Gaşkalar'dan bahsedilmemesi, Kimmer ve İskitlerden önceki dönemde bu topluluğun bölgede olmadığını bizlere göstermektedir. Karadeniz Bölgesine M.Ö. 675 yılından itibaren de Kimmerlerin yerleşmeye başladıklarını ve bunların Anadolu ve Azerbaycan'da ilk bozkır kültürünü yaşayan Proto-Türkler olduğu kabul görmüştür.¹⁹¹

Karadeniz Bölgesinde özellikle Kastamonu'da yaşamış olan etnik grupları biraz daha detaylandırarak; bölge'de yaşamış olan önemli bazı grupları inceleyelim:

1.2.1.1.1.1. Gaşkalar/ Kaşkalar

Eskiçağ'da Gaşkalar; doğuda Hayasa, batıda Tummana ve Pala, güneyde Yukarı Ülke ve kuzeyde Karadeniz bölgesine yerleşmişlerdi. Günümüzde önemli yerleşim bölgeleri olan Sinop'un batısı ile Giresun arasında kalan bölge ve Tosya-Merzifon-Amasya-Tokat-Koyulhisar- Şebinkarahisar bölgelerinin, Kaşkaların yerleşim yeri ve hâkimiyetlerini sürdürdükleri coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹² Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu kıyılarında yaşayıp buralarda hâkimiyetler kurdukları bilinen,

¹⁸⁹ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁹⁰ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, C.2, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003, s. 55.

¹⁹¹ Mehmet Okur, "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, S. 14, Çorum, Yaz-2007, s. 1-2.

¹⁹² Alpaslan Ceylan, "Arnuwanda-Asmunikal Dua Metni ve Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı: 23, 1996, (s. 1-12), s. 2.

Kaşka/Gaşka topluluğu¹⁹³ hakkında bilgiler azda olsa Hitit kaynaklarından elde edilmektedir. Kaynaklarda “Gaşga, Kaşka, Kaşga” olarak adlandırılmaktadır. Hitit tarihinin neredeyse her döneminde Hititlerin düşmanı olan Kaşkaların¹⁹⁴ birliğini Tipiyalı Pinhuniya isminde bir Gaşkalı lider sağlayarak, ülkesini bir kral gibi yöneterek, Hattuşa’yı yağmalamıştı.¹⁹⁵ Yani öyle ki Kaşkalar, Hitit Devlet’i ile olan coğrafik yakınlıklarından faydalanarak işgal ettiği başkent Hattuşa’ya dahi saldırmışlardı. Çoğunlukla devletin içerisinde bulunduğu sorunlardan veya askeri seferlerde ordunun meşguliyetinden istifade eden bu halkın, Hitit başkentini tehdit ettikleri yönünde en eski bilgi I. Hantili dönemine (M.Ö. 1590-1560) tarihlendirilir. Hantili’nin ilgili vesikasında Hattuşa kentinin surlarla tahkim edildiği ifade edilmektedir.¹⁹⁶

Nitekim Hititlerin Anadolu’da sadece Kaşkalar değil birçok halk ile mücadelesi olmuştur. Dolayısıyla Roma sınır bölgelerinde karışıklıklar çıkartarak o bölgeleri devamlı olarak ele geçirmeye çalışan ve burayla sürekli mücadele halinde olan Germen kabileleri gibi, Kaşka halkının da teşkilatlı bir siyasi örgütlenmesi mevcut değildi. Ve dolayısıyla bağımsız kabileler hainde yaşayıp öyle savaşırlardı. Kaşkaların yaşadıkları coğrafyanın özelliklerinden dolayı kolay kolay işgale uğramazlardı. Çünkü yaşadıkları alanların dik ve engeli bir dağlık bölge olması, onları bulmayı, onları dağlarının kuytularından bulup çıkarmayı ve bölge üzerinde otorite kurmayı imkânsız hale getiriyordu. Üstelik karşı taraf ne kadar donanımlı yahut yetişmiş bir ordu olmuş olsada bunun pek bir önemi olmuyordu.¹⁹⁷

Dolayısıyla Hititler açısından Kaşkalar’ın kontrol altında tutulması, Hitit Devleti var olduğu sürece kendisi için bir tehdit olarak görülüyordu. Bu sebeple Hitit Devleti’nin kurulduğu ilk zamandan itibaren özellikle Yeni Krallık döneminde kralların çoğu Kaşka kabileleri ile mücadele halinde olmuşlardır. Bu mücadelenin Hititlere önemli bir zaman ve para kaybına sebep olduğu aşıkardır. Aslında Kaşka sorunu Hititlerle Kaşkalılar arasında farklı bir boyut kazanmıştı. Öyle ki bu Kaşka sorunu iki devlet arasındaki bir ilişki gibi değil, aynı toplum içerisindeki aynı milletin huzurunun sağlanması şeklinde algılanmıştır. Çünkü Kaşkalı ve Hititli insanlar, aynı topraklarda ve hatta aynı veya birbirine çok yakın kentlerde yaşıyorlardı ve hatta hayvanlarını aynı

¹⁹³ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁹⁴ Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁹⁵ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁹⁶ Serkan Demirel, “Hitit- Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranmış Bazı Sorular”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12, Ankara, 2013, s. 195.

¹⁹⁷ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2003, s. 130.

çayırlarda beslemişlerdir. Antlaşma metinlerinden iki toplumun sığırlarının zaman zaman karışmış olduğu öğrenilmekte ve bu soruna çözüm bulunmaya çalışıldığı görülmektedir. Birbirine bu kadar yakın yaşam alanlarına sahip olan bu iki toplumun arasında yaşanan sorunlar doğal olarak Hititler için bir iç sorun gibi algılanıyor ve çözüme ulaştırılması için gayret gösteriliyordu. Çünkü bir çözümsüzlük durumunda yaşanabilecek çatışmalar Hitit Devleti'nin varlığını etkileyebilecek bir soruna dönüşebiliyordu.¹⁹⁸

Kaşkalar, birbirinden ayrı yahut bağımsız kabileler şeklinde hareket etmelerine rağmen II. Muşşili devrinde Tipiya ülkesinin lideri Pihhuniya'nın itaati altına girmişlerdi. Ve sonrasında I. Şuppiluliuma döneminin ardından Kaşka lideri Tummana ülkesine egemen olmuştu. I. Muşşili'nin kayınbiraderi Hantili tatarfindan öldürülmesinden sonra başlayan karışıklık ve gerileme döneminde yazılan Telipinu Fermanında Hurrilerin ülkenin doğu kısmının tamamını işgal ettikleri bildirilmişti.¹⁹⁹

Ayrıca birçok kaynakta belirtildiği gibi birbirinden bağımsız ve birlikte hareket etmeyen bu Kaşka kabileleri üç grup olarak ortaya çıkmaktadır; Batı Kaşka grubunun Kızılırmak'ın batısında Gökırmak ve Devrez üst geçidinin kuzeyinde yer aldığı, Merkez Kaşka grubunun Kızılırmak ve Aşağı Çekerek arasında olduğu, Doğu Kaşka grubunun ise Çorum Mecitözü ile Kelkit çayının kuzeyinde ikamet ettiği belirtilmektedir.²⁰⁰

Hititler, Kızılırmak havzasını Kaşka kabilelerinin saldırılarından korumak için Orta Kardeniz kentlerinde tahkimat yapmışlarsa da bu kentlerin tümünün lokalizasyonu tam olarak bilinmediği için Kaşkalar'ın yaşam alanlarının sınırları da netleştirilememektedir. Hitit kil tabletlerinde Kaşkalar tarafından işgal edilen Nerik, Hurşama, Kastama, Şerişa, Himuwa, Takgaştı, Kamaya, Zalkuwa, Kapiruha, Hurna, Dankuşna, Kapaşawa, Tarukka, İnaluha, Zihanna, Şipitduwa, Waşhaya ve Patalliya kentlerinin adı geçmekle birlikte bunlardan sadece Şerişa'nın yeri kesin olarak tespit edilebilmiştir.²⁰¹

Sosyolojik olarak konar göçer bir yapıya sahip olan Kaşkalar'ın en önemli iktisadi kaynağı hayvancılıktı. Bununla beraber en genel meslek çobanlıktı. Hititlerde de tarımın yanında hayvancılık faaliyetlerinin yapılması, Hititler ve Kaşkalar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmaktaydı. Bu ilişkilerin sonucunda birçok antlaşmalar

¹⁹⁸ Serkan Demirel, *a.g.m.*, s. 196.

¹⁹⁹ Leyla Murat, "Hitit Dünyasında Kaşkaların Yeri", *Uluslararası III. Hititoloji Kongresi Bildirileri (16-22 Eylül 1996)*, 1998, (s. 422-437), 435.

²⁰⁰ Leyla Murat, *a.g.m.*, s. 435-436.

²⁰¹ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 319.

yapılmış ve buna göre bazı tedbirler alınmıştı. Bu antlaşmalardan bir tanesi, III. Hattuşili döneminde Tiliuralılarla olan antlaşmadır. Hitit kralı burada Tiliuralılarla Kaşkalar arasındaki ilişkiyi idare etmeyi amaçlamış ve aynı zamanda, sığır çobanları, koyun çobanları ve çiftçilerin Kaşkalarla birlikte hareket etmelerini engellemek istemişti. Bu antlaşmalara uymayarak Kaşkalar ile yakın ilişkilerde bulunanlar ise çeşitli cezalara çarptırılmıştı.²⁰²

1.2.1.1.2. Palalar ve Tummanalar

Palaların Kuzeybatı Anadolu'nun Kaşkalarından önceki halkı olduğu ve Palaların Luwi dili ile ilişkili bir Hint-Avrupa dili konuştuğu bilinmektedir. Özellikle metinlerden Hint Avrupa dillerindeki –os son eki yerine Pala dilindeki –ssa son eki kullanıldığı tespit edilmiş ve bu durum etimolojik olarak açıklanamayan bazı Anadolu yerleşim adlarının kökenin belirlenmesinde kullanılabilecek önemli bir ayrıntı hali almıştır.²⁰³ Dolayısıyla Kastamonu ve civarında yaşadıkları anlaşılan Palaların, ne zaman ve nereden geldikleri bilinmemektedir. Pala halkının kullandığı dilin, yukarıda ifade ettiğimiz gibi filolojik çalışmalar sonucunda, Hititçeyle çok yakın benzerlikler göstermesi, Eski Hitit devrine ait Hitit kanunlarında Luvya ve Hatti ülkelerinin yanında Pala ülkesinin de ifade edilmesi, bu üç etnik grubun birbirleriyle akraba olduklarının ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yahut birbirlerine yakın muhitlerde yerleşke gösterdikleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir.²⁰⁴ Ayrıca Pala ülkesi, Hitit Devleti'nin hâkimiyet bölgesi yakınlarında, Tummana-Kaşka-Durmitta ve Hitit toprakları arasında, etrafı dağlık, arka kısmı açık, çanak gibi düz bir yerde bulunduğu tahmin edilmektedir. Ülkenin Pala kenti ise bir surla çevrilidir. Ayrıca Hitit ülkesinden Pala'ya gelen yollar; yerleşime müsait ve kısa bir süre için Kaşka hâkimiyetinde kalan Asarpaia Dağı tarafından kesilmektedir. Araştırmalar sonucu varılan kanıya göre, Pala ülkesinin yer tespiti için en uygun yerin, E. von Schuler ve A. Kammenbuher'in görüşleri doğrultusunda, günümüzdeki Osmancık ile Saraycık kasabaları arası; yani Çaldağı-Tavşandağı ve İnegöl Dağı arasındaki küçük, kuytu bölgenin, Pala ülkesi toprakları

²⁰² Turgut Yiğit, "Hititçe Yazılı Belgelere Göre Çoban", *Belleten*, C. LXVI, S. 247, T.T.K., Ankara, 2002, s. 767-770.

²⁰³ M. Ali Dinçol - Jak Jakar, "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten*, C. XXXVIII, S. 149-152, T.T.K., Ankara, 1974, s. 564-574.

²⁰⁴ Hayri Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana: ile yakın çevrelerdeki yerlerin lokalizasyonu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s. 7.

olduğu varsayımı yapılmaktadır.²⁰⁵ Nitekim Pala ülkesi için Osmancık ve Vezirköprü çevresi, Tummana eyaleti için ise Kastamonu bölgesi tespiti yapılmış olması rağmen, bu eyaletlerin konumu olarak Tosya'dan Ilgaz'a uzanan vadide olmalarının daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde ise artık geçerli olmayan görüşlere göre Pala ülkesi, Yukarı Kızılırmak Vadisinde veya Bayburt civarında aranmaktadır.²⁰⁶

Pala sözüne ilk kez M.Ö. II. binin ilk çeyreğine ait eski Asurca metinlerde rastlanırken, sonrasında Hititlerin ve onların yakın akrabaları olan Luwililer ile Palalıların M.Ö. III. Binin sonlarına doğru, Anadolu'ya gelmiş olma ihtimali yüksektir.²⁰⁷ Öyle ki Pala bölgesi siyasi olarak ilk kez karşımıza I. Şuppiluliuma döneminde Hitit devletine bağlı bir eyalet olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁸ I. Şuppiluliumanın tahta geçişinden hemen sonra, Hitit Ülkesi'nin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan ve ülkenin kuzey sınırlarını tehdit altında tutan Kaşkalar ile Kral mücadele etmeye başlamıştır. Burada bulunan Kaşkalar'ı püskürterek ve Hitit kuzey sınırını oluşturmak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Kaşka'nın doğuda Azzi-Hayaşa, güneyde Yukarı Ülke ve batıda da Pala-Tummana ile sınır komşusu olduğu ve Hitit Devletinin Kaşka ve Azzi-Hayaşa'lı düşmana karşı Yukarı Ülke'nin tampon devlet olarak kullandığını birçok vesika ortaya koyulmuştur.²⁰⁹ Ayrıca I. Şuppiluliuma'nın daha sonra kardeşi Prens Hutipuyanza'ya Pala ve Tummana eyaletlerini idare etmesi için kendisine vermişti. Ve Hutipuyanza bu eyaletleri I. Şuppiluliuma ve II. Murşili dönemlerinde buraları idare ederken, II. Murşili'den sonra tahta gelen Muwattali bu eyaletlerin yönetimini kardeşi Hattuşiliye vermişti.²¹⁰

Toparlayacak olursak I. Şuppiluliuma, Suriye seferine çıkmadan önce kuzey ve kuzeydoğudaki istikrarı sağlamak için, Tumana ve İstahara²¹¹ kentlerinde güçlü kaleler inşa ettirmiştir. Pala ve Tumana'nın idaresini yukarıda da ifade ettiğimiz gibi baş Meşedi olan Zida'nın oğlu Hutupiyanza'ya vermiştir. Artık devletin sınır hattı, kutsal kent Nerik'e kadar uzanıyordu. Sivas ve Zara'nın doğusundaki tepelerde ise Kaşka

²⁰⁵ Hayri Ertem, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰⁶ Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s. 54.

²⁰⁷ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000, s. 5, 17.

²⁰⁸ Hayri Ertem, *a.g.e.*, s. 8

²⁰⁹ Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.1, Aralık 2008, (21-39), s. 24.

²¹⁰ Hayri Ertem, *a.g.e.*, s. 8.

²¹¹ Bu kentin bugünkü yerinin neresi olduğuyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Fakat konu ile ilgili yapılan birçok değerlendirme vardır. Değerlendirmeler genellikle bu kentle ilgili vesikalarda ismi geçen komşu şehirler ve coğrafik isimlerdir. Bu değerlendirmelerden birisine göre bu kent, Çorum, Vezirköprü ve Amasya üçgeni arasında bulunduğu varsayımdır.

toprakları bitip Azzi-Hayaša'nın sınır bölgesi başlıyordu. Nitekim I. Şuppiluliuma'nın aldığı savunma tedbirleri arasında, Anadolu'nun kuzey doğusuna lokalize edilen Azzi-Hayaša Ülkesi Kralı ile yaptığı antlaşmada yer almaktadır.

I. Şuppiluliuma, Kuzey Anadolu'da aldığı tedbirlere güvenerek, Suriye seferine çıkmış ama çok geçmeden bu boşluktan istifade eden Kaşkallı düşman ayaklanmış ve Orta Kaşka bölgesinin doğusunda yer alan İşhupitta kentinden hareket eden bazı Kaşka kabileleri civardaki Hitit kentlerine saldırılar düzenlemiştir. Birçok Hitit kalesi baskına uğramış ve bölgedeki Hitit hâkimiyeti sekteye uğratılmıştır. Hitit Ülkesi'ne karşı yapılan bu saldırılar geçici yağmalar şeklinde değil, bazı yerleşmelerin tamamen ele geçirilmesine varıncaya kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Tumana şehrinin Kaşkallılara bırakılması ve Pala eyaletinde Hutupiyanza idaresinde bulunun Hitit askerlerinin yeterli bir güce sahip olmayıp anca kendilerini koruyabilecek bir güçte olmaları, onların Kaşkallıların karşısında başarısız olmalarına sebep olmuştu. Pala ve Tumana devletleri Hitit Devleti için oldukça önem arz etmekteydi. Nitekim Hitit Devleti bu ülkeleri daha kuzeyde bulunan Kaşkallı düşmana karşı tampon bölge olarak kullanma politikası güdüyordu. I. Şuppiluliuma'nın icraatlarından bahseden yıllıklarda, kralın Suriye seferini yarıda bırakarak geri döndüğü, kuzeydeki Kaşka ayaklanmalarını bastırdığı ve bölgede tekrar istikrarı sağladığı kaydedilmiştir.²¹²

1.2.1.1.2.3. Kimmerler

Önemli arkeologlardan Fin Arkeologu A.M. Tallgren, M.Ö. 1200 yıllarında Karadeniz'in kuzeyindeki Rus bozkırlarının, Trakya-Frigya ırkından bir kavim olduğu sanılan Kimmerler tarafından işgal edilmeye başlandığını ifade ederek; bu Hint-Avrupa kavminin Macaristan veya Romanya'dan gelmiş olduğunu vurgulamaktadır. Bu duruma kanıt olarak da Dinyeper ve Kuban bölgesinde o çağlar için yapılmış kazılarda ortaya çıkan çok sayıda eşyanın bir kısmının Kimmerlere ait olduğunu ortaya koymasındır. Özellikle Borodino Hazinesi, bronz tırpanlar, altın plaklar, Şetkova hazinesi, Terek üzerinde Piatigorsk kurganları gibi birçok eşyanın Güney Rusya Kimmer sanatını yansıtmaları Tallgren tarafından Kimmerlerin bu coğrafyadan gelmiş olduğu varsayılmaktadır.²¹³

²¹² Özlem Sir Gavaz, *a.g.m.*, s. 24, 27.

²¹³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: M. Reşat Uzman, Ötüken Yay., İstanbul, 2006, s. 30-31.

Kimmer coğrafyasının daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle detaylandırabiliriz: M.Ö. 2000 yıllarından sonra Orta Asya'nın doğu ucu olan Sibirya (Sabar), Moğolistan (Göktürk Ülkes), Doğu Türkistan (Uygur, Hun) ve Çin Seddi (Hanbalık-Pekin) coğrafyasında Kimmerler, İskitler ve Hunlar görülmektedir. M.Ö. 1800-1700'lü yıllarda Kimmerleri, İskitler batıya doğru hareketlendirirken, İskitleri de Hunlar hareketlendirmişti.²¹⁴ İşte Kimmerlerin Kuzey Anadolu kıyılarına nereden geldiklerine dair bu önemli bilgiden sonra M.Ö. III. Bin yılın başlarından M.Ö. VIII. Yüzyıl başlarına kadar Kuzey Karadeniz ve Kafkasya bölgesinde yaşamış olan Kimmerler; M.Ö. IX. Yüzyılda yine akrabaları olan İskitlerin baskısıyla yerlerinden hareket etmiş ve sonraki yıllarda Kimmerler Güney Karadeniz kıyılarına yerleşmişlerdi.²¹⁵ Öyle ki Orta Asya'dan çıkan İskitlerin, Kimmerleri Karadeniz'in kuzeyinde sıkıştırmasından sonra Kimmerlerin de Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya yönelmesi ile başlayan göç hareketi sonucunda birçok Türk boyu bölgeye yerleşmişti.²¹⁶ M.Ö. XI. yüzyıldan beri Orta Asya'da olduğu bilinen ve IX. Yüzyılda bölgenin en güçlü unsuru haline gelen İskitler, Türkistan'da meydana gelen bazı değişiklikler sebebi ile Hun kabileleri tarafından yerlerinden oynatıldığında Kimmer arazisine girmiş, bundan sonra da batıya doğru büyük bir göç hareketi başlamıştır. Böylece, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar ile Güney Kafkasya ve Anadolu'da etkileri yüzyıllar boyunca hissedilecek yeni bir dönem başlamıştı.²¹⁷ Bu göç sonucunda Kimmerler, batıda Heraklia Pontikadan yani Karadeniz Ereğli'sinden Sinop dâhil, doğuda Trabzon'a kadar olan kıyı kesimine yayılmışlardı.²¹⁸

İskitlerin önünden batıya çekilen Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı büyük ölçüde kaplamıştır. M.Ö. VIII. yüzyılda başlayan ve takriben üç yüz yıl süren dönemde İskit akınları sebebiyle güneye ve batıya çekilerek Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar uzanan bozkırı tamamıyla ele geçiren Kimmerler, bu bölgeyi denetim altına alan ilk göçebe kavim olarak tarihe geçmiştir.²¹⁹ Ayrıca M.Ö. VII. Yüzyıl civarlarında ise Anadolu içlerine kadar varmışlardı. M.Ö. II. Yüzyıla kadar Anadolu

²¹⁴ Rıfat Özdemir, "Antakya ve Çevresinde Türk Kültür İzleri", *VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Antakya, 11-12 Nisan 2008*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2008, s. 25.

²¹⁵ Selim Pullu, "Kimmer Kadınları Amazonlar: Karadeniz'de Proto-Türk İzleri", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu- Bildiriler I-*, 09-11 Ekim 2008, Ankara, 2009, s. 55.

²¹⁶ Mehmet Okur, *a.g.m.*, s. 4-5.

²¹⁷ İbrahim Tellioğlu, "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı*, S. 27, Erzurum, 2005, s. 238.

²¹⁸ Selim Pullu, *a.g.m.*, s. 55.

²¹⁹ İbrahim Tellioğlu, *a.g.m.*, s. 238-239.

içlerinde önemli derecede güçlü merkezi devletlerin olmasına rağmen, bu bölgelerde var olmayı başarabilmişlerdi. Bu bakımdan Kimmerler, ilkçağ Ön Asya uygarlıklarından pek çoğuyla özellikle Urartu, Asur, Med, Phryg, Lidya ve İonya gibi uygarlıklarla direkt olarak bağlantılı bir konumdaydı.²²⁰

Orta Asya kökenli olan Kimmerler, M.Ö. 1800-1700'lü yıllarda ana yurtlarından batıya göç ederek Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara beş yüz yıl kadar hâkim olmuşlardı.²²¹ Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı koluna mensup idiler. Eski çağdaki Türk kültür tarihinin ilk önemli temsilcilerinden ve Anadolu'ya göç eden atlı göçebe Türk kavimlerinden olan Kimmerler, M.Ö. I. binde Anadolu tarihinde önemli bir etki bırakmışlardır. Arkeolojik bulgulardan elde edilen bilgiler, onların ilk Türk devletlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. M.Ö. II. Bin yılbaşlarından M.Ö. VIII. Yüzyıla kadar merkezi Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde yaşamışlardır. Frig devletini yıkan Kimmerler, batı yönünde Lidya Devleti'nin sınırına yaklaşır ve sonrasında İç Anadolu'da bir bozkır devleti kurarak oradan Karadeniz sahillerine ulaşmışlardır.²²²

Bu sahillere ulaşan ve M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında İskit baskısı sonucu Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, günümüzdeki Gürcistan düzlüklerine ulaştığında bölgenin siyasi vaziyetini baştan sona değiştirmiş ve Karadeniz sahillerine hâkim bulunan Kolhis Krallığının yıkılmasına sebep olmuştur. Ülkenin iç kesimlerinde ise, Kimmer ve akabinde ki İskit akınlarına karşı duramayan ahali, dağlık bölgeye çekilmek zorunda kalmış ve Gori yakınındaki dağlık bölgede ilk şehirlerini kurmuşlardır.²²³

Kafkasları aşan Kimmerler, ilkin Urartu Devleti'nin güvenliğini tehdit etmiştir. Bunun üzerine Urartu Kralları Kimmerleri püskürtmek için çeşitli mücadeleler vermiş fakat başarılı olamamışlardır. Onlara karşı koymadaki başarısızlıkları üzerine Urartu kralı II. Rusa (M.Ö. 685-645) kendileriyle antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmayla, bir kısım Kimmer halkının Urartu topraklarına girmeleri kabul edilmiştir. Nitekim Urartu topraklarında kalmak istemeyip göçe devam etmek arzusunda olan diğer Kimmer grupları Anadolu üzerinden batıya doğru göçlerine devam etmişlerdir. Bazı kaynaklar

²²⁰ Selim Pullu, *a.g.m.*, s. 55.

²²¹ İbrahim Tellioğlu, *a.g.e.*, s. 17.

²²² Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı (Tarih-Etnik Yapı-Dil-Kültür)*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2005, s. 15.

²²³ İbrahim Tellioğlu, *a.g.m.*, s. 239.

bunların batıya doğru ilerlemelerinin nedenleri arasında arkadan onları takip eden İskitleri göstermektedir.²²⁴

Kimmerlerin M.Ö. 714 yılında Urartu Devleti'ne yıkıcı bir hamle yaparak Anadolu'ya girmeleri üzerine,²²⁵ Toroslar'ı aşır Assur ülkesine kuzeybatı istikametinde sızma teşebbüsünde bulundular. Fakat istedikleri başarıyı elde edemeyen Kimmerler, sonrasında batıya doğru ilerleyerek Frig Devleti'ni tehdit etmişlerdir. Nihayetinde Kimmerler, başkent Gordion'u yıkıp yağmalamışlar; Frig kralı Midas intihar etmiş ve böylelikle Frigler, MÖ VII. yüzyılın ilk çeyreğinde tarih sahnesinden silinmişlerdir. Daha sonrasında Kimmerler, batıda Karadeniz Ereğlisi'nden doğuda Trabzon'a kadar olan kesimi ellerine geçirmişlerdir.²²⁶ Zaten Kimmerlerin Karadeniz bölgesine yayılmaları, Frigya devletini yıktıktan sonra Lidya sınırına dayanan bazı kabilelerin Paphlagonia üzerinden Karadeniz sahillerine ulaşması ile olmuş ve nihai olarak Sinop'u ele geçirerek buraya yerleşen Kimmerler, bu bölgede hâkimiyet kurmuşlardır.²²⁷ Ve Orta Anadolu özellikle de Karadeniz'i ellerine geçirdikten sonra onlar yönünü batıdaki Lydia Devletine çevirirler ve Batı Anadolu'daki antik Hellen kent devletlerini tehdit etmeye başlarlar: Lydia'ya yaptıkları ikinci saldırı da Lydia kralı Gyges'i M.Ö. 645 yılında öldürerek, Lydia'nın başkenti Sardes'i akropolisi dışında yağmalamışlardır.²²⁸ Fakat sonrasında öldürülen kralın oğlunun başa geçmesiyle Lidya Devleti tekrar eski gücüne kavuşarak Kimmerlere karşı mücadeleye girişir. Ve aslında başarılıda olur ve Lidya kralı kaybettiği ülkesine tekrar kavuştu. Böylece Kimmerlerin bir kısmı Kapadokya'da kalıp Assur ve Lidyalılarla savaşırken bir kısmı da Bolu, Kastamonu ve Sinop taraflarına göç etmişlerdir.²²⁹

Sonuç olarak Kimmerler M.Ö. 750-700 yılları arasında İskitler yahut İskit-Saka kavimlerinin bir kısmı Turgay bölgesi ve Ural nehrinden geçerek Güney Rusya'ya gelmişler ve oradaki Kimmerleri yerlerinden etmişlerdi. İşte bunun üzerine Kimmerlerin bir kısmının Macaristan'a kaçtığı sanılmaktadır. Nitekim Kimmerlerin geri kalanı Trakya yolu veya Azerbaycan yolu üzerinden Anadolu'ya gelerek, M.Ö. 720'de Frigya'da, M.Ö. 650'de Kapadokya ve Kilikya'da bir süre kaldıktan sonra M.Ö. 630'da

²²⁴ Ferit Baz, "Herodots'un Anlatımları'na Göre İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi", *Cedrus IV The Journal of Mcri*, DOI: 10.13113/Cedrus/201604 , 2016, s. 51; Rıfat Özdemir, a.g.m., s. 21-22.

²²⁵ Mehmet Bilgin, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Etnik Tarihi Üzerine", *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı* (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s. 49.

²²⁶ Ferit Baz, a.g.m., s. 51.

²²⁷ İbrahim Tellioğlu, a.g.e., s. 23.

²²⁸ Ferit Baz, a.g.m., s. 52.

²²⁹ Rıfat Özdemir, a.g.m., s. 26.

Doğu Karadeniz bölgesine gelmişlerdi.²³⁰ Dolayısıyla Kimmerler batıya yönelince Orta Asya'nın batısına, oradan Hazar denizine güney ve kuzey tarafından batıya göçerler. Kuzeyden göçenler Volga ve Don nehirleri bölgesinden kuzey Kafkaslara, Kırım ve Azak denizi kuzeyine, Dinyeper ve Dinyester nehirleri güneyinden Tuna boylarına, Kuzey Balkanlardan Macaristan ve doğu Avrupa'ya kadar yayıldılar. Kimmerlerin gittiği bu toprakların doğusuna M.S. 630-965 yıllarında Hazar Hakanlığı gelecektir.²³¹

1.2.1.1.2.4. Türkmenler

Rus yıllıklarında Tork, Torky, Toruky: Türk, çok sık olmamakla birlikte Torkmen: Türkmen, Bizans kaynaklarında "Uz" olarak adlandırılan bu kavim, Oğuz boylarının batı kısmını oluşturan gruptur. Uzlar önce Peçenekleri Volga bölgesindeki yurtlarından çıkartmış sonra da bu bölgeyi 860-870 yılları arasında işgal ederek batıya yönelmişlerdi.²³² Uzlar, Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde önce burada önemli bir siyasi güç ortaya koymaya çalışan Peçenekleri İdil ötesindeki yurtlarından çıkarmışlar, sonra da bu bölgeyi işgal ederek (860-870'ler) batıya geçmişlerdir. Bu sırada bu topraklarda siyasi üstünlüğü elinde tutan Hazar Devleti, Peçeneklere karşı Uzlar ile bir ittifak kurmuştur. Bu ittifak başlangıçta isteneni vermişse de daha sonra Peçenek baskıları bu ittifakın sonuçsuz kalmasını sağlamıştır.²³³ Tabii daha sonraki süreçte yapmış oldukları bu diplomatik ilişkiler sonrasında, Peçenek ve Kuman Türklerinin Karadeniz'in kuzeyindeki yolları kullanarak Anadolu'ya gelip bu coğrafyanın Türkleşmesinde büyük katkıları olacaktı.²³⁴

Fakat daha başka meseleler vardır ki bunlar Anadolu'nun Türkleşmesinde mühim bir yere sahiptir. İşte o meselelerden bir tanesi, özellikle 1277 yılından sonra Anadolu'da büyük sarsıntılara yol açan ve Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir konuma sahip olan Moğol istilasını diğeri ise Malazgirt Zaferidir. Nitekim Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya nasıl bir insan akını olmuşsa, aynı durum Moğol istilasından kaçan Türkmen grupları içinde olmuştur. Özellikle başlangıçta 60.000 hanelik bir Türkmen halkı bir süre İspir, Bayburt ve Pasinler'de, yazları ise

²³⁰ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 35.

²³¹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 34-36.

²³² Mualla Uydu Yücel, *Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK., Ankara, 2007, s. 46.

²³³ Mualla Uydu Yücel, "Karadeniz'in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar", *Oğuzlar 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara, 2015, s. 385-386.

²³⁴ İlhan Şahin, "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, TTK, Ankara, 2003, s. 7.

Karadeniz'in kuzey tarafındaki dağlarda geçiniyorlardı. Gürcistan'a sık sık akın ve taarruzlarda bulunarak birçok ganimet elde ediyorlardı. Tabii bu Türkmenler daha sonra Bayburt, Erzincan, Sinop ve Gaziantep'e kadar birçok bölgeyi ele geçirdiler. Ve özellikle Trabzon dağları birçok Türkmen gruplar için yazlık yurtlar olarak kullanılmaktaydı.²³⁵ Dolayısıyla Türk tarihinde 1071 Malazgirt zaferi bir dönem noktası olup; Hazar'ın doğusundaki Türkistan gibi büyük bir Türk şehrinin Anadolu'da tekrardan doğuşu bu tarihten sonra gerçekleşmişti. Özellikle Maverâünnehir, Horasan ve İran'daki Türkmenler akın akın Anadolu'ya geliyorlardı. Ve bunun sonucunda Süleyman Şah'ın liderliğinde Orta ve Batı Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştu. Nitekim bu devletin kurulması sonraki süreçte dünya tarihine yön verecek meselelerin yaşanmasına sebep olacaktı. Özellikle Kastamonu bu kurulan devletin önemli noktalarından biri olacaktı. Çünkü Kastamonu ilk kez Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah döneminde feth edilmişti. Bu hükümdarın komutanı olan Karatekin, Orta Anadolu'dan hareket ederek günümüzdeki Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u Bizanslılardan alarak; 1075 yılından sonra Karatekin, bölgenin valisi olmuştu.²³⁶ Bu durum I. Haçlı seferine kadar devam etmiş ve I. Haçlı seferi sırasında Kastamonu elden çıkmıştı. Öyle ki Kastamonu'nun tam manasıyla Türkleşmesi uzun bir zaman alacaktı.²³⁷ Özellikle Bizans imparatorluğu, Paphlagonya²³⁸'yı Pont eyaletine bağlı bir sancak gibi idare ediyordu. Bu durum bir zaman böyle devam ettikten sonra İstanbul Latin imparatorluğunun eline geçti. Bizans imparatorlarından Alexi Komnen bir ordu kurarak, Karadeniz sahillerini, eski Pont krallığını oluşturan Paphlagonya ve Marmara sahillerini işgal etti. Ve bu vilayetlerden oluşan bir Trabzon imparatorluğu kurdu (1204-1222). Kastamonu bölgesi de bir zaman bu imparatorluğa bağlı bir eyalet olarak devam etti. Ve Kastamonu'nun Oğuz Türklerinin eline geçinceye kadar Komnen ailesi tarafından idare edildi. Trabzon'daki Komnen ailesi, 1462 yılına kadar hâkimiyetlerini sürdürürken Kastamonu çok daha önce Türklerin eline geçmişti.²³⁹ Bu durum özellikle Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya sığınan Türkmenlerin kıyılarda

²³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 2008, s. 299.

²³⁶ Refik Turan, "Selçuklular Döneminde Kastamonu", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988) Kastamonu*, Ankara, 1989, s. 2.

²³⁷ Refik Turan, "Kastamonu'nun Türkler Tarafından Fethi ve İskanı", *I. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Kastamonu, 2001, s. 1-2.

²³⁸ Paflagonya, Eskiçağ'da Anadolu'da, Karadeniz kıyısında tarihsel bölgeye verilen isimdir. Bitinya, Pontos ve Galatya bölgeleri arasında kalan Paflagonya bölgesi'nin; doğusunda Kızılırmak (eski Halys), batısında Filyos Çayı (Billaios) uzanmaktadır.

²³⁹ Talat Mümtaz Yaman, *a.g.e.*, s. 45-46.

yığılmalar oluşturmaları ve Türkmenlerin buralardaki göçebe yoğunluğunu artırarak Bizans topraklarını fethetmeye başlamalarıyla kendini göstermişti. Nitekim daha İznik Rum devletinin İstanbul'a naklinden önce Denizli bölgesinde 200.000, Kastamonu bölgesinde 100.000 ve Kütahya-Karahisar arasında da 30.000 Türkmen çadırının olduğuna dair kayıtlar vardır.²⁴⁰

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren büyük göçlere sebebiyet veren Moğol istilas, Anadolu'ya, Horasan ve Azerbaycan'dan pek çok Türkmen'in gelmesine sebep oldu. Böylece Oğuz veya Türkmen gruplarının üstün çoğunluğu Anadolu'da toplanarak buranın tamamıyla bir Türk yurdu haline gelmesini sağladı. Bu arada Anadolu'ya gelen Türkmenler, Anadolu Selçukluları ve Moğollarla/İlhanlılarla pek anlaşmadılar. Anadolu'da yaşanan bu kargaşa döneminde Türkmenlerin bir kısmı Bizans sınırına göçerken, bir kısmı da Memluklu Devleti hizmetine girdiler. Burada Boz-Ok ve Üç-Ok olarak teşkilatlanmış bu Türkmen gruplar, özellikle Güney Doğu Anadolu'nun batı kesiminde ve Kuzey Suriye'de iskân ve siyasi faaliyet noktasında etkin rol üstlendiler. Bahsi geçen Oğuz ya da Türkmen gruplar içindeki boylardan, Boz-Ok kolundan Bayat, Avşar, Begdili boyları Halep ile Antep arasındaki Amik Ovası'nda yerleşirken, Üç-Ok koluna mensup olan Yüreğir, Kınık, Salur ve Bayındır boyları da sonraki dönemlerde yoğun olarak yaşadıkları Çukurova'ya göç etmeden önce Amik Ovası'nda ve Trablus taraflarında yaşıyorlardı.²⁴¹

Özellikle ifade edeceğimiz bu Türkmen grupları, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde rastlanmaktadır. Fakat Kastamonu ve çevresinde daha yoğun bulunmaktadır. Bu bağlamda; Anadolu'nun fetih ve iskânında Avşar, Kınık, Kayı, Bayat, Eymür, Çepni, Yazır, Bayındır, Kızık, Karkın, Dodurga, Begdili, Çavuldur (Çavundur) ve Salur boylarının önemli rol oynadıkları görülür.²⁴²

Alaaddin Keykubat döneminde Kastamonu, Anadolu'nun en önemli "Üç" merkezi haline gelmişti. Yine Keykubat kadar önemli bir komutan olan Hüseyin Çoban'da Kastamonu'da görev yapmış ve bir taraftan Bizans'a karşı savaşırken bir taraftan da Sinop'ta bir donanma oluşturarak Karadeniz'de Türk egemenliğine hizmet eden önemli bir komutan olmuştur. Ayrıca Hüseyin Çoban 1220 yılında Karadeniz'in öte tarafına sefer yaparak Kırım ve Suğdak'ı alarak kendisine bağladı. Dolayısıyla

²⁴⁰ Osman Turan, *a.g.e.*, 2008, s. 300.

²⁴¹ Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara Dil tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, (1-108), 1963, s. 8-9

²⁴² Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX. MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 384..

Kastamonu uc merkezi sayesinde, Selçuklular deniz ötesi bir sefer yaparak buraları elinde tutmayı başarmışlardı.²⁴³

1.2.1.2. Kocaeli Tarihi Coğrafyası

Genel olarak günümüzdeki Kocaeli, Sakarya, Bolu, Bilecik, Bursa, Yalova, İstanbul'un Kocaeli yarımadası üzerindeki kısmını, Zonguldak ilinin batı yarısını kapsayan bölgenin adı İlk çağlarda, Bithynia olarak adlandırılmıştı.²⁴⁴ Ayrıca yine bu bölge içerisinde bulunun tarihi Olbia, Astakos, Nicomedia, Nicea şehirleri de bu bölge içerisinde kurulmuştu. Bithynia (Bitinya) Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan bir bölge olup Karadeniz, Marmara denizi ve Boğaziçi (Bosporus) ile sınırdır. Bu bölge içerisinde Karadeniz'e dökülen en önemli nehir Sakarya nehri olup, bu nehir dağlık ve ormanlarla kaplı verimli bir araziden akıyordu.²⁴⁵ M.Ö. 650 yıllarında Bithynialıların bölgede önemli bir güç haline gelmeye başladıkları gözükmemektedir. Fakat o dönemdeki Kimmer istilaları bölgeyi fazlasıyla etkilemişti. Nitekim Kimmerleri bölgeden çıkartan Lydialılar buralarda hâkimiyeti elde etmişlerdi. Fakat daha sonra bölgenin hâkimiyeti M.Ö. 546 yılında Lydia'nın Perslere yenilmesinden sonra, Perslere geçmişti. Bithynia, M.Ö. 435 yılına kadar Perslerin kurduğu satraplık sistemi içinde Frigya satraplığı içinde kalmıştı. Aslında Bithynialıların devlet olma süreci M.Ö. 450 yılından sonra başlamış ve kendilerine ittifak olan iki Thyn kabilesinden adını alarak bu zamandan sonra bölgenin önemli güçlerinden biri haline gelmişlerdi.²⁴⁶

Bithynia kralı olarak da M.Ö. 440-430 yılları arasında hâkimiyet sağlayan Doedalsus'tur. Bu kral bölgenin en batısında bulunan Khalkedon yani günümüzdeki Kadıköy'e yaptığı seferler ve M.Ö. 435'te Perslerin satraplarına karşı yaptığı mücadeleleriyle tanınmaktadır. Evet yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bithynia bölgesi en iyi dönemlerini I ve II. Zipotes ve I.Prouses dönemlerinde yaşamışlardır.²⁴⁷ Son Bithynia kralı Nicomedes M.Ö. 74 yılında krallığını Romalılara miras bıraktı. Bununla birlikte, M.Ö. 72'de Mithridates ile savaş sonuçlanıncaya kadar Roma egemenliği sağlanamadı. Bir senatoryal vilayet oluşturmak için, M.Ö. 63 yılında Büyük Britanya kıyısındaki Pontus bölgesi Bithynia ile birleştirildi. Bununla birlikte, bu ikiz vilayetin

²⁴³ Refik Turan, *a.g.m.*, s. 2.

²⁴⁴ F. Yavuz Ulugün- Taner Aksoy, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi- Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem-*, Kocaeli yüksek Öğrenim Derneği Tarihi Yay., 2004, s. 159.

²⁴⁵ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 353.

²⁴⁶ F. Yavuz Ulugün- Taner Aksoy, *a.g.e.*, s. 45-46.

²⁴⁷ F. Yavuz Ulugün- Taner Aksoy, *a.g.e.*, s. 46.

her bir parçası her zaman kendi kimliğini korudu, bu nedenle resmi ad genellikle ikisinin de adlarını içermekteydi: *Bithynia et Pontus*.²⁴⁸

Bithynia topraklarında daha sonraki süreçlerde birçok şehir kurularak çeşitli mimari faaliyetler gerçekleştirilmişti. Nitekim M.Ö. 29'da Augustus, Asya'da olduğu gibi Bithynia'da iki tapınak inşa etti. Augustus'un tapınakları, Nicomedia ve Bergama'nın eyalet başkentlerinde olup Yunan vilayetlerine aitti. Nicea ve Efes'teki Julius Caesar ve Thea Roma tapınakları Roma sakinleri için tasarlanmıştı. Bu iki başkent, Senato binası olarak hizmet ederken, Nicea ve Efes ticaret merkezleri imparatorluk merkezleri haline gelmişti.²⁴⁹

Strabon'a göre Bithynia, doğuda, Paphlagonyalılar, Mariandynlar ve Epiketonlar; kuzeyde, Sangarios yani Sakarya nehri'nin döküldüğü yerlerden Byzantion ve Khalkedon denizinin ağzına kadar yani Karadeniz boğazına kadar, Pontos denizi tarafından; batıda, Propontis; güneye doğru, Mysia ve Hellespontos Phrygia'sı ile sınırlandırılmıştı.²⁵⁰ Bu Tarihi coğrafya'yı biraz daha sadeleştirirsek; Bithynia'nın sınırları batıda İstanbul Boğazı, Marmara ve Kuzey'de Karadeniz, doğu tarafında Bartın çayı, güney'de ise Orhaneli ırmağı olarak sınırlanmıştır.²⁵¹ Antik edebi eserlerde Bithynia eyaletin başkentinin neresi olduğuna dair bilgi olmamakla birlikte, pek çok modern araştırmacı eyalet merkezinin Nicomedia olduğunu ifade etmektedir.²⁵² Bithynia'nın büyüklüğü yaklaşık 48.057 km'dir.²⁵³

Ayrıca Bizans ve Osmanlı dönemlerinde bu devletlerin başkentleri için önemli bir alan olan Bithynia bölgesi stratejik açıdan her iki devlet adına çok mühimdir. Eski çağlardan itibaren Ege ve Karadeniz'i birleştiren ve Marmara deniz yolunu da bünyesinde barındıran Bithynia bölgesi, önemli yol ağları içerisindedir. Özellikle Olympos dağı ve Nicomedia (İzmit) körfezini rahatlatan bu yollar ticaretin yanı sıra önemli askeri hareketleri de daha kolay hale getirmiştir.

²⁴⁸ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 353. Bithynia, aslında Trakya'da bir kabileydi ve Kral Zipotes, M.Ö. 298'de burada yerel bir hanedanlık kurdu. I ve II. Nicomedes ve I. Prusias döneminde pek çok şehir kuruldu ve Bithynia'da Yunan kültürü yükseldi. Hannibal, M.Ö. 190'da Bithynia'ya kaçtı; Ve Roma elçisi T.Quinctius Flamininus, imparator Prusias'ı Hannibal'ı Romalılara teslim etmeye ikna ettiğinde, Kartacalı general zehir içerek intihar etmişti. Bkz: Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 353-354.

²⁴⁹ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 353-354.

²⁵⁰ Strabon, *Geographika*, XII. 4, s. 55.

²⁵¹ Engin Bektaş- Şule Nurengin Bektaş, "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, s. 42.

²⁵² Özlem Genç, "Vali Plinius'un Mektupları Işığında Bithynia Bölgesi ve İzmit", *Uluslararası Kara Münsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2016, s. 89.

²⁵³ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 353.

Bithynia ve Kocaeli bölgesi Karadeniz, Marmara ve İstanbul Boğazı gibi üç tarafı denizlerle çevrili bir bölgede olduğundan dolayı önemli bir ticari ekonomik öneme sahipti. Dolayısıyla bölgede en önemli koloni şehri Heraklia Pontika diye adlandırdığımız Karadeniz Ereğlisidir. M.Ö. 560 yılında Yunanistan'dan gelen Megaralı kolonistler tarafından kurulan Karadeniz Ereğlisi, bölgede geniş bir alanı kontrol etmiş ve Bithynialılar ve özellikle Paphlagonyalılarla sürekli mücadele halinde olmuştu. Bir zaman sonra çevresindeki küçük koloni şehirlerini kendisine bağlayarak, Karadeniz kıyılarında kendisine bağlı yeni koloni şehirleri kurmuştu. Özellikle Kastamonu, Kytorus (Cide yakınlarında bir yer adı), Romanya'da Kallatis, Kırım'da Khersones önemli koloni şehirleri arasındadır. Yine bir diğer önemli koloni şehri Khalkedondur. Günümüzdeki Kadıköy bölgesidir. Ayrıca bu Khalkedon'a; Üsküdar'ın öncesi olan Khrysopolis şehri ve Pendik ilçesinin öncesi olan Panteikheion şehri bağlı olmakla birlikte önemli küçük yerleşim yerleridir.²⁵⁴

1.2.1.2.1. Roma Döneminde Kocaeli

Aslında Bizans Roma'nın halefi değildi. Bizanslılara göre Bizans Roma'ydı. İmparatorun tebaası kendilerini Romalı olarak adlandırmaktaydı. Yani Romalılar kendilerinin Bizans ya da Bizanslı olduklarını bilmezlerdi.²⁵⁵ Yani Bizans tarihi aslında Roma tarihinin yeni bir dönemi olup, Roma veya Romanya İmparatorluğunun devamıdır. Özellikle Bizans imparatorluğu diye ifade edilen bir ülke daha sonraki Avrupalı tarihçilerin ortaya attığı bir adlandırmadır. Nitekim Bizans bir Yunan devleti olmayıp, sadece Yunanistan, Bizans'ın Balkan yarımadasındaki bir parçasıydı. Dolayısıyla Bizans'ın içinde Anadolu'nun eski kavimleri olan ve bu kavimler Bithynia bölgesi ya da Kocaeli'nin de etnik yapısını oluşturan kavimler olup; Galatlar, Frigler, Bithynialılar, Paphlagonyalılar, Kapadokyalılar ve Hristiyanlaşmış Türkler de yer almaktaydı²⁵⁶

Tabii ki Antikçağ Greklerinden Megaralılar M.Ö. 722 yılında, Kocaeli şehrinin bulunduğu yerde Astakos adıyla bir koloni kurmuşlardı. Bu koloni kenti Trakya Kralı Lisimakhos tarafından tahrip edildi. Daha sonraları M. Ö. 264 yılında Bitinya Kralı I. Nikomedes, kendi adına izafeten günümüzde İzmit olarak bildiğimiz Nikomedia şehrini

²⁵⁴ Engin Beksaç- Şule Nurengin Beksaç, *a.g.m.*, s. 45-46.

²⁵⁵ Charles King, Karadeniz, s. 91.

²⁵⁶ F. Yavuz Ulugün- Muhittin Bakan- Taner Aksoy, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II*, KYOD Tarih Yay., Kocaeli, 2007, s. 11-12.

kurdu. Küçük bir koloni şehri olma özelliğini uzun süre devam ettiren Nikomedia, Roma İmparatorluğu döneminde Bitinya bölgesinin başkenti olarak kullanıldı. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi Roma imparatorluğunun zaman içerisinde hem tarih hem de idari olarak değişmesinden sonra Bizans imparatorluğu diye adlandırdığımız bir uygarlık ya da bir güç ortaya çıkmıştır. Bu değişim içerisinde İmparator Diokletianus (284-305) dönemi başlangıç olarak kabul edilebilir. Onun zamanında Roma İmparatorluğunun ağırlık merkezi doğuya kaydırıldı. Nikomedia, Roma şehrinin yerine başkent olarak kullanılmıştı.²⁵⁷ Tabii daha sonra 324'te Büyük Konstantinus tek başına imparatorluğa sahip oldu. Nicomedia şehrinin imparatorluk başkenti olarak kalmasını uygun görmedi. İmparator Konstantinopolisi kurup başkent ilan edinceye kadar Nikomedia imparatorluğa başkentlik yapmış ve 11 Mayıs 330 yılında başkent Konstantinopolis olarak ilan edilmişti. Daha sonraki dönemlerde ise önemli bir eyalet merkezi olma özelliğini sürekli korumuştur. Özellikle Nikomedia, Anadolu güzergâhında Konstantinopolis için önemli ve stratejik bir konuma sahipti. Konstantinopolis'e yönelik herhangi bir harekâta son önemli üs işlevi görürken, Konstantinopolis'ten Anadolu'ya yönelik harekâtlarda ise ilk önemli üs idi. Bundan dolayı İranlılar ve Arapların yaptıkları seferlerden ve iç isyan hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. İmparator Herakleios (610-641) İranlılarla olan mücadelesinde Nikomedia'yı harekâtına başlangıç üssü seçmişti. 623 yılında Paskalyayı burada kutlayan Herakleios doğuya sefere gitti. Sasani Hüsrev'in ordusu da Nikomedia'da konakladıktan sonra 626'da Üsküdar'a kadar gelmişti.²⁵⁸

Aslında Kocaeli'nin Eski ve Ortaçağ Tarihlerini öğrenmek istiyorsak önce Nikomedia ve Nicea olarak adlandırdığımız İzmit ve İznik şehirlerine de kısaca değinmeliyiz:

Nicomedia (İzmit; Kocaeli), Marmara Denizi'nin doğu kolunda, İzmit Körfezinin daralan kuzeydoğu köşesinde uzanır. Lysimachus M.Ö. 281 civarında güney kıyısında İzmit şehrini yıktı. Bu şehrin sakinleri, M.Ö. 264 yılında Nicomedes'in kurduğu yeni şehrin ilk vatandaşları oldu. M.Ö. 149'da Nicomedia, II. Epiphanelerin Nicomedes tarafından babası Prusias II'ye karşı isyan edilmek üzere kuşatılmıştır. Prusias'ı kentte öldürdükten sonra Nikomedes daha sonra Bithynia'nın tahtını talep etti. Nicomedia, doğal bir limanı olması nedeniyle Bithaynia'nın büyük limanıydı. Şehrin

²⁵⁷ Mustafa Daş, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2016, s. 101.

²⁵⁸ Mustafa Daş, *a.g.m.*, s. 102.

stratejik konumu nedeniyle Nikomedia her alanda çok zenginleşti. Boğaz'dan Küçük Asya'ya geçen her büyük kara yolu, Nikomedia'dan geçiyordu. Bithynia Krallığı Romalılara miras bırakıldıktan sonra MÖ 74 yılında Bithynia'nın eyalet başkenti oldu. Bu şehir Bithynia meclisinin oturduğu yeri ve eyaletin en kalabalık şehriydi. M.Ö. 29'da burada Bergama'daki bir imparatorluk kült tapınağı Roma ve Augustus'a Yunan sakinleri için yapılmıştır. İmparatorluk döneminde kent, mermer ticaretinde önemli bir rol oynamış; Potamogollenos mermeri ise bu şehrin yakın bir bölgesinde taş ocağı olarak işletilmiştir. Nicomedia ve Nicea iki kız kardeş gibi şehirlerdir ve özellikle de Yunan şehirleri için bu iki şehir çok önem arz etmektedir.²⁵⁹ Nicea baktığımızda ise, İznik gölünün doğu kıyısında kurulmuştur. Bu göl, gölün 16 km batısındaki Cius limanı aracılığıyla ticaret için çok önemliydi. Sakarya nehri bu şehrin 24 km doğusunda bulunur. Nehir, güneyde Frigya, Küçük Asya ve kuzeyde Karadeniz'e giden doğal bir otoyol özelliğine sahipti. Antigonos, M.Ö. 316'da Helenistik Antigonya kentini burada kurdu. M.Ö. 301'deki Ipsus savaşından sonra Lysimachus şehri ele geçirdi ve ilk eşi Nicea'nın adını bu şehre vererek şehri yeniden kurdu. Lithimachus'un M.Ö. 281'de ölümünden sonra Bithynian kralları şehri kontrol altına aldı. Roma döneminde kent, Bithynia'nın başlıca kenti olma ayrımı için Nicomedia ile görüştü. Romalı işadamları ve imparatorluk yetkilileri, Bithynia'nın başkenti Nicomedia'da bulunan senatör valinin hemen görev alanından Nicea'ya toplandılar. M.Ö. 29'da Augustus, bir Roma tapınağını ve heykeller yaptırdı. Zengin tarım arazileri ve aynı zamanda boyama endüstrisine sahip olması bakımından bu şehir daima zengin ve önemliydi.²⁶⁰

²⁵⁹ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 381.

²⁶⁰ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 371.

Harita 3. İznik-Karadeniz Bölgesi²⁶¹

1.2.1.2.2. Arap-Bizans ve Selçuklular Dönemi Kocaeli

Nikomedia ya da Kocaeli olarak adlandırılan bu şehir, adını kurucu I. Nikomedes'e itafen Nikomedia olarak telaffuz edilmişti.²⁶² Strabon, şehri Nicomedia olarak adlandırırken²⁶³, İbn Hurdazbih, Haliç'in aşağı taraflarını 11 bölgeye ayırmış ve Kocaeli'nin Ufta Mati bölgesinde bulunduğunu belirterek, günümüzdeki Kocaeli'ye "göz ve kulak" anlamına gelen Nikumudiyye ismini vermiştir.²⁶⁴ Ayrıca Selçuklular tarafında da bu şehir Nikumudiyye olarak adlandırılmıştı.²⁶⁵

Bu bakımdan Nikomedia'nın Asya ile Avrupa'yı birleştiren bir konumda olmasının yanı sıra Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan bir yol üzerinde olması, bu şehrin her dönemde askeri bir lojistik merkezi yahut önemli bir karagah merkezi olarak görülmesine sebep olmuştu. Ayrıca Akdeniz ile Karadeniz arasında ticarete imkan sağlayan bir konumda olması, şehrin doğal bir liman olarak değer kazanmasına vesile olmuştur.²⁶⁶

Arapların Konstantinopolis'i fethetmek için çoğu kez karadan ve denizden geldikleri ve karagah olarak kullandıkları Kocaeli yarımadası her zaman ilk durakları olmuştu. Kocaeli yarım adasında ilk geçici İslam hâkimiyeti Emevi komutanı Süfyan

²⁶¹ <http://www.duzcetv.com/haber/33641/bati-karadenizin-antik-haritasi.html>, Erişim Tar.: 31.12.2017

²⁶² İdris Bostan, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, TDV yayınları, İstanbul, 2001, s. 536.

²⁶³ Strabon, *Geographika*, 1987, s. 277.

²⁶⁴ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev: Murat Ağarı, Bayrak Yay., İstanbul, 2008, s. 90.

²⁶⁵ "Kocaeli Mad.", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s. 4992.

²⁶⁶ Tomes Bekker- Nielsen, *Urban Life And Local Politics In Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomas*, Aarhus University Press, Denmark, 2008, s. 22-24.

bin Avf el-Ezdi kumandasında gerçekleşmiştir.²⁶⁷ Özellikle Emevi Halifesi I. Muaviye, Bizans'a karşı gerçekleştirdiği seferleri yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa yapıyor ve ordu Bizans topraklarında kışlıyordu. Miladi 662 yılında gerçekleşen Anadolu ve Ermenistan seferleri Müslümanların bu coğrafya'ya yaptığı ilk seferler olmuştur. Sonrasında 663 yılında Busr bin Ebi Ertat komutasında İstanbul'a, 664-665 yıllarında Abdurrahman b. Halid b. Velid, Doğu Karadeniz'e, 666 yılında Malik bin Hubeyre komutasında Bizans topraklarına sefere çıkılmıştı. Özellikle 667-670 yılları arasında Malik bin Hubeyre'nin, Bizans topraklarındaki seferleri sıklaşmıştı. Ayrıca 670 yılında Süfyab bin Avf el-Ezdi komutasında İstanbul'a gönderilen ordu, denizden yaptığı sefer sayesinde İstanbul yakınındaki Kapıdağ ele geçirilmiş ve iyi bir üs elde edilmişti.²⁶⁸ Özellikle 7. Yüzyılın ikinci yarısında her yıl bahar'ın gelişiyle birlikte Arap donanması İstanbul'a geliyordu. Nitekim Süfyan b. Avf ve Cünade b. Ebi Umeyye komutasındaki Arap orduları Bizans topraklarında kışı geçirmişti. Ve 7. Yüzyılın son çeyreğinde Yezid b. Şecere komutasındaki deniz birlikleri denizden, İyaz İbn'ül-Haris ise karadan Bizans üzerine birer sefer yaptılar.²⁶⁹ Yine Süleyman Bin Abdülmelik döneminde İstanbul'un fethi için önemli hazırlıklar yapılmış ve Abdülmelik kardeşi Mesleme'yi İstanbul'un fethi içi kara ve deniz ordularının baş kumandanı yapmıştı.²⁷⁰ Aslında Süleyman bin Abdülmelik'i İstanbul'un fethine teşvik eden bir husus vardı ki; Bizans askerlerinin kumandanı olan Leon İzeriyan, Müslümanları İstanbul'daki İmparator Teodosius'u devirmek üzere İstanbul'a çağırmasıydı. Tabii bu Bizanslı komutan Mesleme ile irtibata geçerek böyle bir müdahalede kendilerine yardım edeceği sözünü vermişti. Fakat söz verilen yardım yapılmadığı için Arap ordusu bozguna uğrayarak geri dönmek zorunda kalmışlardı.²⁷¹

Nitekim 715-717 yıllarında Süleyman b. Abdülmelik ve kardeşi Mesleme b. Abdülmelik ile birlikte bir ordu hazırlayarak, İstanbul'a sefer yapmak üzere Dabık'a geldi. Ve buradan İstanbul'a doğru yola çıkarak, yazı ve kışı yolda geçirdiler. Öyle ki, bu sefer çok uzun sürdüğünden dolayı barınma ve yiyecek ihtiyaçlarını; ağaçtan evler

²⁶⁷ F. Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi-III*, KYOD Yay., Kocaeli, 2010, s. 34.

²⁶⁸ İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Ahmet Ağırakça, C. 3, Bahar Yay., İstanbul, 1986, s. 465-66.

²⁶⁹ Taberî Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih el-Rusul ve'l-Muluk*, neşr: M. J. De Goeje, Vol: VII, Leiden, 1879-1898, s. 171-174.

²⁷⁰ Taberî Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *a.g.e.*, s. 1170-1181.

²⁷¹ İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 7.Baskı, Ankara, 2008, s. 71.

ve bulundukları yerlerde zirai faaliyetler yaparak geçimlerini sağlamışlardı.²⁷² Bu bakımdan 717-18 yıllarında Mesleme idaresindeki Arap orduları İstanbul kuşatmasında Nikomedia ve çevresinde baskınlar yapıldı.²⁷³ İbnü'l Esir'de bu baskınlardan bahsetmektedir. Öyle ki, sefer için Bizans önlerine geldiklerinde gıda ihtiyacını karşılamak için zaman zaman zirai faaliyetlerde bulunulurken bazende bu ihtiyaçlarını baskın ve yağmayla temin etmekteydiler.²⁷⁴ Yaklaşık bir yıl boyunca Kyzikos'u üs haline getiren Müslüman Arap orduları, Marmara ve Kuzey Anadolu kıyılarında, aynı zamanda Kocaeli kıyılarındaki Bizans kuvvetlerinin askeri gücü yıkmak hem de yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için bu kıyılarda çeşitli baskınlar gerçekleştirmişlerdi. Fakat Sapanca ve diğer bölgelerdeki Bizans kuvvetleri, Arap ordularını mağlup ettiler.²⁷⁵ Bu sefer sonrasında Arap orduları bu kez de Harun er-Reşid komutasında 781-782 yılları arasında Bizans üzerine tekrar sefere çıktı. İstanbul Halicine kadar gelen Müslüman Arap orduları, yapılan mücadeleler sonrasında Bizans idarecilerinden Elyon'un karısı Atsa ile fidye karşılığında sulh antlaşması yaptılar. Dolayısıyla Atsa'nın, her yıl için yetmiş bin dinar ödemeyi kabul etmesiyle birlikte, Harun er-Reşid elde ettiği binlerce esir, sayısız at, koyun ve sığır'a sahip olarak, ülkesine geri dönmüştü.²⁷⁶

Bu bakımdan Nikomedia, İstanbul için stratejik bir öneme sahipti. Dolayısıyla İstanbul'a yapılan seferlerde, Arap seferlerinden de anlaşıldığı üzere son önemli üs olarak görev ifa ederken, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan seferler içinde ilk üs olma görevini yerine getirmektedir. Nitekim Kocaeli sahip olduğu bu konumundan dolayı Arap ve İranlıların yaptıkları oldukça etkilenmişti. Özellikle Bizans imparatoru Heraklios 610-641 yılları arasındaki İranlılarla olan mücadelelerinde burayı askeri harekatına başlangıç üssü olarak seçmişti.²⁷⁷ Nitekim Arap Coğrafyacı İbn Hurdazbih'te 9. Yüzyılın ilk yarısında, Nikomedia ve çevresini, İstanbul'a giden yol üzerinde bir üs yahut durak olarak tanımlarken, burasının çeşitli ordular için üs olarak kullanıldığını ve

²⁷² İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Yunus Apaydın, C. 5, Bahar Yay., İstanbul, 1986, s. 31.

²⁷³ R. Janin, "La Bithynie Sous L'empire Byzantin" *Echos d'Orient Journal*, C. 20, 1921, s. 172.

²⁷⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, C. 5, s. 31.

²⁷⁵ R. Janin, *a.g.m.*, s. 172.

²⁷⁶ İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Abdullah Köşe, C. 6, Bahar Yay., İstanbul, 1986, s. 64.

²⁷⁷ R. Janin, *a.g.m.*, s. 170-71.

Nikomedia'nın harap bir kent olmasının altındaki sebebide bu özelliğinden olmuş olabileceğini ifade ediyor.²⁷⁸

Tabii sonraki yüzyıllarda Nikomedia ya da Kocaeli büyük bir gelişme göstererek, o eski harabe halinden biraz daha uzaklaşacaktı. Özellikle İstanbul'un önemli gıda ve erzaklarının buradan karşılanması ve İstanbul'un önemli ana hartallerinden olması burayı, İstanbul'a gitmek isteyenler için önemli mekân haline getirmişti. Bu durumda Kocaeli'yi kalkındırma noktasında büyük bir ivme sağlamıştır. Bu bakımdan 1071 Malazgirt zaferi ile birlikte, artık Türkler Anadolu'nun askeri ve siyasi hâkimiyetini ele geçirdiler. Dolayısıyla bu zafer Kuzey Anadolu kıyıları, Marmara ve Karadeniz bölgesindeki birçok şehir kaderine etki etmişti.

Nitekim Kocaeli'nin Malazgirt zaferi sonrasında Nikeforos Botaniates'in egemenliğinde olduğu ve Türklerin sıklıkla buraya akınlar yaptığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu bakımdan buranın siyasi ve jeopolitik öneminin farkına varan Bizans imparatoru Alexios Komnenos, 11. Yüzyılın sonlarına doğru Kocaeli'yi askeri bir üs olarak kullanarak, Türklere karşı buradan seferler yaptı.²⁷⁹ Zaten Alexios Komnenoslar hanedanlığı döneminde Kocaeli, Bizans imparatorluğunun Anadolu'ya açılan en önemli kapısı ve bu dönemde genişleme politikası güden Selçuklu Türklerine karşıda vazgeçilmez bir üs olarak kabul edilmekteydi.

1078 yılında Bizans imparatoru Mikhail, Anatolikan yöneticilerinden III. Nikeforos Botaniates ve bazı Türkmenler ile mücadele etmiştir. Ve mücadele sonunda III. Nikeforos Nikomedia, Khalkedon ve Krizopolis'i ele geçirmiş ve Konstantinopolis'e girerek imparatorluğunu ilan etmiştir.²⁸⁰

Malazgirt zaferinin ardından Selçuklu devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında imzalanan barış antlaşmasının IV. Romen Dioganes'in öldürülmesiyle bozulmasından sonra Alparslan'ın emriyle Anadolu'daki fetih hareketleri kaldığı yerden devam etmişti. Selçukluların Batı Anadolu'ya kadar uzanan bu akınları karşısında korkuya kapılan Bizans imparatoru VII. Mikhail Doukas²⁸¹ arası açıldığı ve kendisine ihanet ettiğini düşündüğü Roussel de Ballieul'niyi yakalamak için ve Sakarya'ya kadar gelmiş olan Türkleri durdurmak için ordusunu Türkler üzerine göndermişti. Tabii Roussel ve Mikhael Dukas'ın kumandanı Sakarya bölgesinde karşı karşıya gelerek yapılan

²⁷⁸ İbn Hurdazbih, *Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik*, nşr. M. J. Goeje, Leiden, 1889, s. 108-111.

²⁷⁹ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt Sonrası*, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul, 1996, s. 125-26.

²⁸⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 81.

²⁸¹ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2014, s. 57.

mücadelede Mikhail Dukas'ın ordusu yenik düşmüştü. Bunu üzerine Roussel İstanbul'u ele geçirmek üzere; Boğaziçi'nin Asya kıyılarına kadar ilerleyerek Üsküdar'a kadar ulaştı. Ve sonrasında kendisine burada bir karargâh kurdu. Nitekim Nikephoros Botaniates'in o bölge de yani İzmit ve çevresinde fetihler yapan Selçuklu beyi Artuk Bey'den yardım istedi. Bu istek üzerine harekete geçen Artuk Bey; Roussel ve esir aldıktan sonra imparator ilan ettiği Mikhail Dukas'ın amcası Ionnes Dukas'ın bütün yollarını kapatmış, bu kişi ve ordularını yenilgiye uğratmıştı. Fakat bir zaman sonra Artuk Bey aldığı fidye karşılığında bu kişileri serbest bıraktı.²⁸²

Ardından Süleyman Şah çıktığı Suriye seferinden sonra Anadolu'ya dönerek fetihlere başladı. Kısa sürede Marmara kıyılarına kadar ulaşarak; 1075 yılında İstanbul'un çok yakınındaki ve aynı zamanda önemli yol ağlarına sahip İzmit'i fethetti. Bu fetihden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin temelleri atılarak; Anadolu sınırları içerisinde Bizans'a karşı yeni bir güç ortaya çıktı.²⁸³ Nitekim Türkler bu şekilde Anadolu'nun birçok yerine yayılırken Bizans imparatorluğu ise iç savaşlarla uğraşıyordu. Dolayısıyla Bizans'da meydana gelen bu iç savaşlar ve taht kavgaları, Süleyman Şah'a yeni imkanlar sağlayarak sınırlarını daha da genişletmesine imkan sağlıyordu. Buna karşın Aleksios Komnenos'un eniştesi olan Nikephoros Melissenos, Botaniates'in imparatorluğu tanımayarak, tahta kendisi geçmek istiyordu. Dolayısıyla Melissenos, Botaniates'i tahttan indirmek için Süleyman Şah'tan yardım istedi. Bu yardım isteğine cevap veren Süleyman Şah, Anadolu'da henüz Selçukluların eline geçmemiş şehirleri dolaşarak kendisini imparator olarak tanıtırken, yanında bulunan Türk birliklerini de bu şehirlere yerleştiriyordu. Böylece Türkler, herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın birçok Frigya ve Galatia şehirlerine hâkim oldu.²⁸⁴ Zaten sonrasında Melissenos'a takviye kuvvet olarak Eskişehir'de bekleyen Süleyman Şah'ın devreye girmesiyle İzmit gölü kenarında mücadele gerçekleşmiş ve İmparator Botaniates'in ordusu takviye güçler sayesinde dağıtılarak; Türk kuvvetleriyle birlikte Kadıköy'de bir karargâh kuruldu. Dolayısıyla bu mücadele sonunda en büyük kazanım; Süleyman Şah'ın yerleştirdiği askerlerin daha sonradan orada kalmalarıyla Batı Anadolu'daki birçok kentin Türklerin hâkimiyetine girmesini ve buraların Türkleşmesi açısından çok önemliydi. Özellikle İzmit şehri Selçuklu için çok mühimdi.²⁸⁵ Arap tarihçilerin

²⁸² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 15-16.

²⁸³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 201-202.

²⁸⁴ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s. 71.

²⁸⁵ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s. 72-73.

verdikleri bilgilere göre; *Anadolu Fatih*i olarak adlandırılan Süleyman Şah, Anadolu'ya hâkim oluyor ve Bizans İmparatoru Alexis Komnen ile yaptığı bir antlaşma ile de Drakos çayına yani günümüzdeki İzmit-Kocaeli ve çevresine kadar olan yerler ona bırakılıyordu. Artık bugünden itibaren Selçuklular Anadolu'ya kesin olarak yerleşmişlerdi. Bundan sonra otlaklar arayan ve göçebe olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmayacaklardı. Dolayısıyla onlar artık devlet olma yoluna gideceklerdi.²⁸⁶

Nihayet bütün Bithynia bölgesini fethederek Bizans imparatorluğu başkentinin yanındaki İznik'i kendisine merkez yapan Süleyman Şah, bu tarihten sonra bir yandan Karadeniz kıyılarına, diğer yandan Marmara Denizi sahillerine ilerleyerek; kısa bir süre sonra da İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyılarında kurmuş olduğu gümrük noktalarıyla boğazdan geçen gemilerden vergi almaya başladı.²⁸⁷

Konstantinopolis ve Nikomedia'nın Haçlılar tarafından işgal edilmesinden dolayı İmparator III. Aleksios Angelos imparatorluk hazinesi ile birlikte Trakya'ya kaçtı ve Bizans başkentine sürgün olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ise Phrygia bölgesinde yönetici olan Manuel Mavrozomes'e sığındı. Bu sırada Aleksios Komnenos'un damadı Theodor Laskaris, Nicea'da bağımsızlığını ilan etti ve 1207'de Latinler'e karşı saldırıya geçerek Nikomedia'yı ele geçirmeyi başardı. Manuel Mavrozomes, Keyhüsrev'i kızıyla evlendirdi. Ve II. Rukneddin Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Selçuklu beyleri Keyhüsrev'i tahta oturtmak isteyince, damadına askerleriyle beraber Konya'ya kadar arkasında eşlik ederek damadının arkasında olduğunu hissettirmişti. Mavrozomes ve Keyhüsrev'in bu ittifakını tehlikeli bulan Laskaris, David Komnenos ile olan mücadelesine ara vererek bu ikilinin üzerine yürümüş fakat kesin bir sonuç alamadan geri döndü. Daha sonraları Kilikya Ermenilerinin desteğini alan Laskaris, meydana gelen savaşta Selçuklu ordusunu yenilgiye uğrattı. Yani öncesinde Gıyaseddin Keyhüsrev'in Nicea devletinin güçlenmesine yönelik Latinlerden aldığı desteğin işe yaramamasıyla birlikte Keyhüsrev'in bu savaşta vefat etmesi de aslında beklenmeyen bir durum olmuştu. Nihayet Laskariste o çok istediği Konstantinopolis'i ele geçirmeyi denemiş fakat yine olmamıştı. Ayrıca Moğolların Köseadağ savaşıyla yendikleri Selçukluları vergiye bağlayacaklar ve Moğollardan dolayı sınır boylarına kaçan

²⁸⁶ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, Çev:Abdülkadir İnan, TTK., Ankara, 2015, s. 27.

²⁸⁷ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s. 73.

Türkmenler ile sınır köylerin de yaşayan Rumlar yer değiştirerek bunların bir kısmı Nicomedia'ya yerleşti.²⁸⁸

1.2.1.2.3. Kocaeli'nin Etnik Yapısı

1.2.1.2.3.1. Traklar

Anadolu'nun Kuzeybatısında Pontos Euxeinos ile Propontis (Marmara denizi) kıyısındaki bölgenin Antik Çağ'daki adı Bithynia'dır. Trak kökenli Bithaynialıların M.Ö. VIII. Yüzyıl'dan başlayarak yerleştikleri Bithynia bölgesi, kısmen Greklerce sömürgeleştirildi. M.Ö. II. Bin yılın sonlarında Bithynia, Trak boyları tarafından işgal edildi.²⁸⁹ Bithynia bölgesinde yapılan kazı çalışmalarında özellikle Bronz Çağı buluntularında görülmektedir ki, M.Ö. 4000- 3500 yıllarından başlayarak bölgede Balkan topluluklarının varlığına rastlanmaktadır. Ayrıca bu durum Trakya bölgesinde yapılan kazılarda da kendisini göstermiş ve Balkan topraklarındaki çalışmalar ile eşleşmiştir. Nitekim Balkan ve Trakya halkının aynı coğrafya'yı paylaştığı ve buralarda var olduklarını ispat eden diğer önemli kaynaklar ise Hitit kayıtlarıdır. Özellikle bu Trakyalı ve Balkan toplulukları Hitit hâkimiyeti dışında bir topluluk olmuş olsalar da onların bu coğrafya'da var olduğuna dair çeşitli bilgiler vardır.²⁹⁰ Özellikle Antik kaynaklar, M.Ö. 12. Yüzyıl ile M.Ö. 8. Yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz'in kuzey sahilleri için bölgenin hâkim gücünün Kimmerler olduğunu belirtirler. Kimmerler, M.Ö. 12. Yüzyılda, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda kendini göstermesinden sonra, kuzey güney yönünde bir kavimler göçüne sebep oldular. Akhaların ve Dorların Yunanistan'a, Trak ve Friglerin Balkanlardan inip Anadolu'ya girmeleriyle birlikte, Balkanlardan Anadolu'ya giren Frigler, Hitit imparatorluğunu dağıtırken, Kimmer gücü ve hâkimiyeti kuzey kesimlerde artarak yükseldi ve yayıldı.²⁹¹ Dolayısıyla Bithynia ve Anadolu'da görülen birçok kavmin ana yurdu olan Trakya, adını Hint-Avrupa kökenli Traklar'dan almıştır. Küçük Asya'ya M.Ö. 1200 yıllarında girmeye başlayan Trak kökenli bu topluluklar, gruplar halinde hareket sağlıyorlardı. Küçük Asya'ya akınlar halinde ve daha çok Çanakkale Boğazı üzerinden geçip gelen bu ilk Trak boyları; Çanakkale Boğazı ve Marmara deniz'i kıyıları ile Kaz Dağları yani Marmara denizinin

²⁸⁸ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 209.

²⁸⁹ Emrullah Güney- Umut Güney, *Türkiye Coğrafyası'nın Uygarlıkları*, Nobel Yay., İstanbul, 2015, s. 94.

²⁹⁰ Engin Beksaç- Şule Nurengin Beksaç, "Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, s. 43.

²⁹¹ Mehmet Bilgin, *Karadeniz Dünyası*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s. 26.

güney kısımlarına yerleştiler.²⁹² Başlangıçta Kuzey’de Tuna nehri, güneyde Ege ve Marmara denizi, batıda Strymon nehri ile doğu da Karadeniz arasında kalan topraklar için kullanılan Trakya ismi Roma döneminde kuzeyde Balkan dağları ile sınırlandırılmıştı. Antik Trakya bugün siyasi açıdan üç parçaya bölünmüş olup; Kuzey Trakya Bulgaristan, Batı Trakya Yunanistan ve Doğu Trakya ise Türkiye’nin sınırları içerisinde yer almaktadır.²⁹³

Trakya bölgesi, günümüz Türkiye'nin Avrupa bölümünü oluşturan antik bölgeydi. Coğrafi olarak onun önde gelen şehri Bizans idi. M.S. 46'da Claudius tarafından kurulan Roma eyaleti, Kuzey doğu da Karadeniz, güneyde Marmara ve Ege Denizi ve Hellsfont yani Çanakkale Boğazı olarak adlandırılan dar boğaz geçiti ile sınırlandırılırdı.²⁹⁴ Strabon onların coğrafyasını şöyle sınırlandırır; Bir kimse Propontis’ten yani Marmara denizinden Euxeinos’a (Karadeniz), deniz’e doğru açılırsa, sol tarafında Byzantion’a komşu olan kısımlar vardır ki buralar Trakyalılara aittir ve buraya Pontus’un sol kısmı denir.²⁹⁵

Yine Strabon, Bithynialıların Mys’lar olarak adlandırıldıkları fakat bu Bithynia isminin onlara artık yerleştiğini belirtirken; bu ismi Traklar’dan aldığını hatta *Trakyalı Bithynialar* olarak kabul edildiklerini ifade eder. Ve şöyle devam eder; Trakya’da bazı insanların Bithynialar olarak çağrıldıklarını ve Thyn’ler için de, Apollania’yla Salmydessos yakınlarındaki kıyının Thynia olarak adlandırıldığını ortaya koyar. Ayrıca bu insanlardan önce Mysia’ya yerleşen Bebryk’ler de Traktırlar.²⁹⁶ Esasında Trakya’dan gelmiş olan bu göçebe yarı göçebe topluluklar arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü Charles King eserinde; güney sahillerine Kafkaslardan batı’ya hareket eden dağ aşiretlerinin yanında, muhtemelen Trakya kökenli Bithynialılar ve Paphlagonyalılarında var olduğunu ifade eder.²⁹⁷

Yukarıda Strabon’un eserinde de geçtiği üzere, Trak topluluklarını bölgedeki ilk temsilcileri Bebrykler ve Maryandinler’dir. Birçok eserde Bebryklerin Kocaeli yarımadası’nın batı kesiminde yaşadıkları belirtilirken bölgenin kuzey doğusunda da Maryandilerin hayatlarını idame ettikleri varsayılmıştır. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi de bu Bebrykler’in bir Trak kavmi olan Mysialılar ile akrabadır.

²⁹² F. Yavuz Ulugün- Muhittin Bakan- Taner Aksoy, *a.g.e.*, s. 75.

²⁹³ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 163.

²⁹⁴ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 353.

²⁹⁵ Strabon, *Geographika*, XII. 3, s. 15.

²⁹⁶ Strabon, *Geographika*, XII. 3, s. 15-16.

²⁹⁷ Charles King, *a.g.e.*, s. 48.

Nitekim bir Trak soyundan olan Thynlar ile Maryandinler de akraba olup; Bithynialıların oluşumda önemli bir güçleri vardı.²⁹⁸

M.Ö. 8 ve 7. Yüzyıllarda Yunanlıların Ege kıyılarına yerleşmesi ile sahildeki Yunan kolonileri ile Trak boyları arasında ekonomik ilişkiler sağlanırken; Yunanlılara balık, maden tuzu, odun ihraç edilirken şarap, metal, zeytin yağı ve seramik eşyalar ithal edilmiştir. Nitekim M.Ö. 5. Yüzyılda Perslerin Trakya'yı işgal etmesi ve Yunanlıların Trakya'daki maden kaynaklarını ele geçirmek için askeri yöntemler kullanması birçok Trak boylarının bir araya gelmesini sağlayarak, Meriç nehri kenarlarında yaşayan Odrislerin önderliğinde ilk Trak krallığının kurulmasına sebep olmuşlardı.²⁹⁹ Dolayısıyla bu dönemde sahillerde; batıda Getalar ve diğer Trakya halkları, kuzeyde İskit ve Sarmatlar, doğu'da Kafkas halkları ve Kırım ile güney kıyı boyunca da birkaç tane küçük krallılar mevcuttu.³⁰⁰ Nitekim İmparator Jutianus döneminde Hun ve Slavlar tarafından çok kez yağmalanan bölge halkının önemli bir çoğunlu öldürülmüş ve bu bölge Prokopis'in ifadesiyle İskit çölüne dönüşmüştü. Sonraki yıllarda M.S. 7. Yüzyılın sonu 8. Yüzyılın başlarında Trakya ve Makedonya themaları yani bir nevi sancak hükmündeki idari bölgeler oluşturularak, 10. Yüzyılın ortaların bu iki theama birleştirilmiştir. Zaten 1204 yılında Latinlerin İstanbul'da bir imparatorluk kurmasından sonrada bu Trakya ismi sadece coğrafi bir adlandırma olarak kalmıştır.³⁰¹

1.2.1.2.3.2. Frigler

Frigler, Hitit devletinin M.Ö. 1200 yıllarında yıkılmasından sonra Ege göçleri ile Anadolu'ya gelen Balkan kökenli kavimlerden biri olup göç öncesi Bebryg/ Bryg adıyla bilinirlerdi. Bu göçlerde Trak boyları arasında; Mysler, Bithynialar ve Frigler diğerlerine nazaran daha aktif boylar arasındadırlar. Yapılan bu göçlerde yukarıdaki boyların yanında³⁰²; Mygdonlar, Dolionlar,³⁰³ Berekyntler, Thynler,³⁰⁴ Mariandynler, Edonlar, Dryopeler, Maionlar³⁰⁵ gibi küçük Trak boylarında vardı. Bazı kaynaklara göre Mysialılar, Phrygialılar ve Bithynialılar isimlerini Avrupa'dan gelmiş olan üç göçmen

²⁹⁸ Engin Beksac- Şule Nurengin Beksac, *a.g.m.*, s. 44.

²⁹⁹ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 165.

³⁰⁰ Charles King, *a.g.e.*, s. 74.

³⁰¹ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 165.

³⁰² Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umut Tepe Yay., İstanbul, 2014, s. 243-244.

³⁰³ Strabon, *Geographika*, XII. 4, s. 57.

³⁰⁴ Strabon, *Geographika*, XII. 3, s. 15.

³⁰⁵ Strabon, *Geographika*, XII. 3, s. 30.

kabileleri Moesi, Bryg ve Thyn'den almıştır.³⁰⁶ Ayrıca Homeros'un *İlyada*'sında Sakarya nehri çevresinde yaşayan Frigyalılardan bahsedilmektedir. Ayrıca burada frigyalılar'ın Troya savaşları ve kahramanlıklarına yer verilerek; Frigya krallığının M.Ö. 8-7. Yüzyıllardaki en parlak ve şaşalı dönemlerine değinilmektedir.³⁰⁷

Frigya, batısında Mysia, Lydia ve Karia, doğusunda Galatia ve Lykaonia, kuzeyinde Bithynia, güneyinde Pisidia ve Lykia'yla sınırlandırılmış bölge Frigya tarihi coğrafyasını oluşturmaktadır³⁰⁸. Frigya, Lydia ile Batı Anadolu'nun Halys (Kızılırmak) Nehri arasındaki bir bölge idi. Frigler M.Ö. 12 yüzyılda Trakya ve Makedonya'dan Küçük Asya'ya göç ettiler. Başkentlerini, Hellespont (Çanakkale Boğazı) ve Kilikya kapısı arasındaki ticaret yollarını komuta eden bir bölge olan Gordion'da kurdular.³⁰⁹ Zaten bundan sonraki yıllarda Sakarya ve Menderes nehirlerini kendilerine merkez kabul edip, bu bölge çevresinde yayıldılar. Şehir adını Friglerin ilk kralları olan Gordias'tan almaktaydı. Gordion bugün Ankara/ Polatlı yakınlarında siyasi yönetim merkezi olarak görev yapmaktaydı. Ayrıca Han ilçesine bağlı Yazılıkaya'da bulunan ve dini bir merkez olarak Midas şehri önemli şehirlerarasındadır.³¹⁰

M.Ö. 8. Yüzyıldan itibaren İskitlerin baskısı artar. M.Ö. 8. Yüzyılın başlarında İskitler, Kimmer'i güney Kafkaslarda bugünkü Doğu Karadeniz, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu arasında sıkıştırmaya başlayınca, onlar da bu hamleye karşılık Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun kuzeyinden İç Anadolu'ya indiler. Tabii o dönemde de İç Anadolu yani Kimmerlerin geldikleri o bölge boş ya da önemsiz bir coğrafya değildi. O bölgede, bu tarihte Kapadokya'da askeri ve siyasi bir idare kuran Frigler vardı. M.Ö. 696-695 yıllarında savaşçı bir kavim olan Kimmerler, Frigyalılar'la savaşarak Frig ordusunu kısa sürede yenilgiye uğrattılar.³¹¹ Frig kralı Midas M.Ö. 693'te, Kimmer istilaları sırasında intihar etti. Frigya daha sonra Lydyalılar ve Perslerin kontrolünde kaldı. M.Ö. 333'te Büyük İskender Gordiyum'a/Gordiona gelerek efsanevi Gordion'u ele geçirdi ve böylece Doğu'nun egemenliğini sağladı. M.Ö. III. Başlarında Anadolu'ya göç eden Galatlar, kuzey Frigya'daki şehirlerini kurdular. Gordion aşiret başkentlerinden biri haline geldi.³¹²

³⁰⁶ Adem Işık, *a.g.e.*, s. 36.

³⁰⁷ Elmar Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, Çev: Nuran Batu, Kitap Yay., İstanbul, 2009, s. 21.

³⁰⁸ Strabon, *Geographika*, s. 360.

³⁰⁹ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 147.

³¹⁰ Mithat Baş, *Ordu Tarihi*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2014, s. 24

³¹¹ Rıfat Özdemir, *a.g.m.*, s. 26.

³¹² Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 147-148.

Nitekim İskitler'in 1000 ila 600 yıl kadar yaşamış oldukları birçok eserde belirtilmektedir. Bu zaman aralığında Urartu, Asur ve Babil gibi devletlerin dağılmasında, İskitler önemli bir güç olmuşlardı. İskitler, tarihte birçok medeniyete tesir etmişlerdi. M.Ö. 7. Yüzyılın sonlarına doğru Kapadokya bölgesinde yaşayan Frigler Kimmerler tarafında yıkılmıştı. Başkent Gordionu, yeni Kimmer devleti'nin başkenti yapmışlardı. Devletleri yıkılan Frigler devletsiz kalıp farklı bölge ve coğrafyalara göç etmişlerdi. İşte bu bazı Frig grupları doğuya doğru yönelip Urartu sınırına dayandılar. M.Ö. 6. Yüzyılın sonlarında Urartuları İskitler yıkınca bu topraklara Frigler yerleşmişti. İşte Frig topraklarından gelip Urartu topraklarına yerleşen Frig halkına *Armani*, *Armenia*, *Armanlı* şeklinde bazı telaffuzları vardı. Yani bu telaffuz günümüzde Ermeni olarak ifade edilmektedir. Fakat bu Ermeni halkı ile Urartuların hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır. Çünkü Frigya'dan gelen halk Frig Devleti'nin vatandaşıydı. Dilleri ise Hint-Avrupa dil gruba bağlı idi. Urartular ise Asya kökenli bir kavim olup, M.Ö. 3000 yıllarından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan ve Hurri kavmine ait Hurrice dilini kullanmaktaydılar. Dolayısıyla günümüzdeki Ermeniler Frigler ile akraba olup, Urartularla hiçbir akrabalık bağları bulunmamaktadır.³¹³

1.2.1.3. Sinop Tarihi Coğrafyası

Anadolu'nun kuzeyi ve Pontos Euxeinos kıyılarında yer alan bölgenin Antik çağ'daki adı, Paflagonya'dır. Paflagonya modern yüzyıldaki Sinop, Çankırı, Kastamonu ve Çorum'un bazı bölgelerini bulundurmaktadır. Bu tarihi bölge içerisinde bulunan Sinope, Küçük Asya'nın en kuzeydeki noktası olan kuzey doğu burnu ile Karadeniz'in en dar kısmı olan *İnce Burun* yarımadası üzerine kurulmuştu.³¹⁴ İnce Burun ve Bozburun ya da Boztepe yarımadası, Anadolu kıyılarından Karadeniz'e sokulmuş iki yarımadadır. Bu iki yarımada Sinop için çok önemli olup Sinop'tan ayrı düşünülemez.³¹⁵ Sinop, *İnce Burun* yarımadasının doğu tarafında dar bir berzahtaydı.* Bu yarım adanın karaya bağlandığı yerin kuzey ve güney tarafında bulunan iki liman, Karadeniz'in en önemli iki limanıydı. Çünkü bu doğal limanlar Sinop'un bu kıyılarda kurulmasını sağlamıştı.³¹⁶ Bu limanlar yukarıda belirttiğimiz gibi Sinop yarımadasının

³¹³ Rıfat Özdemir, *a.g.m.*, s. 38.

³¹⁴ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 344.

³¹⁵ Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s. 3.

*Arapça kökenli bir söz olup, coğrafyada bir yarımadayı karaya bağlayan, iki yanı su, dar kara parçası, kıstak, yani bir yarımadanın karaya bağlandığı dar yer anlamına gelmektedir. Bkz: www.tdk.gov.tr.

³¹⁶ Mark Wilson, *a.g.e.*, p. 345.

iki tarafındadır. Yarımada'nın güneydoğusundaki limana Büyük liman yani İç liman, kuzey batısındaki limana ise Ak liman yani Dış liman olarak isimlendirilmişti. İşte bu iki liman arasında kalan Boztepe yani Bozburun yarımadasının karaya bağlandığı noktada Sinop şehri kurulmuştu.³¹⁷ Arrianus'un ifadelerine göre, Paflagonya bölgesi genel olarak deniz kıyısına kadar ormanlarla kaplıydı ve kıyıya paralel uzanan dağlara sahip olduğu için iyi limanlarının olmadığını ifade ederken bu noktada Sinop' hariç tuttuğunu belirtmektedir. Ayrıca ismini Amazon prensinden alan Sinope, M.Ö. VII. Yüzyılda burada yerleşik olarak bulunan Miletolular tarafından kurulmuştur. Ve daha sonra özellikle M.Ö. V. Yüzyılda kendi paralarını basacak bir güce sahip olunca Kotyora (Ordu), Amisos (Samsun), Kerasus (Giresun), Trapezous (Trabzon) kolonilerini Doğu Karadeniz bölgesinde kurmuştu.³¹⁸

Ayrıca bu durumu Meşhur coğrafyacı Strabon şöyle dile getirmektedir: Sinope dünya'nın o kısmındaki kentlerin en önemli en güzeldir. Bu kent Miletoslar tarafından kurulmuştur. Öyle ki Miletoslar burada bir deniz üssü kurarak, Kyaneai tarafındaki denizlere hâkim oldu ve ayrıca Hellenlerle birçok kez mücadeleye girişti. Fakat daha sonra bu kent uzun bağımsızlık dönemlerinden sonra kuşatıldı. İlk önce Pharnakes sonra Eupator ve sonrada bu komutanları yenen Romalılar tarafından şehir el değiştirmiş, son olarak da Romalılara geçmişti. Sinope, bir yarımada'nın boynu üzerinde kurulmuş ve hem doğa hem de insanlar tarafından çok güzel süslenmiş olduğunu eserinde belirtmiştir. Yine bu berzah'ın her iki tarafında da iç ve dış olmak üzere iki adet limanları olduğu ve kaliteli palamut dalyanlarının olduğunu özellikle Sinopelilerin balıkçılıkta ikinci Bizanslıların ise üçüncü olduğunu söylemektedir.³¹⁹ Aslında Yunanlılar, Sinope şehrinin kuruluşunu Argonaute dayandırır ve sonrasında Miletoslar şehri ele geçirerek buraya birçok göçmen getirirler. Özellikle Kimmerler bu bölgeye çok sayıda insan getiren halklar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kısa bir zaman sonra çevredeki ormanlar donanma kurma imkânı sağlayarak, aynı kıyıda özellikle Giresun ve Trabzon'da sömürgeler kuruldu.³²⁰

Tabii öncesinde M.Ö. 375 yılında Pers komutan Datames tarafından Pontus ve Paflagonya'nın birçok kısmı işgal edilmişti. Bu durum Makedonya kralı Büyük

³¹⁷ Bekir Başoğlu, *a.g.e.*, s. 3.

³¹⁸ Arrianus, *a.g.e.*, s. 113; Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çev: İbrahim Onsuoğlu, Kitapevi Yay., İstanbul, 2005, s. 177.

³¹⁹ Strabon, *Geographika*, XII. 3, s. 22-23.

³²⁰ Charles Texier, *Küçük Asya- Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji-*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 209.

İskender'in bölgeye yani Küçük Asya'ya gelmesine kadarki süreye kadar devam etti. Ve bu bölge M.Ö. 4. Yüzyılın ilk çeyreğinde İskender'in eline geçti. Sonra ki yıllarda Pontus kralı II. Mithradates buraları ele geçirmek istediye de başarılı olamadı. Fakat diğer Pontus Kralı Pharnakes M.Ö. 2 . Yüzyılın sonlarına doğru yaptığı başarılı bir seferle burayı ele geçirerek, kraliyetin başkentini Amasya'dan Sinop'a taşıdı.³²¹

Nitekim Demirciköy, Kocagöz ve Maltepe höyüklerinde yapılan kazılarda M.Ö. 3500-2000 yıllarında buralarda yerleşim olduğuna dair buluntulara ulaşılarak; Kaşkaların yurdu olan bu bölgenin M.Ö. VII. Yüzyılda Miletoslu tacirler tarafından buraya yerleşme sağlanarak Sinope adıyla bir ticaret kolonisi kurdukları yapılan arkeolojik araştırmalarda kendisini göstermektedir.³²²

1.2.1.3.1. Bizans-Arap-İran ve Selçuklu Dönemi Sinop

Roma imparatorluğu 395 yılında ikiye ayrılınca Bizans'ın kuruluşu kendini gösterir. Ve dolayısıyla artık Roma imparatorluğu yerini Bizans imparatorluğuna bırakır. Aslında Bizans imparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu olarak bilinir. Bizans adı, 19. Yüzyıl tarihçileri tarafından çok sonraları verilmiş olan bir isimdir.³²³

Tabi Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından önce İmparator I. Constantinus, 4. Yüzyılın başlarındaki iç savaşlardan sonra, imparatorluğun tamamıyla Roma'dan sağlam bir şekilde idare edilemeyeceğini fark etti.³²⁴ Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans Devleti nihayet kurulmuştu. Bu devlet 4. Yüzyılın sonlarında geniş bir sınıra sahip olmuş; Tyne-Solwey hattından başlayıp Britanya'dan Hadrianus'a oradan Ren ve Tuna nehirleri boyunca Karadeniz'e kadar uzanmaktaydı; doğu'da Batum'un Karadeniz kıyı şeridinden başlayarak aşağıda Kafkasya'dan Ermenistan'a varıyor, Dicle ve Fırat nehirlerinin üst kısımlarından geçip, büyük Suriye çölünü aşip Sina çölüne oradan Mısır'ı geçip Libya boyunca çöl sınırını takip ederek Tunus'a giriyor ve daha batıda, Atlas dağlarının kuzeyinde Atlas okyanusuna varıyordu.³²⁵ İşte yukarıda ifade ettiğimiz sınırlar içerisinde Anadolu ile birlikte Sinop bölgesi de Doğu Roma İmparatorluğu idaresine girmişti. Anadolu'nun önemli bir kısmı için Hun'lara karşı mücadele eden Bizans imparatorluğu, bir zaman sonra doğudan Tatarların güneyden İranlıların saldırılarıyla karşı karşıya kaldılar. Fakat Bizans'ın güçlü ve geniş

³²¹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 114-115; Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 345.

³²² Emrullah Güney, *a.g.e.*, s. 189.

³²³ Charles King, *a.g.e.*, s. 91-92.

³²⁴ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Kitap Yay., İstanbul, 2007, s. 35.

³²⁵ John Haldon, *a.g.e.*, s. 37.

surlarından dolayı İstanbul'u işgal edemiyorlardı. Nitekim İran hükümdarı bir zaman sonra Diyarbakır üzerinden Anadolu'ya girerek; Pontus, Paflagonya ve Kapodokya bölgelerini işgal ederek İstanbul'a doğru harekete geçti. Kadıköy'e kadar gelen İranlılar, Anadolu ve Paflagonya'yı artık işgal etmişti. Fakat bu durum üzerine Bizans imparatoru Herakliyos, işgal edilen Karadeniz bölgesini en baştan en sonuna kadar tekrar buraları ele geçirerek İranlıları bozguna uğratmışlardı.³²⁶ Ardından bu dönemde M.S. 679 yıllarında Araplar Anadolu'ya doğru akınlar düzenliyorlardı. Özellikle Halife Abdülmelik'in oğlu Mesleme İstanbul önlerine kadar gelerek 80.000 kişilik bir ordu ile İstanbul'u kuşatmıştı.³²⁷ Ve yapılan mücadeleler sonrasında Araplar Anadolu'ya girerek, Bizans'ı mağlup ettiler. Dolayısıyla Anadolu'nun önemli kesimi özellikle Karadeniz kıyıları ve Paflagonya, 715 yılında Şam halifesi idaresi altına girdi. Sonuç olarak 711-744 yılları arasında Araplar ile Bizanslılar arasında Kastamonu, Sinop ve Paflagonya çevresinde birçok kez karşı karşıya gelmişlerdi. Bu durum taa ki 920 yıllara kadar devam ederken, Bizans'ın Arapları Anadolu'dan sürmesiyle son bulmuştu.³²⁸

Zaten 920 yılından sonra son bulan Arap-Bizans savaşları, yerini Selçuklu Devleti mücadelelerine bırakacaktı. Nitekim 1071 Malazgirt zaferinden sonra Bizanslılar Türklerin karşısında büyük yenilgiler almaya başlayarak geri çekilmeye başlayacaktı. Ve Selçuklu devleti doğuda en büyük güç olacaktı. Sonrasında Danişmentli Beyliği Boyabat ve Durağan çevresini ele geçirecek ve Sinop 1204 yılında kurulan Trabzon Rum imparatorluğuna bağlanacaktı.³²⁹

Tuğrul Bey, Dicle boylarında geniş fetihler yapan İbrahim Yınal'ı Bizans'ın karşı fetihler yapmak üzere Anadolu'ya göndermişti. Nitekim İbrahim Yınal 1048 yılında Hasan Kale zaferinden sonra, Trabzon ve Gümüşhane çevrelerine kadar fetihler yaparak buraları hâkimiyeti altına almıştır. Özellikle Hristiyan kaynakların bu bilgiye dair referans ve bilgilerini İslami kaynaklar teyit etmektedir.³³⁰

Aslında Kocaeli ve Kastamonu bahsinde yer verdiğimiz; Türkiye Selçuklu Devleti kurucusu Süleyman Şah, Bizans'ın içinde bulunduğu kötü durumlarından faydalanarak; Marmara, Akdeniz ve Karadeniz sahillerine kadar yayılmalar gösteriyorlardı. Tabii bu durumu kolay hale getiren en büyük sebeplerden birincisi Süleyman Şah'ın ilk olarak İznik'e yerleşmesi sonrasında da Bizans imparatorluğunun

³²⁶ Talat Mümtaz Yaman, *a.g.e.*, s. 44.

³²⁷ Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2011, s. 139.

³²⁸ Bekir Başoğlu, *a.g.e.*, s. 73-74.

³²⁹ Bekir Başoğlu, *a.g.e.*, s. 74.

³³⁰ Osman Turan, *a.g.e.*, 2008, s. 121, 123.

içinde bulunduğu taht kavgaları ve bu kavgaların çözümü için Selçuklu sultanlarından yardım istemeleri idi.

Melikşah, Anadolu’da sorumsuzca davranan ve keyfi harekâtlar yapan ve de İznik yönetimini elinde tutan Ebu’l Kasım’ı itaat altına almak için, I. Alexios Komnenos’a ittifak olma konusunda teklifte bulunarak; teklifin içeriğinin yazılı olduğu bir mektubu İmparatora götürmesi için görevlendirilen Siyavuş adında bir elçi; İmparatorla iş birliği içine girerek Melikşah’a ihanet etmiştir. Özellikle bu elçiye verilen buyruğun, kıyı kentleri dolaşarak buralarda bulunan Türkmenlerin sultanın buyruğuyla boşaltılmasını istediği yalanını İmparator I. Alexios’un isteği üzerine yapmıştır.³³¹ Bu elçi ilk olarak Selçuklu komutanlarından olan Karatekin’in fethettiği Sinop’a gelerek, buranın elindeki Sultanın buyruğu gereğince boşaltmanız gerektiği şeklindeki hileyle Karatekin ve ahaliyi buradan çıkartmıştı. Sonrasında Siyavuş, bu yalanla bütün kale ve çevresini dolaşarak buraların Türkmenlerden arındırılmasını sağlamış ve Sinop’un yönetimini Konstantin Dalassenos isimli bir kişiye vererek bu bölgeyi olduğu gibi Bizans’a teslim etmişti.³³²

Diğer taraftan Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan I. Haçlı ordusuna karşı giriştiği mücadelede istediği zaferi elde edemedi. Bunun üzerine Bizanslılar harekete geçerek, Anadolu’nun kıyı kesimlerini ele geçirdiler. Sonrasında Karadeniz kıyıları ve Batı Anadolu Rumların eline geçti. Nitekim I. Kılıç Arslan’ın vefatından sonra Bizans imparatoru Alexios Komnenos, hâkimiyet alan ve gücünü artırarak; Karadeniz, Ege ve Akdeniz’i Türklerden geri aldılar. Dolayısıyla Selçukluların Karadeniz kıyılarında ve Sinop üzerindeki egemenliği kısa süreliğine de olsa sona erdi.³³³

Ayrıca 13 Nisan 1204 yılında İstanbul’un Haçlılar tarafından yağmalanması ve tahrip edilmesinin ardından; artık İstanbul’da yeni bir Haçlı hâkimiyeti kendini göstermişti. Ve imparator Baudouin 16 Mayıs 1204 yılında Ayasofya’da imparator olarak taç giydi. İstanbul’da yaşanan bu olaylar esnasında, Bizans ve ahalisinden bazı kimselerle, Latin işgalinden kaçmışlar ve henüz işgal edilmeyen yerlere yerleşerek buralarda, Theodoros Laskaris’in kurduğu İznik devleti gibi olan mahalli idareler kurmuşlardı. Özellikle Karadeniz kıyılarında yeni devletçikler ortaya çıktı. Ayrıca Gürcü kraliçesi Thamar’ın desteğini alarak Alexios ve David, 1204 yılının Nisan ayında

³³¹ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s. 82.

³³² Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s. 83.

³³³ Tülay Metin, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Karadeniz’deki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 3, S. 2, Sakarya, 2008, s. 16.

Trabzon'u ele geçirdikten sonra sahil boyu ilerleyen David, Sinop'u işgal etmişti.³³⁴ Zaten sonrasında Komnenos ailesi Anadolu'nun Kuzey ve Kuzey doğusunda fazlasıyla güçlenerek; Alexios ve David kardeşler Karadeniz kıyılarına yönelmiş ve buralarda işgaller yapmışlardı. Tabi daha sonra 1204 yılında Trabzon'da onların Bizans soylarından olmasının da avantajıyla Trabzon'da Komnenosların idaresini kurmuşlardı.³³⁵

Bunun üzerine birkaç zaman sonra I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), Komnenosların, Selçukluların hâkimiyeti altındaki Sinop'u kuşatması üzerine harekete geçmişti. Ayrıca bu dönemde Samsun'da bulunan surlar içerisindeki yerlerin peşine düşmüş fakat ele geçiremeyen Komnenosların o dönemdeki sınırları Trabzon'dan Ereğli'ye hatta Sinop'un kıyıdan uzak bölgelerine kadar uzanmıştı. Nitekim Alexios, Samsunu da ele geçirmek üzere harekete geçmiş ve I. İzzeddin Keykavus'un karşı müdahalesiyle karşılaşmış ve yapılan mücadelede Alexios yenik düşerek Sinop 24 Ekim 1214 tarihinde Selçukluların hâkimiyetine girmişti. Fakat Keykavus, Alexios'u öldürmek yerine onunla bir antlaşma yaparak; kendisinin güç ve hâkimiyetini tanıması karşılığında ödeyeceği belli ürünler karşılığında serbest kalacağını ifade etmiştir. Böylece Komnenoslar Selçuk Devleti'ne bağlı bir konuma gelmişlerdi.³³⁶ Hatta Keykavus'un Sinop'u fethetmesi Abu'l Farac'ın Tarinde şöyle geçmektedir; 611 yılında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Pontus Deniz'i sahilindeki Sinop'u zaptetti ve oranın hükümdarı Kyr-Alexis'i öldürdü şeklinde ifade edilmişti.³³⁷ Ve tüm bu yaşananların ardından, İzzeddin Keykavus, şehri Türk fetih politikasının gereklerini yerine getirerek, kısa süre içerisinde şehri bir Müslüman ve Türk beldesi haline getirdi. İlk olarak da bu zaferin öncesinde Sinop'un düşman eline geçtiği esnada buradan kaçan ya da göç etmek zorunda kalanları tekrar Sinop'a çağırarak, şehrin Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamıştı. Daha sonra şehrin kilisesini Cami'ye çevirerek, bu bölgeye vali, kadı, hoca, hatip ve müezzin gibi memurlar tayin etti. Ve sonrasında tahrip olan kalelerini yaptırarak, bölgenin ticaretini canlandırmak adına ticari ilişkilerini artırma yoluna gittiler.³³⁸

³³⁴ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK., Ankara, 1997, s. 26.

³³⁵ Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. 2, TTK., Ankara, 2014, s. 6; Tuncer Baykara, *a.g.e.*, s. 33.

³³⁶ Jakop Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, Çev: Ahmet Cevat Eren, TTK, Ankara, 2011, s. 89, 94; İbrahim Tellioğlu, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yay., Trabzon, 2009, s. 33-34.

³³⁷ Jakop Philipp Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 90.

³³⁸ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK, Ankara, 1997, s. 34.

Sinop'un kısaca beylikler dönemine baktığımızda ise, Özellikle Anadolu'nun bir Türk yurdu haline getirilmesi ve Orta Karadeniz'in güneyinin ele geçirilmesiyle önemli fetihler yapan Danişmentliler, 1080 yılında Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından Sivas'ta kurulan Danişmentli Beyliği o dönemde önemli fetihler yapmış ve Rumların hâkimiyetindeki Karadeniz kıyılarına kadar gelmişlerdi. Özellikle Melikşah döneminde beyliğin sınırları; Tokat, Niksar, Amasya, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Kayseri, Elbistan ve Malatya'ya kadar uzanmıştı. İşte bu Karadeniz'e hatta Kastamonu kıyıları ve Sinop sınırlarına kadar gelen Danişmentliler, bu dönemde Karadeniz kıyılarındaki birçok Bizans kalelerini ele geçirdi.³³⁹ Nitekim sonrasında yine Sivas'ta hâkimiyet süren Danişmentli Yagıbasan, babası Melik Gazi'nin politikalarını devam ettirerek Karadeniz kıyılarında önemli taarruz ve fetihler yapmıştı. Özellikle Karadeniz sahillerinde Ünye, Bafra ve Samsun taarruzlar yaparak, Bafra ve Ünye bölgesini fethetmişti.³⁴⁰

Ayrıca Sinop'un beylikler dönemindeki diğer önemli bir hadisesi ise Hüsamettin Çoban'ın Suğdak seferidir. Öyle ki Moğol istilasının Kırım'a kadar uzanmış ve bölgedeki güven ve ticareti bozmuştu. Bunun üzerine yani İslam ülkelerinden kuzey ülkelerine oradan da İslam ülkelerine gelen bu emtia ticareti bozulmuş. Ve bunun üzerine de bölgenin önemli tacirleri Sultan I. Alaaddin Keykubat'tan yardım istemişlerdi. Bu durum karşısında harekete geçen Sultan, Kırım üzerine ticareti ve güvenlik sağlamak üzere bir sefer yapma kararı aldı. Dolayısıyla Sinop'ta bir donanma hazırlatan Sultan, bu donanmanın başına da Uç beylerbeyi Hüsamettin Çoban'ı tayin etti.³⁴¹ Sonrasında 1227 yılında Suğdak'ta karşı karşıya gelen Moğol ve Selçuklu orduları arasında yapılan mücadele de kazanan taraf Selçuklular olmuş, yaşanan bu gelişmeler üzerine Moğollar, Selçuklu Sultan'ının yüksek hâkimiyetini kabul ederek ona tabii olmuş ve vergiye bağlanmışlardı.³⁴²

Fakat 1243 Köseadağ savaşında Moğollara yenilen ve sonrasında güçsüzleşen Selçukluların, bu süreçte 1259 yılında Sinop tekrar el değiştirerek; Trabzon Rum İmparatorluğu'nun eline geçmişti.³⁴³ O dönemde Türkiye Selçuklu Devletinde önce

³³⁹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd- Düvel-II*, Neşr. Ali Öngül, İzmir, 2000-2001, s. 143, 147, 155.

³⁴⁰ Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmentliler", *İslam Ansiklopedisi, C. III.*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1997, s. 472.

³⁴¹ Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikler Tarihi*, KATÜ Matbaası, Trabzon, 2001, s. 54-55.

³⁴² Salim Koca, *a.g.e.*, s. 55.

³⁴³ Fulya Üstün Demirkaya- Ömer İskender Tuluk, "Eflatun'un 'Kurbağası' Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kenti'nin Fiziksel Gelişimi", *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, Ankara, 2012/1, (s. 45-68), s. 49.

müstevfi yani maliye bakanlığına sonra da vezirlik makamına getirilmiş olan Muinüddin Süleyman Pervane, Selçuklu devleti bünyesinde önemli komutanlık ve çeşitli devlet adamlığı vazifelerinde bulunmuştu. Sultan Pervane döneminde Anadolu Selçukluları neredeyse tamamen Moğol hâkimiyetine girmişti. Fakat Pervane Paşa, Köseadağ savaşından sonra kaybedilen Sinop'u tekrar geri almak için harekete geçip, Tokat, Niksar ve Samsun çevrelerinden hatırı sayılır bir asker toplayarak, karadan ve denizden yapılan kuşatma ve taarruzlarla birlikte 1265 yılında Sinop şehrini fethetmişti.³⁴⁴ Muinüddin Süleyman Pervane'nin bu başarılı fetihleri ve devlet adamlığı için Selçuklu Sultanı kendisine Sinop'u iktâ olarak vermiş, sonrasında da şehrin mülkü bu Pervane'ye geçmişti. Kendisinin ve babasının özel mülk haline getirmiş olduğu Sinop ve çevresinde 13. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlığını ilan ederek Pervaneoğulları Beyliği'ni kurmuştur. Daha sonra doğrudan Candaroğulları Beyliği'ne bağlanmış ve bu beyliğin Sinop şubesi olarak siyasi hayatını devam ettirmişti. Nitekim şehrin valiliğine Pervane Süleyman Paşanın oğlu İbrahim Bey atanmıştır. Candaroğulları Beyliği sınırları içinde bulunan tüm diğer şehirler gibi Candaroğulları, Sinop'da da eğitim ve sosyal içerikli kurumlar yaparak imar faaliyetlerine önemli katkılar sunmuşlardı. Ayrıca Sinop'un Karadeniz ticareti için önemli bir kapısı olduğu unutulmamış ve bu dönemde şehirde Venediklilerin ticaret kolonisi faaliyetlerine de izin verilmiştir.³⁴⁵

1.2.1.4. Ordu ve Giresun Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı

Aynı Sinope/ Sinop koloni şehirleri olmasının yanında; tarih ve coğrafyalarının, etnik yapılarının aynı olmasından dolayı bu iki şehri aynı başlık içinde değerlendirmenin daha uygun olabileceğini düşündük. Dolayısıyla bu iki şehrin tarih, coğrafya ve etnik yapılarını tek başlık altında değerlendirdik.

Kotyora yani günümüzdeki Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan Ordu ilimizin en eski adıdır. Esasen Kotyora şehri bir Hellen şehri olup Tibarenüs ülkesi içinde Sinope kolonisi olarak kurulmuş bir şehirdir.³⁴⁶ Yani Kotyora Sinopelilere ait olup³⁴⁷,

³⁴⁴ Fahri Maden, "Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği (1277-1322)", *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu*, 3-8 Ekim 2011, Kastamonu- Sinop- Çankırı, Çankırı Karatekin Üniv. Yay., Çankırı, 2012, s. 520.

³⁴⁵ Fulya Üstün Demirkaya- Ömer İskender Tuluk, *a.g.m.*, s. 49.

³⁴⁶ Ksenophon, *Anabasis -Onbinlerin Dönüşü-*, Yunancadan Çev: Oğuz Yarlıgış, Alfa Yay., İstanbul, 2015, s. 249.

³⁴⁷ Arrianus, *a.g.e.*, s. 125.

bu şehrin halkı Sinopelilere/Sinoplulara vergi ödüyorlardı.³⁴⁸ Bu bölgede Paryadres Dağları kıyıya çok yakın olduğundan dolayı şehir çok geniş topraklara sahip değildi. Zaten M.Ö. 183 yıllarında da Kotyora halkı, Pontos Kralı I. Pharnakes tarafından Kerasos yani günümüzdeki Giresun bölgesi üzerinde kendi adıyla aynı olan Pharnakia şehrini kurmuş ve bütün Kotyora halkı buraya göç etmişti.³⁴⁹ Tabii ki daha sonra Giresun şehri hem bu kralın adından dolayı Pharnakia³⁵⁰ şehri hemde Kerasos şehri olarak anılacaktır.

Ordu şehri, batıda Samsun'un Terme ilçesi, doğuda Giresun'un Bulancak ve Piraziz ilçeleri güneyde Kelkit ırmağının sardığı geniş bir alanı kaplamaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Pontus Kralı I. Pharnakes tarafından kendi adını vererek kurduğu Pharnakes şehri ya da Kerasous yani günümüzdeki Giresun şehri, Sinopeliler tarafından Kolkhis bölgesinde deniz kenarında kurulmuş olan bir koloni şehridir.³⁵¹ Giresun'un tarihi coğrafyasına baktığımızda ise Strabon şöyle ifade etmektedir; Amisos'tan çıkıp denizden kıyı boyunca gidildiğinde ilk önce Heraklia Burnuna, oradan Iasonion denen başka bir burna sonrasında Genetes ve Kytoros'a, bunlardan sonra da Iskhopolis'e ondan sonra da sırasıyla Kerasos'a, Trapezosia'ya son olarak da Kolkhis'e ulaşılmaktadır.³⁵² Ayrıca bölgenin önemi halklarından olma Khalybes'lerin toprakları üzerinde kurulan Kerasos yani Giresun şehri, M.S. 64 yılından sonra Pharnakia ismini bırakarak Kerasos ismini kullanmaya başlamıştı. Yine bu kentte aynı Kotyora yani Ordu şehri gibi dar ve dağların kıyıya kadar uzandığı bir bölgede kurulmuş olup, bu şehrin toprakları darı, sebze ve meyve üretimine elverişliydi.³⁵³

Roma döneminde İmparator I. Polemon döneminde Fatsa'dan Trabzon'a, iç kesimlerde Kelkit vadisine kadar uzanan bölge Pont Polemonyak olarak adlandırılırken, burada kurulan devletde Pont Polemonyum denmişti. Bu devlet Roma idaresi altında bir Pont Devletiydi. Zaten I. Polemon döneminden sonra Ordu ya da Kotyora toprakları Roma İmparatorluğuna kaldı. Fakat sembolik olarak Pont Kralları bölgenin hâkimi olarak gözüktüyorlardı. Tabii daha sonrasında bu durum Roma imparatorlarının hoşuna gitmeyerek burayı yani Pont Polemonyak topraklarını kendilerine bir dükalık gibi

³⁴⁸ Ksenophon, *a.g.e.*, s. 249.

³⁴⁹ Arrianus, *a.g.e.*, s. 126.

³⁵⁰ Strabon, *Geographika- XII. 3.*, s. 28.

³⁵¹ Ksenophon, *a.g.e.*, s. 238.

³⁵² Strabon, *Geographika- XII. 3.*, s. 28.

³⁵³ Charles Texier, *Küçük Asya*, C. 3, Çev: Ali Suat, Enformasyon ve Doküm. Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 205; Arrianus, *a.g.e.*, s. 127.

bağladılar.³⁵⁴ Özellikle Roma İmparatorluğu M.S. 395 yılında ikiye ayrılınca Ordu şehri Doğu İmparatorluğu yani Bizans imparatorluğu içinde kaldı.³⁵⁵ Ayrıca bu Doğu Roma imparatorluğunun Bizans'a dönüşme meselesini yukarıda özellikle Sinop bahsinde dile getirmiştik.

Nitekim Ordu şehri topraklarının yukarıda ifade ettiğimiz dükalık altındaki idaresi, özellikle Anadolu'nun Doğu Roma topraklarına katılmasına kadar ki süreye kadar devam edecekti. Zaten Bizanslılar döneminde Ordu şehri, Pont teması denilen yani merkeze bağlı idareler şeklinde yönetilecekti. Fakat daha sonra özellikle Selçuklu Devleti'nin Anadolu'yu fethetmeye başladığı 11. Yüzyıl başlarında, Anadolu'yu çeşitli bölgelere ayırarak, Bizanslıların Kalibya adını verdikleri bir idari sitemin adı olan bu usulle, Ordu bölgesini Şebinkarahisar temasına bağlayarak yöneteceklerdi.³⁵⁶

Ayrıca 11. Yüzyılın sonlarına doğru Kuman ya da Kıpçak Türklerinin Karadeniz kıyılarından ilerleyerek Trabzon'a kadar olan bu bölgenin tamamını ele geçirmişlerdi.³⁵⁷ Neticede Peçenek, Kuman ya da Kıpçak Türkleri, Ordu şehrinin çeşitli yerlerine de yayılmış ve bu Oğuz boyları Ordu bölgesinin farklı yerlerine yayılarak Ordu'nun köy ve kasabalarına adlarını vermişlerdi.³⁵⁸

1071 Malazgirt zaferinden sonraki dönemde özellikle Bizans imparatoruna karşı ayaklanan Rum soyluları ve komutanları, Türk birliklerinden yardım istemeleri ve onları belli maddi bedeller karşılığında tutmalarından sonra bu askerleri Anadolu'nun içine sokarak buralara yerleştirdiler. Dolayısıyla Anadolu'da kurulan ilk beylikler bu yolla ortaya çıkmış ve Anadolu'nun Türkleşmesi bu yolla daha da hızlanmıştı. Aslında bu beyliklerin bir dönem sayısında ve faaliyetlerinde bir zayıflık olsa da tarihler 1081 yılını gösterdiğinde artık Türk beylikleri bütün Anadolu'yu kaplıyordu. Fakat bu beylikler kendi aralarında bir birlikleri yoktu. Öyle ki Anadolu'nun Türkler tarafından ele geçirilememiş bölgelerinin bazılarında özellikle Trabzon bölgesinde Rumi Dukalığı yani Trabzon Dukalığı kurulmuştu.³⁵⁹ Bu dükalık Rumların Theodoros Gabras isimli bir komutanı olup, Trabzon'u Türklerin elinden alıp burada Dukalık adıyla bilinen küçük bir devlet kurmuştu. Dolayısıyla Gabras burayı Rum devleti'ne bağlı olarak Trabzon

³⁵⁴ Sıtkı Çelebi, *Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Şehri*, Ordu Tic. ve Sanayi Odası Yay., Ordu, 1973, s. 26.

³⁵⁵ Osman Doğan, *Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 62.

³⁵⁶ Sıtkı Çelebi, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵⁷ Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 44.

³⁵⁸ Sıtkı Çelebi, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵⁹ Bilge Umar, *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*, İnkılap Yay., İstanbul, 2000, s. 69-70.

bölgesini yönetmiş fakat 1098 yılında Türklere esir düşerek ölmüştü.³⁶⁰ Fakat Gabras'ın ölümünden önce ve 1071 Malazgirt zaferinden sonra Ordu şehri ve çevresi kısa süreliğine de olsa Türklerin eline geçmiş fakat Gabras'ın liderliğinde yerel birliklerden kurulan ordu ile 1075 yılında Doğu Karadeniz'in hâkimiyeti Gabras'ın eline geçmişti. Dolayısıyla Gabras bu savaşçı ve hırslı karakteri ve başarılarından dolayı I. Alexios Komnenos tarafından general ilan edilen Gabras, bir süre bölgede bağımsızlığını ilan etmiş ve sonra yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkler tarafından öldürülmüştü.³⁶¹ Sonraki yıllarda Trabzon merkezli bir devlet kuran Alexios Komnenos ve hatta Ünye, Sinop ve Trabzon hâkimi unvanı alan Alexios, buralarda işgaller yaparak Trabzon'a kadar içinde Ordu şehrinin de olduğu bir bölgeyi ele geçirmişti. Hatta Alexios ve David kardeşler Ünye'de bir ev yaptırarak, Rum imparator Andranikos ile araları bozulduğunda burada ikamet ederdi.³⁶²

Sinop meselesinde çokça ifade ettiğimiz, Danişmentli beyliği 11. Yüzyılın sonlarında kurulmuş ve 12. Yüzyılın son çeyreğinde ortadan kalkmıştır. Kurucusu Emirgazi Danişment Taylu et-Türkmani Bey'dir. Nitekim Sivas, Tokat, Amasya ve civarına hâkim olan Danişment bey, topraklarını daha da genişleterek, bölgedeki hâkimiyetini artırmak için hâkimiyet alanını deniz kıyılarına doğru genişletmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Niksar'dan Ünye'ye, Fatsa ve doğu'da Aybastı ve Mesudiye bölgelerini ele geçirerek, Ordu şehri toprakları bundan sonra tamamıyla Türklerin eline geçmiştir.³⁶³ Öyle ki 1158 yılında Bizans imparatoru Manuel Komnenos'un Çukurova bölgesine sefere çıkmasını fırsat bilen, Danişmentli Emiri Yağıbasan Bafra ve Ünye bölgelerini de fethetmişti. Fakat hem Danişmentli beyliği hem de Selçuklu devletinden kaynaklı bazı kendi aralarında yaşadıkları husumetlerden dolayı Karadeniz coğrafyasında bir güç boşluğu oluşmuş ve dolayısıyla Bizans imparatorluğu 12. Yüzyılın son çeyreğinde Ünye'yi tekrar ele geçirmişti.³⁶⁴ Neticede 1214 yılında Komnenosların kurduğu Trabzon Rum devletinden, I. İzzeddin Keykavus Ünye ve çevresini alarak, Fatsa'dan doğuya kadar olan bütün sahil ise Rum devletinde kalmıştı.³⁶⁵

³⁶⁰ Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İnkılap Yay., İstanbul, 1998, s. 92-93.

³⁶¹ Mukrimin Halil Yınanç, *a.g.m.*, s. 472

³⁶² İbrahim Tellioğlu, *a.g.e.*, 2009, s. 16, 27-28.

³⁶³ Sıtkı Çelebi, *a.g.e.*, s. 27.

³⁶⁴ İbrahim Tellioğlu, *Osm. Hâk. Kad. Doğ. Kar. Türk.*, s. 94-95.

³⁶⁵ Sıtkı Çelebi, *a.g.e.*, s. 28.

Şimdi de Giresun şehrinin Bizans ve Selçuklu dönemlerine bakalım; Bizans İmparatoru II. Justinyen 7. Yüzyılın son çeyreğinde ikinci kez tahta çıktığında Müslüman Araplar Pontos topraklarına girerek, özellikle Amasya ve Trabzon'a seferler yapmışlardı. İmparator Bardanes döneminde ise Pontos Araplar'dan geri alınmıştı. Zaten bu tarihten sonrada III. Leon tahta gelecek ve bölge tekrar el değiştirecek, dolayısıyla Bizans imparatorluğunun taht değişikliklerinden faydalanan Araplar, Karadeniz'de tekrar egemenliklerini sağlamışlardı. Fakat özellikle Karadeniz bölgesi 718 yılından 739 yıllarına kadar bölgenin egemenliği sürekli olarak Bizans ve Araplar arasında sürekli el değiştirecektir.³⁶⁶ Özellikle III. Leon döneminde, Araplar Mesleme komutasında büyük bir ordu ile İstanbul'u kuşattılar. Ve bu tarihten sonra Arap orduları neredeyse her yıl İstanbul ve Karadeniz üzerine birçok seferler düzenleyeceklerdir.³⁶⁷ Ayrıca 1057 yıllarına gelindiğinde Giresun'un Şebinkarahisar bölgesi Türkmen akınlarına maruz kalmışsa da Bizans egemenliğinden çıkmamıştır. Nitekim 1071 Malazgirt zaferinden sonra Türkmenler yukarıda ifade ettiğimiz Theodore Gabras isimli I. Alexios'un komutanı olan bu kişi Doğu Karadeniz'in hâkimi olmuş ve Türkmenleri buraya sokmamıştı. Ve sonrasında 1204 yılında Trabzon da kurulacak Rum devletinin sınırları içerisinde yer alan Giresun yaklaşık iki asır boyunca birçok kez Türkmenler tarafından ele geçirilmeye çalışılsa da bu durum gerçekleşmemiş ancak 1461 yılına gelindiğinde yani Osmanlı devletinin Trabzon imparatorluğunu yıkana kadar, Giresun, imparatorluğun önemli kentleri arasında yer almıştı.³⁶⁸

Ayrıca Ordu ve Giresun'da var olan millet ya da kabileler Kuzey Anadolu'nun diğer kıyı bölgelerindeki etnik yapıyla benzerlik gösterdiğinden dolayı, tekrardan etnik yapı başlığı açılması gerekli görülmemiştir.

³⁶⁶ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995, s. 134-136.

³⁶⁷ Hasan Basar, *a.g.e.*, s. 139.

³⁶⁸ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 515.

1.3. Kuzey Anadolu Bölgesi Dışında Kalan Kıyı ve Şehirler

1.3.1. Bulgaristan Tarihi Coğrafyası

Bulgaristan, Güneydoğu Avrupa'da Karadeniz üzerinde bulunan bir ülke olup, ülkenin yüz ölçümü 42.858 km² büyüklüğündedir. Batıda Sırbistan ve Makedonya Cumhuriyeti, kuzeyde Romanya, güneyde Yunanistan ve Türkiye vardır. Sırbistan'dan Karadeniz'e yani doğuya doğru uzanan Balkan dağ sıraları ülkeyi ikiye bölerek ünlü Güller Vadisi'ne uzanmaktadır. Meşhur Tuna Nehri, Bulgaristan'ın kuzey sınırı boyunca takip ederek, nehir Silistra da kuzeye doğru kıvrılana kadar akmaya devam eder. Balkanlar'ın güneyinde akan Maritsa Nehri doğuya doğru ve sonrasın da güneye doğru yani Ege'ye akarak verimli Thracian ya da Trakya Ovasına sularını boşaltır. Güneyde, Rila ve Rhodope arazi ya da otlakları Balkanlar'dan daha da yukarılara kadar ulaşmaktadır.³⁶⁹

Bulgaristan'ın eskiçağ tarihi coğrafyasına bakacak olursak, bu coğrafya Trakya olarak adlandırılıp kuzeyde Tuna nehri, güneyde Ege ve Propontis yani Marmara denizi, batıda Strymon nehri ile doğuda Pontus Euxinus arasında kalan topraklar için kullanılan isim Roma döneminde kuzeyde Balkan dağları ile sınırlandırılmıştı. Antik Trakya günümüzde ise siyasi açıdan üç kısma ayrılmaktadır: Kuzey Trakya Bulgaristan, Batı Trakya Yunanistan ve Doğu Trakya Türkiye'nin sınırları içerisinde yer almaktadır.³⁷⁰ Bulgaristan'ın bu coğrafya üzerinde Tuna'dan başka önemli nehirleri arasında Rila Dağları'ndaki İskur, Rodoplardaki Arda, Bulgaristan Makedonya'sındaki Struma ve Kuzey Orta bölgede Bulgaristan'ın Orta Çağ'daki başkenti Turnovo'yu kesen kıvrımlı Iantra nehirleri Bulgaristan'ın önemli nehirleridir. Ayrıca çok çeşitli toprak türlerinden dolayı üç farklı bölgeye ayrılır. Öyle ki, Kuzey Tuna ovasında zengin siyah toprak ve gri orman toprağı bulunmaktadır. Aynı zamanda burada dağların karakteristik ormanları ve çayır toprağı vardır. Bir diğer bölge ve aslında en yoğun bölge olan Trakya ovası olup,³⁷¹ Meriç nehri bu ovadan geçmektedir. Ayrıca bu bölge verimli arazilere sahip olup, önemli orman toprakları vardır.³⁷² Son bölge olan yani Avrasya kara kütlesinin çeşitli bölgelerinin bulunduğu yerde Bulgaristan'ın coğrafi konumu nedeniyle, yerli flora ve faunası Arktik yani buzlu yahut buz gibi olan, alpin ve step türlerini

³⁶⁹ Frederick B. Chary, *The History of Bulgaria*, Greenwood Publising, Santa Barbara- California- USA, 2011, s. Xix.

³⁷⁰ Strabon, *Geographika*, *Thrakia maddesi*, s. 380.

³⁷¹ Frederick B. Chary, *a.g.e.*, s. Xix.

³⁷² Hasan Yılmaz- Nihat Kaşıkçı, *Karadeniz Kıyılarında Yaşama, İnsana ve İzlere Dair*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 3-4.

içermektedir. Nitekim Bulgaristan'ın genelinde ılımlı bir karasal iklimi vardır. Ancak Trakya Ovası diğer bölgelere nazaran daha çok Akdeniz iklimine sahiptir. Ülkenin ortalama sıcaklığı 51C, ancak kışın sıcaklık dereceleri sıfırın altına düşebilir ve yaz aylarında aşırı ısınabilir. Yıllık yağış değerleri, kuzeydoğu da yüzde 18 miktarlarında iken bu oran dağlarda yüzde 45'lere çıkmaktadır. Yıllık kar yağışları ise, yılda yaklaşık olarak 20-30 gün kar yağmaktadır. Genel olarak, Bulgaristan'ın coğrafyası ve iklimi, tarım ve orman ekonomisi için idealdir.³⁷³

Trakya bölgesine Türkiye ya da Anadolu sahasından bakacak olursak, Trakya, modern Türkiye'nin Avrupa bölümünü oluşturan antik bir bölgeydi. Coğrafi olarak onun önde gelen şehri Bizans idi. MS 46'da Claudius tarafından kurulan Roma eyaleti, kuzeydoğuda Karadeniz ile güneyde Hellespont (Çanakkale boğazı) adı verilen dar boğaza giden Marmara denizi ve Ege deniziyle sınırlanmıştır.³⁷⁴ Erken dönem Trak krallarından olan Orpheus'un Trakya ve Makedonya kavimlerini tek bir çatı altında toplayarak, birleşme taraftarı olmayan bu kavimleri birleştirerek büyük bir başarı elde etmişti. Aslında bu birlik dış baskılardan kaynaklı kendisini göstermişti. Çünkü Karadeniz kıyılarında Yunanlılar koloniler kurarak baskılar oluşturunuyordu. Ayrıca M.Ö. 5 ve 4. Yüzyıllarda Balkanlar da yaşayan Persler ve onların baskı ve işgalleri, Yunanlılardan daha tehlikeliydi. Dolayısıyla Orta Balkanlardaki Trak boyları birleşerek Odrysis Krallığını kurarak amaçları Pers baskılarına karşı ortak bir güç ortaya koymaktı. Fakat yine bu yüzyılda başka bir güç daha ortaya çıkmıştı. O da Makedonya Krallığıydı. Makedonya Krallığına karşı koyamayan Traklar, onların egemenliğini kabul ederek Makedonların idaresi altına girdiler.³⁷⁵ Sonrasında Makedon baskı ve tehditlerinin ortadan kalkmasından sonra Romalılar ortaya çıkarak Trak krallığı yıkılmıştı. Tabii Trakların yaşadığı bu baskı ve mücadelelerden sonra Balkan yarımadasındaki bütün Trakya ülkesi, Roma'ya dâhil edildi ve Roma imparatorluğunun iki eyaleti haline geldi. Özellikle Roma ve Greek kültürlerinin baskısı altında etnik yapılarını kaybettiler.³⁷⁶ Fakat Trakya bölgesi Romalıların eline geçmesinden sonra bölgede düzen ve istikrar yaşanmış. Özellikle Roma idaresi altında bulunan Moesia Eyaleti yani Tuna nehri ile Balkan dağları arasında kalan bölge ile Balkan dağlarından

³⁷³ Frederick B. Chary, *a.g.e.*, s. XIX.

³⁷⁴ Mark Wilson, *a.g.e.*, s. 355.

³⁷⁵ R.J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, Çev: Nuray Ekici, JeoPolitika Yay., İstanbul, 2007, s. 2.

³⁷⁶ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Çev: Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 11.

Ege kıyılarına kadarki Trakya coğrafyası zenginleşerek sağlam bir devlet yapısına büründü.³⁷⁷

Devam eden yıllarda Bulgarların Balkan yarımadasına doğru ilerlemesi ve yedinci yüzyıldaki son kuruluşlarına kadar olan tüm hareketleri tarihi kayıtlarda aslında belirsizdir. İlk olarak klasik ve Ermeni kaynaklarından edinilen bilgiye göre M.S. 482 yılında Karadeniz'in kuzeyinde, diğer Asya kabileleri arasında bozkırlarda yaşadıklarına dair var olan bilgilerin yanında, Bulgarların altıncı yüzyılın sonlarına kadar buralarda yaşadıkları belirtilmektedir. Ve sonrasında da Doğu Roma'nın yoğun saldırı ve istilalarından dolayı ilk önce Hunlarla sonrada Avarlar ve Slavlarla birleştiler.³⁷⁸ Slavlar, Baltık-Rus bölgesinden gelen Hint-Avrupa halklarının bir koludur. Ortak Çağın erken yüzyıllarında, Germen Vizigotlarının bulunduğu bölgede yaşıyorlardı. Dördüncü yüzyıldan başlayarak göçler sırasında üç büyük gruba ayrıldı: Batı, Doğu ve Güney Slavlar. Güney Slavlar beşinci yüzyılda Balkanlar'a girdi ve yerleşti. Orada gevşek biçimde iki kola bölündüler; batı sonraki yıllarda Slovenler, Sırp ve Hırvatlar ve doğu Bulgarlar ve Makedonlar haline geldiler.³⁷⁹

Dolayısıyla sonraki dönemlerde ortaya atılan görüşlere göre de; Bulgarlar, Tuna'nın güney kısmında herhangi bir yere yerleşerek, Bulgarların Tuna'yı geçmesinden yüz yıl önce Balkan yarımadasında kurulduğunu ortaya koymuşlardı.³⁸⁰ Özellikle buralarda yapılan kazı çalışmaları Varna, Bulgaristan'ın doğusundaki bazı köylerde, Rusçuk yakınlarında ve Tuna kıyılarında, taş çekiçler, iğneler, kemikten yapılmış araç gereçler, deri ve elbise parçaları, çakmak taşları gibi daha birçok malzeme buralardan çıkarılmıştır.³⁸¹

Bulgarlar aynı Hunlar ve Avarlar gibi ve onları takip eden Magyarlar ve Türkler gibi, onlarda doğu Asya'dan gelen Moğol veya Tatar olarak bilinen kabilenin mevcut bir kabilesi idi. Bütün bu halkların eğilimi, Asya'dan batıya yani Avrupa'ya doğru ilerlemektir ve bu ilerleyiş kayda değer ve düzensiz aralıklarla, yaklaşık olarak dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etti. Fakat bazıları asla batıya doğru hareket etmeyip Rusya'dan uzaklaşmadılar. Ve bu Bulgar grupları güney Rusya'daki

³⁷⁷ R.J. Crampton, *a.g.e.*, s. 3.

³⁷⁸ Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford University Press, England, 1915, s. 23.

³⁷⁹ Frederick B. Chary, *a.g.e.*, s. 2-3.

³⁸⁰ Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *a.g.e.*, s. 24.

³⁸¹ Ivan Dujcev- Velizar Velkov- Lono Mitev- Lubomir Panayotov, *Histoire De La Bulgarie*, Roanne-France, ISBN: 2-7171-0084-9, s. 8.

bozkırlarda kalarak; düz, yeşillik, ağaçsız ve sulak alanlarda ikamet etmeye başladılar. Zaten öncesinde Bulgarlar; bu coğrafya ve çevresinde, özellikle Volga üzerinde, Kama bölgesinde çok sayıda yerleşim yerleri görmüş ve dolayısıyla beşinci yüzyılda buralar da kurulmuş oldukları tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Büyük veya Beyaz Bulgaristan olarak bilinen önemli ve güçlü bir topluluk kurdular. Bu Bulgarlar, daha sonraki yıllarda Asya'daki Tartar göçmenleriyle kaynaşarak güçlü bir Kazan krallığı kurdular. Ayrıca Bulgar tarihçilerine göre, Volga ve Don nehir havzaları ile doğu Rusya bozkırları, Bulgar enerjisinin meşru gelişimi için sınırlı bir yerdi ve dolayısıyla buradan batıya genişleme kararı aldılar.³⁸²

Çok sayıda Bulgar'ın kendi kendilerine bağımsız olarak güneybatıya doğru hareket etmeye başladı. Altıncı yüzyılda boyunca Bulgarlar Karadeniz'in kuzeyine yerleşip, Kara Bulgaristan olarak bilinen bir koloni kurmuş olarak görünüyordular. 559 yılında başka bir Tatar kabilesinin şefi olan Zabergan tarafından İstanbul'a yapılan iddialı fakat başarısız saldırıda Bulgarların yer alıp almadıkları konusunun şüpheli olmasının yanında, 609'da Salonika'ya, 626'da da İstanbul'a karşı Slavlar ve Avarlar tarafından eşit derecede korkunç fakat aynı derecede başarısız saldırılarda bulundukları kesindir.

Altıncı yüz yılın son çeyreğinde ve yedinci yüzyılın birinci döneminde, Volga'dan Tuna'ya uzanan Bulgar ulusunun çeşitli kolları, sonunda Yunanlılar adına Avarlara karşı savaştan prens Kubrat³⁸³ Konstant'ın Bizans imparatoru olduğu zaman Kral Kubrat Azov denizinin kıyılarında yaşıyor ve buralarda hâkimiyet alanları vardı.³⁸⁴ Tabii daha sonra Kubrat tarafından Avarlar toparlanıp kontrol altında tutuldu. Ve bu dönemde, Bulgarların gücü artarken Avarların gücü azaldı, fakat 638 yılında ölen Kubrat'ın krallığı onun oğulları arasında paylaştırıldı.³⁸⁵ Bu oğullarından biri batı'ya doğru ilerleyerek Pannonia şehrine geldi ve burayı iyi bir hale getirdi ve burada Avarlardan ayrılan kuvvetlerle bir güç oluşturdu ya da onların egemenliğine girdi.³⁸⁶ Nitekim Bulgarlar uzun bir süre kendilerini korudular fakat 893'te Magyarların istila ve baskılarından dolayı yok edildiler. Başka bir oğlu Asparukh veya Isperikh, 640'ta Prut ve Dniester nehirleri arasında Beşarabya'ya yerleştiler ve birkaç yıl sonra güneye doğru

³⁸² Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *a.g.m.*, s. 24.

³⁸³ Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *a.g.m.*, s. 25

³⁸⁴ Steven Runciman, *A History Of The The First Bulgarian Empire*, G. Bell and Sons LTD, London, 1930, s. 3.

³⁸⁵ Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *a.g.m.*, s. 25.

³⁸⁶ Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 3.

geçtiler. İmparator Konstantinopolis'in 660 yılından beri yaptığı düzensiz savaşlarından sonra imparatorun halefi, Greeklerin yani Yunanlıların üstesinden gelerek bu zamanda Araplar ile savaşarak ve Varna'yı ele geçirdi. Ve o kendi kendine 679 yılında Tuna nehri ve Balkan dağları arasında burada bir yerleşke kurdu. Dolayısıyla bu yıldan sonra Tuna nehrinin, Doğu imparatorluğunun sınırı olması sona erdi.³⁸⁷

Tuna Nehri'ne yerleşen Bulgarlıların sayıları bilinmiyor, fakat Bulgarlar daha sonraları Slavlar ile kaynaştı. Birkaç kişisel ismin ötesinde, Bulgar dilinin izleri pek kalmadı. Ayrıca Modern Bulgarca, daha sonra Osmanlı yönetimi sırasında tanıtılan Türkçe kelimeler dışında tamamen Slavca'dır.

Bulgar Tarihine daha sonra başka bir bölümde detaylı olarak değineceğimiz için bu kısımda sadece Bulgarların tarih sahnesine çıkışı ve etnik yapısı üzerinden bir tarihini değerlendirmeyi uygun bulduk.

1.3.1.1. Bulgaristan'ın Etnik Yapısı

V. yüzyılın son çeyreğinden önce *Bulgar* adıyla bilinen bir kavim ya da böyle bir isim yoktu. Bu isim ilk defa, Bizans imparatoru Zenon'un (474-491), Doğu Gotlarına karşı, askeri bir destek bulmak ve onların yardımlarından faydalanmak için M.S. 482 yılında Karadeniz'in kuzey batı kesiminde bulunan bu topluluğu belirtmesi üzerine ortaya çıkmışlardır. Ayrıca Bulgar ifadesi Türkçeden başka herhangi bir dilde açıklaması da yapılamamıştır. *Bulgar* kelimesinin Türkçede anlam olarak; karışmak, karıştırılmak, karışmış olmak olarak ifade edilmiştir.³⁸⁸ Zaten İngilizce kaynaklarda da Bulgarlardan bahsedilirken "one of mixed nationality" olarak ifadelendirilir.³⁸⁹ Aslında Batı Hun Hükümdarı Attila'nın 453 yılında ölmesinde sonra ilk iki oğlu'da Germen ve Bizans ordularıyla savaş esnasında ölmüş ve son kalan kardeşleri İrnik Kağan, artık Orta Avrupa'da hâkimiyet kurmasının zor olduğunu anlayarak, elinde son kalan Hun güçleriyle doğu yönüne yani Kuzey batı Karadeniz kıyılarına gelerek burada kendi ırk ve kültüründen olan Türk gruplarıyla karışıp birleşmişlerdi. İşte *Bulgar* adının da bu birleşme sonrasında ortaya çıktığı bütün yabancı kaynaklarda belirtilmiştir.³⁹⁰

İlk olarak M.S. 3. Yüzyılda Hunlar, Gotlar, Visigotlar ve Ostrogothların göç dalgaları Balkanlar'ı işgal ederek buraları yağmaladılar. Bu istilacılardan hiçbir

³⁸⁷ Nevill Forbes- Arnold J. Toynbee- D. Mitrany- D.G. Hogarth, *a.g.m.*, s. 25.

³⁸⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985, s. 1-2.

³⁸⁹ Gleen E. Curtis, *Bulgaria A Country Study*, Federal Research Division- Library Of Congress, Washington, D.C., 1992, s. 6.

³⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

buralara kalıcı olarak yerleşmedi. Küçük Slav grupları, beşinci yüzyılda bölgelerin dışına yerleşmeye başladı ve yedinci yüzyılda Slavlar Bizans direnişini aşp Balkanlar'ın çoğuna yerleşti. Slavlar daha istikrarlı bir kültür getirdi, kendi dillerini korudu ve var olan Roma ve Bizans sosyal sistemini esasen Slavlaştırdı.³⁹¹ Birçok kaynak göstermektedir ki, Slavların ana yurtlarının Tuna'nın kuzeyinde oldukça küçük bir bölge olduğunu göstermektedir. M.S. 5. yüzyıla kadar pek bilinmeyen Slavlar, eski Türk kavimlerinin göç hareketleri sayesinde tanınmaya başlamışlardır.³⁹² Aslında Stepler öteden beri Orta Asya ile Avrupa önemli bir yol olmuştur. Nitekim göçmen grupların çoğu Karadeniz havzasının kuzeyi, batısı ve doğu taraflarına göçler gerçekleştirerek, özellikle Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar çok daha doğu'da, Moğolistan ve batı Çin'de kendini gösteren bir sürü nüfus hareketlerinin batı ucunu oluşturmaktaydılar. Ayrıca bu göçler öyle kısa bir sürede gerçekleşmemiş, bu halkların batıya olan göç hareketleri ve gittikleri bölgelerin etnik yapılarını etkilemeleri uzun yılları almıştır.³⁹³

5. yüzyılın ortalarına doğru Attila idaresindeki Hunların akınları ile gittikçe yoğunlaşan göç hareketleri neticesinde, Hunların ardından Ogurlar, Avarlar, Tuna Bulgarları, Bulaklar, Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar ve diğer Türk boyları Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Avrupa ve Tuna'yı aşarak Balkanlara ulaştılar. Göç eden bu Türk kavimleri yolları üzerindeki diğer kavimleri de harekete geçirerek bu harekete kattılar. Yol üzerindeki diğer kavimlerin bu büyük göç hareketine katılmasında Avarların da önemli bir rolü vardır. Çünkü Avarlar göçebe olduklarından, işgal edilen arazilere toprak işleyen serf kavmi iskân etmeye ihtiyaçları vardı. Bu serfler Avarların seferlerinde yaya asker olarak da hizmet görmüş olmalıydı. Bunun da ötesinde Avarlar Slav kavimlerini kendi topraklarından başka Tuna'nın güney yörelerine de zorla iskân etmişlerdir. Böylece Bizans, Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da gittikçe artan bir hareketlilik ve kargaşa ile yüz yüze geldi. Bizans artık Avarlar ve onlara tabi olan orta Tuna bölgesi-Slav kabilelerinin artan baskısı ile karşı karşıyaydı. Ayrıca Bunun bir sonucu olarak Bizans'ın Sava ve Tuna geçitlerini koruyan savunma noktalarında şiddetli bir mücadele başladı.³⁹⁴ Öyle ki İlk Bulgarların 7. Yüzyıldaki göçleri Slavlarınkiyle

³⁹¹ Gleen E. Curtis, *a.g.e.*, s. 5.

³⁹² Muzaffer Tufay, "Türkler, Ruslar ve Bulgarlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, Ankara, Aralık 1988, (ss. 193 – 218), s. 194.

³⁹³ Walter Goffart, "Rome, Konstantinople And The Barbarians", *American Historical Review*, S. 86, Num. 2, April 1981, pp. 275-306, p. 284.

³⁹⁴ Muzaffer Tufay, *a.g.m.*, s. 195.

aynı döneme denk gelerek çakıştı. Mevcut karışık Türk grupları, Bulgarlar savaşıydılar. Öyle ki onlar Ural ve Volga arasındaki bölgelerden Hazar deniz'in kuzeyindeki steplere oradan da Tuna nehrinin karşısından Balkan içlerine göç etmişlerdi. Ayrıca müthiş ünlü atlı bir orduya sahip olan Bulgarlar, Han merkezli güçlü bir politik yönetime sahipti. M.S. 630 yılında Bulgar kavimleri birliği zaten vardı. Ve 631-32 yıllarında Bulgarlar, Bizans İmparatorluğu kontrolüne karşı Slavlar ile birleşti. M.S. 681 yılı başlarında Han Asparukh, İlk Bulgar Devletini tanıması için İmparator V. Constantine'yi zorladı. Bu devlet ki merkezi modern Shuman yakınındaki Pliska dır, Slavların dil ve kültürel yapılarıyla Bulgar politik yapılarını birleştirdi.³⁹⁵

Ayrıca günümüzdeki güney Rusya bozkırlarını o dönemde baştan sona hâkimiyetleri altına alan bu göç hareketleri sonucunda kendini gösteren kabileler, Hunlar ile karşılaşmazdan önce Bulgar diye anılmıyorlardı. Ancak önemli Bizans tarihçisini Priskos'un ifadelerine göre; Oğur- Ak Oğur- On Oğur- adlarını taşıyorlardı. Neticede Bulgarlar Hun Türkleri ile Oğur Türklerinin karışarak birleşmesinden ortaya çıkmış yeni bir Türk topluluğu olmuşlardı.³⁹⁶

Oğurlar, Doğu Avrupa'ya göç hareketini gerçekleştirmeden önce üç farklı coğrafyalar da yaşıyorlardı. Birinci grup Sır Derya- Çu ırmakları arasında, ikinci grup Emba nehri yani Kuzeybatı Kazakistan bozkırlarında son grup ise Yayık ırmağı çevresinde yaşıyorlardı. 461-465 yıllarında Ural dağları'nın doğusundan batısına göç ettirilmişlerdi. Nitekim Karadeniz'in kuzeyine geldikten sonra Avrupa Hunları lideri İrnik'in hâkimiyetini kabul eden Oğurlar, Hunlarla birleşerek, Kafkasların kuzeyinde, Azak Denizi'nin doğusunda, Don ve Volga arasında be batıda Dinyeper'e kadar Oğurlar bu coğrafyalarda yaşamaya devam ettiler.³⁹⁷

Bölgenin önemli diğer etnik gruplarından bir diğeri de Peçeneklerdir. Peçenekler, önce Yayık ve İdil boylarında yaşıyorlardı. Bunların komşuları Hazarlar ve Uzlardı. 9. Yüzyılın sonu 10. Yüzyılın hemen başlarında bu iki boy birleşerek ortak düşmanı olan Peçeneklere karşı mücadele ederek, Peçenekleri yerlerinden attılar. Daha sonraları Peçenekler kendilerine yurt bulmak için batı'ya doğru harekete geçerek Macar yurtlarına gelmiş ve onlarla savaşmışlardı. Dolayısıyla yapılan bu mücadele de Macarlar yenilerek yurtlarını Peçeneklere bırakmışlardı. Ve artık bu tarihten sonra da Peçenekler,

³⁹⁵ Gleen E. Curtis, *a.g.e.*, s. 5-6.

³⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 3.

³⁹⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016, s. 27-28.

Don nehri çevrelerinden Tuna'ya kadar olan yerleri yurt edindiler. Ve güney batı Avrasya stepleri ile Kırım yarımadasında hâkimiyet kurduktan sonra da batı taraflarına doğru hâkimiyet sahasını genişletmek için hareket geçmiş olan Peçenekler, 11. Yüzyılda Uzlar ve Kumanların baskısı ile Tuna boylarına inerek 1035'ten itibaren Roma yerleşkelerine saldırmaya başlamışlardı.³⁹⁸

1.3.2. Romanya'nın Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı

M.Ö. 6. yüzyılın sonundan itibaren Trak kökenli yerli "barbarlara" Yunan kaynaklarında Getae deniliyor ve Romalılar daha sonra onları Dacia (Dacians) olarak adlandırıyorlardı.³⁹⁹ Yani Dacia bölgesi Roman kaynaklarında da bahsi geçen bir bölge olup, bölgenin tanımı genel olarak birçok kaynakta şöyle yapılmaktadır; Dacia, Tuna nehri yani birçok Romen ve Romalı kaynaklarda Danube nehri olarak ifade edilmektedir. Bu tanımı devam ettirirsek bu bölge Tuna nehrinin ayırdığı, Karpat dağları, Tuna nehri ile Karadeniz arasında yer alan, ayrıca o bölgede var olan ve uzun yıllar burada yaşamış olan ve köklerinin Trak halklarıyla ilişkilendirildiği Daçya ve Getai halklarının vatanı olan burası, eskiçağ'da antik bir bölgenin adıdır.⁴⁰⁰

Romenlerin en eski ataları olan Daçyalılar, günümüzde Avusturya ile Bohemya'nın dağlık bölgelerinden, Karadeniz'in kuzeyindeki steplere kadar yayıldılar. Daçyalıların toprakları iki önemli steplerle çevrilmişti. Bunlar, Pannonia düzlüğü ile Karadeniz'in kuzeyindeki steplerdir. Ayrıca bu ülkede bütün akarsular Tuna nehrine akmaktadır. Öyle ki Karpat Dağları, Tuna nehri ve Karadeniz Romen coğrafyasının önemli coğrafik özelliklerindendir. Bununla beraber Tuna ile Karadeniz arasında yani Romanya'nın denize bakan cephesinde kuzeyde, Macin dağlarının zirvelerine yükselen önemli bir düzlük olmakla birlikte Karpat dağlarından daha eski olan dağlar vardır. Bu dağlar doğuda Karadeniz'e iner ve kıyısı boyunca lagunlar olup bunlar öncesinde Yunanlı denizciler tarafından körfez olarak kullanılmıştı.⁴⁰¹ Nitekim Romen halkı, Tuna, Karadeniz ve Karpat dağları üzerinde oluşmuş bir, Daça-Geta kabilelerinden olup Trak kökenli bir halk topluluğudur.⁴⁰²

³⁹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, s. 41, 61.

³⁹⁹ Vlad Georgescu, *The Romanians A History*, Ohio State University Press, Ohio- Columbus- USA, 1990, s.3.

⁴⁰⁰ Ronald D. Bachman, *Romania: A Country Study*, Library of Congress-Federal Research Division, Washington, D.C., USA, 1990, s. 3-7.

⁴⁰¹ C.C. Giurescu- A. Oteta- S. Pascu- I.G. Bratieanu, *Yüzyıllık Bağımsızlık (1877-1977)*, Çev: Ayla Uzgören, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1977, s. 9,12.

⁴⁰² C.C. Giurescu- A. Oteta- S. Pascu- I.G. Bratieanu, *a.g.e.*, s. 24.

Bu coğrafyada ilk insan izleri yaklaşık M.Ö. 600.000 yıl önce başlayan buzul dönemlerinde buzulların ilerleyişi ve geri çekilmesinden sonra, şimdi Pleistosen Dönemi sırasında Romanya'yı oluşturan topraklarda görüldü. Buzullar tamamen çekildikten sonra, bölgede nemli bir iklim hâkimdi ve kalın ormanlar araziye kapladı. M.Ö. 5500 yılları arasında başlayan Neolitik Çağ'da Hint-Avrupa halkı bölgede yaşıyordu. Hint Avrupalılar, daha sonraki yüzyıllarda Karpat Dağları'ndan güneye doğru Adriyatik ve Ege'ye uzanan topraklarda yaşayan Trak kabilelerine yön verdi. Bugünkü Romenler, kısmen Tuna Nehri'nin kuzeyinde yaşayan bir Trak kabilesi olan Getae'den geldi.⁴⁰³ Romanya 43 E. 25 B. Koordinatlarında bulunan bir ülkedir. Tüm Romanya bölgesi 91.738 km²'dir. Bölge'nin iklimi kıta iklimine benzemekte, Avrupa'ya göre, doğu ile güney iklimlerinin arasında bir geçiş bölgesidir. Moldovya'da, Romen düzlüğünde ve kuzey Dobruca'da kışlar serttir. Bu bölgedeki bazı hayvan türleri ve bitki örtüsü Podolia steplerindekilere benzer. Diğer yandan Oltenia, Banat ve Dobruca'nın iklimleri daha ılımandır. Ayrıca hayvan türleri ve bitki örtüsü bakımından Orta Avrupa'ya benzemektedir.⁴⁰⁴

M.Ö. I. Yüzyılda Daçyalılar Balkan yarımadasında, Trak kabilelerine ezici bir üstünlük sağlayarak,⁴⁰⁵ Bu dönemden sonra Daçya ve Getailer kabilelerinin Trakyalı kralı olan Burebista, bu coğrafya da güçlü bir Geto-Dacian devleti kurdu ve otoritesini batıdaki Pannonia ve güney ve doğu Pontus Euxinus'daki Yunan şehirlerine kadar genişletti. Onun bu uzun egemenliğinin ilk döneminde, Burebista, Eflak ovasını devletin merkezi yaptı ve bugün Bükreş'in yirmi kilometre güneyindeki Arges Nehri'nden bu başkent görülebilir. Egemenliğin son döneminde kral, Orastie Dağları'nda haleflerinin daha da geliştirip tamamladığı kuvvetli bir güç sistemi kurarak güney Transilvanya'ya taşınmıştır. Buradan, M.Ö. 48 yılında Kral Pompey ile temas kurdu ve lejyonları Dobruca'yı ve bütün Tuna hattını tehdit eden Sezar'a katılmak istedi. Nitekim sonrasında Kral Pompey öldü ve Roma imparatoru Sezar Dacia saldırmak üzere harekete geçti.⁴⁰⁶ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Dacia'da, Roma tehlikesinin ortaya çıkması karşısında devleti merkezileştirme süreci bu dönemde hızlandırılmıştı.

⁴⁰³ Ronald D. Bachman, *a.g.e.*, s. 4.

⁴⁰⁴ C.C. Giurescu- A. Oteta- S. Pascu- I.G. Bratieanu, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁴⁰⁵ Komisyon, *Balkanların Dünü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993, s. 133.

⁴⁰⁶ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 4.

Özellikle Oraştie Dağları alanında, Roma saldırılarına karşı geniş bir sivil ve askeri yapılar ve yapılanmalar programı başlatılmıştı.⁴⁰⁷

Burebista'nın uzun dönem krallığı onun ölmesine engel olamadı. Ayrıca Strabon; Cotys, Coson, Dicomes, Rholes, Daphyx ve Zyraxes gibi küçük krallıklar üzerinde, 40 binden fazla askeri yetiştiremediğini söylüyor. Geto-Dacian topluluğunun siyasi merkezi şimdi güney Transilvanya'ya taşındı. Nitekim Decenius, Comosicus, Scorilo ve Duras gibi krallıklarda Burebista'nın politikalarına devam etti. Ve Decebalus'un idaresi altında (M.S. 86-106) büyük ve parlak bir dönemin yolunu açtı. Aslında Dacia uzun zamandan beri Roma'nın siyasi ve kültürel etki alanına girmişti. M.Ö 74'e göre Burebista'nın yönetimi sırasında Daçya Krallığı, Demir Kapısı geçidindeki Tuna'ya kadar ulaştı ve yaklaşık olarak M.Ö. 46 yıllarına kadar bu devletin etkinliği devam etti. Zaten sonrasında Dobruca'nın tamamı Moesia'ya eklendi. Geto-Dacians ile yeni komşuları arasındaki çatışmalar, M.S. I. Yüzyılda da devam etti. Ardından Dacian'ın Tuna'nın güneyindeki baskınları ve Roma'nın cezai seferleri kuzeyde değişiklik gösterdi. Sonunda İmparator Domitian döneminde Romalılar, Orastie Dağları'ndaki siyasi varlığı, Dobruca ve Eflak'ın ovasında Dacian krallıklarına sahip oldukları için bu Orastie dağlarındaki siyasi varlığı yok etmeye karar verdiler.⁴⁰⁸

Decebalus idaresi altındaki Daçya Krallığı, Roma imparatorluğun açık bir tehdidi haline gelene kadar ekonomik ve kültürel olarak gelişmeye devam etti. MS 101 yılı yazında Roman lejyonları Tuna'yı geçti. Kış boyunca zor bir mücadeleden sonra Sarmizegethusa'ya vardılar. Dobrudja'daki Dacian-Sarmatian kabilelerinin karşı saldırısı kısa bir süre dengeleri değiştirdi. Mağlub kalan Daçyalılar, Roma'nın siyasi kontrolü ve Roma garnizonlarının varlığı konusunda anlaştılar. Ancak M.S.105. yılında Daçyalılar isyan etti. Romalılar yeniden Tuna'yı geçtiler, bu sefer Drobeta'daki Şam Apollodorus'un yapmış olduğu taş köprüler kullanılarak Transilvanya'ya çeşitli yönlerden saldırı yapıldı. Bunlar: Banat'tan Olt Nehri vadisine, Moldavya'dan Oituz Nehri'ne vadisine. Zaten daha sonra ki yıllarda Decebalus yaptığı mücadeleler neticesinde ölümler, Daçya Krallığı Romalıların eline geçmişti.⁴⁰⁹

M.S. II. Yüzyılın başlarında Roma imparatorluğu ile yaptığı mücadeleleri kaybeden Daçyalılar, Romalılara tabiiyetini açıklayarak onlara bağlanmış ve Roma

⁴⁰⁷ Horia C. Matei- Marcel D. Popa, *Chronological History Of Romania*, Editura Enciclopedica Romana, Bucharest, 1974, s. 20.

⁴⁰⁸ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 4.

⁴⁰⁹ Dacia- Roma savaşları için daha geniş bilgi bakınız: Horia C. Matei- Marcel D. Popa, *a.g.e.*, s. 23.

imparatorluğunun bir vilayeti konumuna gelmişti. Bu süreçte yukarıda ifade ettiğimiz gibi Romanlılaştırılan Daçyalılar, bundan böyle Latince konuşan Daco- Romen halk grubunu oluşturacaklardı.

Nitekim Romanya halkının oluşum sürecini yazılı kaynaklarda takip etmek kolay değildir. Dokuzuncu ya da onuncu yüzyıla kadar, Dacia olan toprağın herhangi bir kısmı sadece bölgeye hâkim olan "barbarlar" ile ilgilidir. Aslında Arkeolojik kaynaklar, güneydoğu Avrupa'daki en büyük nüfusun etnik durumunu ortaya koyan bilgi kaynağıdır. Dacialıların, Romanlaştırılması ve Daco-Roma halkının doğuşu, Rumen halkının oluşumunun uzun sürecinin ilk aşaması olarak düşünülüyordu, ancak bu aşama 275'te bitmeyerek, altıncı yüzyıla kadar devam etti. Ve İmparatorluk hala Tuna Nehri ve Dobruca'da hüküm sürmeye devam etti. Öyle ki yapılan Arkeolojik araştırmalar, eski taşra bölgelerinde Daco-Roma nüfusunun varlığını da doğruluyor. Romalıların ayrılmasından en az yüz yıl sonra, Sarmizegethusa'daki anfiteatro ve diğer kamu binaları fakirler tarafından konut olarak burada kullanılıyordu. Benzer işgal kanıtı, Napoca, Porolissum ve Apulum'da da bulunmuştur.⁴¹⁰

Hristiyanlığın resmi olarak imparatorluk süresince kabul edildiği 313 yılından sonra Dacia da büyük oranda Hristiyanlaştırıldı. O dönemde, Tuna nehri boyunca birçok Hristiyan grup tarafından kendiliğinden yayılmış popüler bir hareket haline dönüşen hristiyanlık; Hristiyan eserler, örneğin haç sembolünü taşıyan taşlar ve lambalar, Hristiyan sembollerle yeniden dekore edilmişti. S.10-11.

İki yüzyıl boyunca Roma egemenliğinde bulunan Getian isyancıları, Gotlar ve Sarmatlar Dacia'ya taciz ve saldırılarda bulunuyorlardı. Nitekim M.S. III. yüzyılın ortalarında barbar kabilelerinin büyük göçü başlamıştı. 271 yılında, İmparator Aurelian, Dacia'nın istilaya maruz kaldığını görünce, ordu ve sömürgelerine Tuna Nehri'nin karşısına geri çekilme emrini vermişti. Neredeyse tüm askerler, imparatorluk yetkilileri ve tacirler bulundukları yerlerden göç ediyorlardı. Bu istilalardan kaçan Daçyalılar, Balkanlara kadar, Peloponnese kadar yayılmışlardı.⁴¹¹

Romalılar topraklarından çekildikten sonra Daco-Romalılar, yaklaşık bin yıldır kesintisiz olarak ard arda Orta ve Güneydoğu Avrupa'da dolaşan göçmen kabileler tarafından sürekli istila edildi. Visigothlar, Dacia'yı 275 ila 376 yılları arasında yöneterek; Moldovya'da ve Wallachia ovasında 300 yılından sonra Transilvanya'ya

⁴¹⁰ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 8-10.

⁴¹¹ Ronald D. Bachman, *a.g.e.*, s. 8.

yerleştiler. Hunların gelişi ile Visigoths Tuna'yı geçerek Bizans'a kadar geldi; hepsinin izi kayboldu. Hunlar, Pannonia'da siyasi merkezlerini kurdu, ancak Dacia'yı orada tuttular. Hunlar, kent sakinlerini uzak, daha az erişilebilir alanlara sürüklediler. 454 yılında Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Dacia, Atilla'nın oğullarını yenmek için önemli bir rol oynamış olan Gepidler tarafından ele geçirildi. Hunlar gibi, Gepidilerin de merkezi Pannonia'da bulunuyordu ve onlarda Hunlar gibi az iz bırakmışlardı. 567'de Gepidler yenildi ve yerine iki asır boyunca Orta ve Doğu Avrupa'ya egemen olan Avarlar yerini aldı. Avarlar, Bizans imparatorluğuna güçlü bir darbe indirerek, 602'de Slavlar'ın Balkanlar'ın kalbine ulaşacakları yolu açtılar.⁴¹² M.S. 8. Yüzyılın ilk çeyreğinde Romalıların bölgeden çekilmesiyle halk, 6 ve 12. Yüzyıllarda Got, Hun, Avar, Slav, Kuman ve Tatarların istilasına uğramışlardı.⁴¹³ Bu istilalar sonrasında kurulan ilk feodal Romen devletleri 10 ve 13. yüzyıllar arasında sırasıyla Transilvanya, Dobruca, Doğu ve Güney Karpatya bölgelerinde kuruldular. Sonrasında Macarlar tarafından ele geçirilen Romen devletleri sahip oldukları Transilvanya'yı Macarlara bırakmak zorunda kalmışlardı. Bu durum 1526 yılına kadar bu bölge ve halkı Transilvanya'ya voyvodalığı altında yaşamışlardır.⁴¹⁴

Yapılan Arkeolojik alışmalar ortaya çıkarmıştır ki, Slavlar altıncı yüzyılın başlarında Moldavya ve Muntenia'ya, yedinci yüzyılın ortalarından da Transilvanya'ya gelmişti. Anavatanlarından Vistula ve Dniester nehirleri arasına göç ederek, Avarlarla ittifak ettiler ve Avarlar'ın otoritesi altında bugünkü Romanya'da kendilerine yurt kurdular. Ayrıca yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan bazı ilkel metodlarla yapılmış çanak çömlek gibi buluntular bu fikri kanıtlar niteliktedir.⁴¹⁵ Ayrıca Bulgaristan meselesinde bahsi geçtiği üzere, Attila'nın ölümünden sonra Hun imparatorluğu dağılmış ise de Romanya topraklarında da Hun varlığı kolay kolay silinmemiştir. Diğer taraftan Attila'nın oğullarının bir şekilde ölmesi yahut öldürülmesinden dolayı 5. Yüzyılın sonlarına doğru Hun devleti ortadan kalkar. Fakat Attila'nın en küçük oğlu olan İrnek Han, Tuna nehri ağzına ve Karadeniz'in kuzeybatısına yani bugünkü Romanya'nın doğusuna çekilerek hâkimiyetini bu bölgede sürdürmüştür. IV. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Avarlar Orta Asya'daki yerlerinden hareket ederek batı'ya doğru yönelmişlerdi. Ve 567 yıllarında Avarlar

⁴¹² Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁴¹³ Ronald D. Bachman, *a.g.e.*, s. 7.

⁴¹⁴ Komisyon, *a.g.e.*, s. 133.

⁴¹⁵ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 11.

Karpatlar çevresine yerleşerek, Tisa ve Tuna nehirleri arasını kendilerine yurt yaparak, burada büyük bir devletin temellerini atmışlardı. Yani bugünkü tam Romanya'nın merkezi sayılabilecek bir konumu. Bu dönemde Avar akınları Macaristan'dan Fransa'ya, Almanya'dan İtalya'ya kadar hemen hemen bütün Avrupa'yı sarmıştı.⁴¹⁶

Yaşanan tüm bu mücadele ve göçlerden sonra Tuna Nehri'nin güneyindeki topraklarla olan ticaret bağları koptu ve bölge genelinde yaşam şartları daha da zorlaşarak, sosyal hayat daha çok kırsal kesimlere döndü. Ve tarımla uğraşanların sayısı daha arttı. Avarlar, 602'de Tuna Nehri'nde Bizans sınırına girdiler ve İmparator Maurice suikasta kurban gitti, Slavlar, imparatorluğu boşaltarak kalıcı olarak Balkanlar'a yerleşti. Bütün bölgeyi güney Yunanistan'a devrettiler, Roma'nın Dacia fethinden bu yana ilk defa imparatorluk ve Tuna'nın kuzeyindeki insanlar arasındaki teması kopardılar. Aynı zamanda birçok Slav'ın kuzeyden güneye göç etmesi, etnik dengeyi değiştirdi, Balkanlar'daki Roman unsurunu azalttı, ancak Dacia'daki önemini artırdı. Kuzeyde kalan Slav nüfusu sonunda Romanya tarafından asimile edildi. Güney'deki Slavlar, imparatorluğa bağlı Romen topraklarına ait halkların etnik yapılarını değiştirmişlerdi. Diğer taraftan, Altıncı yüzyıldan başlayarak, Romanya halkının oluşumunda ikinci dönemi değerlendirirsek; Doğu Roma imparatorluğunun doğrudan etkileri, hem imparatorluk ile Proto-Rumen arasındaki Slavların varlığı hem de Roma imparatorluğunu Bizans'a dönüştüren iç değişimler nedeniyle Doğu Roma İmparatorluğunun Romenler üzerindeki etkileri azaltıldı. Romanlaştırma süreci sona erdi, ancak Proto-Romen halkı Slav nüfusunu özümsemiş olsa bile tamamen asimile olmadılar ve etkileri devam etti. Slavların asimilasyonu on ikinci yüzyıla kadar sürmüştür.⁴¹⁷

Nitekim burada Macar- Bulgar ve Rus Tarihçileri arasında gerçekleşen şu tartışmayı da işlemek zorundayız. Öyle ki Rumen halkının oluşumu, öncelikle siyasi nedenlerden ötürü on sekizinci yüzyılın başlarında ateşli bir tartışmaya konu oldu. Sakson ve Macar bilim adamları, Roma'nın çekilmesinden sonra Dacianların, Roma Daciası ve Daco-Romalılara olan ısrarını reddetti ve kaynaklarını Tuna Nehri'nin güneyine bıraktılar. Bulgar tarihçileri, Romen halkının kendi topraklarında köken aldığını itiraf etmek istemeyerek, Tuna Nehri'nin kuzeyinde, Balkan yarımadasında varlıklarını tamamen reddeden Rusya tarihçileri de tartışmalara girdiler Romanya'nın

⁴¹⁶ Tahsin Gemil, "Osmanlı Öncesi Romanya Topraklarında Türk Varlığı", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2013, s. 73-74.

⁴¹⁷ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 12.

Roma geçmişini ve sürekliliğini kabul ettiler ancak sadece Transilvanya ve Banat'ta Moldavya nüfusundaki herhangi bir Latin unsurunu inkâr ederek.

Ayrıca 11. Yüzyılın ortalarında, aşağı Tuna havzası, kısa bir süreliğine de olsa başka bir Türk kavmi olan Uzlar'ın eline geçmişti. Bu Uzlar kavmi tarihte, Guzlar, Udiler, veya Oğuzlar olarak adlandırılmaktadır. 9. Yüzyılın ikinci yarısında, Peçeneklerin batıya hareket etmesine Uzlar ve Hazarlar sebep olmuşlardı. Daha sonrada Peçeneklerin, Ural ile İdil arasında mekânlarını da Uzlar işgal etmişlerdi. 1060 yılına gelindiğinde Rus ordularının önünden çekilerek, aşağı Tuna havzasına gelmişlerdi. Sonuç olarak Uzların, Peçeneklerin veya Kıpçakların bir şubesi olan Berendiler den de Romanya tarihinde ve topraklarında önemli izler kalmıştır.⁴¹⁸

Özellikle son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar, güneydoğu Avrupa'ya hâkim olan insanların sayısal olarak Tuna'nın kuzeyi veya güneyinde tek bir yerde kalmadığını gösteriyor. Bunun yerine, Rumen halkı, Dacianların Romanlaştırılmasıyla başlayan, Slavların Romanya'lılaşmasıyla biten ve Tuna'nın kuzeyi ve güneyinde uzanan bir alanda gerçekleşen uzun bir sürecin ürünüdür. Bu coğrafya, Roma sınırı 602'de düşene dek tek bir bölge idi. Olaydan sonra iki bölge gelişti. Kuzeyi bugünün Romen halkına dönüşürken, güney bölgesinde yani Balkan yarımadasında da Slavlar tarafından batıya sürülen Macedo-Rumenler, Balkan Vlach'ları oluştu.⁴¹⁹ Nitekim bu coğrafya'da yani Doğu Avrupa, Tuna havzası, Transilvanya, Karpat dağları çevresi ve Romanya'nın Karadeniz'e olan cephesi yani Doğu kısmında birçok kavim ve devlet buralarda hâkimiyetler kurmuş ve birçok halk grupları buralarda yaşam mücadeleleri vermiştir. Özellikle de yaşanan göçler buralarda birçok insan gruplarının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Nitekim Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Berendiler ve Kıpçak-Tatar gibi önemli Türk kavimleri buralarda önemli hâkimiyetler kurarak, bu coğrafyanın etnik ve kültürel coğrafyası üzerinde etkili olmuşlardı.

Diğer taraftan tarihteki bütün diller gibi Romen dili de yavaş yavaş gelişme gösterdi. Dinsel olarak, Dacia eyaletinde, Balkan dağlarında ve Karadeniz kıyısında konuşulan kaba Latince'nin kalıtımı Romence'dir.⁴²⁰ İlk aşamada, yerel halk tarafından konuşulan Trakça gibi ortalama, 80 ila 110 kelime arasında tespit edilen bir dil konuştukları varsayılmaktadır. Fakat bu durum daha sonra ağır bir Slav etkisi altına girdi. Fakat Latince gramer yapısı neredeyse hiç değişmedi. Slav etkisi öncelikle

⁴¹⁸ Tahsin Gemil, *a.g.m.*, s. 80-81.

⁴¹⁹ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁴²⁰ Horia C. Matei- Marcel D. Popa, *a.g.e.*, s. 41.

sözcüksel bir etkiye sahipti. Ve son araştırmalar göstermektedir ki Latince temel sözcük grubundaki kelimelerin % 16-20'sinin Slav kökenli olduğunu hesapladı. Öyle ki bu coğrafya'da hem insanın hem de dilin eksiksiz bir şekilde oluşumu son derece karmaşık uluslararası koşullar altında gerçekleşti. Bu durumun en dikkat çeken kısmı, Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki kabilelerin sürekli akışıdır. 681'de kurulan ve 1018'de Bizans tarafından kaldırılan ilk Bulgar devleti pek bir etkiye sahip olmamasına rağmen, dokuzuncu yüzyılın sonlarında Magyarların durumu ve On ikinci yüzyılda Cumanlılar bölgenin etnik ve siyasal dengesinde önemli değişiklikler yaptı. Ayrıca Bizans imparatorluğunun Tuna'ya dönüşü ve 602'de kaybolan sınırın kısmen yeniden inşası da önemli bir olaydı.⁴²¹

Ayrıca İlk binyıl boyunca, güney Moldova, insanların hareketlerinden en fazla etkilenen Avrupa bölgelerinden biriydi. Yedinci yüzyılın ilk yarısından itibaren, Tuna Roma'nın (Bizans) İmparatorluğunun kuzey sınırı olmaktan çıktığında, nehrin sol kıyısındaki topraklar İstanbul'daki Bizans'ın siyasi ve diplomatik öncelikleri arasında değildi. Bununla birlikte, İkonoklast krizinden önce ve sonra, Bizans, Karadeniz'in kuzeyinde bozkır topraklarındaki durumla ilgilenmeye devam etti ve özellikle donanma yoluyla Tuna Deltası'ndaki kontrolünü sürdürmeye çalıştı ve bunun yanı sıra bölgeyi hedefleyen ustaca diplomasi yaptı. "Kuzey barbarlarının" askeri potansiyellerini manipüle etti.⁴²² Tabii bu dönemden önce yani Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra yani Doğu Roma imparatorluğu olan Bizans'ın hâkimiyetine düşen bölgede 6. Yüzyılın ilk çeyreğinde isyanlar çıkmış ve sonraki yıllarda Slavlar I. Justinianus döneminde bölgeyi işgal etmeye çalışmış fakat başarılı olamamışlardı. Yine 6. Yüzyılın ikinci yarısında Avarlar, Pannoniya şehrine girerek bölgeyi ele geçirmiş ve Mauricius Tiberus döneminde de Slavlar Dobruca'yı yağmalarken Dorostolon, Zaldapa ve Tropaeum şehirlerini yıkmışlardı.⁴²³

Diğer taraftan yukarıdaki metinlerde ifade ettiğimiz fakat Romanya ve Roman Tarihi için önemli bir konuma sahip olan Dobruca kentinin bu coğrafya için önemini birkaç cümleyle ortaya koyalım.

Dobruca, Karadeniz kenarında bulunan Ekrene kasabasından Tuna nehri kenarında bulunan Turtukaya kasabasına kadar uzanan ara ile Tuna nehrinin

⁴²¹ Vlad Georgescu, *a.g.e.*, s. 13.

⁴²² Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill Press, Leiden- Boston- USA, 2009, s. 47-48.

⁴²³ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 121.

Karadeniz’e döküldüğü Sünne kasabasından Ekreneye kadar uzanan Saril ve Tuna arasındaki toprak parçasından oluşan bölgeye verilen addır. Tuna nehri Dobruca’nın sol sınırını meydana getirirken bu sınırın uzunluğu 40 km’dir. Ayrıca Karadeniz kıyısı Kiliya’dan Ekrene’ye kadar toplamada 320 km’dir.⁴²⁴

Romanya’nın önemli noktalarını oluşturan Karpatlar, Tuna havzası, Transilvanya ve Karadeniz gibi bölgelerin yanında Dobruca’da yüzyıllar boyuca çeşitli kavimler tarafından istilalara uğramıştı. 13. Yüzyıla kadar sürekli olarak kuzeyden gelen Türklerin akınlarına sahne olan Karpat- Tuna coğrafyasında, ilk olarak M.Ö. 1000 yıllarında, proto- Türklerden kabul edilen İskitler görülmüş ve İskitler, Romenlerin ataları kabul edilen Traklarla irtibata geçerek Mangalya çevresinde bazı Romen kabilelerini hâkimiyeti altına almışlardı. İskitleri sırasıyla Bulgar Türkleri sonrasında da Peçenek, Uzlar, Avar Türklerinin istilasına uğramıştır.⁴²⁵ Özellikle Volga nehri boylarında yaşayan Bulgar Türklerinden 40.000 kadarı VII. Yüzyılda Kral Asparuh’un idaresi altında Tuna nehrini geçerek Dobruca’ya gelerek Bizanslılarla mücadele etmişlerdi. Sonrasında Güney Dobruca’ya ve Karadeniz’e yakın bölgelere yerleşmişlerdi. Tabii yukarıda ifade ettiğimiz Peçeneklerde daha sonra buralara gelerek Güney ve Kuzey Dobruca’ya yerleşmişlerdi. Yani bu durum bütün Türk kavimleri için geçerli olmuş ve bu bölgede hâkimiyet ve yerleşkeler kurmuşlardı.⁴²⁶ Dolayısıyla sonraki yıllarda özellikle de 13. Yüzyılın ikinci yarısında Konya Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus ve amcası Sarı Saltuk liderliğindeki Selçuklu Türkleri Babadağ çevresindeki Kavurna diyarı adı verilen bir bölgeye yerleştiler. Bu kişiler Sarı Saltuk’un ölümünden sonra Hristiyanlığı kabul eden Türklerdi. Ayrıca Dobruca isminin bu devletin başına geçen Kuman asıllı lider Dobrotiç’ten geldiği tahmin edilmektedir.⁴²⁷

1.3.3. Gürcistan’ın Tarihi Coğrafyası ve Etnik Yapısı

Gürcü adının kökeni, Yunanca “Georgia” dan geldiği düşünülmektedir. “Georgia” Yunanca, Toprak ya da Toprağı kullanan halk anlamına gelmektedir. Yunanlılar, yeni koloniler kurmak üzere Karadeniz’e açıldıklarında, Doğu Karadeniz’de zirai faaliyetlerde oldukça iyi bir konuma sahip Gürcü kabileleriyle karşılaşmışlar ve bu bölgeye “Georgia” adını vermişlerdi. Tabii daha sonraları bu kelimeden Arapça Gürcü,

⁴²⁴ Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay., Ankara, 1987, s. 27.

⁴²⁵ Giray Saynur Bozkurt, “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 17, Bahar-2008, ss. 1-31, s. 13-14.

⁴²⁶ Müstecip Ülküsal, *a.g.e.*, s. 29.

⁴²⁷ Giray Saynur Bozkurt, *a.g.m.*, s. 14.

Rusça Gruzia, Almanca Georgian ve İngilizce Georgia olarak isimler ortaya çıkmıştır.⁴²⁸

Gürcistan, Suram dağlarının doğusunda, Güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür ırmağı havzasında; batıda Kolhida-Eger (Acar-Acaristan), güneybatı'da Borcom-Ahıska arasındaki Azgur Boğazı, kuzeyde Kafkas dağları, güneyde Ermenistan, doğuda Azerbaycan ile sınırlanmış küçük bir memlekettir. Ve tabî ki birçok eski eser ve kaynaklarda da geçen o asıl Gürcistan'ın tarihi coğrafyası şu şekildedir: Kuzeyde Osetya ve Dağıstan, güneyde Revan, batıda Gurya ve İmeretya ile sınırlanmış olup, çeşitli zamanlarda büyüyerek Gurya, Megrelya, Abhazya, İmeretya ve Dağıstan'ı bile içine almıştır.⁴²⁹

Nitekim Gürcüler kendilerini Kartveli, ülkelerini ise Sakartvelo yani "Gürcülerin yeri" olarak adlandırıyorlardı. Ancak son dönem de, Gürcistan ilk birleştiği on birinci yüzyıla kadar bu isim kullanılmamıştır. Bununla birlikte, bu kurulan birlik kısa sürdü ve tarihin çeşitli zamanlarında, Gürcüce konuşanlarının yaşadığı topraklar,⁴³⁰ Güney Kafkaslar'ın Karadeniz tarafına bakan bölge olmuş olup, bu bölge Anadolu'nun giriş ve çıkış yolları üzerinde bulunmasından dolayı stratejik bakımdan önemli bir konuma sahip olmuştu.⁴³¹ Ayrıca gürcüce konuşulan bu topraklar, Surami dağ aralığı ile ayrılan iki ana kısma bölünmüştü. Bunlar batıda Batı Gürcistan, Rioni nehri havzasında uzanan, antik çağlarda Colchis, daha sonra Lazica, Abhazya ya da Imeretia olarak biliniyordu. Gürcüler arasında Batı Gürcistan başta Egrisi olarak, daha sonra da Abhazya ve en son olarak da Imereti olarak adlandırılmıştı. Kura nehri boyunca ilerleyen Doğu Gürcistan, bütün dünya tarafından İberya, Gürcüler tarafından ise Kartli olarak ifade ediliyordu. Daha az bilinen fakat tarihi olarak Gürcistan'ın bir parçası olan, Imereti'nin güneybatısında, Chorokhi vadilerinde ve Yukarı Kura'da, Zema Kartli (üst İberya) veya Meskiya olarak anılan bir bölgede uzanan bir alandır. Kura'nın güneyindeki fakat Yukarı Iberia'nın doğusundaki topraklara bazen Kvemo Kartli (Aşağı İberya) denirken, Kura'nın diğer tarafında kuzeye doğru olan topraklara Şida Kartli (İç İberia) adı verilir. Üst Iberia, Chorokhi-Achara (Achara), Nigali veya Ligani, Shavsheti, Cholarzene veya Klarjeti havzasındaki topraklardan ve Kura-Samtskhe ya da Meskiya, Javakheti, Artani ve Kola havzasındaki topraklardan oluşuyordu. Aşağı İberya, Trialeti, Gachiani,

⁴²⁸ Sandro İbereli, *Gürcü Halkının Tarihi*, Çev: Zeynep Aytekin, Cinius Yay., İstanbul, 2014, s. 25.

⁴²⁹ Yunus Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar*, Ankara, 2001, s. 17.

⁴³⁰ Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Indiana Universty Press, Indianapolis-USA, 1988, s. 1.

⁴³¹ Hakkı Raif Ayyıldız, *Güneysef Kafkas Federasyonu*, Merkez Basımevi, İstanbul, 1936, s. 3.

Gardabani, Tashiri ve Abotsi topraklarını kapsıyordu.⁴³² Gürcistan farklı doğal koşullara sahip olmasına rağmen, Gürcistan iki ana bölge yani Doğu ve Batı olarak birbirinden belirgin farklılıklar gösterir. Batı Gürcistan, sıcak ve nemli bir iklim ile kendisini gösterirken, Yemyeşil orman bitki örtüsüyle hem günümüz hemde tarihi zaman içerisinde her zaman kalkınmayı teşvik etmişti. Ayrıca bu Colchian botanik ili, Tersiyer floralarının bazı kalıntılarını bugün bile korunmaktadır. Doğu Gürcistan ise, bitki örtüsü tipik olarak daha kuraktır ve bu durum kıtasal iklim olarak geniş alanlara yayılmıştır.⁴³³

Gürcülerin dillerine baktığımızda ise aslında onların dilleri aynı zamanda bölgenin etnik yapısında ortaya koymaktadır. Öyle ki Gürcüce, İndo-European, Altaik ya da Finno-Ugric dil ailesi içerisinde yer almamaktadır. Daha doğrusu onlar yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kartvelian olarak bilinen Güney Kafkasya dil grubuna aittir ki bu dil köken olarak bu dilin soyundan gelmektedir.⁴³⁴

Proto-Georgian dili çeşitli farklılıklardan dolayı bu dilden ayrılmaya başladı. Fakat 4 bin yıl önce bu dille ilgiliydi. Bu dilden ayrılan ilk dil Svan diliydi. Ve yaklaşık olarak M.Ö. 19 yüzyılda ayrılmıştı. Ardından M.Ö. 7. Yüzyılda Zanuri, Migrelian ve Lazca temelinde ayrı bir dil haline geldi. Bu dilin temelde Gürcistan'ın Kartlar, Megrelo-Chanlar ve Svanlar olmak üzere üç ana kabileden oluştuğu fakat Küçük Asya'da Gürcüce konuşan Kaşkai, Muşki ve Tibal gibi diğer başka kabileler de vardı.⁴³⁵

Nitekim bölgenin eskiçağlardaki tarihine bakacak olursak, bu bölgede var olan Somehler ile Gürcüler, Ranienler, Movakanienler, Herler, Lekler, Megreler ve Kafkasyalılar; Hz. Nuh'un torunu olan Targamos'un soyundan gelmekteydiler.⁴³⁶ Yani bu gürcü toplumu değişik akraba topluluklarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir topluluktur. Kendileri Kartveli olarak adlandıran bu Gürcü toplumu; Kartlar, Megreller-Ç'anlar ve Svanlardan oluşmaktaydı. Bu gruplarda kendi aralarında, Kartlılar, Kahlılar, Pşay-Hevsurlular, Mtiul-Mohevliler, İmeretliler, Guryalılar, Raçvelliler, Leçhumlular, Acarlar, Meshler, Cavahlar, Şavşlar, Klarclar önemli Kartvel boylarını oluşturmaktaydılar.⁴³⁷ Daha sonraları Targamos çevresindeki tabasıyla birlikte Ararat

⁴³² Ronald Grigor Suny, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁴³³ Irina Shatilova, Nino Mchedlishvili, Luara Rukhadze, Eliso Kvavadze, *The History of The Flora and Vegetation of Georgia (South Caucasus)*, Georgian National Museum, Tbilisi- Georgian, 2011, s. 5.

⁴³⁴ Ronald Grigor Suny, *a.g.e.*, s. 4.

⁴³⁵ Ronald Grigor Suny, *a.g.e.*, s. 4.

⁴³⁶ M. Brosset, *Histoire De La Georgie- Depuis L'Antiquite Jusqu'au XIX Siecle-*, Imprimerie De L'Academie Imperiale Des Sciences, S.Petersbourg, 1849, s. 15.

⁴³⁷ Nikoloz Berdzenişvili- Simon Canaşa, *Gürcistan Tarihi*, Çev: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul, 1997, s. 31.

ve Masis dağları arasında bir bölgeye yerleştiler. 600 sene yaşadığına inanılan Targamos'un eşleri ve çocukları bir zaman sonra bu bölgeye sığmamaya başladılar. Targamos hayattayken onun sahip olduğu bölgesinin sınırları doğuda Gilan olarak adlandırılan Gurgan denizi, batıdan Pont (Karadeniz), güneyden Media önünde bulunan Oret dağı, kuzeyde de İranlıların İalbuz dağları yani birçok kaynakta bu dağların Kafkas dağları olduğu geçmektedir.⁴³⁸ Aslında tarihi kaynaklarda iki dağ sırası arasında kalan bu bölge, Doğu Gürcistan ve Batı Gürcistan olarak adlandırılmıştı. Bu anlamda Batı Gürcistan, Büyük Kafkaslardan çıkıp, güneybatıya doğru akarak, Karadeniz'e dökülen Rioni (Phasis) nehri ve kollarının suladığı vadilere verilen addır.⁴³⁹ Doğu Gürcistan ise Küçük Kafkasya sıradağlarının Doğu Anadolu'daki uzantıları olan Allahu Ekber Dağları'nın kuzey yamaçlarından doğan, ilk olarak kuzeydoğu sonrasında doğuya doğru akarak Hazar denizine dökülen Kura nehri ve kollarının suladığı vadiler de bu bölgeyi oluşturmaktadır. Gürcüler bu topraklara "Kartli", Batılılar ise "İberia ya da Hiberia" demektedirler.⁴⁴⁰

Nitekim sonrasında Targamos bu toprakları sekiz oğulları arasında paylaştırdı. Bu topraklar genel olarak batıda Karadeniz'i, güneyde Mtkuar yani Kür nehri çevresindeki dağları, kuzeyde Ghado dağları, Kür nehrinin kuzeyidir. Özellikle kardeşlerden biri olan Egros, Karadeniz'in köşesine denk gelen toprakları alarak yani batıda Kafkasların son bulduğu Küçük Hazar denizine, doğuda da Lih olarak adlandırılan küçük bir dağ'a kadar olan yerleri almış ve burada bir devlet kurmuştu.⁴⁴¹

Roma döneminde, batı ülkesi Colchis ya da Kolha daha sivil ve modern bir medeniyete sahipti. Iberia ise Likhi dağlarında, daha eski ve ilkel bir yapıya sahipti. Özellikle Coğrafyacı Strabon yoğun dağ sıralarından oluşan Iberia'nın tarım arazilerine sahip olduğunu ve Hazar'a doğru hareket edildiğinde yarı göçebe Arnavut halkalarının bulunduğu bölgelere doğru daha sert ve zor bir yaşam tarzının olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴² Öyle ki Kolhis, en büyük ikinci Gürcü topluluğuydu. Karadeniz kıyılarının güney ve doğu taraflarını kapsamaktaydı. M.Ö. 9-8. Yüzyıllar arasında ortaya çıkan Kolha bölgesinde yüksek düzeyde bir üretimin yapıldığını, ticaretin önemli bir noktada olduğu ve Kolhis Krallığı içerisinde gümüş paraların kullanıldığı birçok

⁴³⁸ M. Brosset, *a.g.e.*, s. 17-18.

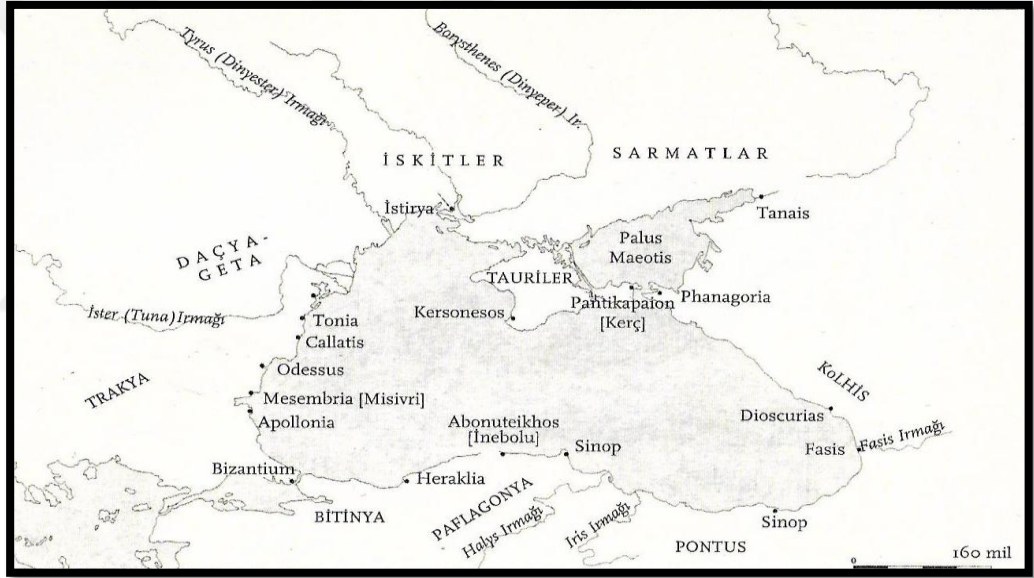
⁴³⁹ Mine Kadiroğlu- Bülent İşler, *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Ankara, 2010, s. 1.

⁴⁴⁰ Mine Kadiroğlu- Bülent İşler, *a.g.e.*, s.1-2.

⁴⁴¹ M. Brosset, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁴⁴² W.E.D. Allen, *A History Of The Georgian People- From The Beginning Down to The Russian Conquest in The Nineteenth Century-*, Routledge and Kegan Paul Press, London, 1932, s. 47.

kaynakta belirtilmiştir.⁴⁴³ Dolayısıyla, Kolhis, Kafkasya'nın en önemli sivil ve modern hayatın o dönemlerde ilk asırlarını oluşturmaktaydı. Aslında Kolhis'in bir kısmı, Tuna Nehri'nin ağızlarından Kafkas Dağları'na kadar Karadeniz kıyılarında yayılmış olan Greko-Romen uygarlığının bir parçasıydı. İberyia ise, dağların üst kesiminde, dağlık bölgelerde daha pürüzlü bir toprak olarak kaldı.⁴⁴⁴ Nitekim bu bölgelerin özellikle Kolhis Krallığının ticaret ve üretimde noktasında iyi konumda olmasının ana sebebi; Gürcü ve Kafkas toplumlarının Ege Havzasındaki Yunanlılarla ticari ilişkilere sahip olmasıydı. Dolayısıyla yapılan bu ticari ilişkiler neticesinde, Yunan tacirleri Karadeniz kıyılarında Pazar yerleri, limanlar- rıhtımlar, konutlar kurdular.⁴⁴⁵ Özellikle Yunanlılar M.Ö. 7. Yüzyılda Karadeniz çevresindeki bu genç şehirleri iyi bir hale getirmek için kara ve deniz ticaret yollarını canlandırıyorlardı. Ve Miletos'lular bu bölgenin iyi bir ticaret merkezi olmasında katkıları büyüktür.⁴⁴⁶

Harita 4. Geç Antik Dönemde Karadeniz.⁴⁴⁷

Romalılar Kafkasya'ya geldiğinde güney taraflarında üç krallık mevcuttu: Bunlar Kolha, Kartli ve Albania. Roma imparatoru Pompeius M.Ö. 1. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Albania'yı, Kartli'yi ve Kolha'yı ele geçirdi. Bu Kafkas krallıkları Roma'nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldılar. Zaten sonraki yüzyıllarda Roma egemenliği

⁴⁴³ Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁴⁴ W.E.D. Allen, *a.g.e.*, s. 47.

⁴⁴⁵ Nikoloz Berdzenişvili- Simon Canaşia, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁴⁶ W.E.D. Allen, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁴⁷ Charles King, *a.g.e.*, s. 16.

altında Kartli devleti, sınırlarını M.S. 1-3. Yüzyıllar arasında Çoruh vadisini içine alacak şekilde genişleterek, güneyde Ermenistan'a kadar ulaşacaklardır.⁴⁴⁸

M.S. 337 yılında Hristiyanlığı kabul eden Gürcistan, bundan sonraki gelecek üç yüz yıl boyunca Bizans ve Pers İmparatorlukları arasında mücadelelerle karşı karşıya kaldı. Karadeniz kıyısındaki Lazika Krallığı Bizans'a bağlanırken, Kartli Krallığında İranlılar'ın denetimine girdi.⁴⁴⁹ Kartli Krallığının önemli krallarından Vahtang Gorgasali 5. Yüzyılın ikinci yarısında Sasanilere karşı savaşarak Gürcistan'ın ulusal egemenliğini sağladı ve başkenti Mtsheta'dan Tiflis'e getirdi. Fakat daha sonra Sasani imparatoru Hüsrev tarafından Kartli Krallığı yıkılmıştı.⁴⁵⁰ 7. Yüzyıla kadar İran ve Bizans devletleri bu Krallığı ve topraklarını ele geçirmek için sürekli mücadele halindeydiler. Bizans imparatoru Heraklius'un Sasani İmparatorluğunu yendiği 627 yılından sonra burada egemenlik Bizanslılar'ın eline geçti. Fakat diğer taraftan da bu dönemde İslamiyet doğmuş ve önemli bir yayılma alanı bulmuştu. Ve özellikle İslam orduları Gürcistan'a doğru harekete geçmişlerdi.⁴⁵¹ Ve Gürcistan'a giren Arap orduları Tiflis'te bir emirlik kurdular. Fakat daha sonraları Gürcüler; Arap ve Bizanslılarla yaptıkları mücadeleler sonrasında buraları tekrar ele geçirdiler.⁴⁵² Sonraki yıllarda 732 yılında Abbasilerden II. Mervan'ın yönetimi altına girdiler. Nitekim VIII. Yüzyıl sonlarında da Bagratlar ailesi, Bizans'ın yardımlarıyla Güney Gürcistan'da tekrar otoritelerini artırarak burada önemli konuma sahip oldular.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 35-36.

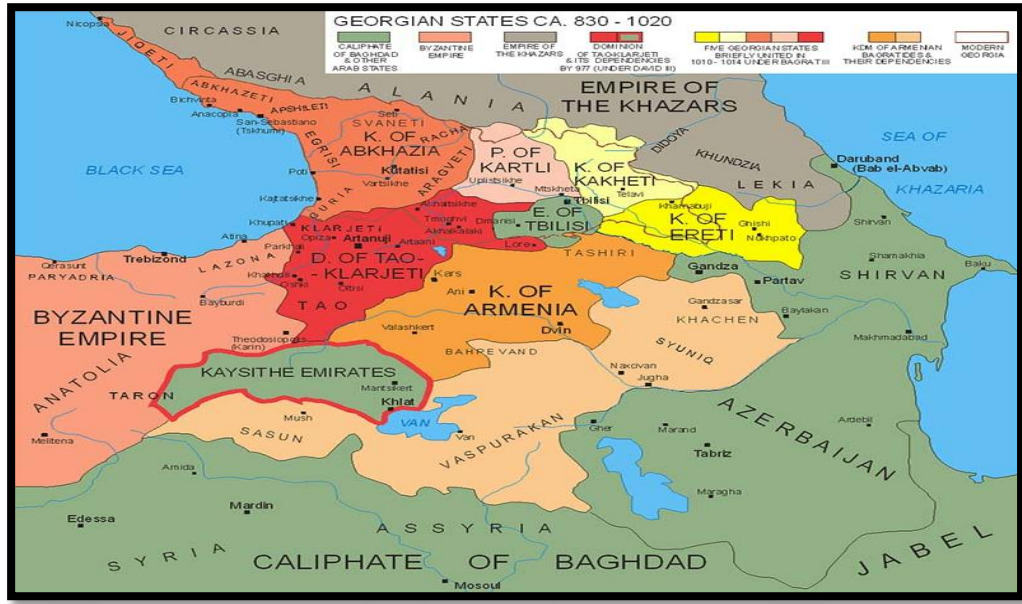
⁴⁴⁹ Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁵⁰ Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıali Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 185.

⁴⁵¹ Hakkı Raif Ayyıldız, *Güney Kafkas Cumhuriyetleri- I Gürcistan*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1946, s. 5.

⁴⁵² Sandro İbereli, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁵³ Yuri Siharulidze- Alexandre Manvelişvili- J. Gogebaşvili, Tsate Batsaşi, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, Çev: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul, 2005, s. 48-49.

Harita 5. Gürcü Devletleri (830-1020)⁴⁵⁴

Bir zaman sonra yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Doğu ve Batı Gürcistan bölgelerinde ortaya çıkan bazı kabileler birlik sağlayarak, Bagratlılar soyundan gelen ve o bölgedeki önemli kabilelerden ya da ailelerden olan prens III. Bagrat tarafından 975 yılında Sakartveo adlı devlet kurarak, krallığını ilan etmişti.⁴⁵⁵ Nitekim bu dönemde Gürcüler III. Davit idaresi altında genişlemeye başlayarak, Gürcü kralı Tamara dönemine kadar bu yayılma politikası devam etti (1184-1213). Fakat bu dönemde Büyük Selçuklular Devleti tarih sahnesi çıkmış ve Bizanslıları bozguna uğratarak, Ermenistan'ı almış ve Kafkasya'yı ele geçirmişlerdi. Nitekim kısa bir süre sonrada Gürcistan'ın bir kısmını ele geçirmiş olduklarından, Gürcü sınırlarını 11. Yüzyılın son çeyreğinde Lihi sıradağları ile sınırlandırmışlardı.⁴⁵⁶ Fakat bu dönemde başlayan Haçlı seferleri Selçukluların gücünü zayıflatmıştı. Bunu fırsat bilen Gürcü kralı; Tiflis ve çevresini Selçuklulardan geri almıştı (1122). Nitekim sonrasında Gürcistan, önce Harzemşahlar ve sonrasında da Moğolların istilasına uğramıştı.⁴⁵⁷

Zaten 11. Yüzyılın başlarından sonra Selçuklular, Gürcüler üzerinden Anadolu'ya girecek ve onları vergiye bağlayacaklardı. Sonrasında meydana gelen olaylar, çok konumuzla alakası olmayan meseleler olduğu için üzerinde durmayacağız. Fakat bu dönemde özellikle Gürcistan topraklarında ortaya çıkan olaylar arasında,

⁴⁵⁴ <http://www.artvinden.com>. Erişim Tar.: 03.04.2018.

⁴⁵⁵ W.E.D. Allen, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁴⁵⁶ Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁵⁷ W.E.D. Allen, *a.g.e.*, s. 109-110.

Ermeniler ile bölgedeki başıboş küçük devletlerarasındaki sınır anlaşmazlıkları ile Tiflis'in Araplardan geri alınması gösterilebilir. Oluşturulan Birleşik Krallık Dönemi'nin en güçlü imparatoru olan IV. David (1089-1125); Tiflis'i Arapların elinden alarak, Kartli bölgesinde tam olarak hâkimiyet kuran imparator, Selçukluların ele geçirdiği Ani'yi de onlardan geri aldı. Nitekim Kral IV. David'den sonra tahta Gürcü Krallığının en güçlü dönemini yaşadığı Kraliçe Tamar'a geçmişti (1184-1212). Öyle ki, bu dönemde Gürcüler Kafkasya'daki en güçlü siyasi yapı haline gelerek, devletlerinin sınırları; doğuda Van Gölü, batıda Sivas ve Trabzon, kuzeyde Hazar denizi'ne kadar genişlemişti.⁴⁵⁸

Nitekim 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgal etmesinden sonra Kraliçe Tamar'a bölgedeki siyasi gelişmelerde önemli bir rol oynamış, Trabzon ve çevresi Gürcü komutanlar tarafından işgal edilerek bölgeye Lazlar yerleştirilmiş ve Komnenosların Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasına öncülük etmiştir.⁴⁵⁹

Ayrıca sonraki bölümlerde bu devletlerin siyasi tarihlerini detaylı olarak ortaya koyacağımızdan, bu kısmı çok detaylandırmaya gerek görmüyoruz.

1.3.4. Rusya ve Ukrayna Tarihi Coğrafya ve Etnik Yapısı

Büyük Rusya arazisi, Batı Avrupa'dan Sibiry'a'nın derinliklerine kadar uzanan çok geniş bir ovoidir. Bu ovanın üstünde birçok tepe ve tepe sıraları bulunmakta fakat bu tepeler ovanın akışına müdahale edebilecek yükseltide değildirler. Avrupa ve Asya'yı birbirinden ayıran Ural Dağları bile bu iki kıta arasında etkili bir engebe oluşturmamakla birlikte Ural sıradağları ile Hazar ve Aral Denizlerinin güney kısımları arasında steplerden oluşan geniş bir boşluk vardır. Nitekim sadece Sibiry'a'nın kuzeydoğusunda, Yenisey nehrinin öte taraflarında eğim dikkat çekici bir şekilde yükseklik kazanır. Bu dikkat çekici dağ sıraları Rus sınırlarında ya da daha çok sınır topraklarıyla kısıtlı kalmıştır. Bunlar özellikle güneybatıda Karpatlar, Karadeniz ve Hazar denizi arasında güneyde yüksek Kafkaslar zinciri, daha doğuda ve güney kesimleri boyunca ilerleyen Pamir dağları, Tanrı Dağları ve Altay sıradağları kapsamaktadır.⁴⁶⁰ Aslında Rusya'nın coğrafi konumunun en çarpıcı özelliği onun kıtasallığı ya da kara ile kuşatılmış bir ülke olmasıdır. Ülke neredeyse tamamen kara ya

⁴⁵⁸ Fahriye Bayram, *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, Ege Yay., İstanbul, 2005, s. 19-21; Mine Kadiroğlu- Bülent İşler, *a.g.e.*, s. 5-7.

⁴⁵⁹ D. M. Lang, *Gürcüler*, Çev: N. Domaniç, Ceylan Yay., İstanbul, 1997, s. 39-40.

⁴⁶⁰ Nicholas V. Riasanovsky, *A History Of Russia*, Fifth Edition, Oxford University Press, New York-USA, 1993, s. 3-4.

da donmuş denizle sınırlıdır. Rusya'nın dondurucu olmayan ya da ılık su denizleriyle bağlantıları olduğu yerlerde, bu donmuş su kütle ve toprakları daha tarımsal hale getirilmesinde faydalı oldu.⁴⁶¹

Yine bu başlık altında değerlendireceğimiz ve Rusya tarihi coğrafyasıyla aynı toprakları paylaşan günümüz Ukrayna ülkesinde tarihi coğrafyasına bakacak olursak; Ukrayna, Avrupa'nın güneydoğu kenarında, Asya'nın eşiğinde, Akdeniz dünyasının kenarlarında önemli bir ülkedir. Arazinin bir diğer önemli coğrafi özelliği doğal sınırların olmamasıdır. Batı'daki Karpat Dağları'nın ve güneydeki küçük Kırım alanları hariç, Ukrayna topraklarının % 95'i düzdür. Ukrayna'nın kuzeybatısında, Galiçya'nın ormanlık yayları, Volhynia ve Podilia'da yüksek yamaçlardan aşağıya doğru ormanlık alanlara bir eğim vardır. Ve bu eğimli alan Dinyeper Nehri'nin her iki yanındaki düzlükleri oluşturarak nihayet güneyde Karadeniz kıyılarındaki devasa, düz açık steplere kadar uzanmaktadır.⁴⁶²

Nitekim günümüz Avrupa Rusya'sının güney ve batı kesimlerine yayılmış olan Slavlar doğal engeller ile karşılaştılar; Kuzey Denizi'nden Pasifik Okyanusuna uzanan geniş düzlükteki ovalar, onlardan önce buralarda pek çok farklı ırkın ileri ve geri olarak buralarda var olduğunu açıklıyor. Bu ovalar genellikle dört bölgeye ayrılmıştır: Bunlar Arktik bölgedeki tundralar, yılın büyük bölümünde donmuş ve yaz mevsiminde bitki örtüsü yeterliliğine sahip değildir; Onların güneyindeki ormanlar ve bataklıklar yaklaşık olarak 50' 54 derece enlemlerinde, çam ve huş ağaçları ile bazı ekilebilir topraklar bulunmaktadır; Bozkırlarda, geniş verimli tarım alanlarının toprak tabakası olan "Kara torak" tabakası ve Hazar denizinden Asya dağlık arazilerine kadar da kurak alkalın ya da tuzlu çöl bölgelerine ulaşmaktadır.⁴⁶³

Rusya'nın nehirleri, merkez Rusya'ya benzersiz avantajlar sağlıyor. Ülkenin bir kısmı denize en uzak olmasına rağmen, dört yönlü denizlerle mükemmel su bağlantıları vardır: Bunlar Volkhov, Narva ve Batı Dvina ile Baltık'a; Kuzey Dvina tarafından Beyaz Deniz ile; Don ve Dinyeper'in Karadeniz'le; ve Volga tarafından Hazar ile bağlantılar kurulmaktaydı. Tabii ki bu nehir başlarının kontrolünü ele geçiren güç kaçınılmaz olarak tüm ülkeye hükmetmeye başlamıştı ki, her nehir aslında genişleme yönünde büyük bir avantajdı. Normalde büyük nehirler, denize akan yüksek dağ

⁴⁶¹ W.H. Parker, *An Historical Geography Of Russia*, Aldine Publishing Company, Chicago-USA, 1968, s. 13.

⁴⁶² Orest Subtelny, *Ukrania A History*, Fourth Edition, University of Toronto Press, Canada, 2009, s. 4.

⁴⁶³ Walther Kirchner, *A History of Russia*, Second Edition, Barnes & Noble Publishers, New York- USA, 1961, s. 3-4.

kütlelerinin içinden kaynaklanır; Ancak dağ kütleleri, büyüyen devletler için pek uygun olarak kabul görmez. Yaşanabilir bir bölgeden gelen güçlü akarsuların dağılması yalnızca merkezi Rusya'da gerçekleşir ve bu nedenle Moskova'nın yükselişini ve genişlemesini destekleyen koşullar benzersizdir.⁴⁶⁴ Dolayısıyla Rusya'nın geniş ve yavaş akan nehirleri hem ticaret hem de taşımacılık için kullanılmış olup birçok yerleşimciyi taşıyarak çeşitli bölgelerde nüfuzların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu nehirlerin geneli sularını Kuzey-güney doğrultusunda yani Baltık ve Kuzey buz denizine ya da Karadeniz ve Hazar denizlerine sularını boşaltmaktadır. Avrupa Rusyasında Kuzey Dvina ve Pechora gibi nehirler kuzeye doğru, Dinyester, Aksu, Dinyeper, Don ve Volga nehirleri ise güneye akmaktadır. Ayrıca Dinyeper ve Don Karadeniz'e dökülürken Volga nehri, Hazar denizine dökülmektedir. Sibirya nehirleri olan Ob, Yenisey, Lena, İndigirka ve Kolima nehirleri Kuzey Buz denizine akmaktadır. Diğer taraftan Sibirya'nın güneyinde, Orta Asya'da bulunan Seyhun ve Ceyhun nehirleri kuzeybatı istikametinde Aral denizine doğru akmaktadır. Ayrıca Ceyhun nehri daha önceleri Hazar denizine doğru akmaktaydı.⁴⁶⁵

Geniş ovaları kesen bir dağ silsilesi yoktur. Avrupa Rusya'nın merkezinde hafif bir yükselme güçlü bir nehir sisteminin kaynağını işaret ediyor. Daha yüksek bir saha olan Urallar, Avrupa ve Asya Rusyasını bölmek yerine onları birbirine bağlar. Yalnızca Rusya'nın güney sınırlarında gerçek dağlar bulunur ki: Karpatlar ve muhteşem yükseklikte dağlar vardır. Bunlar arasında özellikle Kafkas dağları önemlidir. Dağların bu bölge dışında az olması, şiddetli rüzgarların ve Rusya'daki yağış miktarının sürekli olarak süpürüldüğünü açıklıyor. Bazı bölgelerdeki toprak verimliliği çok yüksek olmasına rağmen genel olarak tarım zordur ve ürünler küçük ve faydalıdır, ancak köylü tarafından yapılan yatırım yetersizdir.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ W.H. Parker, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁶⁵ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 4.

⁴⁶⁶ Walther Kirchner, *a.g.e.*, s. 4.

Harita 6. Geç Ortaçağ'da Karadeniz.⁴⁶⁷

Irmaklar Rus ticaret faaliyetlerini canlandırdı. Birkaç doğal engeli olan ve doğayla ve insanın yaratıcısıyla birbirine bağlayan, üstün bir iletişim sisteminin omurgasını oluşturmuşlardır. Antik zamanlarda iki ana su yolu araştırılmış ve kullanılmıştır. Ticaret, Avrupa'nın kuzeyinde, Baltık boyunca Neva Nehri'ne, daha sonra Ladoga Gölü'ne, dolayısıyla İlmen Gölü'ne aktı; Burada tekneler ve yükler tekerleklere kondu ve rota bölündü. Bir rota, karayolu Volga Nehri'ne kısa bir mesafe ve daha sonra Pers, Hindistan ve Uzakdoğu'dan gelen Hazar deniz terminaline gönderildi. Diğeri, Dinyeper ile bağlantılı ikinci bir portaya gönderilen Duena Nehri'ne taşınacaktı; Bu nehir, gemileri Karadeniz'e ulaşmak için üçüncü bir limanın gerekli olduğu Dinyeper köprülerine taşıdı. Karadeniz'den gemi, Doğu Roma İmparatorluğu ve zengin Akdeniz topraklarıyla temas kurdu. Bu güzergâhlar boyunca taşınan eşya kürkler, ballar, balmumu, keresteler ve eski çağlarda köleler ve tuz, metal, zırh ve lüks eşyalarla değiştirildi. Bu mal alışverişi, dönemde çok iyi gelişmiş bir kamu ekonomisi yarattı; kürkler genellikle para birimi olarak hizmet ediyordu. Kapitalizmin normal temelinin, özel topraklara sahip olmanın pratik olarak bilinmediği bir zamanda, bir özel mülkiyet ve kapitalizm sistemi kurdu.⁴⁶⁸

Nitekim Rus nehir ve gölleri Rus tarihi için önemli bir yere sahipti. Öyle ki Dinyeper'in Kiev Rusya'sı için ya da Volga ve onun kolları, Moskova devleti için bu

⁴⁶⁷ Charles King, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁶⁸ Walther Kirchner, *a.g.e.*, s. 4-5.

nehir ve göller yukarıda bahsettiğimiz hususlardan dolayı çok önemlidir. Dolayısıyla bu ülkenin tamamen kara ile kuşatılmış olması ve dünyanın başka su yollarına erişme isteği, Rusların sürekli olarak Baltık, Karadeniz ve Boğazlar konusunda endişelenmesine sebep olmuştur. Ayrıca iklim ve bitki örtüsü Rusya’da nüfuz dağılımında ve insanların mesleklerini belirlemede etkili olmuştur.⁴⁶⁹ Öyle ki Avrupa Rusya’sının kuzeyinde toprak yılın sekiz ayında buz tutmuş bir haldedir. Ukrayna bile yılın üç ayı karla kaplıdır ve Karadeniz’e kadar bütün nehirler buz tutar. Genel olarak Sibiry ve kuzeyi dünya’nın en soğuk yeridir.⁴⁷⁰

Karadeniz’in kuzeyinde Hristiyan döneminin başında Kimmerler, İskitler, Sarmatlar ve Alanlar bu coğrafyada var olmuşlardı. Bu kabileler buralarda M.Ö. 5. Yüzyıldan M.S. 1. Yüzyıla kadar buralarda hüküm sürdüler. Bu insanlar, doğudan batıya doğru bir göç hareketi içinde olmuşlar ve hepsine yakını avlanma, avlama ve savaşa mahkûm olmuş göçebe insanlardır. Hepsi, Rumların ve Romalıların gözünde acımasız "barbarlar" idi. Onların gelenekleri ilkeldi, hayatları değişkendi. Onların üzerindeki asyatik etkiler, Yunan fikirlerinin Karadeniz’in kuzey kıyısında bulunan çeşitli yerleşimlere sızmasına rağmen, genel olarak tahmin edildiğinden daha güçlü oldu.⁴⁷¹

Güney Rusya, Karadeniz’in Kuzeyi, bugünkü Ukrayna toprakları ya da günümüzdeki Rusya toprakları ö dönemlerdeki kabilelerin üzerinde uzun yıllar hâkimiyet kurdukları topraklardı. Özellikle yukarıda ifade ettiğimiz Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Alanlar ve sonrasında gelen Hunlar bölgenin etnik yapısının oluşmasında büyük katkıları olmuştu.

Güney Rusya’da ortalama M.Ö. 1000- 700 yılları arasında hâkimiyet kurmuş ve hâkimiyet alanlarını Kafkasların diplerine doğru genişletmiş olan Kimmerler, bu bölgede var olan ilk insan topluluklarından kabul edilirler.⁴⁷² Bu arayış çok uzun uzadıya ele almadık çünkü ilk bölümün başlarında Kimmerleri detaylı olarak anlattık. Dolayısıyla doğudan batıya doğru hareket eden İskitler, Karadeniz’in kuzeyinde bulunan özellikle de Hazar deniz’inden Tuna nehrine kadar yayılan bu geniş coğrafyada Kimmerlerle karşılaşmışlardı. Ve nitekim İskitler bu bölgeye geldiklerinde, Kimmerler bir kısmı kendi ülkelerini terk ederken diğer bir Kimmer nüfusuda İskitlerle toprakları

⁴⁶⁹ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁷⁰ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 4-5.

⁴⁷¹ Walther Kirchner, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁷² Manfred Hellmann, *Handbuch Der Geschichte Russlands*, Band 1, Anton Hierseman Verlag, Stuttgart, 1981, s. 108-109.

için mücadele etmişlerdi.⁴⁷³ Fakat Kimmerler M.Ö. 8. Yüzyılın son çeyreğinde tamamen göç ederek, Karadeniz'in Kuzeyindeki steplerden hareketle, Kafkas yolları üzerinden, Urartu topraklarına varıp oradan Anadolu'yu istila etmişlerdi.⁴⁷⁴

İskitler 6. Yüzyılın solarında Volga nehrini geçerek Kimmerleri Karadeniz bozkırlarından çıkarttılar. Bu Kafkasya geçitlerine çekilmelerinden sonra Küçük Asya'ya yerleştiler. Nitekim İskitler, bu göç hareketlerini sürdürerek, Hazar denizi boyunca Medya'ya yönelerek Medleri yendikten sonra hareketlerine devam ettiler.⁴⁷⁵ Aslında İskitler en başından beri, coğrafi yerleşim alanı olarak, Ukrayna'nın Tuna ile Don nehirleri arasındaki bozkır alanlarında konumlandırılmışlardı. Yani Güney tarafı Tuna nehri ağzından Kimmer Bosporuna kadar uzanan Karadeniz sahili; doğu tarafı Azak denizi ve Don nehri; kuzey tarafı Don yani kaynaklarda Tanais olarak geçen bölgeden Tunaya kadar uzanan bölge ve batı tarafı Tuna nehri olmak üzere bu bölge İskitleri coğrafi sınırlarını oluşturmaktadır.⁴⁷⁶

Dolayısıyla Güney Rusya'yı M.Ö. 1000-700 yılları arasında idare eden İskitler, Tuna nehrinden Don nehrine oradan Karadeniz'in kuzey kıyılarının iç kesimlerine kadar hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdi. İskitler tipik bir göçebe toplumuydular. Öküzler tarafından çekilen çadır tarzı vagonlarda yaşarlardı.⁴⁷⁷ Ayrıca büyük gemilerin dolaşabileceği ve ticaret yapılabilecek bir kapasitesi olan sekiz büyük nehir bu İskit topraklarından akmaktadır. Bunlar: Tuna (İstros), Dinyester (Tyras), Bug (Hypanis), Dinyeper (Borysthenes), Don (Tanais), Pantikapea, Hypakyris, Gerrhos gibi önemli nehirler hem İskitlerin doğal sınırlarını görmemiz hem de hâkimiyet alanlarını öğrenmemiz bakımından mühimdir.⁴⁷⁸ Ve Güney Rusya'da kuvvetli bir askeri devlet kurmuş olan İskitler, burada üç yüzyıldan fazla hâkimiyet kurmuşlardı. Nitekim sonrasında yine Orta Asyadan gelen ve Farsça konuşan Sarmatlar tarafından mağlup edildiler. Ve artık İskitlerin Güney Rusya'daki yerlerini Sarmatlar almıştı. Ve burada ki Sarmatlar hâkimiyeti M.Ö. 3. Yüzyılın sonundan M.S. 3. Yüzyılın başına kadar devam etti. Ve özellikle Yunan-Pers kültürü Karadeniz'in kuzey kıyısında ve Rus bozkırlarında İskit ve Sarmatlar dönemlerinde gelişme göstermişti.⁴⁷⁹

⁴⁷³ İlhami Durmuş, *İskitler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s. 32-33.

⁴⁷⁴ Manfred Hellmann, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁷⁵ B.N. Grakov, *İskitler*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2006, s. 44.

⁴⁷⁶ B.N. Grakov, *a.g.e.*, s. 33, 35.

⁴⁷⁷ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁷⁸ B.N. Grakov, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁷⁹ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 13-14; Manfred Hellmann, *a.g.e.*, s. 113.

Sarmatların coğrafi bölgesine bakacak olursak; M.Ö. 5. Yüzyılın ortalarında Sarmatlar, Don nehrinin doğusunda olduğu yapılan Arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁰ Aslında Sarmatların ilk olarak daha doğuda var oldukları, Yayık neri ve Hazar denizi'nin doğusundaki steplerde hayatlarını sürdürdükleri ve sonrasında Hazar deniz'nin kuzeyinden batıya doğru göç etmeye başladıkları genel kabul gören bir tanımdır. Ayrıca Sarmatların bu coğrafi sınırlarının yanında diğer Sarmat toplulukları olan Yazıglar, Ugorlar⁴⁸¹, Siraklar ve Alanlar gibi Sarmat topluluklarında geniş bozkırlara yayılarak, özellikle Aral gölüne kadar yayılma göstermişlerdi. Ayrıca bu bölgenin batısında kalan, İtil çevresi ve bozkırları, Kuzey Kafkasya'dan Kafkas dağlarına kadar olan bu coğrafya başlangıçta Sarmatia olarak ifade edilmeye başlanmıştı.⁴⁸² Zaten sonrasında Sarmatların ortaya çıkmasından sonra İskitlerin egemenliğine son verilerek Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda büyük bir güç olarak ortaya çıkmışlardı.

Nitekim daha sonraki yıllarda Sarmatların daha geniş coğrafyalara yayılmalarının bir sonucu olarak, Kuzey sınırı Okyanus, batı sınırı Vistül nehri, doğu sınırını İtil nehri oluşturmaktaydı. Fakat bu meleye girerken ifade ettiğimiz gibi Karadeniz'in kuzeyindeki, bozkırlarda Sarmat hâkimiyeti Gotlar tarafından dağıtılmıştı. Bu Germen⁴⁸³ istilacılar kuzeyden, Baltık bölgesinden gelerek güneydoğu istikametinde hareket etmişlerdi. Güney Rusya'da Vizigot ve Ostrogot olarak ayrılmış ve Ostrogot Kralı Hermanric yönetiminde Karadeniz'den Baltık'a kadar yayılan o alanda geniş bir devlet kurmuşlardı. Fakat Rusya'daki M.S. 370-200 yılları arasındaki Got dönemi, Asyadan gelen Hunların ortaya çıkmasıyla birlikte onların Rusya'da olan hâkimiyetleri sona ermekteydi.⁴⁸⁴

Ayrıca yine Sarmatlar kadar önemi olan ve bir Sarmat topluluğu olan Alanlar'da bu coğrafyada yaşamış ve bölgenin etnik yapısına etki ederek önemli hâkimiyet alanlarına sahip olmuşlardı.

M.S. İlk yüzyılın başında Alanlar, Hazar denizi ile Don Nehri arasında yaşayan Sarmatlılar arasında egemen bir konumda güvence altına alındılar. Ammianus Marcellinus'a göre, bunlar Massagetae soyundan gelmişlerdir. Alanlar halkı M.S. 1-3. Yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun üzerinde mutlaka hesaba katılması gereken

⁴⁸⁰ Manfred Hellmann, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁸¹ Geniş Bilgi için bakınız: Manfred Hellmann, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁸² İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Analiz Yayın, İstanbul, 2007, s. 42-43.

⁴⁸³ Manfred Hellmann, *a.g.e.*, s. 115.

⁴⁸⁴ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 15.

önemli bir güçtü. Sık sık Roma imparatorluğu'nun Tuna ve Küçük Asya'da daha uzak hâkimiyet alanlarını tehdit ederek, Kafkasya'ya nüfuz ettiler. Ayrıca Parthia'ya karşı başarılı bir savaş yürüttüler. Tarihsel ve arkeolojik kanıtlar, İranlılarla Alan halkları arasındaki yakınlık öyle ki, Alt Volga, Güney Urallar, Taşkent vahası ve Orta Sir Derya boyunca kazılmış mezarlık alanlarında da görülebilir.⁴⁸⁵ Nitekim Hunlar M.S. 370'lerin başında güney Rusya'nın bozkırlarında ortaya çıktığında, karşılaştıkları ilk insanlar arasında Alanlar vardı. Alanlar ve Hun grupları birkaç yıl boyuca sürekli birbirleriyle sıkı bir savaşa girdiler. Hunlar, bozkırlarda hâkim güç olarak ortaya çıktı. Hayatta kalan bu Alan grupları arasında bazıları batıya doğru kaçarken bazıları da Hunlara bağımlı hale geldiler. Ancak Alan-Hun güçleri, bir dizi zor savaşta Gotik-Hun kuvvetlerini yenmeyi başardılar. Vithimiris bu karşılaşmaların sonlarında öldürüldü ve iki savaş lideri Alatheus ve Saphrax kontrol altına alındı. Neticede bu Gothlar grubu güneye doğru yani Roma sınırına doğru ilerledi.⁴⁸⁶

Harita 7. M.S. 3. Yüzyıldan 6. Yüzyıla Kadar olan Slav, Got, Hun ve Bulgar Göçleri.

Nitekim Prut ve Dinyeper nehirleri arasındaki ağaçlık bozkırlar içinde tarımla uğraşan Slavlar ve onlarla akraba Sloven, Alan ve Antes halkları, bu bozkır alanlar içerisinde yaşıyorlardı. Herodot tarafından da belirtilen bu halkların, İskitlere tabii olan

⁴⁸⁵ János Harmatta, *History of Civilizations of Central Asia- The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250-*, Vol. II, Unesco Publishing, Paris-France, 1996, s. 458.

⁴⁸⁶ Bernard S. Bachrach, *A History of the Alans in the West*, Vol. 7, The University Of Minnesota Press, Minneapolis-USA, 1973, s. 26-27.

kabilelerin torunları olabileceğini belirtmişti. M.S. 2. Yüzyılda Romanların baskısı sonucunda, Tuna nehrinden bu bölgeye Slavların göçleri gerçekleşmişti. M.S. 3. Yüzyıla gelindiğinde ise Gotlar, bu bozkırları istila etmişti.⁴⁸⁷ Ayrıca M.S. 4. Yüzyılın son çeyreğinde Gotların soyundan gelen Hunlar, bozkırlar üzerinden Orta Asya'dan Güney Rusya'ya büyük bir göç hareketiyle geldiler. Ve Hunlar Avrupa coğrafyasında ortaya çıktıklarında, karışık bir yapıya sahip olmakla birlikte Türkçe konuşan bir halktı. Ayrıca zaman zaman Moğol ve Ugor askeri birlikleri tarafından desteklenen Hunlar, M.S. 5. Yüzyılın ikinci yarısında Attila'nın ölümü ve başarısız askeri seferlerden dolayı Hun devleti yıkıldı.⁴⁸⁸ Nitekim Hun devleti ilk dönemlerinde özellikle de 380 yıllarında Karadeniz'in kuzeyinde önemli seferler yapmışlardı. Batıya doğru Güney Rusya ve Kırım'a hareket ederek, Don nehri vadisi ve Azak denizinin çevresindeki bölgelerde hâkimiyet kurmuşlardı. Önemli Bizans tarihçilerinden Priscus'un kayıtlarına göre; Karadenize yakın yerlerde Hunlara bağlı olarak Akatziroi ya da Akatirler yaşıyorlardı. Ayrıca Priscus, Hun devleti hükümdarı Attila'nın 5. Yüzyılın ortalarında Akatzirlerin Kralı olarak Karidach'ı kurduğunu ifade etmektedir. Özellikle bu zamanda Akatzirler Alanlarla ittifak içindeydiler. Hatta bazı Tarihçiler ifade ederler ki, Akatzirler Hazarların atalarıdır. Fakat Akatzirler ile Hazarların bir bağlantısının olduğuna dair sağlam bir kanıt olmamasına rağmen erken ortaçağ yazarları *Ravenna Cosmography*'da⁴⁸⁹ böyle bir bağlantının olduğu iddia edilmişti. Fakat her durumda Akatzir'in esaslı biçimi Akatir olmakla birlikte; Akatzirler ile Hazarlar arasında iddia edilen bu bağlantı birçok tarihçi tarafından çürütüldü.⁴⁹⁰

Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, Hunların öncesinde Gotlar, buraya Baltıklardan gelmişti ve onlar sonraki yıllarda Danzing Körfesinden* Kırım'a kadar uzanan bir imparatorluğa hükmettiler. 4. Yüzyılın sonlarında Hunlar, Gotların gücünü kırdılar ve bu Got engeli ortadan kalkmış olarak, Slavlar ormana, ormanlık bozkırlara ve sınırdaki bozkırlara doğru güçlü bir sömürgeleştirme hareketi başlattılar. Nitekim doğuya doğru yapılan bu göç hareketine katılan Slavlar, bundan sonra Doğu Slavları olarak anılacaktı. Dolayısıyla onları Vistula havzasının Batı Slavlarından ve Balkanlara nüfuz eden

⁴⁸⁷ W.H. Parker, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁸⁸ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁴⁸⁹ M.S. 7 yy'da İtalya'da Ravenna manastırında bulunan bir keşiş tarafından çıkartılan bu kosmografya, Roma İmparatorluğu'ndaki tüm kasaba ve yol istasyonlarından bahsetmektedir. Bkz: <http://roman-britain.co.uk/ravenna-cosmography.htm>, Erişim Tar.: 03.04.2018

* Baltık deniz'nin güneydoğusunda bulunan bir körfez.

⁴⁹⁰ Kevin Alan Brook, *The Jews of Khazaria*, Second Edition, Rowman& Littlefield Published, Lanham-Maryland- USA, 2006, s. 10.

Güney Slavlardan ayırt etmek için böyle bir tanımlama kullanılması gayet mantıklıydı.⁴⁹¹ Erken Ortaçağlarda Doğu Avrupa ovasına doğru ilerleyen Doğu Slavlar ve kuzey batıdan aşağıya inen Ruslar, giderek Finno-Ugrian, Baltık ve karışık orman bölgelerindeki, açık ve merkezi alanlarda yaşayan diğer insanlarla karıştı. Bu karışık orman bölgesi, eski Rus imparatorluğunun batı sınırı ve Baltıkların karşısındaki batı kısmında ve Ural dağlarına doğru olduğu, kabaca üçgen şeklinde keskin bir bölgedir.⁴⁹² Ayrıca M.S. 4. ve 5. Yüzyıllarda Slavlar, Bizans imparatorluğu'nun; Gotlar, Alanlar ve Hunlar tarafından yapılan akınlara karşı sınırlarını korumak için Bizans ordusunda kiralık asker olarak yer aldılar. Zaten Hunların bu alandan çekilmesiyle birlikte buraya Avarlar diğer bir adıyla Zhen-Zhenler buralarda hâkimiyet kurdular.⁴⁹³

M.S. 7. Yüzyılda Güney Rusya'da⁴⁹⁴ daha geniş bir tanımla, Kafkaslar'da, Karadeniz'in kuzeyinde, İtil'de Dnyeper'de, Kama'da ve Kiev'e kadar uzanan alanda büyük ve güçlü bir devlet kuran Hazarlar, bu coğrafyada önemli bir Türk gücü olarak ortaya çıktı.⁴⁹⁵ Kevin Alan Brook verdiği bilgilere göre, Batı Kök Türk Kağanlığı 552 yılında İstemi Yabgu tarafından kurulmuştu. İstemi ve Bumin Kağan yani İstemi Yabgu'nun kardeşi Türk Asina ya da Aşina hanedanlığını; günümüzdeki Moğolistanın Kuzey Batısında bulunan Aşiana kabilesinin üyeleriydiler. Bu geniş merkezi imparatorluk Balkaş gölünün yakınlarında konumlandırıldı. 567 yılında Batı Türkleri Volga nehri bölgesine vardılar. Onlar yakın zamanda Kuzey Kafkasya'daki Sabirleri, Onogurları ve Alanları kontrol altına aldılar. 570 yıllarında Hazarlar, Batı Türk imparatorluğunun idaresi altındaydı. Bu Batı Türkleri yani Kök Türkler 576 yılında Bizans imparatorluğundan, Bosporus sonraki yüzyıllarda Kerç boğazı olarak bilinen boğazı aldı. Ayrıca Kuzey Kafkasya'daki Hunlar, Batı Türklerinin itaati altına girdi. Dahası, İstemi Yabgu'nun güçleri, Merkez Asya'da bulunan İran şehir devletlerinden Buhara, Semarkand ve Harizm bölgeleri üzerinde kontrol sağladılar.⁴⁹⁶

Nitekim Hazarların bu coğrafyada etkisi Bulgarları iki kısma ayrılmasına sebep oldu. Birinci kısım Bulgarlar, Balkanlarda kalıp Slav çoğunluğu içerisinde karışarak günümüzdeki Bulgaristan'a adını vermişlerdi. İkinci grup Bulgarlar ise, Kuzeydoğuya

⁴⁹¹ W.H. Parker, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁴⁹² Maureen Perrie, *History Of Russia- From Early Rus' to 1689-*, Vol. 1, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 23.

⁴⁹³ Kezban Acar, *Başlangıçtan 1971 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yay., Ankara, 2004, s. 13.

⁴⁹⁴ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁹⁵ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁹⁶ Kevin Alan Brook, *a.g.e.*, s. 11.

çekilip, Volga ve Kama nehirlerinin birleştiği noktada, merkez bölgelerine Büyük Bulgar ismini verdikleri bir devlet kurmuşlardı. Ayrıca Utigurlar ve Kutigurlar Azov denizi boyunca ve Don nehri ağzındaki topraklara doğru ufaldılar.⁴⁹⁷ Zaten bu Ogur Türk kabileleri olan Onogurlar, Saragurlar ve Utigurlar Volga nehrini geçerek 463 yıllarında Avrupa'ya girdiler. Tabii bundan önce Ogurlar, Batı Sibirya ve Asya'nın merkezinde yaşadılar. Fakat onlar Sabirlerin elinde yenilgilerden dolayı acı çektiler. Dolayısıyla onlar göç ettiler. Nitekim Oghuric Onogurlar Kuzey Kafkasya'da Don ve Kuban nehirleri havzalarında yerleştiler, hemde Don nehrine kadar olan Kuban nehrinin kuzeyindeki bozkır topraklarına kadar oralarda kendilerini gösterdiler. Ayrıca Peter Golden, Çin kaynaklarının, Ogurlar'ın T'ieh-le kabilesinin bir birliğinin üyesi olduğu ifade ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁸ Nitekim Halklar, batıya ve doğuya doğru ileri geri şeklinde göç hareketinde bulundular. Dolayısıyla bu göç hareketlerinin genel bir yönü yoktu. Birinci ve ikinci yüzyıllarda Germen kabilelerinin gelişile birlikte gerçek bir değişim kendini gösterdi. Bu yüzyılda Goth'lerin liderlik ettiği bu kabilelere daha belirgin ve yerleşik yollar üzerinden bu göçler gerçekleştirildi. Ve bu kabileler belli ölçülerde bölgesel yönetim anlayışını ortaya çıkardılar ve muhtemelen Kiev'in sonraki başkenti dördüncü yüzyılda ortaya çıkmaya başlayacaktı.⁴⁹⁹

Ayrıca bu kabilelerde kendi inançlarını Hristiyanlığa uyarlayıp Hristiyanlığa geçiş yaparak bu dini ilk kabul eden insanlar olacaktı. Fakat başarıları dördüncü yüzyılda, Hunların gelişi ile yok edildi; Hunlar, onları kısa zamanda bu topraklardan çıkardılar. Ve devam eden yüzyıllarda, Altıncı yüzyılda Hunların yerini Avarlar almış ve bunları sırasıyla Magyarlara takip etmiştir. Sonunda ise, sekizinci yüzyılda Volga nehrinin ağzı ve bu ağzın daha uzak batısında yerleşen Türk boyları yani Hazarlar tarih sahnesine çıkmışlardı. Genel olarak, Hazarların üst sınıfları Yahudi inancını benimsemiş, onlardan daha az bir kısmı Müslümanlığı fakat bir kısmı da Hristiyanlığı kabul etmişti.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Nicholas V. Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁹⁸ Kevin Alan Brook, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁹⁹ Walther Kirchner, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁰⁰ Walther Kirchner, *a.g.e.*, s. 2-3.

Harita 8. 7 ve 8. Yüzyıllarda Rusya.⁵⁰¹

Sonuç olarak bu kısımda Ukrayna ve Rusya devletlerinin ortak tarihi coğrafyası ve bununla birlikte etnik yapılarını ele almaya çalıştık. Ayrıca geç antik dönemde İskit ve Sarmat kavimleri ve onlara ait nüfuzun olduğu ve sonraki dönemlerde de özellikle ortaçağ'da Deşt-i Kıpçak bölgesi olarak adlandırılan bu bölgenin, günümüz Ukrayna ve Rusya gibi önemli iki ülkenin ortak tarihi coğrafyasını oluşturduğu apaçık ortadır. Nitekim bu süreçten sonra bu iki ülkenin devletleşme sürecini ele alarak, siyasi tarihlerini detaylı ve Karadeniz'e yansıyan taraflarını II. Bölümde anlatmaya çalışacağız.

⁵⁰¹ Walther Kirchner, *a.g.e.*, s. 21-22.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORTAÇAĞ'DA KARADENİZ SİYASİ TARİHİ

2.1. Ortaçağ'da Karadeniz Havzasına Hâkim İki Önemli Devlet

2.1.1. Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu

Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu konu ve zaman bakımından çokca üstünde durulması ve derinlemesine araştırılması gereken bir alandır. Fakat biz bu bölümde sadece Bizans imparatorluğunun Karadeniz bölgesi üzerindeki siyasi hareket ve hâkimiyetlerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu maksatla imparatorluğun bütün yönetici ve siyasi tarihini ortaya koymak yerine meseleyi daha sistemli bir şekilde ifade etmek adına, sadece bu coğrafyayla alakalı tarihi olayları ele alacağız.

Bizans imparatorluğu, I. Bölümde de izah ettiğimiz gibi Doğu Roma imparatorluğu olarak bilinmektedir. Bizans adı, Doğu Roma imparatorluğunu belirtmek için o dönemin tarihçi ya da yöneticileri tarafından verilen bir isim olmayıp, 19. Yüzyıldan itibaren bu isim kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰² Yani bu imparatorluğun tebaası kendilerini Romaioi diğer bir ifadeyle Romalılar olarak çağırıyorlardı.⁵⁰³ Nitekim Boğaziçi'nin Avrupa yakasında eski bir Grek yerleşimi olan Bizans kenti, Megaralı kolonistlerin burada bir şehir devleti kurmaları ve sonrasında İmparator Konstantinus'un burayı imparatorluğun başkenti seçmesi üzerine Bizans devleti kurulmuş ve M.S. 330 yılında imparatorluğun başkenti olmuştu. Bundan dolayı kent, kurucusu olan imparator Konstantin'in adını alarak, daha sonraki yıllarda Konstantinopolis olarak ifade edilecekti.⁵⁰⁴ Öyle ki İstanbul'un başkent seçilmesindeki en önemli faktör; dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı savunması kolay bir konumda olması, bu devleti uzun yıllar ayakta tutmuştu. Zaten Haliç tarafından surlarla çevrili bu kent, karadan da sularla koruma altına alınmıştı. Ayrıca ticaret bakımından Akdeniz-Karadeniz ulaşım yollarını kontrol ederken, Anadolu ve Trakya bölgesi arasındaki ulaşım noktaları için önemli bir köprü görevindeydi. Neticede Doğu'dan gelen hertürlü ürün, Haliç'teki limanlar vasıtasıyla Trakya bölgesinin iç kısımlarına

⁵⁰² Hasan Bahar, *Roma Ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2011, s. 112.

⁵⁰³ Charles King, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁰⁴ Charles William Chadwick Oman, *The Byzantine Empire*, Third Edition, Ebook (37756), New York: G. P. Putnam's Sons, 1902, s. 5.

uzanan yolların giriş kapısı olmuştu.⁵⁰⁵ Zaten Megarianlar, diğer Yunanlılardan neredeyse daha fazla, dikkatlerini Euxine'ye yani Karadeniz'e çevirmişti. Bu maksatla Bizans'ın kuruluşu onların önemli başarılarından biriydi. Nitekim Bizans'ın kuruluşundan on yedi yıl önce, başka bir grup olan Megarian kolonistleri, kendilerine Boğaz'ın karşı Asya bölgesi olan Kalkedon'da yahut Kadıköy'de bir koloni kurmuşlardı.⁵⁰⁶

Başlangıçta Roma İmparatorluğunun doğu kısmı olan Bizans imparatorluğu, doğu, batı ve kuzeyden yükselen güçlere karşı topraklarını savunmak için gücünü sonuna kadar kullanmaya çalıştı. Fakat Germen kabilelerinin göç etmesinin bir sonucu olarak, İmparator I.Justinian kaybettiği bazı toprakları tekrar ele geçirme girişimlerine rağmen imparatorluğun batı kısmının yarısı beşinci yüzyılın sonuna kadar kaybetti.⁵⁰⁷ Öyle ki Justinianian'ın imparatorluğun ekonomik yapısını düzeltmemesi gibi iç problemlerin yanında dışarıda, Pers orduları karşısında uzun süren ve yorucu savaşlarla birlikte, kuzeydeki yeni orduların istilası, imparatorluğu bu dönemde zor duruma sokmuştu. Aslında tüm bu sıkıntıların temelinde özellikle Altıncı yüzyılın son otuz yılındaki en büyük problem sınırdaki sıkıntılardı yani, İtalya'daki Lombardlar, Balkan Yarımadasındaki Slavlar ve Avarlar ve Doğu'daki Persler olmak üzere üç ayrı düşman gruplarından kaynaklanıyordu.⁵⁰⁸ Özellikle Asya'daki çeşitli kabilelerin göç etmesi, imparatorluğun kuzey sınırları üzerinde ek bir baskı yaratmış olup, bu göçlerin en önemlileri Slavlar, Türk kökenli Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar ve Sarmatlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Aslında Kuzey sınırındaki Slav baskısı siyasi bir kararla çözüldü. Fakat onları Tuna sınırının ötesinde barınak ve saldırılarına son vermek için askeri açıdan karşı koyamayan Bizans, Slavları Armanian'la yaptığı gibi Küçük Asya da dâhil olmak üzere imparatorluğun nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelere yerleştirdi. Nitekim her iki çözüm de imparatorluğun avantajına yönelik olarak hem ekonomik hem de askeri açıdan katkı sağladı.⁵⁰⁹

Aslında Bizans imparatorluğunun Karadeniz'deki siyasi tarihini M.S. 7. yüzyıldan başlayarak incelemeye çalışacağız fakat öncesinde bazı noktalara dikkat çekerek konuyu daha anlaşılır bir hale getirmek istiyoruz. Dolayısıyla Roma

⁵⁰⁵ Hasan Bahar, *a.g.e.*, s. 114.

⁵⁰⁶ Charles William Chadwick Oman, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁰⁷ Julian Chrysostomides, "The Byzantine Empire From The Eleventh to the Fifteenth Century", *The Cambridge History Of Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge-UK, 2009, s. 6.

⁵⁰⁸ Charles William Chadwick Oman, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁵⁰⁹ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 7.

imparatorluğu M.S. 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığında Karadeniz bölgesi bu imparatorluğun Doğu kısmı sınırları içerisinde kaldı.

Nitekim bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğunun kuruluşundaki siyasi tabloyu ortaya koyduğumuzda, İmparatorluğun Doğu kısmındaki en önemli komşusu, Sasani imparatorluğuuydu. Öyleki bu dönemde Sasani gücü Roma imparatorluğuna neredeyse her alanda meydan okudu. Özellikle Suriye çölünde, Kuzey Irak'da, Suriye kentlerinde, Arabistan yarımadasında, Ümit burnunda ve en önemlisi Ermeni prenslikleri ve Küçük Kafkas devletlerinin denetimi için Roma İmparatorluğuna meydan okumuşlar ve önemli harcamalar yapmışlardı.⁵¹⁰

Doğu Roma imparatorluğunun kuzey tarafları Ermeni, Gürcü ve bazı küçük Kafkasya prensliklerinin işgali altındaydı. Bu dönemde Gürcistan iki bölgeye ayrılmıştı; Bunlardan doğu bölgesi İberia*⁵¹¹ batı bölgesi ise Lazika diye ifade ediliyordu. Fakat bu durum sonrasında kuzeyde Abhazya, güneyde Lazika diye adlandırılmaya başlandı. Nitekim 4. Yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden Gürcistan, siyasi ve dini bakımdan Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans devletine bağlı kaldı. Sonraki yüzyıllarda çokca mücadelelerin yaşandığı, stratejik bir öneme sahip olan Batı Gürcistan, Lazika, kıyı bölgesindeki Suanya'nın yanında Doğu Gürcistan ve İberya'da Doğu Roma imparatorluğu ve Pers orduları arasında 6. Yüzyılın ilk yarısında büyük savaşlara sebep olmuştu. Nitekim bu bölgelerin bir kısmı 6. Yüzyılın ilk yarısında Persler tarafında işgal edilmişti.⁵¹²

Özellikle Iustinianus döneminde, önemli bir Türk kavimi olan Avarlar, batı yönünde büyük bir göç halinde harekete geçtiler. Nitekim Kafkas dağları eteklerine yani Alanlar'ın yurtlarına geldiklerinde; Alanların idarecileri kendilerini Doğu Roma imparatorluğunun Lazika ili valisine getirdi. Böylece Avar elçileri buradan valinin onayını alarak, Karadeniz'i aşp İstanbul'a kadar geldiler. Ve İstanbul'a geldiklerinde değerli hediyeler karşılığında İmparator'un emrinde kendilerini koruyabileceklerini ifade ederek bağlılıklarını bildirdiler. Bunun üzerine imparator onları, Tuna nehrinin öbür tarafındaki halkların yani Bulgar Türkleri ve Slavlar üzerine gönderdiler.⁵¹³

Ayrıca bu dönemde Araplar ile olan sınır M.S. 4. Yüzyıldan 7. Yüzyıla kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiş. Fakat 8. Yüzyılın başlarında Araplarla yoğun

⁵¹⁰ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s. 52.

⁵¹¹ *Gürcistan Yunanca İberia, Gürcüce Kartli olarak ifade edilirdi.

⁵¹² John Haldon, *a.g.e.*, s. 54.

⁵¹³ Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İnkılap Yay., İstanbul, 1998, s. 40.

mücadeleler içerisine girilmişti.⁵¹⁴ Dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu, Adriyatik'in doğusundaki toprakların yanısıra, Anadolu, Suriye ve Mısır'ın siyasi ve coğrafi bazı durumları benimsemek ve sınırdaki büyük Sasani yahut Pers gibi güçlü devletlere karşı devletin idari yapısını değiştirerek tam anlamıyla bir doğu devletine dönüştürdü.⁵¹⁵ İşte tam da bu noktada 7. Yüzyılın başlarında, Doğu Roma İmparatorluğunun başına Heraklios (610-641) geçmişti. Heraklios imparatorluğun en karanlık döneminde başa geçmiş ve büyük reformlar içerisine girmişti. Heraklios (610-41), Bizans tarihinin en büyük hükümdarlarından olup, onun tahta geldiğinde devlet idari mekanizması durmuştu. İmparatorluğun maddi kaynakları bittiği ve hazinesinin boşaldığı bu dönemde artık devletin ücretli askerlik politikası işlemeyecek ve askeri savunma bitme noktasına gelecekti. Öyle ki Balkan yarım adasında Avarlar ve Slavlar istedikleri gibi hareket ederken, Anadolu'nun merkezinde İran işgalleri söz konusuydu.⁵¹⁶ Özellikle Heraklios'un imparatorluğu'nun ilk yıllarında Sasani orduları Anadolu'ya kadar girerek Boğaziçi kıyılarına kadar sokulmuşlardı ve öyleki İstanbul'u düşürmek için Avarlarla ittifak kurmuşlardı. Netice itibariyle tüm bu yaşanan gelişmeler üzerine, Heraklios İmparatorluğun sınır ve güvenliğini sağlamak amacıyla, Anadolu topraklarında Themalar sistemini uygulamaya koymuştu.⁵¹⁷ Böylece Anadolu toprakları Anatolikan, Armeniakon, Opsikion Kara ve Kibyrraioton deniz askeri bölgeleri olarak themalar şeklinde idari birimlere ayrılarak, yönetimi daha kolay hale getirdiler. Nitekim Thema, askeri birlik veya ordu demektir. Fakat burada askeri birliklerin yerleştirildiği iskân sahasına verilen bir yer ve bir idari birimin adı olarak kullanılmıştır.⁵¹⁸ Aslında imparatorluğa karşı artan tehdit ve baskılara karşı böyle bir sistem geliştirilmiş ve oluşturulan bu sisteme *thema* adı verilmişti. Başlangıçta olmamasına rağmen sonradan askeri ve mülki idareyi bir elde toplayan Stratikosların emrinde olan idari birimlerdir. Kelime anlamı tam olarak açıklanamasa da; yunanca bir kelime olduğu ve kayıt defterine yazılma anlamına geldiğini savunan bilimcilerin dışında, bu kelimenin step dünyasıyla alakalı olduğu ve Türkçe'de 10.000 kişiden oluşan *Tümen* adı verilen birliklerle ilişkili olabileceğini savunan Mark Wittow gibi önemli isimler vardır.⁵¹⁹

⁵¹⁴ John Haldon, *a.g.e.*, s. 52, 60-61.

⁵¹⁵ Levçenko, *Bizans*, Çev: Erdoğan Berkay, Milliyet Yay., İstanbul, 1979, s. 34.

⁵¹⁶ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 7. Baskı, TTK., Ankara, 2011, s. 86.

⁵¹⁷ Işıl Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Kitapları yay., İstanbul, 2005, s. 2.

⁵¹⁸ Hasan Bahar, *a.g.e.*, s. 131.

⁵¹⁹ Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 219.

Themalar idaresinin Doğu Roma imparatorluğuna kattığı en büyük kazanım, mevcut askeri birliklerin, Anadolu'nun bazı bölgelerine iskân edilerek, bu birliklerin mensublarına arazi tahsis edilmesi olmuştur. Bir nevi Osmanlı'daki Tımar sistemine benzemektedir. Yani askerlere verilen ikta araziler gibidir. Böylece bu thema idareleri içinde bu araziler babadan oğla geçerek, askeri yükümlülükler karşılığında kendisinden sonraki aile bireylerine miras olarak bırakabiliyordu. Netice itibarıyla askerlere verilen bu araziler, iyi bir ordunun ortaya çıkmasında önemli bir görevi yerine getiriyordu.⁵²⁰ Özellikle bu themalar arasında Opsikion teması; Batı Anadolu'yu, Armeniakon Teması; Doğu Anadolu'yu, Anatolikon Teması; Batı Anadolu'dan başlayarak Orta Anadolu'yu, Kybration Teması; Antaya çevresini kapsamakla birlikte, bu thema bir deniz temasıdır.⁵²¹ Ayrıca Doğu sınırında ortaya çıkan Arap baskısı, thema sistemi olarak bilinen illerin yeniden düzenlenmesine yol açarak; bölge yönetimi altında birliklerin kurulmasını ve hem sivil hem de askeri otoriteyi bir araya getirerek, imparatora karşı sorumlu olmalarını sağladı. Ayrıca bu themaları yöneten en üst düzey generalleri direkt olarak İmparatora karşı sorumlu olmasının sağladı. Yani hepsi doğrudan imparatora karşı sorumluydu. İmparatorluğun sınırları içinde yeniden birleştikleri topraklara kadar geliştirilen ve genişletilen bu sistem sadık bir orduya bağlı olmakla kalmayıp, hem askeri hem de ekonomik açıdan köylüye katkıda bulunarak, köylülüğün varlığını da korumuş, imparatorluğun düşmanlarını hem Balkanlar'da hem de doğuda savuşturmasını sağlamıştır.⁵²²

Siyasi ve ekonomik olarak kötü bir durumda olan Bizans İmparatorluğu, Heraklios döneminde de, 615 yılı öncesinde olduğu gibi İranlılar, Anadolu'ya yeni akınlar yapmaya başlamış ve Boğaziçi kıyılarından İstanbul'a kadar sokulmuşlardı. Üstelik bu sefer Bizans hem doğudan İranlılar hemde kuzeyden Avarlar ve Slavlar tarafından istila edilmişlerdi.⁵²³ Özellikle İmparator Phocas'tan bu yana, Slav kabileleri Balkan Yarımadasına nüfuz etmeye ve ıssız alanlara yerleşmeye devam etti. Birçok kavim, hayvancılık yaptıklarından dağlık bölgelere yerleşti ve bu durum, onlara daha fazla özgürlük sağladı. Çeşitli Hunno-Türk-Moğol kabileleri (Avarlar, Utigurlar, Onogurlar ve diğer bütün kavimler ki bunlar sonradan Bulgar olarak adlandırılacak) ve hatta Slavlar bile, Balkan Yarımadasına defalarca baskın düzenledi ve özellikle

⁵²⁰ Işıl Demirkent, *a.g.e.*, s. 4.

⁵²¹ George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 91.

⁵²² Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 7.

⁵²³ George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 88.

Yarımadanın kuzey kesiminde birkaç bölgeyi sarsmışlardı. Fakat bu kabilelerin çoğu Bizans idaresine girerek kendilerine imparatorluk tarafından mali destek sağlandı.⁵²⁴ Yine 621 yılında dönemin önemli devlet ve güçlerinden olan Perslere karşı savaşmak için Bizans İmparatorluğu tarafından kurulan Güney savaş filosunun başında sefere çıkan Heraklios, önce Anadolu'nun güney kıyılarına sonrada Kuzey kıyılarına hareket etmişti. Bu dönemde Heraklios burada Perslerle giriştiği mücadelelerde başarılı olmuştu. Tabii Bizans'ın Perslerle olan mücadelesini fırsat bilen Avarlar Konstantinopolis yine kuşatır fakat sonrasında geri çekilmek zorunda kalırlar. Tüm bu yaşanan kuşatma ve saldırılar üzerine Heraklios Karadeniz'den gelebilecek başka çeşitli saldırı ve baskılara karşı dönemin önemli Kafkas halklarından olan Hazarlarla bir anlaşma yaparak, Trabzon ve çevresinde çeşitli askeri garnizonluklar kurmuşlardı.⁵²⁵

Anadolu ve Karadeniz bölgesinde tüm bunlar yaşanırken, Hz. Muhammed M.S. 622 yılında Mekke'den Medine'ye, kendisinin Peygamber olduğuna inananlarla hicret ya da göç ediyordu. Nitekim bu hicret sonrasında Müslümanların Medine'de bir İslam devleti kurması ve sonrasında çeşitli fetihlerin yapılması ve İslam ordularının kurulmasıyla devam edecektir.

7. yüzyıldan itibaren önce İranlılar sonrasında da Arap Müslümanlarıyla yaptıkları uzun mücadeleler sonucunda siyasi ve ekonomik olarak güçsüz düşen Bizans imparatorluğu,⁵²⁶ II. İustinianos'un (685-695, 705-711) Slavlara karşı yaptığı ve sonrasında Hazarları hâkimiyeti altına alabilmek amacıyla Karadeniz'in kuzey kıyısındaki ve şimdi Ukrayna sınırları içerisinde yer alan Kherson'a çeşitli seferler düzenleyerek bölge üzerinde etkisini artırmaya çalışıyordu. Aynı zamanda Arapların bu yoğun seferleri devam etmiş ve III. Leo'nun hükümdar olduğunda Araplar İstanbul'u bir yıldan fazla kuşatma altında tutmuştu. Ve bu kuşatma sonrasında III. Leo, Arapları geri püskürterek, Anadolu'daki ilerleyişlerini de durdurmuştu. Nitekim V. Konstantinos'da Slavlar, Bulgarlar ve Araplara karşı önemli seferler düzenleyerek, Bulgarlara karşı büyük zaferler kazanmıştı.⁵²⁷

⁵²⁴ A.N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, Volume V, Adolf M. Hakkert Publishing, Amsterdam- Holland, 1980, s. 9.

⁵²⁵ Giles Morgan, *Bizans'ın Kısa Tarihi*, Çev: Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon yay., İstanbul, 2010, s. 60.

⁵²⁶ K. Ritter, *Dünya Ziraat Tarihi*, Çev: Kazım Köylü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1962, s. 57.

⁵²⁷ Averil Cameron, *Bizanslılar*, Çev: Özkan Akpınar, İş Bankası yay., İstanbul, 2015, s. 40-41.

Ayrıca II. İustinianos'un tahta ikinci kez çıktığı yani 705-711 yılları arasında Müslüman Arap orduları Karadeniz coğrafyasına girerek Amasya ve Trabzon'a akınlar düzenlemişlerdi. Özellikle Justinian istila hakkında bilgilendirildiğinde, oradan Bithynia'nın Nicomedia'sı yani şimdiki İzmit'e doğuya yürüdü ve kuzey imparatorluk rotasını takiben Amasya'ya geldi, Sebasteia'ya yani günümüzdeki Karadeniz bölgesi içerisinde yer alan Tokat ilinin Sulusaray ilçesine geldi ve Sebastoupolis'e girdi. Yazar'ın yorumuna göre, Muhammed ibn Marwan, ya o bölgenin yakınlarındaydı ya da Bizans ordusunun yönünü bildiği için Sebastoupolis'e yürüdü ve orada savaş başladı.⁵²⁸

Diğer taraftan bu dönemde Karadeniz bölgesinde Bizans imparatorluğu Grek diline önem vererek, Grekçe'yi bölgede etkili bir dil haline getirilmişti. Ayrıca Kiliselerde de Grekçe'nin kullanılması bir zaman sonra bölge halkının da Grek olarak algılanmasına sebep olmuştu.⁵²⁹ Bu maksatla sekizinci yüzyılda Bizans İmparatorluğu, Konstantinopolis'i Araplara ve Slavlara karşı başarıyla savunmuş ve Anadolu'daki egemenliğini pekiştirmiştir. Dokuzuncu yüzyılın ortalarında Bizans imparatorluğu o kadar çarpıcı bir iyileşme gösterdi ki, imparatorluk batıda, Balkanlarda ve doğuda her yöne seferler ve saldırılarda bulunabildi. Dolayısıyla bu askeri zaferlerin ardından Bizanslılar, onuncu yüzyılda Arap topraklarına nüfuz etmeye başlamış ve böylece Girit adalarının (961) ve Kıbrıs'ın (965) yeniden ele geçirilmesi de dâhil olmak üzere tüm cephelerde genişleme dönemi başlatılmıştır.⁵³⁰

Nitekim sonraki dönemlerde yoğunlaşan Arap saldırılarıyla birlikte, özellikle 7. Yüzyılın 2. Yarısının başlarında Muaviye döneminde Kapıdağ yarımadası ile İzmit körfezi çevresini Araplar, Nikomedia yani İzmit ve Byzantion kentini yaklaşık 7 yıl kadar bir süre kuşatmıştır. Özellikle Süleyman bin Abdülmelik (716-717) dönemlerinde İstanbul'a yapılan seferler çok önemli olup,⁵³¹ hatta bu dönemde İstanbul'a yapılan seferlerin hazırlığı Velid B. Abdülmelik (705-715) zamanında yapılmıştı. Öyle ki Velid en önemli komutanlarından olan Mesleme B. Abdülmelik ve Abbas B. Velid, o dönemde Kafkasların Kuzeyinde bulunan Hazar devleti ile mücadeleler yapmış ve kısa sürede zaferler kazanmışlardı. Fakat herhangi bir toprak üstünlüğü sağlanamamış sadece

⁵²⁸ A.N. Stratos, *a.g.e.*, s. 36.

⁵²⁹ Mihail İllarionoviç Artamonov, *Hazar Tarihi*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2008, s. 264.

⁵³⁰ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 7

⁵³¹ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 61-62.

esir ve ganimet elde edilmişti.⁵³² III. Theodosios'a karşı ayaklanan III. Leo, Süleyman bin Abdülmelik'inde aynı zamanda kardeşi olan Mesleme b. Abdülmelik arasında bir anlaşma yapılmış fakat Mesleme b. Abdülmelik III. Leo'ya yaptığı yardım karşısında beklediği ilgiyi göremeyince, kendisinin başında olduğu bir grupla Konstantinopolis'e diğer bir grubu da Nikomedia'ya göndermişti. Fakat III. Leo'nun yaptığı karşı taaruz ve o dönemde İstanbul'da çok ağır kış koşullarının olması, Mesleme'nin ordusunu zor duruma sokmuştu. Bunun üzerine de Arap ordusu talan edilmişti.⁵³³ Nitekim 8. yüzyılın sonu 9. yüzyılın başlarına gelindiğinde; Araplar adına Abbasi devleti ve İslam halifesi Harun Reşid dönemlerinde Bizans'a yoğun seferler gerçekleştirilerek, özellikle Harun Reşid hükümdarlığı boyunca Bizans İmparatorluğuyla mücadele etmiştir. Öyle ki Halife, bu dönemde İmparatoriçe İrini ve imparatorlar VI. Konstantinos ve I. Nikiforos ile çeşitli ilişkiler içerisine girmişti.⁵³⁴ Fakat Karadeniz bölgesi ile alakalı olarak I. Nikiforos'la kurulan irtibat önemlidir.

Bu bakımdan Halife Harun Reşid ile İmparator Nikiforos arasında geçen hiddetli bir mektuplaşmadan sonra Harun Reşid ordularını Nikiforos yani Konstantinopolis üzerine sürdü. Bunun üzerine Bardanes isyanından dolayı müsait olmayan İmparator, barış karşılığında haraç ödemeyi kabul etmişti. Fakat Harun Reşid, bu sefer sonrası Rakka'ya dönerken, Nikiforos'un sözünü tutmadığı haberini aldı. Bunu üzerine Halife, İraklia'yı işgal etti (805-806).⁵³⁵

Nitekim sonraki yıllarda da devam eden Bizans-Arap münasebetleri imparator Bardanes döneminde de devam etmişti. Bu dönemde Pontos bölgesi, II. İustinion döneminde el değiştirmesinden sonra Araplardan geri alınmıştı. Böylece bu el değiştirme bu tarihten sonra da devam edecek ve Bizans imparatorluğunda yaşanan taht mücadelelerinden faydalanan Araplar, Karadeniz bölgesini tekrar egemenlikleri altına alacaklardı. Bu bakımdan III. Leon'un tahta geçtiği esnasada yaşanan idari boşluk, Arapların hâkimiyetiyle kendini göstermişti.⁵³⁶ Öyle ki yaşanan egemenlik mücadeleleri bölgenin tahribatına sebep olurken, özellikle dönemin iki önemli gücü olan Bizans ve İran'ın yıllar süren mücadeleleri ve sonraki yüzyıllarda Müslüman Arapların çeşitli

⁵³² İrfan Aycan- İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, 7. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008, s. 63-64.

⁵³³ Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 62.

⁵³⁴ Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed By The Arabs*, Harvard Universty Press, London- England, 2004, s. 89-90.

⁵³⁵ Nadia Maria El Cheikh, *a.g.e.*, s. 96-97.

⁵³⁶ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 78.

akınları yalnızca Doğu ve Güneydoğu Karadeniz bölgelerinde değil, Anadolu’da yaşayan topluluklara da; topraklarının bakımsızlığı, göçler, hastalık ve kıtlık gibi bazı maddi ve manevi problem yaşatmışlardı.⁵³⁷

Bizans imparatorluğunun 10. Yüzyılın başlarında sınırlarının genişlemesinin bir sonucu olarak, yeni güçlerle yüz yüze geldi. Özellikle batı’da Normanlar, kuzey’de Peçenekler, doğu’da Selçuklular vardı. Dolayısıyla Bizans bu dönem ve öncesinde de çeşitli ilişkileri olan Peçenekleri; Karadeniz’in kuzeyindeki Rusları, Magyarlara ve Bulgarları kontrol etmek için kullandı. Bu durum imparator VII. Constantin’in oğlu Romanos verdiği şu nasihatten anlaşılıyor:⁵³⁸

*“Roma İmparatorları Peçeneklerle barış içerisinde olduğu müddetçe ne Ruslar ne de Türkler, güçlü orduları ile Roma egemenliklerine gelemesler. Ayrıca Romalılardan barış karşılığında bedel olarak yüksek miktarlarda herhangi bir para ya da mal alamazlar. Nitekim Bulgarlarda, eğer Peçeneklerle barış içinde olursa onlarda huzur ve sükûneti elde edebilir aksi takdirde Roma imparatoru onlarada korkunç gelecektir”.*⁵³⁹

Diğer taraftan imparatorluk içinde taht mücadeleleri devam ederken, özellikle bu dönemde Bizans komutanı Skleros, İberyalıların yani Gürcülerin desteğini alarak, imparatorluk tacını ele geçirmek için 976 yıllarında Anadolu’da bir isyan çıkartmıştı. Sonrasında ise Propontis yani Marmara denizi ve kıyısındaki önemli noktalar nüfuz ederek; Çanakkale Boğazını ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine imparator Basileios, Bizans komutanlarından Bardas Phokas’tan yardım isteyerek İstanbul ve çevresinin kuşatmasına son vermiştir. Tabii daha sonra İmparator Basileos ile Skleros arasında, Skleros’un isyandan vazgeçme karşılığında bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşma neticesinde Skleros, Bizans tacından vazgeçmiş ve imparatorun sonraki en önemli ikinci isim olmuştu.⁵⁴⁰

1025 yılında II. Basil’in ölümünden sonra Kuzeyde Peçeneklerle olan durum değişmişti. Bulgaristan’ın Bizans imparatorluğu topraklarına katılmasıyla, imparatorluk Peçenek baskınlarına maruz kalmış ve yıkıma sebep olacak baskınlar yapılmıştı. Çeşitli yapılan anlaşmalara rağmen, Peçenekler sürekli bir tehdit olarak kalmıştı. Ancak çok daha yıkıcı olan başka bir Türk kabilesi Uzlar, 1065 yılında Tuna’yı geçerek,

⁵³⁷ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 61.

⁵³⁸ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 8.

⁵³⁹ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 8.

⁵⁴⁰ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos’un Khronographia’sı*, Çev: Işın Demirkent, TTK., Ankara, 2014, s. 7, 9-12, 17.

Thessalonike yani Selanik'e vardılar. Böylece kırsaldaki birçok halkla mücadele etmişlerdi.⁵⁴¹

Malazgirt meydan muharebesinden önce Karadeniz bölgesinin çeşitli noktalarında hâkimiyet kuran Bizans ve onların selefleri, özellikle Kastamonu'da da etkili olmuşlardı. Öyleki Trabzon'da bir devlet kuran Komnenos hanedanlığının atalarının toprağı Kastamonu olup, bu hanedanlık Kastamonitis adlı bir aileye mensubtur. Bundan dolayı I. Alexios Komnenos atalarının topraklarını ziyaret etmek için Kastamonu'ya geldiğinde, buraların Türkmen saldırılarına maruz kaldığını görmüştü. 1071 Malazgirt savaşından sonra Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah tarafından 1082 yılında Kastamonu ve Çankırı Bizans'tan alınmış, fakat I. Haçlı seferi dönüşünde 12. Yüzyılın başlarında Selçukluların bölgede zayıf düşmesinden dolayı Kastamonu, Çankırı ve Çorum tekrardan Bizans tarafından işgal edilmişti.⁵⁴² Bu gelişmeler üzerine Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük katkıları olan ve özellikle Boğazlardan Trabzon'a kadar olan Karadeniz bölgesinde önemli fetihler yaparak; Çankırı, Ankara, Kastamonu, Tokat, Amasya ve Kayseri bölgelerini beyliğinin sınırları içerisine katan⁵⁴³ Danişmendli Beyi Emir Gazi bir orduyla Kastamonu'yu Bizanstan geri almak için kuşatmış ve 1132-33 yıllarında bu şehri ele geçirmişti. Fakat daha sonra İmparator İoannes, Konya Sultanına bir elçi gönderdi. Ve kendi aralarında bir anlaşma yaparak, Danişmen Beyi Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'e karşı savaş açacaklardı. Fakat daha sonra Konya Sultanı, kurduğu ittifak'ın yanlış olduğunu anlayıp bu savaştan geri çekilmişti. Bunun üzerine Kastamonu'ya giden İmparator İoannes şehri anlaşma yoluyla alarak sonrasında Çankırı üzerine yürümüştür. Fakat buradaki Danişmentliler başta savunma gösterecekler de sonrasında Bizans gücü karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁵⁴⁴

Tabi bu dönemde Küçük Asya'da yani Anadolu'da daha önemli bir güç yani Selçuklu Devleti ortaya çıkmıştı. Özellikle II. Basil ve IX. Constantine döneminde Ermanistan'ın ilhak edilmesi, imparatorluğu Selçuklu devleti'nin baskı ve istilalarına maruz bıraktı. Ayrıca IX. Constantin'in İberia yani Gürcistan ve Mezopotamya'daki Themalardan elde edilen thematick orduları dağıtma kararı ve thema idarelerinden

⁵⁴¹ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 8-9.

⁵⁴² Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995, s. 12.

⁵⁴³ İbrahim Tellioğlu, *a.g.e.*, s. 88.

⁵⁴⁴ İoannes Kinnamos, *İoannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Çev: Işın Demirkent, Ankara, 2001, s. 12-13; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 13-14.

askeri hizmet yerine direk olarak vergilendirme yoluna gitmesi büyük bir idari kargaşaya yol açmıştı.⁵⁴⁵

Diğer taraftan Batı dünyası Doğu'ya yapılacak büyük bir Haçlı seferi için hazırlanırken, Bizans imparatorluğu da Anadolu üzerinde hâkimiyet kurma idealiyle hareket ediyordu. Öyle ki, Bizans imparatorluğunun Anadolu'daki sınırları Türk akınlarına maruz kalmakla birlikte, çeşitli toprak kayıpları söz konusuydu. Artık bu dönemde Türk akınları kuzeydoğu'da Bithynia bölgesine ve İznik-Eskişehir arasındaki Melangia bölgelerine güneyde ise, Menderes ovalarından Ege kıyılarına kadar uzanmıştı. Dolayısıyla imparator Manuel tahta çıkar çıkmaz, sınır güvenliğini sağlamak için birçok kale ve müstahkem bölgeler oluşturmuşlardı.⁵⁴⁶ İşte yaşanan bu baskı ve istilalarla birlikte thema sisteminin çalışmaması ya da çökmesi bu tür olayları meydana getirmiş, özellikle de imparatorluğun İberia ve Mezopotamya gibi geri kalan kısmında uygulanan, askeri ve deniz gücünün dayandığı sosyal ve ekonomik yapıların bozulmasına sebep olan bir politika olmasından dolayı başarılı olamamıştır.⁵⁴⁷

11. Yüzyılın ikinci yarısında Süleyman Şah, Batı Karadeniz sahillerine kadar gelmiş ve önemli fetihlerde bulunmuştu. Bu maksatla Süleyman Şahın önemli beylerinden olan Emir Karatekin 1085 yılında Kastamonu ve Sinop üzerine yürüyerek buraları feth etmişti.⁵⁴⁸ Fakat sonrasında Selçuklu Sultanı Melikşah, Bizans'ın buralardan çekilmesi ya da buraları Selçuklulara bırakması için bir mektup yazıp Çavuş isminde bir elçiyle Bizans'a yani İmparator I. Alexios'a göndermişti. Fakat bu elçinin daha sonradan taraf değiştirmesiyle birlikte işler Bizans lehine sonuçlanmıştı. Öyle ki, bu elçi sonrasında Selçuklu sultanına giderek Sinop'u imparator adına boşaltmaları gerektiğini ifade ederek imparatora bağlılığını dile getirmişti.⁵⁴⁹

1078'de III. Nikephoros Botaneiates'i tahtından eden ve üç yıl sonra da imparatorluğu tükenen bir hazine ile devralan I.Alexios Komnenos, bir dizi ayaklanmayla birlikte iktidara geldi.⁵⁵⁰

Bu bakımdan İstanbul'un merkezi otoritesinin yıkılması neticesinde, Bizans'ın siyasi halefi için üç devlet bir araya geldi. Michael Angelos başkenti Arta'da olan,

⁵⁴⁵ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 9.

⁵⁴⁶ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003, s. 41.

⁵⁴⁷ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 9.

⁵⁴⁸ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'at ez- Zaman fî Tarihi'l Ayan*, Yayınlayan: Ali Sevim, TTK., Ankara, 2011, s.16.

⁵⁴⁹ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, Çev: Bilge Umar, İnkılap yay., İstanbul, 1996, s. 195-196.

⁵⁵⁰ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 11.

Selanik krallığına, Adriyatik'teki Venediklilere, kuzeydeki Slavlara karşı bağımsız bir siyasi varlık olarak Yunanistanın çeşitli bölgeleri olan Epirüs, Acarnania ve Aetolia bölgeleri üzerinde ihtiyatlılık kurdu. Kısacası, kentin işgal edilmesinden önce Andronikos I.Komnenos'un torunları Alexios ve David Komnenos kardeşler Trabzon'a el koydular. David daha sonra Sinop'u ele geçirmek için Paphlagonia⁵⁵¹ ve Pontic Heraclia yani Zonguldak'a kadar olan bölgelerde sınırlarını genişletmek için seferler yaptı.⁵⁵²

Bu dönemde özellikle 1204 yılında Latinler yani İtalyanlar İstanbul'u işgal ederek burada Latin imparatorluğunu kurdular.⁵⁵³ Artık eski Bizans imparatorluğu, İznik ve Trabzon imparatorlukları olmak üzere iki küçük parçadan oluşuyordu.⁵⁵⁴ Taki 1261 yılında Mihail Paleolog tahta gelinceye kadar bu durum böyle devam edecekti. Fakat şimdi önceki dönemi incelemeye devam edelim. İşte bu dönemde Komnenos Hanedanından David Komnenos ve kardeşi Alexios Trabzon'u ele geçirmiş ve İmparator Laskaris ise Nikomedia olarak adlandırılan İznik'i ele geçirerek, Bizans imparatorluğunu toprakları üzerinde hak talebinde bulunuyorlardı.⁵⁵⁵ Çünkü İtalyanlar şehre egemen olduktan sonra, tebaya istedikleri kişilerin egemenlikleri altında kalmalarına izin vererek bazı yönetici sınıfında istedikleri yerlere gidebileceklerini ifade etmişlerdi. Dolayısıyla kimileri kaçtı kimileri bir grup içerisinde kalarak orada yaşamaya devam etti. Theodoros Laskaris ise eşi ve çocuklarını alarak İznik'e kaçtı. Ve sonrasında Konya Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsre'e sığınarak İznik İmparatoru olma yolunda ondan yardım isteyecekti.⁵⁵⁶ Nitekim 13. Yüzyılın başlarında Trabzon Rum imparatorluğunun kurulmasıyla Sinop, herhangi bir mücadele etmeksizin Trabzon imparatorluğuna bağlandı. Ayrıca I. Alexsios'un kardeşi David Komnenos⁵⁵⁷ bu dönemde Trabzon Dükalığı yahut Trabzon Rum imparatorluğu hâkimiyet alanlarını Batı'ya doğru genişleterek, Sinop ve Karadeniz Ereğlisini ele geçirdi. İznik'e yerleşen ve buralardan hak talebinde bulunan Theodoros Laskaris, David Komneneos'u Batı Karadeniz kıyısında engelledi. Tabi daha sonra Sinop ve Samsun limanlarının Trabzon

⁵⁵¹ Paphlagonia; Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinin bazı kısımlarını kapsayan bölgenin Antik çağ'daki adıdır.

⁵⁵² Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 23-24.

⁵⁵³ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, Çev: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2008, s. 21.

⁵⁵⁴ G. Vernadskiy, "Mihail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S. 72, C. XII, Ankara, Şubat-1939, s. 525.

⁵⁵⁵ Geoffroi de Villehardouin Henri de Valenciennes, *a.g.e.*, s. 109-111.

⁵⁵⁶ Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁵⁵⁷ Bekir Başoğlu, *a.g.e.*, s. 84.

Rum imparatorluğunun eline geçmesini tehlikeli bulan Selçuklular ve Latin İmparatorluğu, Theodoros Laskaris'i, Alexios ve kardeşi David Komnenoslara karşı bir set görevi görmesi karşılığında destekleyerek, limanları koruma yoluna gitmişlerdi.⁵⁵⁸ Tabi bu önemli liman ve ticaret güzergâhlarının güvenliğini sağlamak isteyen Selçuklular, 13. Yüzyılın başlarında İzzettin Keykavus'un mücadeleleriyle, I. Alexios Komnenos'tan Sinop'u almış ve Sultan imparatorun kendisini Trabzon tahtına vassal olarak tayin etmişti. Fakat öncesinde imparator Laskaris, David Komnenos'un aldığı Karadeniz Ereğlisi ve Amasya'yı tekrar geri almıştı.⁵⁵⁹

Bu amaç doğrultusunda I. Alexios, imparatorluk otoritesini güçlendirmeyi ve kaybedilen bazı toprakları geri almayı yahut buraları ıslah etmeyi başardı. Onun döneminde imparatorluğun Balkanlardaki sınırı, kuzeyde Belgrad'a, güneyde İşkodro'ya (Kotor, Dubrovnik ve Ragusa dâhil) uzanarak, kuzeydoğuda Tuna nehri'ni Karadeniz'e kadar izlemiştir. Anadolu'daki sınır ise, Menderes nehrinden Ankara'ya oradan Akşehir'e kadar uzanmakla birlikte Trabzon'a kadar Karadeniz boyunca doğuya doğru yönelmişti. Aslında bu sınırlar İmparator Alexios'un 1118 yılında öldüğünde haleflerine bıraktığı sınırlardı.⁵⁶⁰

Aslında bu dönemde Alexios'un en büyük endişesi, Propontis yani Marmara denizi sahilindeki bitişik bölgelerin Türk istilalarından kurtarılmasının gerekliliğidir. Öyle ki İznik'te Selçuklu Sultanı Süleyman zamanında (1077-86) kurulan ve Bithynia kırsal bölgelerinin Boğazda Damalis yani Üsküdar'a kadar olan bölge Alexios tarafından yağmalanmıştı. Nitekim Alexios bu alanları Türklerin istilalarından kurtarmak ve Türkleri daha iç kısımlara iterek daha başarılı olabileceği halde, yine de Sultan Süleyman ile ateşkes yapmaktan başka bir çaresi yoktu.⁵⁶¹

12. Yüzyılın ikinci yarısında, İmparator Manuel II. Kılıç Arslanı akarabalarına ve askerlerine karşı kışkırtarak, kardeşi Şahinşah ile damadı Yağıbasana mektuplar yazmış ve bunun üzerine II. Kılıç Arslan içinde bulunduğu durumun vahametinden ötürü imparatorla anlaşma yoluna gitmişti. Ve uzun mücadeleler karşılığında aldığı Ankara, Galatia ve Amasya gibi bazı toprakları tehdit ediyordu.⁵⁶²

⁵⁵⁸ İbn Bibi, *El- Evamirü'l- Alâ'iyye fi'l- Umûri'l- Alâ'iyye*, C. I, Yayınlayan: Mustafa Öztürk, Ankara, 1996, s. 373-374.

⁵⁵⁹ George Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 399.

⁵⁶⁰ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 15.

⁵⁶¹ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 13.

⁵⁶² Ioannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 145.

Ayrıca 1080 yıllarında bütün Karadeniz sahili Türklerin eline geçtiği gibi Kızılırmak ve Yeşilırmak dolaylarındaki Hristiyan tebaada bulundukları yerlerden çıkınca, Bizans imparatoru Mikhail Dukas (1071-1078), buralardaki göç etmek üzere olan halkı kendi nüfus gücünü artırmak ve korumak adına bu insanları kendi kontrolündeki bölgelere getirmiştir.⁵⁶³ Diğer taraftanda bu dönemde imparator Manuel soyadı Gabras olan Mihail'i Paphlagonya'ya yolladı. Mihail ordunun bir kısmını yanına alarak yola çıktı. Zaten gerisini Karadeniz'in önemli şehirlerinden olan Trabzon ve Ünye çevresindeki köylerden toplayacaktı. İmparator bu askerleri topladıktan sonra Amasya'ya doğru sefere çıktı.⁵⁶⁴

Aynı zamanda 11. Yüzyılın ikinci yarısında Danişmendliler, Amisos yani Samsun'un fethine yönelik girişimlerde bulunurken, başlangıçta çokta başarılı olamadılar. Fakat 1086 yılında Danişmendliler, kısa bir süreliğine de olsa Samsun'u ele geçirmişlerdi. Ayrıca Samsun'da Müslüman ve Hristiyan olmak üzere iki Samsun şehri kurulmuştu. Ve birbirlerine 3 km uzaklıkta bulunan bu kentler, birbirleriyle karşılıklı ticaret yapmışlardı. Dolayısıyla 1139 yılında bazı Türkmen grupları Ordu-Samsun arasında yerleşirken; 1160 yılında Danişmendli Yağıbasan Bafra'yı, 1194 'te de Rükneddin Süleyman Şah ise Amisos'u ele geçirmişti.⁵⁶⁵ Bu dönem Bizans imparatoru Manuel Komnenos'un Çukurova seferindeki 1158 yıllarına denk gelmekteydi. Bu tarihte Bafra ve Ünye Danişmendli hükümdarlar tarafından feth edilmişti.⁵⁶⁶

Nitekim tüm bu yaşananlardan sonra İmparator Manuel, Mikhail Gabras'ı Amasya'ya göndermesinden sonra kendisi de Boğaziçi'ni geçerek, Melageiya'ya gitmişti. Mikhail Gabras ordusu ile Amasya'ya vardığında, II. Kılıç Arslan'ın ordusunun şehre yakın bir noktada konuşlandığı haberini alınca, Mikhail şehre girmeye cesaret edememişti. Zaten sonrasında da şehir II. Kılıç Arslan tarafından feth edilmiş ve Mikhail ülkesine geri dönmüştü.⁵⁶⁷

Latinler'le olan barışçıl ilişkiler yani imparatorluklar arasındaki iyi olma durumu, imparator Theodore Laskaris'i, İstanbul'daki Latin İmparatoru'na bağlı olan Trabzon'un imparatorluğuyla başa çıkmak için serbest bıraktı. Theodore, Sinop'un batı kısmının tamamını, Heraklia (Ereğli) ve Amasya'nın da dâhil olduğu tüm toprakları ele

⁵⁶³ İbrahim Tellioğlu, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", *İlkçağ'dan Cumhuriyet'e Canik*, Samsun, 2011, s. 46.

⁵⁶⁴ İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 210.

⁵⁶⁵ Özhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 465.

⁵⁶⁶ İbrahim Tellioğlu, *a.g.m.*, s. 48-49.

⁵⁶⁷ İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 211-212.

geçirmişti. Bu seferler Selçuklu hükümdarı I.Keykavus'u tahrik etmiş (1210-20) ve hükümdar Trabzon'a sefer düzenlemişti. Sonrasında Trabzon'u almış, Sinop'u ele geçirmişti (1215-16). Daha sonra da Alexios Komnenos'u ele geçirerek, Trabzon'un tahtına vassal olarak yeniden yerleştirmişti. Ayrıca Sultan Sinop'u deniz üssü olarak kullanarak, Selçuklular Karadeniz'de daha da önemli bir deniz gücü haline gelmişlerdi.⁵⁶⁸

Türkiye Selçuklu Hükümdarlarından Rükneddin Süleymanşah, Karadeniz'de etkilerini daha da artırmak adına önemli girişimlerde bulunmuş, özellikle babası Sultan Kılıç Arslan döneminde Doğu Karadeniz dağlarının güneyinden Trabzon'a kadar olan alan da hâkimiyet kurmuş ve neredeyse Karadeniz bölgesinin kıyı kesimi Selçukluların eline geçmişti. Fakat bununla yetinmeyen oğlu Rukneddin Süleymanşah, dönemin önemli güçlerinden Gürcü Krallığında Karadeniz bölgesi ve aynı zamanda bu havzada önemli bir güç olma çabası dikkat çekmekteydi. Nitekim Kral David döneminde başlayan bu Gürcü ilerlemesi, Kraliçe Tamara döneminde de devam ederek; Doğu Anadolu ve Karadeniz havzasında etkili olmaya başlamıştı.⁵⁶⁹ Ve diğer taraftan da Komnenos hanedanlarından David ve Alexios'un bölgede devam eden genişleme ve baskı politikaları⁵⁷⁰ İznik despotu Theodoros Laskaris'i rahatsız etmiş, Amisus valisi Komneneos hanedanlığının baskısına dayanamayınca, Laskaris'e bağlılığını bildirmişti. Nitekim, Komneneosların bölgedeki baskıları ve Laskaris'in buna müdâhil olması ve tüm bunların üstüne Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in burada Komneneoslara karşı askeri bir direnç göstermesi ve nihayet, Trabzon Rum imparatoru I. Andronikos'un Sinop ve Samsun üzerindeki hertürlü baskı ve şiddetlerine rağmen, I. Alaaddin Keykubat bu iki şehri Bizans ve onların seleflerinden kurtarmıştı.⁵⁷¹

Nitekim Nikomedia'da yani İznik'te I.Theodore Laskaris taçını damadına John III. Dukas Vatatzes (1222-54) 'e miras olarak bıraktı. Bu durum, Theodore'nun Latinler tarafından desteklenen kardeşlerinin bir isyanın çıkarmasına sebep oldu; hatta 1228'de Selçuklularla İmparator Vatatzes'e karşı bir ittifak olma çabası oluştu. Böylece onu devirme girişimi başarısız olunca, hem karada hem de denizde kazandığı zaferin bir sonucu olarak, Küçük Asya'daki Latin toprakları, İstanbul'un karşısındaki sahiller ve İzmit/İznik toprakları hariç olmak üzere, Bizans egemenliği altına girdi. Vatatzes,

⁵⁶⁸ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 25-26.

⁵⁶⁹ İbrahim Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yay., Trabzon, Ekim-2009, s. 67-71.

⁵⁷⁰ İbrahim Tellioğlu, *Trab. Rum Dev.*, 2009, s. 27-28.

⁵⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 361-363.

başlangıçta I.Theodora tarafından düzenlenen filoyu güçlendirerek genişletmiş; Yunanistan ile Küçük Asya arasında uzanan Ege adalarının Bizans kontrolünü elinde tutabilmişti. O, Konstantinopolis'e ve Trakya kıyılarında dolaşan Latin gemilerini taciz ederek onları baskı altında almıştı.⁵⁷²

Ayrıca bu dönemde Venediklilerle de bağlantı kurarak, Selçuklu Sultanı I.Keyhüsrev ile anlaşmalar imzalamışlardı. Bu anlaşmalar Mısır'la ticari faaliyetler için vazgeçilmez olan, Antalya'ya ulaşmalarını sağlamıştır. Buna ek olarak, I. Keyhüsrev'in halefi I.Keykavus, daha sonra Sinop'un kontrolü altında, I.Keykubad ile 1220'de yenilenen anlaşma uyarınca, daha fazla bir anlaşma imkânı elde etmiş ve daha da önemlisi, Karadeniz bölgesine erişim sağlamışlardı. Bu ticari başarılar sonunda Selçuklular, Kırım'a kadar uzanacak ve 1232'de Veneto-Ceneviz anlaşmasından sonra Pisan, Amalfit ve Ceneviz gibi diğer batı tacirlerini de içine alacaktı.⁵⁷³

1071 Malazgirt zaferinden sonra, IV. Romen Diogen zamanında Doğu Roma İmparatorluğu, birçok bölgede bütün maddi ve idari güçlerini kaybedecek bir noktaya geldi. Öyle ki, imparatorluğun Doğu orduları birçok bölgede dağılmış ve imparatorluğun Anadolu üzerindeki gücü azalmıştı. Nitekim bu dönemde Türkmenler Karadeniz ile Çanakkale Boğazı, Ege ile Suriye denizleri ve çeşitli koylara yayılmakla beraber, Kilikya ve Pamphylia⁵⁷⁴ gibi bölgeleride ele geçirerek, buralara kadar yayılmış ve bu durumu Mısır denizine kadar devam ettirmişlerdi.⁵⁷⁵ Ayrıca bu dönemde Theodore Gabras, Trabzon ve çevresinde bazı güç alanları bularak, oluşturduğu bir takım küçük ordularla Trabzon'da hâkimiyet elde etmiş ve öncesinde buraya saldıran Türkmenleri 12. Yüzyılın son çeyreğinde 1075 yılında püskürterek buraları ele geçirmiştir.⁵⁷⁶ Nitekim bir zaman sonra I. Alexios Komnenos (1081-1118), Theodoros Gabras'ı Trabzon dükü tayin ederek,⁵⁷⁷ yönetimi daha merkezi bir hale getirmek için Gabras'ı Trabzon'a göndermişti. Dolayısıyla Theodore Gabras ve ailesi bir vakit sonra bağımsızlıklarını ilan ederek Bayburt, Trabzon ve çevresine egemen olacaklardı. Tabii daha sonra Gabras Danişmentliler üzerine sefer düzenleyerek, Şebinkarahisar'ı Trabzon

⁵⁷² Osman Turan, *a.g.e.*, s. 362-63.

⁵⁷³ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 26.

⁵⁷⁴ Anadolu'nun güneyinde eski bir sahil bölgesi olup; Likya ve Kilikya arasında günümüzdeki Antalya limanının doğusunda yer alan bir bölgedir.

⁵⁷⁵ Anna Comnena, *The Alexiad*, Book-I, translated by: Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications Byzantine Series, Cambridge- Ontario- England, 2000, s. 10.

⁵⁷⁶ Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Gabras Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C. 1, 25-26 Mayıs 2005, Trabzon, 2005, s. 55-56.

⁵⁷⁷ Anna Komnena, *a.g.e.*, 1996, s. 263.

topraklarına katmış ve Sinop'a kadar olan tüm bölgeyi istila etmişti. Fakat 11. Yüzyılın başlarında Danişmentlilerin bölgede etkili olmaya başlamasıyla birlikte bölgedeki etkinliğini devam ettiremeyen Gabras, Trabzon'a geri çekilmek zorunda kalmıştı. Hatta 11. Yüzyılın başındaki Haçlı seferleri esnasında Selçuklu Devleti ve Danişmendli beyliğinin güçsüz düşmesinden faydalanan Gabras, Trabzon'da gücünü daha da artırmıştı.⁵⁷⁸

Diğer taraftan I. Alexios Komnenos, Baba Gabras'ın ölümünden sonra oğlu Gregory Trantisesi'de Trabzon dükü olarak atadı. Fakat Gregoride babası gibi imparatora karşı itaatsizlik ederek merkezi İstanbul yönetimiyle arasını açmış ve bağımsızlığını ilan etmişti. Bunun üzerine imparatorun orduları tarafından azledilerek tutsak edilmişti. Fakat yine bir zaman sonra Baba Gabras'ın oğlu imparator tarafından affedilerek tekrardan Trabzon düklüğüne getirilmişti. İkinci kez göreve başladığında 1112 yılında Danişmendlilerden gelen saldırılara karşı koymuştu. Ancak her ne kadar Danişmendlilere karşı koymuşsa da bir zaman sonra Danişmendliler ile ittifak kurarak, Bizans ile olan irtibatını aksatmıştı. Fakat Bizans imparatoru I.Manuel Komnenos tarafından öldürülmesiyle birlikte merkeze olan bağlılık durumu son bulmuştu.⁵⁷⁹

Hem Balkanlar'ı hem de Anadolu'daki Türk beyliklerini etkileyen 1243'teki Moğol istilasını sonrasında Bulgaristan, Konstantinopolis'i ele geçirme yarışından vazgeçti ve böylece Nikea tek rakip ya da tek güç olarak kaldı. Dahası Moğol istilasını sırasında Nikea ile Selçuklular arasında kurulan dostane ilişkiler ve ticaret değişimleri kısa sürdü. 1243'te Moğollar, kontrolü bozulan Selçukluları yenerek, batı kıyısında, Aydın ve Menteşeoğulları beylikleri'nin de içinde bulunduğu çeşitli beyliklerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Moğol tehdidinin ortadan kalkmasıyla da düşmanlıklar yeniden başladı. Ve 1250 yılından itibaren Vatatzes sınır boyunca Türkmen ve Selçuklu istilalarını durdurmak için çeşitli seferler düzenledi.⁵⁸⁰

İmparator Vatatzes, uzun hükümdarlığı sırasında Nikea'nin imparatorluğunun boyutunu iki katına çıkarmayı başardı. Güçlü ekonomik ve sosyal temeller atmış ve Bizans İmparatorluğunu yenilemeye hazır olarak tüm rakip güçlerden ortaya çıkmış her türlü baskı ve istilalara karşı koymuştur. Aslında İmparator Vatatzes, oğlu II. Theodora Laskaris (1254-8) ya da torunu John IV Laskaris (1258-9) ya da Michael VIII

⁵⁷⁸ Ergin Ayan, *a.g.m.*, s. 58-59.

⁵⁷⁹ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁵⁸⁰ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 27-28.

Paleologlar (1259-82) tarafından işgal edilmemiş, tam aksine kendisi Laskaridleri ortadan kaldırarak kendi hanedanlığını kurmaya devam etmişti.⁵⁸¹

Ayrıca doğusunda Lazika batısında Trabzon'un bulunmasından dolayı, Trabzon sınırları içerisinde değerlendirilen Rize bölgesi, Trabzon ve Lazika bölgeleriyle yakından irtibatlıydılar. Bu maksatla Kuzey Anadolu kıyılarında özellikle 7. yüzyılın ilk ve ikinci yarılarında etkili olan Müslüman Arap akınları bölgede etkili olurken, özellikle Rize ve Artvin bölgeleri, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifelik dönemlerinde İslam ordularının Ermeniyye bölgesinde hâkimiyet göstermesinden dolayı önemlidir.

2.1.2. Selçuklu Devletleri

2.1.2.1. Selçuklu Devletleri Döneminde Anadolu ve Kafkasya

Selçuklular 10. Yüzyılın sonları ile 11. Yüzyılın başlarında Türkistan'dan büyük bir hareketle günümüzdeki Buhara ve İran'a gelerek, burada İslam dini ile tanışmışlardı. Ve bir zaman sonrada yukarıdaki paragrafta ifade edilen bölgelerde fetihler yapacaklardı.⁵⁸² Özellikle de 1040 Dandanakan savaşı ile Gazneliler hâkimiyeti son bulacak ve onların toprakları üzerinde Büyük Selçuklu Devleti kurulacaktı.⁵⁸³ Nitekim sonrasında varmayı hedefledikleri bölgelerden biri olan Anadolu'ya gelmişlerdi. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya ilk akınları 1016-1021 tarihleri arasında olmuştur. Çağrı Bey'in 1018 yılında Horasan, Rey ve Azerbaycan yolu ile Anadolu seferine çıkması ve onların Azerbaycan'a vardıkları zaman oradaki bazı Türkmenlerle bir araya gelmiş ve Van havzasında bulunanan Ermeni krallığı topraklarına girmişlerdi.⁵⁸⁴ Aslında Çağrı Bey'in Anadolu'ya gerçekleştirdiği ilk akınlarındaki Ermenistan ve Gürcistan sınırındaki şehirler, Bizans idaresi altına girmiş şehirlerdi. Fakat Ermeniler genel olarak, Bizans otoritesinden ve onların tahakkümünden bıkmış durumdaydılar.⁵⁸⁵ Nitekim bu durum 1071 Malazgirt muharebesinde apaçık gözükecek ve Bizanslıların baskılarından bıkan Ermeniler, tarafında oldukları Bizans imparatorluğu saflarını terk edeceklerdi.

Ayrıca 1054 yıllarında Anadolu'ya yaptığı seferler esnasında ordularını çeşitli bölgelere gönderen Tugrul Bey, kuzeyde Kafkas bölgesine, batıda Canik ormanlarına,

⁵⁸¹ Julian Chrysostomides, *a.g.m.*, s. 28.

⁵⁸² Pavlos Karolidis, *Romanos Diogenis*, Yunancadan çev: Kriton Dinçmen, İstanbul, 2004, s. 32.

⁵⁸³ Reşididin Fazlullah, *Câmi'üt-Tevarih*, Çev: Ahmet Ateş, C. II, cüz. 5., Ankara, 1999, s. 7-8.

⁵⁸⁴ Erol Kürkcüoğlu, "Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara, 2002, s. 695.

⁵⁸⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, 1996, s. 333.

güneyde Sasun dağı ve Oltu'ya kadar olan bölgeleri yağmalamış, diğer bir ordusu ise Taik'i geçerek Çoruh ırmağına ulaşmış ve Bayburt'a kadar akınlarda bulunmuşlardı.⁵⁸⁶ Yine ortalama 1057-58 yıllarında Tuğrul Bey döneminde Selçuklular, Kemah'a kadar gelerek, Çoruh ve Kelkit vadileri üzerinden Pontus'taki Şebinkarahisar'ı ele geçirmişlerdi.⁵⁸⁷

I. Rukneddin Süleyman şah (1076-1086) Selçuk Kutalmış'ın oğlu olup, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk Sultanıdır.⁵⁸⁸ 1071 Malazgirt savaşında Bizans'ın Balkanlar'dan farklı bahane ve bazı maddi imkânlar sunarak getirdiği Şamani Uz (Oğuz) ve Peçeneklerden oluşturduğu, çeşitli atlı birlikler, olayın farkına vararak ivedilikle ırkdaşları olan Selçukluların tarafına geçmiş ve Bizanslılar'ın her türlü kötü muamelesine uğrayan Ermeniler de kaçmışlardı.⁵⁸⁹ Ve bu tarihin en büyük zaferinden sonra Oğuzların bu döneme kadar Anadolu'ya yaptıkları akınlar, bu tarihten sonra artık buralarda yerleşke kurma şeklinde kendisini göstermişti. Özellikle Alp Arslan'ın kumandanlarından Emir Danişmend, Mengücek Gazi, Saltuk; Pont ve Kapadokya taraflarına ve Selçuk Kutalmış'ın oğlu Mansur, Likaonya ve Frigya çevrelerinde yerleşerek buralarda beylikler kurmuşlardı.⁵⁹⁰ Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin yükseliş döneminde önemli ve ilk Sultanlarından olan Sultan Alp Arslan daha henüz tahta geçmeden önce, hükümdar Tuğrul Bey 1063 yılında vefat etmişti. Dolayısıyla vezir Amidülmülk Kündüri, devlet yönetimini güçlü kılmak amacıyla Tuğrul Bey'in vasiyetinin olduğunu ifade ederek tahta Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ın gelmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun böyle olması gerektiğini ifade eden bir mektubu Vezir, Alp Arslan'a göndermişti. Nitekim hutbelerde Süleyman'ın adından sonra Alp Arslan'ın isminin okutulması ve bazı bölgelerin kendisine verilmesi karşılığında bir anlaşmaya varılmıştı.⁵⁹¹ Fakat Osman Turan'ın ifadelerine göre, bazı yerli ve yabancı kaynaklarda, tüm bunların aksine Süleyman'ın Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine bir yönetici yahut bir komutan olarak gönderildiğini ve o kadar ki buraların ona Alp Arslan tarafından ikta olarak verildiği ifade edilmişse de bunun

⁵⁸⁶ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev: Fikret Işıltan, İstanbul Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970, s. 179.

⁵⁸⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK., Ankara, 1995, s. 38.

⁵⁸⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yay., İstanbul, 1971, s. 45.

⁵⁸⁹ Hamit Zübeyir Koşay, "Malazgirt'te Buluşanlar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 214.

⁵⁹⁰ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, II. Tercüme, Çev: Mustafa Öztürk, TTK, Ankara, 2014, s. 12.

⁵⁹¹ Sibt İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 125-126.

gerçekle alakasını ortaya koyabileceğimiz herhangi bir belge ya da Anadolu'nun fethine gönderilen komutanlar arasında yer aldığına dair, doğruluğu sabit bir doküman da mevcut değildir.⁵⁹²

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında 1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı ve böylelikle Doğu Anadolu'ya yapılan Türk seferleri bu bölgedeki Bizans'ın gücünü kırma noktasında büyük bir önem taşımaktadır. Diğer taraftan Selçuk Sultanı Alp Arslan Türk ve Dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olan Malazgirt savaşında Bizans'ı mağlup etmesi; Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine imkân sağlamıştı. Bununla birlikte Anadolu'ya geniş göç grupları akın etmeye başlamış, uzun yıllar süren bu göç hareketinde Azerbaycan önemli bir geçiş noktası olmuştu. Ve bu Türkmen göç gruplarının Anadolu'ya gelmeleri neticesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlamışlardı.⁵⁹³ Dolayısıyla Süleyman 1074 yılında yukarıda ifade ettiğimiz tahta geçme meselesi üzerine Büyük Selçuklular'a olan bağlılığını bildirip, onların hâkimiyetlerini tanıyarak Orta Anadolu'nun Sultan'ı olup, Konya'yı kendisine başkent yapmıştı.⁵⁹⁴ Fakat Süleyman tahta geçmeden önce Sultan Alp Arslan, amcası Tuğrul Bey'in ölümünden sonra tahta geçmeyi hak ettiğini iddia edenler arasında sıyrılıp, Selçuklu Devleti tahtına geçmeyi başarmıştı.⁵⁹⁵ Böylece Alp Arslan 1063 yılında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı olmuştu.⁵⁹⁶ Tahta geçtikten sonra 1064 yılında Ermeniyeye yani Gürcü ve Ermeni seferlerini gerçekleştiren Alp Arslan⁵⁹⁷, Nahçıvan'a gelmiş, oğlu Melikşah ve Nizamülk'ün başında olduğu diğer ikinci bir ordu ise Aras nehri boyunca ilerleyerek Bizans topraklarına girmişti.⁵⁹⁸ Yine aynı yıl Sultan Alp Arslan Hazar ülkesine sefere çıkmış ve bu topraklarda önemli ve geniş alanları feth etmişti. Öyle ki bu topraklarda 30 bin kişi öldürülmüş ve yaklaşık 50 bin kişi de esir alınmıştı.⁵⁹⁹ Daha sonra Sultan, Anadolu'nun ilk kenti olan Ani'ye gelip, Kars ve Ani bölgeleri üzerine seferler yaparak, yine bu bölgelerin sınırları üzerinde bulunan Dubeyle ve Nure adındaki iki bölgeye de harekât gerçekleştirmişti. Nitekim sonrasında buranın

⁵⁹² Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 46.

⁵⁹³ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Genel Türk tarihi Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, 149.

⁵⁹⁴ İbn Bibi, II, *a.g.e.*, s. 12.

⁵⁹⁵ İbnu'l Esir, *El-Kâmil fi't-Târih*, C. X, Çev: Abdülkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 43.

⁵⁹⁶ Sibt İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 129-130.

⁵⁹⁷ Sibt İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁹⁸ İbnu'l Esir, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁹⁹ Sibt İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 135.

halkı İslamiyet'i kabul etti ve Sultan Ani kalesini kuşatmaya başladı.⁶⁰⁰ Aslında Selçukluların Kafkasya'ya yöneldiği esnada, Orta İdil ve Aşağı İdil boyları ile Karadeniz'in Kuzeyi, Kuzey Kafkaslar ve Aşağı Tuna boyları'da tamamıyla Selçukluların akrabaları olan diğer Türk boylarının elinde idi. Bu boylardan en önemlisi ve özellikle de devlet olabilme gücüne erişebilmiş olan İdil Bulgarlarıdır. Bu devlet İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği alanda, 7. yüzyılın sonlarında kurulan, Türk kökenli bir devlettir. Özellikle Hazarların baskıları neticesinde Don nehri boylarından Kama nehri çevresine gelerek burada yerleşik bir hayata geçmişlerdir.⁶⁰¹

1067/68 Sultan Alp Arslan, Şeddadoğulları beyliği'nin baş şehri olan Gence'ye yöneldi. Çok geçmeden buranın sahibi Fadlun b. Ebu'l-Esvar, Sultan'a bağlılığını bildirdi. Ve sultan'a birçok hediye takdim edildi. Buradan El-İlan⁶⁰² bölgesine geçen Sultan, yoğun hava şartlarından dolayı Gence'ye geri döndü. Fakat bu sırada Tiflis emiri İbn Cafer, Sultan'a itaatlerini bildirerek ona çok kıymetli hediyeler verdiler. Bunun üzerine Sultan, Tiflis'i bu Emire verdi. Ayrıca Sultan Alp Arslan, Abhaz Emiri Bağrat'ın yeğeni ile evlenmiş fakat bir zaman sonra boşanmışlardı.⁶⁰³

Böylece 1071 Malazgirt zaferinden sonra Bizanslılar ile yapılan uzlaşma ortamı bozulunca Alp Arslan Anadolu'nun Türkleşmesinde çokca faydasını gördüğü komutanlarını Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göndererek, Anadolu'nun birçok noktasında iskân'a başlamışlardı.⁶⁰⁴ Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in Malazgirt'te yenilgi haberi İstanbul'a gelince, VII. Mihail Dukas iktidarı eline geçirdi. Böylece Romanos Diogenes'in karısı olan kendi annesini tutuklattırdı. Sonrasında Mihail annesinin saçlarını kestirip, manastıra kapattı. Diğer taraftan Romanos Diogenes Tokat'a gelip buradaki kaleye yerleşti.⁶⁰⁵ Tahta geçen Mihail Dukas, 1072 yılında İsak Komnenos kardeşi Alexios ve Russel'i Anadolu'nun savunmasına göndermişti. Fakat Norman idarecisi Russel bir devlet kurmak amacıyla, Malazgirtte Romanos Diogenes'e ihanet etmiş ve İsak Komnenos'da Türkler tarafından esir edilmişti. Bunu üzerine de Alexios'da İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Fakat Russel'in Sakarya ve İzmit taraflarında görülmesi ve buralarda hâkimiyet kurma mücadelesi içinde olduğu

⁶⁰⁰ Şadrüddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn 'Ali El-Hüseyini, *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye*, Çev: Necati Lugal, TTK., Ankara, 1943, s. 26-27.

⁶⁰¹ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Yay., Konya, 2000, s. 85-86.

⁶⁰² İbn Rusteh, *Kitâbü'l-A'lâkî'n-Nefise*, Çev: Yusuy Ziya Yörükkan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s. 182.

⁶⁰³ Sibt İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 153-154.

⁶⁰⁴ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 50.

⁶⁰⁵ Sibt İbnu'l-Cevzi, *a.g.e.*, s. 174.

anlaşılması üzerine Alp Arslan'ın komutanlarından Artuk Bey, Malazgirt zaferinden hemen sonra Anadolu'da fetihler yaparken, Russel tekrar bir yolunu bularak Amasya ve Niksar'ı ele geçirmişti. Ayrıca İstanbul'daki İmparator Alexios'u Russel'a karşı bu bölgeye göndermişse de, halk Russeli tercih etmişti.⁶⁰⁶

Diğer tatarftan bu dönemde Tutak isimindeki bir Türk beyi büyük bir ordu ile Orta Anadolu'ya girmiş, bunun üzerine Russel bu beyle irtibat kurmanın yollarını ararken, İmparator, Alexios'u Sultanla dostluk kurması için görevlendirmiş ve Russel'in yakalanması karşılığında belli bir maddi bedel alacaktı. Bunun üzerine Tutak Bey, Russeli yakalayarak, Alexios aracılığıyla imparatora gönderdi. Bu esnada Alexios, yolda atalarının memleketi olan Kastamonu'yu ziyaret etmiş ve burada Tütkenlerin yoğunluğu karşısında yolunu Ereğli'ye çevirmişti. Ve oradan da İstanbul'a gelmişti.⁶⁰⁷

Öncesinde de ifade ettiğimiz gibi Süleyman şah Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılığını ve hâkimiyetini bildirerek, Anadolu Selçuklu Devletinin başına gelmişti. Sonrasında Bizans imparatorluğundaki taht mücadelelerini; siyasi ve ekonomik bazı sıkıntıları avantaja çevirmeye çalışan Sultan, bu yöntemle kuzeye doğru ilerleyerek, İznik'i feth etti ve devletin merkezini buraya taşıdı. Öyle ki İstanbul'u ele geçirmek maksadıyla çeşitli seferler düzenleyerek, Marmara, Karadeniz ve Ege denizlerine kadar bu fetih ve seferler kendini göstermeye başlamıştı. Ayrıca Süleyman Şah'ın bu şekil hızlı ilerleyişi Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'u korkutmuş ve bu işgallerin onlara göre önüne geçmek için Süleyman ile anlaşma yapma yoluna gitmişti.⁶⁰⁸

Bu dönemde I.Alexios ile çok defa karşı karşıya gelecek olan Süleyman şah, Bithynia bölgesini feth ederek, İstanbul'un yani imparatorluğun hemen yanı başındaki İznik'i Selçuklu Devleti'ne merkez yaparak, birçok bölgede özellikle Marmara ve Karadeniz kıyılarında ilerleyerek, kısa bir süre de İstanbul boğazına gelmiş ve boğazdan gelip geçen gemilerden vergi almaya başlamıştı. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi I. Alexios'un 1081 yılında Bizans imparatorluğunun başına geçmesiyle Bizans imparatorluğu o eski kötü durumundan kurtulmaya başlamıştı.⁶⁰⁹

Bu bakımdan I. Alexios'un sahip olduğu Bizans'ı kurtarma politikası Karadeniz'i yakından ilgilendirmekte ve Süleyman Şah'ın Marmara ve Karadeniz kıyıları üzerindeki etkisini zayıflatmaya yönelikti. Nitekim I. Alexios, Bizans'ın tahtına

⁶⁰⁶ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 52.

⁶⁰⁷ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 52.

⁶⁰⁸ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 13.

⁶⁰⁹ Yusuf Ayönü, "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 600.

oturduğunda, Anadolu topraklarının büyük bir kısmı İstanbul boğazına kadar Türklerin eline geçmişti. Bunun üzerine Alexios, doğudaki Selçuklulara ve batıdaki Normanlara karşı önemli tedbirler almıştı. Fakat İstanbul boğazına kadar gelen Selçukluları buralardan püskürtmek amacıyla imparator küçük ama etkili bir yöntem bularak; Selçukluları buralardan çıkartma yoluna gitmişti. Geceleyin küçük kayıklara bindirilen Bizans askerleri, Anadolu kıyılarındaki Türk karargâhlarına baskınlar düzenleyerek tekrar denize geri dönüyorlardı. Günlerce devam eden bu baskınlardan sonra Selçuklular iç bölgelere çekilerek, Bizans Selçukluların çekildiği bölgelerde askeri birliklerini yerleştirmiş ve imparator istediğini geçicide olsa elde etmişti.⁶¹⁰

Diğer taraftan Süleyman şah 1084 yılında Antakya'yı fethetmek için yola çıktığında İznik ve çevresini Ebu'l Kasım adında bir Türk beyine bırakmıştı. Öyle ki Antakya'nın fethi sırasında Karatekin adlı bir Selçuklu komutanı 1085 yılında Sinop'u zaptetmişti. Süleyman şah'ın bu sefer esnasında ölmesi üzerine imparator I.Alexios bunu fırsat bilerek, Selçukluların elindeki Karadeniz kıyılarındaki şehirleri geri almak için harekete geçmişti. Ayrıca Alexios, Sultan Melikşah tarafından kendisine gönderilen Çavuş isimdeki elçiyi kandırarak Sinop'un tekrar Bizans'a geçmesinde kullanmış ve Sinop tekrardan Bizans'a geçmişti.⁶¹¹ Özellikle Süleymanşah'ın ölümü üzerine elinde bulundurduğu askeri güce dayanarak, kendisini Sultan ilan etmişti. Bunun üzerine Marmara kıyılarını ve bütün Bithynia bölgesini yağmalayan Ebu'l Kasım bir zaman sonra anlaşma için imparator I.Alexios'la masaya oturacaktı.⁶¹² Ayrıca yukarıdaki elçinin saf değiştirmesi meselesi Anna Komnena'da şöyle anlatılmaktadır: Ebu'l Kasım'ı itaat altına almak isteyen Melikşah, I.Alexios ile ittifak kurmuş ve bunun üzerine Sultan Siyavuş isimdeki bir elçiyi, imparator'a göndererek, evlilik yoluyla hısımlık teklifinde bulunmuştu. Ve sultan, eğer bu teklifinin kabul edilmesi karşılığında Anadolu kıyılarından çekileceğini beyan etmişti. Bunun üzerine kendisine gönderilen elçiyi kandırmayı başaran imparator, bu elçinin aracılığıyla Sultan'ın adını kullanarak Sinop'u ele geçiren Türk beyi Karategin yanına giderek, burayı Sultan Melikşah adına boşaltmasını istemiş ve hiçbir zorlukla karşılaşılmadan burası Bizans'a teslim edilmişti.⁶¹³ Nitekim hileyle özellikle de bir elçinin iş güzarlığıyla Karatekin'e boşalttırılan bu şehir sonrasında çok defa el değiştirecekti.

⁶¹⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, 1996, s. 124.

⁶¹¹ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 153-154.

⁶¹² Anna Komnena, *a.g.e.*, 1996, s. 196.

⁶¹³ Anna Komnena, *a.g.e.*, 1996, s. 195-196.

Sultan Melikşah döneminde yani 1072-1092 yılları arasında, ortalama 1074 yılından başlayarak, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Artuk Bey, Kelkit ve Yeşil ırmak havzalarını, Mengücek Bey, Şebinkarahisar, Saltuk Bey’de Çoruh ırmağı çevrelerini feth ettiler. Diğer yandan 1080 yıllarında Emir Ahmet’in Kars’ı tam olarak Türk yönetimine geçirdiği esnada, Selçuklular, Şavşat, Acara, Ardanuc ve Kutayıs gibi önemli şehirleri ele geçirerek, Trabzon’a kadar ilerlediler.⁶¹⁴

Nitekim bu dönemde gerçekleşen I. Haçlı seferi Anadolu Türkleri ve özellikle de Selçuklular üzerinde ağır tahribatlar yapmış. Özellikle I.Haçlı orduları, 1097 yılında Anadolu üzerinden Suriye’ye varmış ve dolayısıyla Türkler Orta Anadolu’ya çekilmek zorunda kalmışlardı.⁶¹⁵ Selçukluların Haçlılar karşısındaki bu durumunu kendi avantajına değiştirmek isteyen Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, Orta Anadolu’ya çekilen Selçukluların çekildikleri yerleri, özellikle de Batı Anadolu ve Karadeniz kıyı bölgelerini işgal ettiler.⁶¹⁶ Ayrıca bu baskın niteliğindeki Haçlı seferlerinin Selçuklular üzerindeki etkilerinden faydalanmak isteyen eski Trabzon dükü Theodor Gabras da Danişmentlilere karşı saldırıya geçmişti. Bunu üzerine Gümüştekin Ahmed Gazi, Emir İsmail komutasında, Bayburt’u 1098 yılında işgal eden Theodor Gabras üzerine yürüyerek, Bizans ordusunu bozguna uğratmış ve Theodor Gabras bu esnada öldürülmüştü. Dolayısıyla Bayburt bir kez daha feth edilmişti.⁶¹⁷ Ayrıca Selçukluların Haçlı seferlerinden kaynaklı kötü döneminde ve I. Kılıçarslan’ın ölümü Anadolu’daki dengeleri tekrardan bozduğundan dolayı, Danişmendli Emir Gazi Anadolu’daki üstünlüğü ele geçirmiş⁶¹⁸ ve aynı zamanda I. Kılıçarslan’ın oğlu Mesud’un Emir Gazi’nin damadı olması ve sonrasında Emir Gazi’nin destekleriyle Sultan Mesud Selçuklu tahtına geçmesinden dolayı çok güçlenenen Danişmendli Emir Gazi, 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz kıyılarında hâkimiyet elde etmişti.⁶¹⁹ Özellikle 1129 yılında Kastamonu’ya hâkim olmuştu. Fakat daha sonra Bizans imparatoru II. İonnes Komnenos Danişmentlilere ait olan bu şehri tekrar ele geçirdi. Tabii daha sonra 1133 yılında Emir Gazi tekrar harekete geçerek, Kastamonu’yu

⁶¹⁴ Erdogan Merçil, ”Selçuklular Devrinde Karadeniz ve Safranbolu”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, TTK, Ankara, 2003, (ss. 1-5), s. 1.

⁶¹⁵ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Ve Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 665.

⁶¹⁶ Ebru Altan, “Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşı’nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 630.

⁶¹⁷ Osman Turan, *a.g.e.*, 1993, s. 136.

⁶¹⁸ Muharrem Kesik, “Türkiye Selçukluları İle Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 537.

⁶¹⁹ Ebu’l-Ferec, *Ebü’l-Ferec Tarihi- I*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987, s. 363.

Bizanslılardan geri almıştı. Fakat bu teyakkuz hali devam etmiş ve Emir Gazi'nin bu hamlesine karşılık imparator tekrar Kastamonu önlerine kadar gelmiş ve bu süreçte Emir Gazi vefat etmişti. Bunun üzerine imparator Kastamonu'yu ele geçirerek, Çankırı'ya taarruzda bulunmuş ve Çankırı Bizanslıların eline geçmişti. Nitekim imparator İstanbul'a vardığında arkasından Türk birlikleri bu şehirleri tekrar geri almıştı.⁶²⁰ Özellikle Emir Gazi'nin Karadeniz kıyılarına akın yaptığı esnada, Bizans valisi Casianus'un idaresi altında bulunan Kastamonu'yu Emir Gazi'ye vermiş. Gazi'de bunun üzerine kendisini memleketinde görevlendirmişti.⁶²¹ Nitekim Danişmentliler Karadeniz kıyılarında akınlarına devam ediyor. Ve özellikle de Danişmedli Yagıbasan, 1151 yılında, Karadeniz kıyılarındaki Bafra ve Ünye'yi bu bağlamda feth etmişti.⁶²²

Ayrıca bu dönemde Karadeniz'de önemli fetihler yapan Danişmendli Emir Gazi; Süleyman, Numan, Eyyüp ve Kara Hasan gibi beylerle birleşerek Yeşil ırmak havzasını feth etmişti. Sonrasında Sinop'tan gelen Frenk ve Rus askerlerinin oluşturduğu bir ordu karşısına çıkmış olsa da, Tokat Danişment Gazileri tarafından feth edilmişti. Daha sonra da Amasya, Sunisa, Turhal alınarak, Karatekin, Osman ve Süleyman gibi Danişmend Gazileri de Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u feth ettiler. Ardından ise Danişmend Gazi Niksar üzerine yürür, fakat bunun haberini alan imparator Gabras buradan kaçmıştı. Bunun üzerine Canik idarecisi Matrobid Trabzon ve Ermeni çevrelerinden çeşitli asker gruplarını bir araya getirerek Niksar önlerine gelir. Fakat durum hiçte zannettiği gibi olmayarak, bu savaşı canıyla ödemek zorunda kalmıştı.⁶²³

Türkiye Selçuklu Devleti, Haçlı seferlerinden özellikle de I. Haçlı seferinden ağır bir darbe alarak; Sultan I.Kılıç Arslan başkent İznik'in de Bizans'ın eline geçmesinden dolayı başkenti Konya'ya taşımış ve Türkleri Orta Anadolu'da toplamaya başlamıştı.⁶²⁴ Aslında öncü Haçlı ordularını yenilgiye uğratmasına rağmen arkadan gelen büyük Haçlı grupları karşısında bir şey yapamayınca, Danişmentlilerle birlikte çete savaşlarıyla Haçlılara büyük zaiyatlar verdiler.⁶²⁵ Bunun üzerine bu dönemde Danişmendli Ahmet Gazi ile birlikte Amasya'da Haçlı ordularını yenilgiye uğratarak, Kılıç Arslan, Akşehir- Konya- Ereğli yolundan Suriye'ye inmekte olan diğer bir Haçlı ordusunu da yenerek ortadan kaldırmışlardır. Böylece Haçlılara Anadolu topraklarında

⁶²⁰ Muharrem Kesik, *a.g.m.*, s. 539-40.

⁶²¹ Ebu'l-Ferec, I, *a.g.e.*, s. 363.

⁶²² Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 189.

⁶²³ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 125.

⁶²⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 431.

⁶²⁵ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 13.

Kılıç Arslan döneminde büyük bir darbe vurulmuş ve birçok Karadeniz kıyı şehirleri geri kazanılmaya başlanmıştı.⁶²⁶ Tabii bu dönem Danişmendlilerin en güçlü dönemleri olduğu için büyük fetihler yapmışlardır. Özellikle Niksar'ın fethinden sonra Melik Ahmet Gazi, Canik üzerine sefere çıkarak Harkümbed kalesini kuşattı. Ve Bulgar sınırına kadar ülkelerin ele geçirilmesi için Artuhi, Süleyman ve Abdurrahman Gazileri buraya komutan olarak tayin etmişti.⁶²⁷ Nitekim o dönemde Canik bölgesi ya da Khalibya olarak da bilinen bu bölge; Trabzon, Giresun ve Ordu'yu içine alarak Samsun'a uzanmaktaydı.⁶²⁸ Dolayısıyla bu bölge Bulgar sınırına kadar varmakta idi. Fakat o dönemde buralarda etkin olan Trabzon, Gürcü ve Ermeni beyleri kalabalık bir orduyla Danişmendlilerin karşısına çıkarak onları Niksar'a kadar takip etmiş ve buraları ele geçirmişti. Bunun üzerine Gaziler, tekrar bir hamle daha yaparak onları Niksar'dan çıkartmış ve Canik üzerine sefer yapmışlardı.⁶²⁹

Diğer taraftan birçok ittifakın yanında çok kezde ayrılıkların yaşandığı Selçuklu-Danişmendli Beyliği arasında bu kez ipler tam manasıyla kopacak ve II. Kılıç Arslan, kardeşleriyle olan mücadelesini kazanmasının üzerine 1175 yılında Danişmendli topraklarının önemli bir kısmını ele geçirecekti.⁶³⁰ Nitekim 1176 yılında Bizans imparatorluğuna Miryakefelon'da ağır bir darbe indiren II. Kılıç Arslan, bu savaştan sonra 1178 yılında Danişmendli Beyliği ya da devletini ortadan kaldırmıştı. Bunun üzerine Niksar ve çevresi ile Danişmendlilerin Karadeniz bölgesinde ele geçirdikleri bölgeler dâhil hepsi Selçuklu Devleti topraklarına katılmıştı.⁶³¹

II. Rükneddin Süleymanşah, kendisinin Tokat'ta melik olduğu esnada, Bizans imparatorluğu ile çeşitli mücadelelere girerek Karadeniz kıyılarında Samsun'a kadar olan yerleri feth etmişti.⁶³² Daha sonrasında kısa bir zaman içinde kendisi 1196/97 yıllarında Anadolu Selçuklu Devletinin başına geçmişti. Ve tahta gelir gelmez önce kardeşleri Arslanşah'tan Amasya'yı, Berkyarukşah'tan da Niksar'ı almıştı.⁶³³ Ayrıca Bizans imparatoru III. Alexios, II. Rükneedin Süleymanşah'ın kardeşleriyle olan mücadelesini fırsat bilerek, Karadeniz'de Samsun'daki bir ticaret gemisine saldırarak

⁶²⁶ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 431.

⁶²⁷ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 125.

⁶²⁸ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK., Ankara, 1988, s. 164.

⁶²⁹ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 125.

⁶³⁰ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 14.

⁶³¹ Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, C. II, Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001, s. 158.

⁶³² Şahin Kılıç, "Yükselme devri Selçuklu-Bizans ilişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 621

⁶³³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 448.

hem malları hem de bazı insanları esir etmişti. Bunun üzerine Bizans Selçuklu Devletine hem vergi hem de tazminat ödeyecekti.⁶³⁴ Ayrıca II. Rukneddin Süleymanşah'ın kardeşi Muhyiddin Mesud'un Ankara merkez olmak üzere, Eskişehir, Bolu, Çankırı ve Kastamonu şehirlerini elinde bulundurması onun için büyük bir problemdi. Çünkü Anadolu'da Selçuklu birliğini kurmak isteyen II. Süleymanşah, hiç vakit kaybetmeden, kardeşinin bu bölgelerdeki hâkimiyetine son vermek için Ankara'yı kuşatarak, Sultan Mesud'un egemenliğine son verdi.⁶³⁵

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat dönemini olan 1204-1211 yılları arasında⁶³⁶ Süleymanşah'a karşı Hükümdarlığı ele geçirmesinde kendisine yardımcı olmamaları üzerine, kendisi Ahlat üzerinden Karadeniz'e gelerek oradan bir gemi vasıtasıyla İstanbul'a gelip Bizans'a sığınmıştı. Bunun üzerine Bizans imparatoru Aleksios Komnenos, diplomatik bir adım atarak Menderes yani Milet valisi olan Manuel Mavrozemes'in kızı ile Keyhüsrev'i evlendirmişti.⁶³⁷ Ayrıca bu dönemde Alexios ve David kardeşler, merkezi Trabzon olan ve Karadeniz kıyılarında önemli bir devlet kurmuşlardı. Bu devletin adı Trabzon Rum imparatorluğu (1204).⁶³⁸ Öyle ki bu Komnenos kardeşler, Gürcü kraliçesi olan halaları Tamara'nın kendilerine sağladığı bazı askeri imkânlarla, İstanbul'un Latinlerin eline geçmesinden az bir zaman önce Trabzon'u ele geçirerek, bu devletin temellerini atmışlardı.⁶³⁹ Ayrıca Alexios'un bu genişleme politikası Türkiye Selçuklu Devleti'ni sıkıntıya sokarak, Asya'dan yola çıkıp Karadeniz ve Avrupa'ya ulaşan uluslararası transit ticaret yollarını tehlikeye düşürmüştü. Nitekim bu dönemde Alexios'un Samsun'u işgale yeltenmesi üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alexios üzerine sefere çıkarak Samsun ve çevresini tekrardan Türkiye Selçuklu Devleti yönetimine katmıştı. Aslında Türkiye'den geçen ticaret yollarının ne kadar önemli olduğunu bilen Keyhüsrev, Samsun'u kurtarmakla Karadeniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamış oldu.⁶⁴⁰ Aslında Bizans imparatorluğunun devamı olarak kurulan İznik ve Trabzon Rum imparatorlukları, Batı ve Doğu Karadeniz, Marmara ve Ege bölgelerinin önemli bir kısmına sahip olarak kuzey batı Anadolu'da Selçuklu Devleti'ne büyük bir engel teşkil etmişti.

⁶³⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 449.

⁶³⁵ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 167.

⁶³⁶ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 15.

⁶³⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 452.

⁶³⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 453.

⁶³⁹ Jakop Philipp Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁴⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 453.

Dolayısıyla yine bu dönemde İzzeddin Keykavus, Trabzon Rum İmparatoru Alexios'un üzerine harekete geçerek Sinop üzerine bir fetih hazırlığında bulunmaya başlamıştı. Sultan'ın amacı, orada kalıcı bir durum ortaya koyarak, Sinop'u feth etmek ve kuzey ticaret yollarını açmak idi. Bu amaçla hareket eden Keykavus, ilk olarak Sinop ve çevresini tanıyan iyi bir asker bularak, şehir kalesi hakkında detaylı bir bilgi aldı. Ve yaptığı bazı çalışmalar sonucunda Sinop'un ve özellikle de kalenin silah yoluyla değil, içeridekilerin karadan ve denizden bağlantısını keserek onları açlığa ve susuzluğa terk ederek kaleden ayrılmalari yolunu buldular.⁶⁴¹ Bunun üzerine Sultanin gönderdiği bazı uc beyleri Alexios'u bulunduğu bölgede takip ederek onu ve adamlarını ani bir baskınla taarruza uğratarak esir almışlardı. Dolayısıyla esir alınan imparator ve adamları kalenin önünde sultan tarafından kaledekilerin kaleyi boşaltmaları adına gözdağı verilmişti. Nihayetinde kaleden ayrılmayı kabul eden imparatorun ahalisi ile Selçuklular arasında, imparator serbest bırakılacak, Sinop ve çevresi haricindeki bütün Canik ülkesi Kyr Alexios ve çocukları idaresine verilecekti. Çeşitli para, altın, hayvan ve bir takım vergiler verilmesi karşılığında bir anlaşma yapılarak, imparator Sultanin önemli bir vassalı olmuştu.⁶⁴² Nitekim 1214 yılında bu imparatorluğun elinden Sinop alındığı gibi, bununla birlikte vergi ve gerekli hallerde asker ihtiyacını karşılamayı da kabul etti. Ve sonraki yıllarda İzzeddin Keykavus, Eyyübi hükümdarları arasında yaşanan bazı mücadeleler sonrasında başarısızlığa uğramış ve genç yaşta vefat etmişti. Zaten sonrasında da yerine kardeşi Alaeddin Keykubat hükümdar ilan edilmişti.⁶⁴³

Alaaddin Keykubad tahta geçtiğinde önemli gelişmeler yaşanmış ve özellikle 1223 yılında Moğolların Kıpçak bölgesine saldırmaları sonucu Karadeniz ticaret yolu hem ekonomik hem de güvenlik açısından sarsılmıştı. Öyle ki Moğollar bu dönemde çeşitli saldırılara başlayıp, Kafkasya ve Kırım'a kadar Asya ve Doğu Avrupa'da büyük saldırılar yapmakta idiler.⁶⁴⁴ Ayrıca Ermeni Kralı Hetum 1219 yıllarında, güneyden gelen tacirlerin istila edilmelerine ses çıkarmamakta birlikte güney ticaret yolunun da güvenliği sarsılmıştı. Bundan rahatsız olan Selçuklu Devleti, bu durumu düzeltmek için her iki tarafa da seferler yapmıştı. İlk olarak bu seferleri Kırım'dan başlatan Sultan,

⁶⁴¹ İbni Bibi, *El Evamir 'ül- Ala' iye Fi' l-Umuri' l-Ala' iye*, C. I, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, s. 168-169.

⁶⁴² İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti- İbni Bibi' nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden*, Türkçeye Çev: M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s. 61; Salim Koca, a.g.e., s. 31, 33-34.

⁶⁴³ İbni Bibi, II, a.g.e., s. 16.

⁶⁴⁴ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar XIII- XV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Beyliği- Candar- Oğulları Beyliği – I*, TTK., Ankara, 1988, s. 38.

hemen sonrasında 1224 yılında Kastamonu bölgesi uç beyini Kırım'a memur etti. Nitekim kurulan yeni donanma ile Kırım üzerine yapılan seferler neticesinde Suğdak şehri alınarak, Rus ve Kıpçakların ortaklaşa gerçekleştirdiği istilalar püskürtülerek bölge hâkimiyet altına alınmıştı.⁶⁴⁵ Ayrıca Trabzon Rumları, Alaeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu'daki bazı askeri faaliyetlerini fırsat bilerek, Sinop'a kadar uzanan alanlarda saldırılarda bulunmuş; Samsun ve Sinop'taki Selçuklu gemilerini yağmalayarak birçok askeri esir almıştı.⁶⁴⁶ Bunun üzerine Celaleddin Harzemşah'ın Selçuklu sınırında kendisini göstermesi ve Erzurum Meliki Cihanşah'ın Ahlat Eyyübileri ile anlaşması, Trabzon Kralı Andronikos'un yönetiminden çıkıp, Samsun ve Sinop limanlarına saldırması üzerine Sultan Alaeddin Keykubad, Karadeniz'e sefer düzenledi. Er Tokuş yönetimindeki Erzincan Meliki Keyhüsrev'in çeşitli askeri birlikleri, denizden gönderilen donanmayı desteklemek amacıyla Bayburt- Maçka yolu ile ulaştığı Trabzon'u kuşattı. Ancak yoğun hava şartları neticesinde bu kuşatma sonuçsuz kaldı. Nitekim Andronikos'a, Harzemşah'ın 1230 yenilgisinden sonra yeniden itaat altına alınmıştı.⁶⁴⁷ Yani Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar olan kıyılar Rumlardan temizlenerek, Trabzon üzerine sefer gerçekleştirildi. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kötü hava şartlarından dolayı Trabzon feth edilemedi.⁶⁴⁸ Ayrıca 13. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında, IV. Kılıç Arslan'ın hükümdarlığı döneminde, Selçuklu Devletindeki siyasi karışıklıklardan faydalanan Komnenos ailesi, liman bakımından büyük bir önem arz eden Sinop'u işgal ederek burayı tekrar ele geçirdi. Tabiki Devlet içinde önemli bir güç haline gelen Pervane Süleyman daha sonra Sinop ve çevresini Sultan'dan alarak, Moğollarında desteğiyle Sultan'ın hayatına son vermişti.⁶⁴⁹ Ayrıca I. Alaeddin keykubad'tan sonra başa geçen hükümdarların Karadeniz ile herhangi bir ilişki gözükmeyp, II. Mesud'un ikinci kez tahta geçmesiyle birlikte de 1305 yıllarında Selçuklu Devleti artık tamamen hâkimiyet ve güç alanındaki işlevini yitirmiş ve yıkılmaya doğru yüz tutmuştu. Ve tabi ki de Trabzon, Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Trabzon'u ele geçircene kadar burası, Trabzon Rumların elinde kalmıştı.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁴⁶ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 463.

⁶⁴⁷ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁴⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 463.

⁶⁴⁹ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁵⁰ İbni Bibi, II, *a.g.e.*, s. 17, 24.

2.1.2.2. Selçukluların Karadeniz ve Hazar denizindeki Faaliyetleri

Yukarıda Selçuklu bahsinde Sultan Alp Arslanla başlayan Kafkaslar ve Gürcistan seferleri hakkında giriş mahiyetinde bilgiler vermiştik. Şimdi ise Selçukluların Kafkasya bölgesinde özellikle de Karadeniz'in arka kısmı olan bu bölgenin Selçuklular ile olan irtibatını Gürcistan ve Ermenistan bağlamında değerlendirerek, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölge tarihini ortaya koymaya çalışacağız.

Kafkasya bölgesi, coğrafi sınırları itibariyle Karadeniz ile Hazar Deniz arasındaki bölgeye verilen bir isim olmakla birlikte; Doğu'da Deşt-i Kıpçak steplerinden, batı da Kırımı içine alarak, Karadeniz kıyılarına kadar uzanan bu coğrafi bölge Kafkasya olarak adlandırılmaktadır.⁶⁵¹ Ayrıca bu coğrafya içinde adından çokça bahsedeceğimiz Ermenistan toprakları için bir coğrafi sınırlama yapmamız gerekirse; Anadolu'da Selçuklu fethinden önce Bizans imparatorluğuna tabii olarak Ermeni Bagratuni hanedanlığı bulunuyordu. Özellikle de Doğu Karadeniz, Gürcistan ve Ermenistan bölgeleri, Gence, Dovin, Nahçıvan, Dübeyl, Tiflis, Tebriz ve Hoy gibi Müslüman Emirliklerinin idareleri altındaki bölge ve yöreler dışındaki toprakların yönetimi bu Ermeni hanedanlığına aitti. Nitekim Ani şehrinde kral I.Gagik, Lori'de kardeşi Gurgen, Kars'ta Abas, Gence-Karabağ'ın güneyinde Apusahl'ın hâkimiyetleri söz konusuydu.⁶⁵² Ayrıca Sultan Alp Arslan'ın Gürcüler üzerine yaptığı sefer esnasında Bizans'ın kurduğu Arpaçayı boyları, Elegez Dağı civarı, Kağızman Deresi ve Sürmeli çukuru olarak adlandırılan Aras nehrinin sağ tarafındaki ovayı da kapsayan Anion Theması/bölgesi, sonrasında merkezi Ahalkelek olan ve İber Bağarathlılarına ait Cavaket Bölgesi ve Taryunt kalesi ya da Doğu Bayezıt kalesi olarak da adlandırılan bu kaleyi kendilerine hükümdarlık merkezi olarak kabul eden Vanand Bagratlı Krallığı vardı.⁶⁵³

Diğer taraftan Hz. Ömer döneminde, Bekr Bin Abdullah ve Abdurrahman Bin Rebia idaresinde Güney Kafkasya'yı feth etmek ve buralarda İslami faaliyetlerde bulunmak üzere gönderilen bu komutanlar; önce Şirvan ve Dağıstan'ın bir kısmını sonrada Ermenistan ve Gürcistan'ı ele geçirmişlerdi. Böylece Araplar Tiflis üzerinde bir hâkimiyet kurarak, burada bir Arap devleti kurmuşlardı. Fakat daha sonraki yıllarda Haçlı seferlerinin de başlamasıyla birlikte, Araplar bu coğrafya da yani Tiflis'te az bir

⁶⁵¹ Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1944, s. 94.

⁶⁵² Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK., Ankara, 1983, s. 7-8.

⁶⁵³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür Ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK., Ankara, 1992, s. 55-57, 62-64 vd.

asker bırakarak, başka bölgelerde sefer hazırlığındaydı. Bu durumu fırsat bilen Gürcüler, 1026 yılında IV. Bagrat liderliğinde Tiflis üzerine hareket ederek, Tiflis'i Araplardan geri aldılar. Fakat bu seferde İrandaki Büyük Selçuklu Türkleri ilk kez Kafkasya'nın güney kısımlarına inerek, buradaki Ermenistan ve Gürcistan'ı ve sonrasında da Doğu Asya'daki Rum bölgelerini istila etmişlerdi.⁶⁵⁴ Dolayısıyla biz yukarıda bahsi geçen meselenin devamı niteliğinde bu konuyu ele alacağız. Öyle ki Sultan Alp Arslan amcası Tuğrul Bey gibi Türkmen coğrafyalarını kontrol altına alma isteği ve siyasi otoritesini güçlendirme maksadıyla Gürcistan bölgesi sınırlarına doğru ilk hareketini gerçekleştirmişti.⁶⁵⁵ Bu hareketi Hamdullah M. Kazvini; Sultan'ın Gürcistana sefere çıktığını ve ortaya çıkan mücadeleden sonra Gürcistan topraklarının hâkimi Bagrat bin Krikor'un Alp Arslan ile barış yaptığını ifade ederken, bazı Gürcü komutanlarının bu mücadelede esir düştüğünü ve bazılarının da Müslüman olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵⁶ Aslında Gürcistan bölgesi, Güney Kafkasya sınırları içerisinde yer alıp, günümüzdeki Azerbaycan, Gürcistan, ve Ermenistan ile Türkiye'nin Ağrı, Kars ve Artvin illeri, İran'da da Tebriz'e kadar uzanıp, kuzey tarafında ise Kafkas sıradağlarına kadar sınırları uzanmaktadır.⁶⁵⁷ Dolayısıyla bu coğrafyanın Karadeniz bağlamında Selçukluya bakan kısmıyla incelenmesinde Ermenistan bölgeside dikkate alınarak konu detaylandırılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Urfalı Mateos'un verdiği bilgilere göre, bu bölgeye yapılan ilk seferler Ermenista'a yapılan hareketle başlamış olup, 1049-1050 yıllarında Sultan Tuğrul'un emriyle İran üzerinden, komutanlardan İbrahim ve Kutalmış beylerin, güçlü bir ordu ile Ermenistan üzerine sefere çıktıklarını ifade etmektedir.⁶⁵⁸ Sonraki yıllarda ise özellikle 1064 yılında Sultan Alp Arslan, Rey'den Azerbaycan'a doğru hareket ederek, Marend kasabasına varmış ve burada bulunan Türkmen emirlerinden Dağtekin, Sultan'a Rum devletine karşı bir sefer hazırlığı yapılması ve buraların feth edilmesine yönelik bazı fikirler sunmuştu.⁶⁵⁹ Nitekim kendisine sunulan bu fikirler doğrultusunda Alp Arslan, Nahçıvan'a varmış ve hiddetli Aras nehrinin geçilmesi için gereken sağlam gemilerin yapılması için çeşitli hazırlıklara başlamışlardı.

⁶⁵⁴ Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi*, C. I, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1914, Osmanlıcadan Çevirisi Fahri Huvaj, Kafdav Yay., Ankara, 2009, s. 39-40.

⁶⁵⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev: Erol Üyepazarı, İstanbul, 2000, s. 3.

⁶⁵⁶ Hamdullah Müstevfî-i Kazvini, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyan)*, Yay. Hazırlayanlar: A. Ayna, B. Şahin, A. Alhan, S. K.Akdemirel, A. Tepe, S. Temiz, Bilge Kültür sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 34

⁶⁵⁷ Zeki Velidi Togan, *a.g.m.*, s. 94.

⁶⁵⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev: Hrant D. Andreasyan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987, s. 85-86.

⁶⁵⁹ Mevdûdi, *Selçuklular Tarihi-I*, Urduca'dan Çev: Ali Genceli, Ankara, Eylül 1971, s. 227.

Ayrıca Azerbaycan'a bağlı olan Hoy ve Selemas şehirlerindeki halkı itaat altına alarak buradaki vatandaşların Sultan'ın ordusuna katılması sağlanmıştı.⁶⁶⁰ Nitekim Nahçıvan'a varan Sultan'ın ordusu, oğlu Melikşah ve vezir'i Nizamülk'ü iyi bir ordu ile Abhazya ve Gürcistan'a göndererek, orada çeşitli kaleleri feth ettiler.⁶⁶¹ Ve daha sonra Abhazya kralı Bugrat, Selçukluların hâkimiyetini kabul ederek onların gücü altına girdi. Nitekim Gürcüler bu dönemde bir Gürcü kralı olmaktan çok Türklerin yahut Rumların hâkimiyetleri altında birer vali hükmündeydiler.⁶⁶² Ayrıca Urfalı Mateos Alp Arslan'ın Gürcistan'a olan seferini şöyle açıklar: 1064-1065 yıllarında Sultan Tuğrul'un kardeşi ve halefi olan Alparslan; İranlılar, Türkler, Huzistan ve Sicistandan askerler toplayıp, deniz ve nehirleri geçerek Ermenistan'a geldiler. Ve Alparslan Aguvan memleketini⁶⁶³ ele geçirerek burayı itaat altına aldı. Sonrasında Aguvan Kralı Gorige'ye bir haber ileterek, kızını kendinse eş olarak istediğini belirtmiş ve bunun üzerine Kral bu duruma razı olarak, Sultan bu kralla daimi bir dostluk sürdürmüştü. Nihayetinde Sultan, büyük ve güçlü bir ordu ile Gürcistan'a serfe düzenleyerek burayı ele geirdi. Sonrasın Gürcistan'ın Cavalkhs denilen bölgesinde bir ordu kurarak; Akhal şehrini ele geçirdi ve buradaki birçok nüfuzu İran'a göndermişti.⁶⁶⁴ Nitekim Kazvini'nin, Alp Arslan dönemi içinde anlattığı; Sultan'ın Gürcistan seferinden sonra Ermeni topraklarına yöneldiği ve buraları ele geçirmek için önemli bir hareket ortaya koyduğunu ve buranın idarecisi ile bir sulh gerçekleştirdiğini ve bu maksatla da onun kızıyla evlenmek istediğini belirtmişti. Fakat bir zaman sonra Sultan bu kadın'ı boşamış ve veziri Nizamülk'ün bu kadınla evlenmesini istemişti. Nitekim Nizamülk bu hatunla evlenmiş ve ondan çocukları olmuştu.⁶⁶⁵

Sultan Alparslan yaptığı bu fetih ve seferlerden hemen sonra, Bizans'ın hâkim olduğu- yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Gürcülerin bu toprakları bu dönemde Bizans ve Türk kuvvetlerinin birer valiliği konumunda olduğunu ifade etmiştik-, Ani şehri Gürcü komutanlar tarafından korunuyordu. Fakat Selçukluların karşısında kale dışından değilde içeriden bir savunma yapmayı planlayan bu Gürcü komutanlar, Selçukluların

⁶⁶⁰ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁶¹ Mevdûdi, *a.g.e.*, s. 227-228.

⁶⁶² Met Çünatiko Yusuf İzzet, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁶³ Aguvan Memleketi, iki bölge için kullanılmaktaydı. Bunlardan birincisi; Kür nehri ile Hazar denizi arasındaki Kuzey'e doğru Derbend geçidine kadar olan memleket olup; buraya Şirvan'da denilmektedir. İkinci bölge ise; Ermenistan'ın Uti, Artzakh ve Paitagaran isimlerindeki üç bölgesiyle Kür'un kuzeyinde bulunan bazı toprakları kapsamaktaydı. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 118.

⁶⁶⁴ Urfalı Mateos, *LXXXVIII.*, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁶⁶⁵ Hamdullah Müstevfi-İ Kazvini, *a.g.e.*, s. 34.

kısa sürede şehre girmesine fırsat vermişler ve 1064 yılında Ani şehri Selçuklu Devleti topraklarına katılması sağlanmıştı.⁶⁶⁶ Yine Urfalı Mateos tarafından Krallık şehri Ani'nin, Sultan'ın azameti karşısında teslim alındığını ifade etmektedir.⁶⁶⁷ Öyle ki 1064 yılında Sultan Alp Arslan'ın içinde bulunmuş olduğu fetihler Selçukluların Gürcü toprakları ve Kafkasya tarihi açısından çok önemlidir. Bu maksatla Sultan, Çoruk boylarında sürdürdüğü faaliyetlerini bırakarak, zaman zaman Yukarı-Kür boylarında özellikle de kendisinden kaçan Abhaz Kralı IV. Bagratı da yakalamak için; Ahıska'nın doğu kuzey taraflarında ve Bakuryan kasabası civarıyla, Gub vadisi çevresinde hem kralı aramış hem de buralarda siyasi anlamda etkili olmuştu. Sonrasında Cavakhet bölgesi denilen Ahılkelek suyu boyları ile göller çevresi ve Çıldır taraflarında etkili olan Alp Arslan, Akhal-Kalak'ı kuşatarak buraları ele geçirdi. Netice itibariyle Sultan, Kral Bagrat bir mektup göndererek kendisinden kız kardeşinin kızını istemiş ve böylece dostluk ve müttefik olma durumunu sağlamak istediğini ortaya koymuştu. Nitekim Sultan Alp Arslan; Abhaz Kralı ve Bizans'ın bu topraklardaki vassalı konumunda olan ve çok güvendiği IV. Bagrat'ı tazminat ödemeye zorlarken, onların Selçuklu itaati altına alınması ile Karadeniz'in doğu kısmına da ulaşmıştı.⁶⁶⁸

Aslında Ani kuşatmasını yukarıda ifade etmiştik fakat Ebu'l-Ferec'in ifadelerine göre, Sultan Alp Arslan, Ermenistan dolaylarında Roma'nın ilk şehirlerinden olan Ani Şehrini 1063 yıllarında, büyük bir Türk gücüyle feth etmişti. Öyle ki bu sefer sonrası Sultan Ebu'l- Feth ünvanı almıştı.⁶⁶⁹ Netice itibariyle Sultan Alp Arslan, Gürcü topraklarına olan seferelerini devam ettirerek, 1072 yılında tekrar bu topraklara önemli bir sefer gerçekleştirmişti.⁶⁷⁰ Aslında bu gerçekleşen ikinci Gürcistan seferinin en önemli sebebi, Büyük Selçuklu Devletine ait toprakların Alanlar⁶⁷¹ tarafından işgal edilmesiydi. Kuzeyden bu coğrafyaya Alanlarla beraber, Komuklar ve Hazarlarda 1064 yılında güneye inmeye başlamış, özellikle de Selçuklu Devletine itaatini ve bağlılığını bildiren Şeddadi Devletine ait toprakları işgal etmişlerdi. Zaten Ani-Şeddadlıları Selçuklulara bağlı olarak kurulmuştu. Şöyle ki, Sultan Alp Arslan'ın Kirman Meliki olan kardeşi Karaarslan Kavurd'un Şiraz'da yaptığı fetihler sonrasında Anı ve çevresini

⁶⁶⁶ Ebu'l-Ferec, I, *a.g.e.*, 1987, s. 316.

⁶⁶⁷ Urfalı Mateos, *LXXXVIII.*, *a.g.e.*, s. 119-120.

⁶⁶⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 66-67 vd.

⁶⁶⁹ Gregory Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, C.I., Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK., Ankara, 1945, s. 316.

⁶⁷⁰ Met Çünatiko Yusuf İzzet, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁷¹ Alanlar hakkında Geniş bilgi bkz: İbn Rusteh, *Kitâbü'l- A'lâki'n-Nefise*, Çev: Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 182.

Şeddadlı Emir Şavur'a vermişti.⁶⁷² Dolayısıyla bu istilalarını devam ettiren Alanlar, el-Lan kapısını⁶⁷³ geçerek, Şekki ve Hazar ülkesine kadar buraları istila ederek yağmalamışlardı. Daha sonradan Abhazya Kralı Bagrat ile ittifak sağlayan Alanlar, Şeddadilerin ülkesi olan Erran'ı, Berda'ya kadar alanı istila etmişlerdi. Fakat sonrasında Erran'a gelen Alp Arslan sahip olduğu bütün hazineleri ona armağan ettikten sonra, Ebü'l Esvar'ın oğlu Fazl, Selçuklu vassalı olarak Selçuklu tabiiyetine alınmıştı.⁶⁷⁴

Bu maksatla Selçuklu Türkleri bu dönemde Alp Arslan'ın komutanlığında çeşitli ülke ve kaleleri feth ederek, Selçuklu akıncıları denize yakın bir mesafede bulunan Sver kalesine kadar genişlediler. Böylece Selçuklu Devleti sınırları bu fetihler neticesinde; doğuda Hazar denizinden batıda Çoruh boylarına, kuzeyde Abhazya'ya kadar yayılan coğrafya'da önemli bir hâkimiyet alanı elde etmişti.

Aslında Alp Arslan, önceden Bizans'ın elinde buldurduğu Karadeniz'in doğusundaki ve Hazar'a kadar olan toprakları ele geçirerek, bu toprakların kendilerine sağladığı stratejik ve askeri avantajlarından olan Bizans topraklarına kolayca seferler yapmak ve sınırlarını genişletme gibi bir amaç güdüyordu. Bu maksatla, Gürcü ve Abhaz coğrafyaları Selçuklu hâkimiyetleri altına alınarak, Kafkasya'ya hâkim olmak en önemli hedefler arasındaydı. Nitekim bu seferlerden sonra Sultan, 1070 yılında Azerbaycan'a ulaştı. Nitekim Malazgirt önlerine kadar gelerek buraları olduğu gibi feth etti.⁶⁷⁵

Diğer taraftan Güney Kafkasya'da Sultan Alp Arslan tarafından başlatılan ve onun döneminde büyük bir ivme kazanan bu coğrafyada ki Selçuklu fetihleri; Sultan Alp Arslan'ın vefatı ile yerine geçen oğlu Melikşah (1072-1092)⁶⁷⁶ döneminde de devam etmişti. Alp Arslan döneminde Selçuklu tabiiyetine alınan Şeddadi Devleti ve onun kurucusu Emir Şavur, Selçuklu'nun vassalı olarak kabul edilmişti.

Fakat şimdiki süreçte Şeddadiler topraklarında meydana gelen bazı iç karışıklılar ve Gürcü Kralı Bagrat'tan sonra yerine gelen oğlu II. Giorgi'nin Selçuklu Sultanına karşı takındığı tavır ve bir takım itaatsizliklerinden dolayı Sultan Melikşah 1076 yıllarında Kafkasya üzerine yürüyerek, bu bölgenin tamamını komutanı Sav Tegin'e

⁶⁷² M. Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁶⁷³ İbn Rusteh, *a.g.e.*, s. 182.

⁶⁷⁴ M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, 1973, s. 37.

⁶⁷⁵ İbnü'l- Esir, *a.g.e.*, s. 21 vd.

⁶⁷⁶ Gregory Abü'l Farac, *a.g.e.*, s. 325.

bıraktı.⁶⁷⁷ Ayrıca bu dönemde Sav Tegin bölgedeki bazı feodal yönetimleri özellikle de Şeki-Kaheti Devleti, Abhaz-Kartli ve Lore-Taşir gibi devletlerinde Selçuklu Devleti tabiiyetine sokulması ve hâkimiyet altına alınması maksadıyla Gence'yi bir üs haline getirdi.⁶⁷⁸ Bu bakımdan, Urfalı Mateos'un Gantsag şehri diye ifade ettiği bu şehir Ermenistan'ın Gence şehri olup, Sultan Melikşah'ın kumandalarından Emir Bozan tarafından burası 1087-88 yıllarında ele geçirilmişti.⁶⁷⁹

Sultan Melikşah öncesinde bu bölgeye birçok seferler yaparak, çeşitli noktalarda fetihler yapmıştı. Özellikle 1075 yılında Karabağ-Gence'ye varan Sultan, buradan Bizans'tan elde ettiği haracı alarak, Taşir ülkesini kuşatmış ve Samşoldeyi ele geçirmişti. Daha sonra Sultan, Gürcü kralı II. Görgi'ye ait kale ve birçok yerleri ele geçirerek Aran'a geri dönmüştü. İşte tam bu esnada Melikşah'ın komutanlarından olan Sav Tegin yönetimindeki birçok Türk Karabağ-Gence bölgesine gelerek buradaki kale, nahiye, dağ ve ovalara yerleştiler.⁶⁸⁰ Fakat 1076 yılında Sav Tegin Güney Kafkasya'daki derebeylerin tamamına yakınına Selçuklu idaresine bağlamak isteyince başarısız olmuştu.⁶⁸¹ Bu başarısızlığın sebeplerinin başında da, Sav Tegin Kral Görgi üzerine sefere çıkması ve bu sefer üzerine Kral Görgi mahiyetindeki askerilerini ve ülkesindeki birçok feodal güçlerin desteğini alarak Sav Tegin'e karşı mücadeleye girişmişti. Bunun üzerine bu seferden başarısızlıkla ayrılan Sav Tegin, Kral Görgi'nin birçok yeri almasına sebep olmuştu. Özellikle de Abhazya'nın Ardanuç ve Artvin bölgeleri, Şavşat'ın, Cavakhet ve Artan yani Ardahan kalelerinin büyük bir kısmını geri aldı. Hemen sonrasında Kars, Vanad Kaleleri, Tortum çayı bölgesi ve Asyan bölgelerini alarak Türkleri buralardan çıkarttı.⁶⁸² Yani II. Giorgi Gürcistan'ın güney ve güneybatısındaki Acaristan⁶⁸³, Şavşetiye ve Cavahetiya bölgelerini ele geçirerek,⁶⁸⁴ Sultan Melikşah'ın Güney Kafkasya'ya tekrardan bir sefer daha yapmasına sebep olmuşlardı. Ayrıca Anı Kralı Gagik'in de bağımsızlık için askeri bir hazırlık içinde

⁶⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1953, s. 113.

⁶⁷⁸ Yunus Nesibli, "Ortaçağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", Çev: Alesker Aleskerov, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara, 2002, s. 723.

⁶⁷⁹ Urfalı Mateos, CXXX., s. 173-174.

⁶⁸⁰ M.Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 76.

⁶⁸¹ Yunus Nesibli, *a.g.m.*, s. 723.

⁶⁸² M.Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 77.

⁶⁸³ Geniş bilgi için: Yunus Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar*, Ankara, 2001, s. 9 vd. Acaristan veya Acara, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ve Artvin illerimizin sınırında ve Gürcistan'ın batısında yer alan küçük bir ülkedir. Ayrıca Kuzeyinde Acara Dağları ve İmeretya, güneyinde Şavşat ve Arsıyan dağları ile Türkiye, doğusunda Suram dağları ve Ahıska, batısında ise Karadeniz bulunmaktadır.

⁶⁸⁴ Yunus Nesibli, *a.g.m.*, s. 723.

olduğunu öğrenen Melikşah, Gürcistan üzerine 1078-1079 yıllarında sefere çıkmıştı.⁶⁸⁵ Nitekim Sultan'ın gerçekleştirdiği bu seferle birlikte yukarıda kaybedilen bölgeler arasında zikrettiğimiz bölgelerin çoğunu geri alarak, Selçukluların Güney Kafkasya bölgesindeki sınırlarını Hazar denizinden Küçük Lih dağlarına varıncaya dek, bütün doğu güney Kafkasya Selçuklu Devletine bağlanarak, Batı Gürcistan, Şeki prensliği ve Şirvanşahlar Devleti vassal olarak Selçuklu devletine bağlanmışlardı.⁶⁸⁶ Böylelikle Selçuklu orduları Acara bölgesini, Çoruh vadisini ve Karadeniz kıyılarına kadar olan yerleri ele geçirerek Trabzon'a kadar ulaşmışlardı.⁶⁸⁷ Ayrıca Sultan Melikşah'ın yaptığı başarılı seferler neticesinde, özellikle de Türklerin bu coğrafyada iskânına dair önemli katkılar sunmuş ve bu bağlamda Gürcistan hududundan Hazar denizi kıyılarına varıncaya dek, Dağıstan'da birçok Türk buralara yerleştirilmişti.⁶⁸⁸

Bu tarihlerden Sultan Alp Arslan ve Melikşah dönemlerine nazaran Gürcü topraklarına ya da Kafkasya'ya olan sefer ve fetihler azalmış olsada, zaman zaman bu topraklara seferler düzenlenmişti. Özellikle de II. Rükneddin Süleyman Şah, Anadolu'nun fethi esnasında, Erzurum ve çevresinde kurulmuş olan Saltuklu Beyliğinin, Gürcü kraliçesi Tamarra (1184-1211) döneminde, Gürcülerin tarafından işgale uğramasından dolayı, Gürcü topraklarına sefere çıkmak üzere, Sivasta ordu hazırlıklarına başlamış ve Erzurum'a doğru harekete geçmişti. Fakat Erzurum'a geldiğinde Saltuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed'in olumsuz tutum ve davranışlarını gören Sultan, bu beyliği ortadan kaldırarak, hâkimiyetlerine son vermişti.⁶⁸⁹ Aslında Süleyman Şah'ın Gürcü topraklarına olan sefer hazırlığının altında manevi bir takım durumların da var olduğunu ifade eden İbni Bibi; Gürcü Kraliçesi Tamarra'nın muhbirlerinden aldığı bazı haberlere göre, Süleyman Şah'ın yakışıklı ve muktedir bir Sultan olduğu ve devlet işlerini idare ve taksimde bir dahi olduğu gibi bir takım anlatımlar, Kraliçeyi etkilemiş ve kendisi Sultan'a evlenmek için bir mektup yazmıştı.⁶⁹⁰ Tabii ki bu mektup üzerine hiddetlenen Sultan, bir Hristiyan memleketine kâfir bir kadınla evlenmek için gitmeyeceği ancak oraya çan ve kiliseyi yıkıp yerine bir cami yapmak yani orayı fetih için gidebileceğini babasına beyan etmişti.⁶⁹¹

⁶⁸⁵ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁸⁶ Yunus Nesibli, *a.g.m.*, s. 723-24

⁶⁸⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, 1964-1965, s. 371, (Ss.353-416).

⁶⁸⁸ Cevdet Paşa, *Kırım Ve Kafkasya Tarihçesi*, 2. Baskı, İstanbul, 1307, s. 61.

⁶⁸⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 450.

⁶⁹⁰ İbni Bibi, *a.g.e.*, s. 95-96.

⁶⁹¹ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 265.

Böylece Erzurum Meliki Behramşahında desteğini alan Süleyman şah, Gürcistan üzerine sefere çıkarak, Micingerd Kalesi çevresinde iki ordunun karşı karşıya gelmesi ile 1202 yılında Süleyman Şah ve ordusu ağır kayıplar vererek, yenilgiye uğramışlardı. Fakat bu gürcü bozgununa rağmen Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyeti devam ederek, başka bölgeler üzerinde hâkimiyet mücadelelerine devam edilmişti.⁶⁹² Fakat Selçukluların Kafkasya üzerindeki varlığının azalmasındaki esas mesele; I.Haçlı seferinin başlaması ile Selçukluların bu bağlamda bocalaması ve başarısız olması üstüne Haçlıların Antakya, Suriye ve Kudüs'ü istila etmeleri aynı zamanda İber-Abhaz Bağratlıların lideri olan Bizans'ın, Anadolu Selçuklularını, Haçlılar'ın desteğiyle güçsüzleştirmesiydi. Bu bağlamda Bizans'ın Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını geri alması, tüm bunların neticesinde Abhaz Bagratlı Kralı IV. David, büyük bir hayal ve hevese kapılarak 1100 yılından sonra Selçuklu hâkimiyetinden kurtulma ve kaybedilen toprakları geri olma derdine düşmüştü. Dolayısıyla 1118 yıllarında IV. David Selçuklulardan aldığı yerlere yerleşmeye başlamıştı.⁶⁹³

Karadeniz ile Hazar denizi arasındaki coğrafyada var olan Selçuklu-Gürcü ilişkilerini ortaya koymaya çalıştığımız bu bölümde; Karadeniz'in çok arka kısımlarına düşmeden Ermenistan ile de alakalı, özellikle Karadeniz'e bakan taraflarıyla bu bölgeyi ana hatlarıyla ele almaya çalıştık.

⁶⁹² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 450.

⁶⁹³ M.Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ORTAÇAĞ'DA KARADENİZ'DE TİCARET

3.1. Erken Ortaçağ ve Öncesinde Karadeniz Havzasında Ticari Hayat

3.1.1. Karadeniz Havzasında Ticari Ürün Taşımacılığı

Antikçağ Grek kolonilerinin en iyi dönemlerinde dahi ekonomik büyümelerinin bazı önemli sebepleri vardı: Bunlardan birincisi, güneylerinde hazır kurulu bir ihracat pazarlarının bulunması ve diğeri ise iç kısımlarda ticari ilişkiler kurabilecek, istikrarlı ama çok da askeri ve ekonomik olarak güçlü olmayan siyasi oluşumların varlığıydı. Fakat geç Roma devrine gelindiğinde bu sebeplerin ikisi de önemi yitirmişti. Öyle ki Hint okyanusu üzerinden doğuya giden yolların gelişerek büyümesi Karadeniz'in ticari anlamda önemini düşürürken, Avrasya bozkırlarında meydana gelen nüfus hareketleri iç kısımlardaki devletlerle olan ilişkilere başka bir boyut getirmişti.⁶⁹⁴

Karadeniz Bölgesinin doğu ve güney kısımlarını kapsayan Kolhis bölgesi, kaynakların verdiği bilgilere göre ileri seviyede bir üretimin yapıldığı, burada ticaretin geliştiği ve Kolhuri Tetri olarak adlandırılan kıymetli bir gümüş paranın Kolhis krallığı içerisinde kullanıldığı ve bu paranın krallık sınırları dışında da geçerli olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Yunan kolonistler Kolhis'de M.Ö. 7-6. yüzyıllar arasında Sohumi ve Phasis gibi koloni şehirleri kurmuşlardı.⁶⁹⁵ Ayrıca Yunan kolonistler özellikle de Miletoslu Yunanlılar, buradan tarım ürünleri, altın ve gemi yapı için çeşitli malzemeler almaktaydılar. Öyle ki, bu bölge gemi yapımı için gerekli bütün malzemelere sahipti. Hatta gemi tahtalarının korunması için zift dahi üretiliyordu. Bunların yanında kenevir, balmumu, keten gibi ticari ürünler de bulunur ve bunların ticaretini yaparlardı. Ayrıca bölgede çok miktarda sedir, selvi ve çam ormanları olduğundan iyi derecede kereste satışı yapılmaktaydı.⁶⁹⁶ M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren yukarıda bahsi geçen Miletos kolonistleri kuzeyde Brezan, Historia, Apollonia gibi önemli ve toprak açısından bereketli, Karadeniz kıyılarına yerleşmişlerdi, güneyde ise zengin hinterlatıyla birlikte önemli stratejik noktalarda bulunan Sinop, Samsun ve Trabzon gibi kıyı yerleşimlerini tercih etmişlerdir. Nitekim bu amfora ticareti Karadeniz'de yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılırken, M.Ö. 6. Yüzyılın

⁶⁹⁴ Charles King, *a.g.e.*, s. 101.

⁶⁹⁵ Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁹⁶ Arrianus, *a.g.e.*, s. 76.

ikinci yarısında Miletos'ta yaptıkları amfora ticaretinden buralara yerleşip koloniler kurdukları yapılan arkeolojik bulgular neticesinde kesinleşmiştir. Nitekim M.Ö. II. Yüzyılın ilk zamanlarında gayet istikrarlı ve kuvvetli bir devlet olan ve Orta Karadeniz'den başlayarak günümüzdeki Gürcistan toprakları içinde bulunan Kolhis sahil kesimlerini hâkimiyetleri altına alan Pontus İmparatorluğu Kralı Büyük Antiokhos'u M.Ö. 189 yılında yenen Romalılar, onları Torosların kuzeyine göç ettirirken, kendileri de M.Ö. II. Yüzyılın sonlarına doğru, Batı Anadolu ve Akdeniz kıyılarını ele geçirmişti. Nitekim bir zaman sonrada Anadolu'nun çoğu kısmına hâkim olacaklardı.⁶⁹⁷ Zaten Kolhis krallığından sonra Pontus kralı Mithradates'in eline geçen Kolhis bölgesi ardından Romalıların eline geçecek ve daha sonra da bu bölgede bir Lazika krallığı kurulacaktı.⁶⁹⁸

8. Yüzyıl öncesinde Karadeniz'in ticari politikasını ortaya koyarken, bu dönemlerde Akdeniz'in ticari anlamda nasıl bir üs görevi gördüğünü ve bu yüzyılda ne kadar önemli olduğunu ortaya koymamız gerekmektedir. Nitekim Akdeniz; Çin, Hindistan ve Kuzey Afrika'dan gelen ticari malları Avrupa'ya ulaştırırken, ayrıca Kuzey'den gelen malları da Ege denizi aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırmaktaydı. Böylelikle Hint okyanusundan başlayan bu ticari ürünlerin taşınması serüveni, Kızıldeniz bağlantı yolu ile Akdeniz'e buradan da Avrupa'nın iç kısımlarına ulaştırılmaktaydı. Yine başka bir ticari istikamet ise Hint okyanusundan başlayarak Basra Körfezin'e, oradan da Akdeniz ve Avrupa'ya bu çeşitli ürünler taşınmaktaydı.⁶⁹⁹

Dolayısıyla Anadolu'nun sahip olduğu stratejik önemi özellikle de bu coğrafyanın ticaret yolları üstünde olmasının yanında, dikkate değer maden ve su kaynaklarına sahip olması, bölgeyi her zaman cazibe merkezi haline getirmişti. İşte bu yüzden Roma İmparatorluğu asırlar boyunca Anadolu topraklarının peşinde olmuş ve birçok bölgesine de hâkim olmuştu.⁷⁰⁰ Dolayısıyla Roma imparatoru Pompeius M.Ö. 65'te Samsun'da hükümdarlarla yaptığı toplantıda önemli kararlar alarak, Part Krallığına sınır olan Fırat nehrine ulaşmak amacıyla Roma devleti ile iyi ilişkiler içerisinde olan krallıklar üzerinden buraya ulaşacaktı. Bu maksatla birçok krallık Roma

⁶⁹⁷ Elmar Schwertheim, *a.g.e.*, s. 72-76.

⁶⁹⁸ Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁹⁹ Sezgin Güçlüay, "Avrupa İle Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, Ankara, 10-15.09.2007*, C. III., Ankara, 2012, s. 1429.

⁷⁰⁰ Mehmet Tezcan, "Eskiçağ'da Roma İmparatorluğu'nun Karadeniz Bölgesi Vasıtasıyla Hindistan ve Çin İle Ticareti", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C. I, Trabzon, 25-26 Mayıs 2005, s. 4.

egemeliğine girmiş ve özellikle de Anadolu'nun batı, güney ve Bitinya-Pontus eyaletiyle Karadeniz sahillerini elinde bulunduruyor ve buraları yönetiyordu.⁷⁰¹ Aslında Roma'nın asıl amacı; Perslerin İran coğrafyasından gelerek Anadolu'da işgaller yapmasını ve dolayısıyla hem karadan hem de deniz yoluyla Yunanistan'a ulaşmasını engellemek, Ön Asya'nın ticaret yollarına sahip olmak, Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır toprakları ile İpek yoluna hâkim olmak, hem karadan hem de denizden Anadolu'ya ulaşan ticaret yollarını ele geçirmek ve aynı zamanda Karadeniz bölgesine hâkim olarak, Grek kolonilerini tabiiyetleri altına almak Roma İmparatorluğunun ticaret politikalarını şekillendiren esaslı unsurlardı.⁷⁰² Nitekim Roma imparatorluğunun Anadolu'daki Romalılaştırma politikası devam ederken, imparator Pompeius, birçok şehir kurmuş ve Anadolu'da özellikle de Çanakkale boğazında, Mudanya'da, Karadeniz'in Sinop ve Karadeniz Ereğlisi gibi şehirlerde koloniler oluşturmuşlardı.⁷⁰³

Aslında Roma İmparatorluğunun ulaşmak istediği bu hedefler sadece Romalı idarecilere has olmayıp; Romalıların dışında, M.Ö. İran'da kurulan Part Krallığı, M.S. yüzyıllarda da Sasani İmparatorluğunun idealleri arasında da bulunmaktaydı. Bu bakımdan Roma imparatorluğunun sahip olmak istediği İpek yolunun İran üzerinden geçtiği kısma hâkim olmuş ve Roma imparatorluğunun Doğu ile İpek yolu üzerinden İran vasıtasıyla ticaret yapmalarına müsaade etmemişlerdi. Bu maksatla Part ve Sasani devletleri, Romalıların ucuz hammadde ve ticaret ürünlerine sahip olmalarına imkân vermemişlerdi. Dolayısıyla bu yollar üzerinden elde edemediği hammadde ve ucuz ticari ürünleri başka yollar üzerinden elde etme arayışlarına giren Roma İmparatorluğu; bunu iki şekilde sağlamıştı. Bunlardan birincisi, deniz yolunu kullanarak Kızıldeniz vasıtasıyla Hindistan limanları üzerinden, ikincisi ise, Gürcistan liman şehirleri kullanılarak karadan ve de Transkafkasya yolu ile denizden Hazar denizi bağlantısıyla Türkistan üzerinden bu ticaretler gerçekleştirilmişti.⁷⁰⁴ Bu bakımdan en eski tarihlerden itibaren birçok kavim ve milletlerin sahip olmak istedikleri bu Türkistan üzerinden gerçekleştirilen ticaret yolu, özellikle Çin'i Batı Türkistan'a bağlayan Kaşgar, Semerkant, Buhara, Nişabur, Rey, Hemedan ve Bağdat'tan İstanbul'a gelen oradan da Akdeniz ve Avrupa ülkelerine giden bu yol tabi ki ipek yolu idi. Bu yol özellikle de Türklerin ticaret hayatı üzerinde büyük öneme sahiptir. Öyle ki bu yol sayesinde

⁷⁰¹ Elmar Schwertheim, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁷⁰² Mehmet Tezcan, *a.g.m.*, s. 4.

⁷⁰³ Elmar Schwertheim, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁷⁰⁴ Mehmet Tezcan, *a.g.m.*, s. 4.

Asya'nın kıymetli ürünleri Karadeniz'e, İstanbul'a ve buralardan da Akdeniz ve birçok batı memleketlerine ticari mallar gönderilmişti. Ayrıca Kuzeyden Kırım üzerinden kuzey Anadolu kıyılarına bağlanan yahut Volga yolu boyunca kuzeyden gelen Ruslar Hazar denizi çevresine gelerek, ipek yolu aracılığıyla buralara gelen kişilere çeşitli hayvanların kürk ve deri gibi kürklerini satarak bu alanda ticaret yapmaktaydılar.⁷⁰⁵

Özellikle Asya ile Avrupa arasındaki en eski ticaret yollarından biri Doğu Akdeniz kıyı bölgesi yani Levant olarak adlandırılan, bir diğeri de Karadeniz'in kuzeyindeki limanlar olmakla birlikte, bunlardan Azak denizi sahilindeki ve Don nehrinin ağız kısmında bulunan Tana limanı önemli limanlar arasındaydı. Bu bakımdan doğudan batıya ve batıdan doğuya gerçekleşen bütün ticaret yolları bu iki önemli merkezde kesişirdi. Bu ticari yolların güzergâhlarını ortaya koymamız gerekirse, bunlardan biri, Hint okyanusu üzerinden Hürmüz boğazını geçerek Mezopotamya'ya oradan da Halep'e ve Beyrut, Trabzon ve Tana gibi önemli bölgelere dağılıyorlardı. Diğer bir başka yol ise; yine Hint okyanusu üzerinden Arabistan'ın güneyinde bulunan Aden limanına ve Kızıl deniz aracılığıyla da İskenderiye limanına varırdı. Bu maksatla doğunun kıymetli ticari ürünlerini elde etmek isteyen tacirler, Doğu Akdeniz ya da Karadeniz sahil bölgelerindeki İskenderiyye, Beyrut ve Trabzon gibi önemli liman kentlerinde ticaret için hazır bulunmaktaydılar.⁷⁰⁶

Ayrıca Karadeniz havzasında yapılan ticareti tüm derinlikleriyle ortaya çıkarma ve milattan önceki yüzyıllara ticari manada ışık tutulmak isteniyorsa, kesinlikle Karadeniz bölgesindeki Amfora/çömlek üretim ve kullanım detayları incelenmeli ve bu bağlamda yapılan ticaretin nasıl yapıldığı, ticari malların neler olduğu, ticari güzergâhları ve dolayısıyla bu çalışmanın sonunda bu amforalardan dolayı ticari bir harita çıkartmamıza da büyük bir katkı sağlar.

Dolayısıyla 58.000 metrekaarelik İstanbul-Yenikapı kazı alanı incelendiğinde, öncelikli olarak dikkatinizi çeken detay, kazı zeminindeki sayısız pişmiş toprak testi parçalarıdır. Nitekim sonrasında ise ahşap gemi parçaları dikkatinizi fazlasıyla cezbeder. Fakat o gemilerin aslında bizim sadece bir testi olarak gördüğümüz kapları, çömlekleri taşımak için yapıldığını biliyor muydunuz? Öyle ki bu testiler yani Kenan diyarının Küpleri, Yunan coğrafyasının Amforaları, Bizanslıların Megarikaları, Osmanlıların Kabakulakları, M.Ö. 1200- M.S. 1400 yılları arasında sıvı ve katı gıda

⁷⁰⁵ Ali Mazaheri, *Ortaçağ Müslümanlarının Yaşayışları*, Çev: Bahriye Üçok, Varlık Yay., İstanbul, 1972, s. 342.

⁷⁰⁶ Mehmet Tezcan, *a.g.m.*, s. 4-5.

tüketim ürünlerinin deniz ticareti yoluyla Doğu ve Batı Akdeniz ve Karadeniz'in genel olarak tüm limanlarına, Rusya bozkırlarına ve Kuzey Avrupa'ya kadar bu testiler ile yapılan ticari taşımacılık bir döneme damgasını vurduğu anlaşılmaktadır. Özellikle geç Roma ve Bizans dönemlerinin en önemli limanlarından biri olan Portus Teodosiacus'taki⁷⁰⁷ bu testilerin içinde genellikle şarap taşıırdı.⁷⁰⁸

Bu maksatla, Amfora üretimi M.Ö. 5. yüzyılın sonlarına kadar güney Karadeniz bölgesinde Heraclia'da yapılırdı. Fakat Boğazın kapatılmasının bir sonucu olarak, bu durum İç Pontus ticaretinin yoğunlaşmasında olumlu bir sonuç ortaya koydu. Sinop'ta Amfora taşımacılığı Zonguldak/Heraclia'dan az bir zaman sonra başladı, yaklaşık olarak M.Ö. 4. Yüzyılın başlarında. 4. yüzyılın ortalarına doğru, Kolhis/Colchian bölgesinde amforalarının imalatı ortaya çıktı. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonunda benzer üretim Kersonesos/Kırım ve 3. yüzyılın başında ise Amastria/Amasya'da kuruldu. Her merkezde tam ölçekli üretim farklı zaman dilimleri almış olabilir. Bazen bir buçuk ila yirmi yıldır Amastria/Amasya, bazen iki buçuk yüzyıla kadar Sinop/Sinope sürmüştür.⁷⁰⁹

Ayrıca Sinope/Sinop, Heraclia/Zonguldak, Amastria/Amasya ve Kersonesos/Kırım sahip olduğu morfolojik gelişme izleri (türler, varyantlar, amphoralar dizisi) ve seramik pullarının ayrıntılı kronolojik ve tipolojik sınıflandırmaları bu bölgede yapılan bir takım ticari faaliyetleri ortaya koymaktadır. Nitekim bu Kapların morfolojisinin tüm çeşitliliğine rağmen, güney Pontus'ta üretilen amforalar (Heraclia, Sinope, Amastria) bir benzerliğe sahiptir. Bu durum kil yapısının çok karakteristik bir özelliğidir. Kil genelde kaba bir yapıya sahiptir, yüzeyi düzensizdir ve yapısının renk aralığı çoğunlukla kırmızı ve kahverengi tonlardan oluşur. Kil her zaman klinopiroksen ve ortopiroksen, bazen kireçtaşı, şamot ve kuvarsit içerir. Bunlar asla mika değildir, bu da bazı Akdeniz üretim merkezlerinden kilin karakteristiğidir. Tüm görünümünde, kile

⁷⁰⁷ Portus Theodosius Limanı, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in güneyindeki antik ticari bir limandır. Marmara Denizi kıyısında, İstanbul-Fatih semtinin Yenikapı bölgesinde bulunan tarihi Langa bostanlarının olduğu körfezde yer alan bu limana, Mısır'dan birçok tahıl getiren gemiler yüklerini buraya indirirlerdi. Mısır'ın M.S. 641'de Araplar'ın eline geçmesiyle birlikte tahıl sevkiyatı durmuş, limanın bu yüzden önemi azalsa da, 12. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Bkz: https://webcache.googleusercontent.com/tr.wikipedia.org/wiki/Theodosius_Liman, Erişim Tar: 30.03.2018.

⁷⁰⁸ Nergis Günsenin, "Ganos Limanı'ndan Portus Teodosiacus'a", *Trade In Byzantium, Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium (24-27 June 2013)*, Koç University, İstanbul, 2016, s. 400.

⁷⁰⁹ S.Yu. Monachov, "New Series Of Amphorae From Southern Pontic Poleis (4th- First Third of the 3rd Centuries B.C.)", *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 23-24.

eklenen bu temper, güney Pontus bölgesinin tümünde karakteristik olan üretim tekniklerinin özelliklerini yansıtır.⁷¹⁰

Ayrıca taraklı kırmızı kumaştan yapılmış çömleklerin yanı sıra taraklı süsleme, gri veya sarı kumaştan yapılmış, çınar süslemeli, henüz kökeni tartışmalı olan çömleklerle birlikte; parlatılmış bir dekorasyona sahip ve gri veya sarı çömlek parçalarının bir kısmı yerel olarak iyi üretilmiş çömlekler olabilir, ancak bu seramikler kesinlikle Tuna'nın güneyindeki Bulgaristan'da üretilmiştir. Kil çaydanlıklar, Răducăneni seramik topluluklarında büyük miktarlarda bulunur, ancak Dridu kültürüne atfedilen sitelerde çok yaygın değildir. Ayrıca Carpathian-Tuna bölgesinde de daha çok kil ızgarası görünür.⁷¹¹

Böylece ortaya çıkarılan Heraklia/Zonguldak, Sinope/Sinop ve Amastria/Amasya amforaları serisinin yanı sıra, tipik olarak kil ve boynuzlarına "güney Pontus" yazılı englyfik damgalarla birlikte bir düzineden fazla kap ortaya çıkmıştır. Ayrıca ortaya çıkarılan bu amforaların; Herakleon'da üretilen amfora ve basmalarının da ortak tipolojik düzenleri ile uyuşmadıkları belirlenmişti.⁷¹² Bu bağlamda bu amforaların buraya da başka bir ticaret ya da üretim merkezinden, ticaret maksatlı getirildiği ortaya çıkmaktadır.

M.Ö. 3. yüzyılın başında Zonguladak, Sinop ve Amasya'nın yanı sıra, 4. yüzyılda, Pontus ticaretinin gelişme döneminde, Karadeniz bölgesinde iyi bilinen amfora üretim merkezinin Pontus'un güney kıyısında olduğu sonucuna varabiliriz. Amforaların üretimi diğer Poleis - eski bir Yunan şehri- düzenlendi ve onların bazılarını periyodik olarak üretici ve hâkim damgalar yapılarıdır. Heraclia Pontica ve Sinope'den günümüze işaretlenmiş ve işaretlenmemiş amphora serilerinin arasında bu merkezlerden örnekler bulunabilir.⁷¹³

Amphoralar içinde taşınan bu malların ithalatı, antik dünyanın farklı bölgelerinden günümüzdeki Ukrayna'nın Karadeniz'e yakın bir bölgesi olan Olbia'ya girmektedir. İç Pontus ticareti, Güney ve Doğu Karadeniz kıyılarında çeşitli bölgelerde,

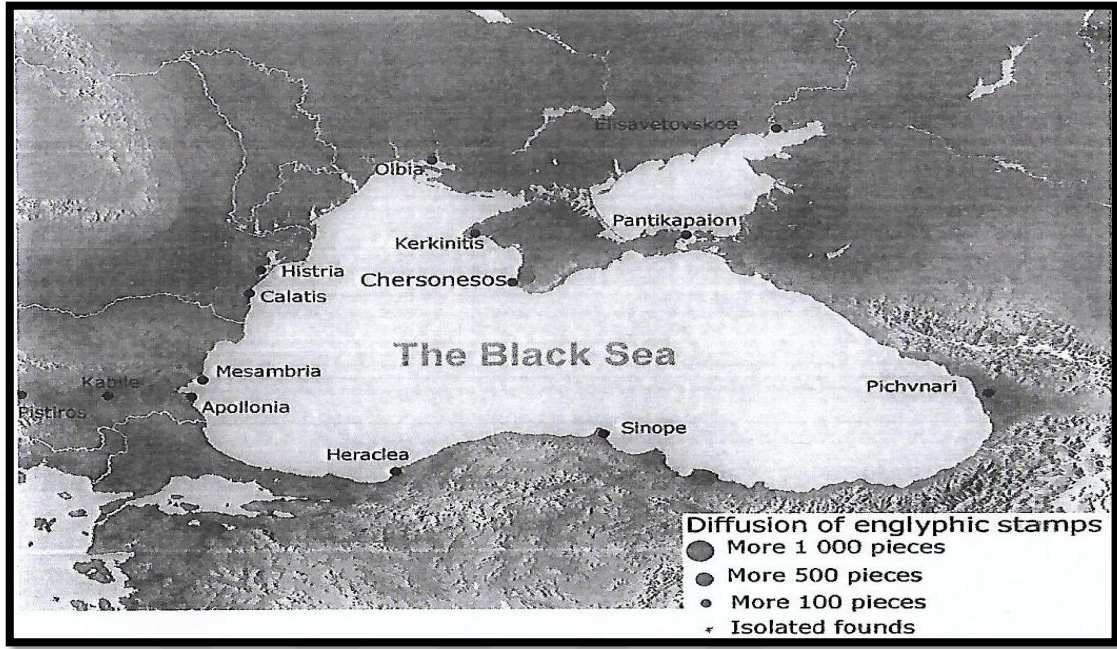
⁷¹⁰ S.Yu. Monachov, *a.g.m.*, s. 24.

⁷¹¹ Victor Spinei, Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill Publish, Leiden-Boston- USA, 2009, s. 236-37.

⁷¹² S.Yu. Monachov, *a.g.m.*, s. 24.

⁷¹³ S.Yu. Monachov, *a.g.m.*, s. 24-25.

Kersonesos/Kırım, kuzey, doğu ve güney Ege Denizi adaları, Küçük Asya merkezleri ile İtalya ve Kuzey Afrika merkezlerini kapsıyordu.⁷¹⁴

Harita 9. Distribution of Amphorae with Englyphic Stamps Within the Black Sea Region.⁷¹⁵ (Karadeniz Bölgesindeki Amphoraların Englyfik Damgalarla Dağılımı.)

Ayrıca 4. yüzyılın ikinci yarısında, bu merkezin ana malları olarak yer döşemesi için kullanılan seramik fayanslar, Heraklea ticaret merkezi yerine daha aktif olan Sinop ticareti merkezine getirilmişti. Bununla birlikte, Yunus ve kartal damgaları ile konik tipteki bazı erken amphoralar da Olbia'ya geliyordu. Bundan bir süre sonra Sinop amforaları'nın sayısında dikkate değer bir artış oldu. Böylelikle, bu artıştan sonra daha önce bahsedilen fayanslar değil, harçlar ya da louteria olmak üzere, başka türde Sinop seramikleri de Olbia'ya yapılan kazı çalışmalarına göre belirtmek mümkündür. Sinop, Kuzey Karadeniz bölgesinin tamamında olduğu gibi Olbia şehrinin ticaret hayatındaki önemli ticaret ortaklıklarından biri haline geldi. Ve muhtemelen, Güney sahilden Kuzey'e doğru Karadeniz boyunca düz bir rota önemli bir geçit haline geldi.⁷¹⁶ Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz bu bölgelerde, özellikle 4 ve 7. Yüzyıllar arasında antik çağda

⁷¹⁴ Nina A. Lejpunkaja, "Hellenistic Amphorae From Olbia Pontica", *Potabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 63.

⁷¹⁵ *Potabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, Balabanov Part- Planche 1.

⁷¹⁶ Nina A. Lejpunkaja, *a.g.m.*, s. 63-64.

Hellespontus olarak adlandırılan Çanakkale boğazından Kocaeli, İzmit ve İzmit ve çevrelerini kapsayan Bithynia bölgesinde, Paflogonya, Pontus ve Taurus'a kadar varan bu coğrafyada bu yüzyıllar arasında madencilik yapılarak; özellikle bakır, kurşun civası ve gümüş madenciliği yapıldı. Bunların yanında Paflogonya'dan bakır, çinko ve gümüş çıkartılırken, Pontus'tan gümüşlü kurşun, demir, bakır ve Taurustan da yalnızca kalay madeni çıkartılırdı.⁷¹⁷

Ayrıca Helenistik dönemin ilk zamanlarında, amphoralar aracılığıyla yapılan ticarete kullanılan mallara, Olbia'ya daha yakın bir bölge olan Kersonesos yani Kırım'da rastlanırken, bu ticaretinde buraya yapıldığını ortaya koymaktadır. Aslında bu şehirlerarasındaki ticari bağlantılar daha önceden biliniyordu, özellikle de Kersonesos'tan Kral Purrallios onuruna verilen Olbia kararnamesinde; kendisine Proxenia, Athelia, Olbistan limanına girme ve çıkma hakkının da verilmesiyle, birlikte M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren de buraları kullanmaya başlamıştı. Muhtemelen bu tacirlerin, büyük olasılıkla şarabı, amfora ile sattıkları olasıdır. Ayrıca bu dönemde, özellikle de 4. yüzyılın dördüncü çeyreğinde ve 3. yüzyılın ilk çeyreğinde bu amfora ticareti maksimum hacme ulaşırken, Sinop'la olan ticaretin düşüşü de 3. yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Ancak, yapılan arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılan çeşitli damgalara göre, Kersonesosean-Olbian şarap ticaretinin az miktarda artışı 3. yüzyılın sonlarında 2. yüzyılın başlangıcına gelindiğinde Kersonesos'ten Olbia'ya olan şarap ticareti durdu.⁷¹⁸

Nitekim son yapılan arkeolojik çalışmalarla da tespit edildiğine göre Sinop, Mezopotamya ve Beyrut'ta yapılan ya da üretilen amforalarda şarap ve başka mamul ve mallar taşınmıştı.⁷¹⁹ Böylece, bu amforalarla taşınan şarap ve diğer mallar (petrol, Sinopya pigmentleri ve diğerleri), seramik eşyalar (fayanslar, louteria) Pontus ticaretinin önemli ticari malları olup, yukarıda ifade ettiğimiz bölgelerde sıklıkla yapılan ticari ürünlerdi. Ayrıca bu ticaret merkezleri Pontus bölgesinin önemli merkezlerindendi. Nitekim Pontus yönünde Sinop'la olan bağlantılar yoğun bir şekilde geliştirildi, ancak hemen hemen Heraklea ile olan ticaret neredeyse bitme noktasına gelirken; Kersonesos'la ticaret devam etti ve Kolhis bölgesi ile ilişkilerin başlangıcı

⁷¹⁷ Jean-Pierre Sodini, "Küçük Asya", *Bizans Dünyası*, C. 1, Fransızcadan çev: Aslı Bilge, İstanbul, 20014, s. 380.

⁷¹⁸ Nina A. Lejpunkaja, *a.g.m.*, s. 64.

⁷¹⁹ Jean-Pierre Sodini, *a.g.m.*, s. 382.

dikkat çekti.⁷²⁰ Özellikle bu yüzyılda insanlar ilk olarak ikinci binyılda Gürcistan'ın bir bölgesi olan Nokalakevi'ye yerleşti. 1. binyılda, kültürel öğeler yahut bir yaşama, kültüre etki eden materyaller; Akdeniz, Ege ve Küçük Asya'dan ve yerel geleneklerden etkilenmeye başlamıştı. M.Ö. 8. Yüzyıla kadar bu yerleşim yerleri ile bazı detaylar ortaya koyulsa da, M.Ö. 2. Bin yıldan sonra yani sonraki yüzyılda ilk olarak Pontus krallığının ve daha sonra Roma'nın genişlemesi sonucunda bu yerleşim yeri, Colchis'teki diğer şehirlerle birlikte hızla geriledi ve neredeyse kayboldu.⁷²¹ Ayrıca bu döneme yakın bir yılda 3. yüzyılın en azından üçüncü çeyreğine kadar olan bu süreç Sinop amfloralarının Olbia'ya geliş tarihi olarak kabul edildi. Ve özellikle de M.Ö. 250'den sonra, Olbia'ya gelen ikinci amphora yoğunluğu meydana gelmiş ve bu durum Sinop'a kadar kendini gösteriyordu.⁷²² Nitekim Nokalakevi, yukarıda da ifade ettik fakat biraz daha detaylandırarak olursak; Gürcistan'ın bir kasabası olup, Güney batı Kafkasya'da Tekhuri nehrinin sol kıyısında bulunmaktadır. Burası Karadeniz kıyısından 45km içerdedir. Bu kasabanın üstünde bir dağ olup, Tekhuri nehrinin ayağında ve bir ova üzerinde kurulmuştur. Bu dağ'ın üstü ve yanı, Kolhis'in en önemli merkezlerinden biri olarak gelişme gösterdi. M.Ö. 4. Yüzyılın sonunda Eğrisi-Kolhis hükümdarı Eristavi tarafından da Tsikhegoji onun payitahtı olarak seçildi. Nokalakevi'de büyüyen yerleşim, Kafkaslar ve Yakın Doğu'da bölgesel öneme sahip, politik, idari ve kültürel-ekonomik bir merkez haline geldi.⁷²³ Fakat sonraki yıllarda şehirler arası yol ağları ve ekonomi; çeşitli hastalıklar, Pers ve Arapların saldırıları sebebiyle çökme noktasına gelecekti.⁷²⁴

Böylece M.S. I. Bin yıla gelindiğinde, Kolhis bölgesinin eski topraklarında çok sayıda küçük krallıklar vardı. Ayrıca Yunan ve Roma kaynakların da Lazika olarak bilinen, Eğrisi krallığı da bu küçük krallıklar arasındaydı. Eğrisi-Lazika, bu krallıkların en güçlüsü olarak ortaya çıktı ve diğerlerini kendi egemenliği altına aldı. Kafkas kaynaklarında onun başkentine "Tsikhegoji" denir, ancak M.S. 6. yüzyılda ve sonraki yüzyılların Romalıları tarafından "antik kent" yani Archaeopolis olarak bilinir.⁷²⁵

⁷²⁰ Nina A. Lejpunkaja, *a.g.m.*, s. 64.

⁷²¹ David Lomitashvili- Ian Colvin, "Late Roman-Early Byzantine Kilns And Production From Nokalakevi- Archaeopolis", *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 35.

⁷²² Nina A. Lejpunkaja, *a.g.m.*, s. 64-65.

⁷²³ David Lomitashvili- Ian Colvin, *a.g.m.*, s. 35.

⁷²⁴ Jean-Pierre Sodini, *a.g.m.*, s. 383.

⁷²⁵ David Lomitashvili- Ian Colvin, *a.g.m.*, s. 35-36.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Pontus ve Roma devletlerinin sınırlarını genişletmesi ile birlikte Gürcistan'ın Nokalekevi bölgesi önemi yitirmeye başlamış, fakat daha sonra bu bölgenin başkenti olan Tsikhegoji-Archaeopolis şehri, stratejik öneme sahip olmanın yanı sıra yönetim ve ticaret için de önemli bir merkezdi. Önemi, dağlarla ovayı birbirine bağlayan yollarda bulunan Kolkhian ovasının kenarında, Karadeniz kıyılarında Kartli-İberya, Ermenistan ve İran'a olan konumundan kaynaklanıyordu. Nokalakevi'de bulunan ithalat çeşitliliği, cam ürünleri, kırmızı astarlı seramik, amfora gibi ürünlerin onun ticaretteki gücünü ortaya koyuyordu.⁷²⁶ Tüm bunların yanında bu bölge de buğday, çavdar, arpa ve hayvancılık yapılırken, Pontus sıradağlarının yüksek yamaçları dışında Anadolu'nun bereketli topraklarında da bu faaliyetler yürütülmekteydi.⁷²⁷ Geç Roma ve Bizans İmparatorlarının sikkeleri de orada bulundu. Ekonomik gücü, genellikle tarım ve çeşitli amaçlarla (pithoi, amfora, testiler, tencereler) keşfedilen çok sayıda materyaller yerel seramikler ile gösterilir. Ekseriyeti, baltalar, mızraklar, ok başları da dâhil olmak üzere tarım ve silahlar için de metal aletler bulundu.⁷²⁸

Netice itibarıyla Amphora materyalinden yola çıkarak, Ukrayna'nın bir bölgesi olan ve Kırım'a olan yakınlığıyla da bilinen Olbia'nın ticaret bağlarının ana hatları korunmuş, ancak zamanla önemli ölçüde değişmiştir. Öyle ki Pontus ticareti, ayrı merkezlere zayıf bağlantılarla sınırlıydı. 2. ve 1. yüzyılın sonlarına kadar tüm Pontus merkezleri amphoraları damgalamayı ya da mühürlemeyi bıraktılar. Bu durum, sonraki kapların ayırt edilememesine sebep oldu. Geç kültürel tabakalardan gelen amfora parçaları gözlemlenerek, pre-Getic zamandan gelen en son Karadeniz amforalarının Geç Heraklean, Geç Sinop ve Doğu Karadeniz kavanozlarından oluştuğunu ve Olbia'ya getirildiği anlaşılmaktadır. Geç Heraklean ve Geç Sinop kavanozları, sadece tam olarak her zaman yapılmayan, jant ve ayak parmağı parçaları tarafından temsil ediliyorsa, o sırada Kolhian amforası en önemlisidir. Bunlar kahverengi kumdan yapılan amforalardır. Belleri uzun bir gövdeye, sapların yakınında kalın bir kaburgaya sahip küçük bir boyna, farklı varyasyonlara sahip olmakla birlikte (yuvarlak, kesitte üçgen) ve içinde kısa bir parmak kıvrımına sahip parmak uçları vardır. Bu kavanozlar çoğunlukla M.Ö. 2 ile 1. yüzyıl arasında yapılmış ve ticarete kullanılmıştır.⁷²⁹

⁷²⁶ David Lomitashvili- Ian Colvin, *a.g.m.*, s. 36.

⁷²⁷ Jean-Pierre Sodini, *a.g.m.*, s. 379.

⁷²⁸ David Lomitashvili- Ian Colvin, *a.g.m.*, s. 36.

⁷²⁹ Nina A. Lejpunkaja, *a.g.m.*, s. 67.

Nitekim M.S. 2. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Olbia, Roma'nın Alt Moesia eyaletine eklenmiştir. 3. yüzyılın ilk üçüncü periodu, Olbia bölgesinin canlanmasını gördü. Olbia ticareti, kazı malzemelerinin yanı sıra epigrafi verilerinden de anlaşıldığı üzere, MS 1. yüzyılda en büyük önemini elde etti. Olbia'nın geçmiş yüzyıllardaki ticaret bağlantılarındaki hemen hemen tüm yazıtlar bu zamana aittir. Şehrin ticaret haritası ya da ticari taraflarının en eksiksiz listesi; İzmit (Nikomedia), İzmit (Nikaia), Heraclia, Bizans, Amasya, Tios, Prussa, Odessa, Tomis, Callatis, Miletus, Kyzikos, Apamea, Kırım (Kersonesos), Bosporus (Anadolu Boğazları), Tyras, Sinop ticaret şehirleriydi.⁷³⁰

Özellikle M.S. 3. Yüzyıldaki amforalar; Olbia'da ortaya çıkan, Kuzey Karadeniz kıyıları ve bazıları da Boğaz ve çevresinde üretilen amforalardı. Bunlar ilk grup amforalardı. İkinci grup amforalar ise, Güney Karadeniz kıyıları özellikle de Heraclia Pontus bölgesi bu amforaların üretim yerleriydi. Onlar bu bölgede dar boyunlu sözde hafif kil amfora stilinde üretim yapmaya devam ettiler. Bu nedenle, amforalar malzemesine göre, 2. yüzyılın sonlarından 3. yüzyılın ilk yarısına kadar Olbia Pontus bölgesinin, Küçük Asya yani Anadolu ve Karadeniz kıyı merkezleriyle ticaret bağlantılarının yoğun ve aktif olduğunu ve bu elde edilen verilerin doğru olduğunu epigrafik verilerinden görebiliriz.⁷³¹ Ayrıca yine o dönemde zanaat ve ekonomik hayata dair Samsun ve çevresi içinde şunları ifade edebiliriz: Neoklaudiopolis dediğimiz Samsun-Vezirköprü ve çevresinde, zengin üst sınıf vatandaşları çoğunlukla büyük toprak sahipleri idi. Mezar yazıtlarına göre bu toprak sahiplerine ait mülklerin çoğunluğu Phazemonitis bölgesi içerisinde olduğu tespit edilmiş ve sadece belediye meclis toplantıları, vergi hesaplamaları ve dini bayramlar gibi özel günlerde Neoklaudiopolis'i ziyaret ettiklerini göstermektedir. Ekonomik hayata, küçük ailelere ait atölyelerde çalışan zanaatkarlar hâkimdi: taş kesici, çömlekçi, bronz ve demirci, marangozlar, belki de birkaç kölenin yardımıyla da bu işler yapılıyor olabilirdi.. Çevredeki çiftçiler ürettikleri ürünleri para veya mal karşılığında zanaatkarlar tarafından üretilen ürünler ile değiş tokuş yaparlardı. Haftalık olarak kurulan pazarlarda.⁷³² Bu durumu biraz daha netleştirirsek; yani çiftçi ürettiği ürünü Pazar getiriyor ve bunun

⁷³⁰ Valentina V.Krapivina, "Amphorae Of The 3rd-4th Centuries A.D. In Olbia Pontica", *Pataps I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 69.

⁷³¹ Valentina V.Krapivina, *a.g.m.*, s. 71.

⁷³² Tonnes Bekker- Nielsen, Rainer Czichon- Christian Hogel vd, *Ancient Neoklaudiopolis (Vezirköprü in Samsun Province)*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 29-30.

karşılığında ya para karşılığında ürününü veriyor ya da herhangi bir mala ya da eşyaya ihtiyacı varsa esnaflardan bunu ürünleri karşılığında takas yapıyorlar.

Ve bu amforalar M.S. 4. Yüzyıldan 5. Yüzyılın ilk yarısına kadar Kuzey Karadeniz kıyılarında üretilmeye devam etti. Güney Karadeniz’de üretimine devam edilen Amforalar ise, siyah toprak ve kireçten üretilirken, onların kil ve renklerinde farklılıklar ortaya çıkabilirdi. İlk üretilen amforalar, kırmızımsı, koyu pembe, ikinci aşamada üretilen amforalar ise, açık pembe, hafif engobe, açık sarımsıdır. M.S. 4. yüzyılda amforaların miktarı bir önceki döneme kıyasla keskin bir şekilde azalmıştır. Özellikle de Olbia’nın bu üretim ve üretilen malların ihraç faaliyetleri, bu şehrin ticaret hayatının son döneminde önceki dönemlere göre yüksek olmadığı ortadadır. Ve muhtemelen Olbia ticaret yollarından bir derece uzakta duruyordu, ancak Küçük Asya’dakilerle yapılan geleneksel temaslar Klasik dünyanın diğer merkezleriyle karşılaştırıldığında Olbia’nın ticari faaliyet ve avantajları korundu ve hatta hâkim bir duruma getirildi.⁷³³

Tabii ki M.S. 4-5. Yüzyıllara gelindiğinde, Güneydoğu Avrupa’nın barbarları ile antik dünya arasındaki ticaret, Roma döneminin son dönemlerinde zirveye ulaştı. Bu tür ticaret için en inandırıcı kanıtlar, amforaların parçaları içermektedir. Bulguların çoğu Chernyakhov (Ukrayna) kültürünün bölgesinden elde edildi. Burası Olbia şehri gibi Karadeniz ticaretine etki eden önemli bir şehirdir. Bu bölgede Gotlar ana nüfusu oluşturuyordu. Amforaların parçaları, bu kültürün neredeyse her yerleşiminde bulunur ve Ukrayna orman-step bölgesindeki tüm çömleklerin yaklaşık %1’ini, Karadeniz bölgesinde yaklaşık %20-30’unu oluşturduğu yapılan kazı çalışmaları sonucunda belirlendi. En yaygın olarak dağıtılan grup, Heraclia Pontica bölgesinde yapılan, hafif ağızlı bir kilden yapılmış dar ağızlı amfora ait gruptur. Bu grup amforalar farklı formlara sahiptir. Özellikle de Karadeniz bölgesinde Ukrayna’nın kuzeyi ve hatta Kiev kültüne dair bu amforalardan bilgi sahibi de olabilirsiniz. Ayrıca bu amforalar M.S. 4. Yüzyılın sonu 5. Yüzyılın İlk yarısı olarak tarihlendirilmiştir. Nitekim Chernyakhov bölgelerinde, bu amphoralar her zaman kesinlik ile tanımlanamayan kollar ve üs parçaları ile temsil edilir. Komple amforalar da dâhil olmak üzere, güvenle tespit edilebilir buluntular, komşu Kiev kültürünün yerleşim alanlarında bulunmuştur.⁷³⁴ Bu

⁷³³ Valentina V.Krapivina, *a.g.m.*, s. 73.

⁷³⁴ Boris Magomedov, “Roman Amphorae in the context Of the Chernyakhov Culture”, *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 75.

ortaya çıkarılan bazı amforalar, özellikle kırmızı kil amforaları Dinyeper'den Tuna'ya kadar olan Chernyakhov yerleşim alanlarında ortaya çıkarılmış ve yaklaşık olarak dokuz adet bu amfora türünden buluntuların var olduğu bilinmektedir. Genel olarak, bir oval vücuda sahip olan modelin dördüncü yüzyıldan tarihlendirilmesi ve çuval şeklindeki cisimle gelişmiş formun beşinci asrın ilk yarısından dördüncü yüzyılın sonuna ait olduğu kabul edilmektedir. Özellikle de bu amforaların üretim yerlerini Samos adası veya Türkiye'nin batı kıyıları oluşturuyordu. Yani bunlar M.S. 4. Yüzyılın sonu 5. Yüzyılın ilk yarısında bulunmuştur.⁷³⁵ Nitekim Karpat-Dinyester bölgesindeki tarımsal aletlerin diğer komşu bölgelerdekilere çok benzediği göz önüne alındığında, en azından teknolojik açıdan bakıldığında, o bölgedeki ziraat toplulukları, Orta ve Doğu Avrupa'daki diğer ülkelerden çok farklı değildir. On sekizinci yüzyıla kadar tarla verimliliği, alana ve ürün gücüne ve gübreleme kullanımına rağmen nispeten küçük verimliliklerle çok düşüktü. Elde edilen ürünleri depolamada çok zordu ve hiçbir tahıl ithal edilemediğinden hasat zayıftır bir yıl yerel topluluklar üzerinde felaket oluşturacak bir etkiye sahip olmalıydı. O dönemde Avrupa'daki başka yerlerde olduğu gibi, yerel halk da açlık yıllarında açlıktan öldü, bu durum bir sonraki yüzyıllarda Moldavya'da kalıcı bir hale geldi.⁷³⁶

Ayrıca üretilen ürünlerin ticaret merkezleri arasında, ithalattaki bazı farklılıklar, bu bölgelerle antik dünyanın ekonomik merkezleri arasındaki ticaret bağlantılarındaki farklılıklar ile açıklanabilir. Kuzey Karadeniz kıyılarında bulunan Yunan kolonileri ve barbar kabileleri, çoğunlukla Küçük Asya ile bir ticari ilişki içerisindeydi; buradan yerel amfora şaraplarının büyük miktarları sevk edildi. Aynı ticaret yolları Roma döneminde de kullanılıyordu, ancak Aşağı Tuna üzerinde, Küçük Asya'dan gelen ithalatlar, Balkanlar'da şarap üreten topraklardan gelen rekabet nedeniyle sınırlıydı. Bu bölgede daha nadir bulunan amfora türü olan "Daphne" tipi amforalar üretilmiştir. Bu kapların bulguları, Argesul Nehri'nin Tuna'ya aktığı bölgede yoğunlaşmıştır. Yaklaşık M.S. 328 yılında İmparator Konstantin, Daphne kalesini buraya Tuna'nın sağ kıyısında bulunan Transmarisca şehri ile feribotla bağlantılı olarak inşa etti. Muhtemelen bu, Roma ile Gotlar arasındaki ticaretin yapıldığı ve devamında Tuna (Balkan) illerinin ürünlerinin getirildiği bir yerdi.⁷³⁷ Ayrıca Romanya, Moldova ve Ukrayna'da yapılan arkeolojik

⁷³⁵ Boris Magomedov, *a.g.m.*, s. 77.

⁷³⁶ Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill Publish, Leiden-Boston- USA, 2009, s. 223.

⁷³⁷ Boris Magomedov, *a.g.m.*, s. 78.

araştırmalar ve özellikle de kömürleşmiş tohumlar üzerinde yapılan paleobotanik analizler ortaya çıkarmıştır ki; ana ürünlerin çavdar, yulaf, darı ve bezelye kadar çeşitli buğday ve arpa türleri olduğunu ortaya koymuştur. Birçoğu, bu bölgeler de Neolitik Çağ'dan bu yana biliniyor ve tarımsal uygulamaların çok uzun süre devam ettiğini ortaya koyuyordu.⁷³⁸

Chernyakhov bölgesinde amfora ve diğer ithal malların gelmesinin dinamikleri, dördüncü yüzyılda toplu arzın başladığını ve yüzyılın sonuna kadar daha yoğun olduğuna işaret ediyor. Ana nüfusu Gotlardan oluşan Chernyakhov kültürü M.S. 238-270 yıllarındaki Gotik savaşlar sırasında gelişmiştir. Bu dönemden sonra, Roma İmparatorluğu'yla siyasi ilişki istikrarsızlaşırken, ticaret düzenli değildi. Dördüncü yüzyılın başlangıcından önce Roma malları sayısız ve bol değildi ve bazıları yağma neticesinde bu mallara ulaşıyordu. Bu nedenle Shelov Tipi amforaları Chernyakhov yerleşim alanlarında nadirdir. Ayrıca, bu amforalar, göçebe Sarmatlar aracılığıyla Tanais ve Bosporan Krallığı'ndan gelen amforalar vasıtasıyla; Kiev Kültür (Doğu Ukrayna) alanı hakkında bilgi verebilir.⁷³⁹ Yine Roma döneminde Eski Neoklaudiopolis yani Samsun Vezirköprüde, ekonomi tarım'a dayanmaktaydı. Genel olarak tahıl üretiminin yanında buğday, arpa, darı gibi tarım ürünleri Phazemonitis ovalarında yetiştirilirdi. Bunun yanında beyaz sığır, koyun ve keçi gibi hayvanlar yüksek arazilerde otlatılabilirdi. Ayrıca bu arazilerde yine at yetiştiriciğide yapılabilirdi. Nitekim Kızılırmak boyunca uzanan yüksek orman arazileri, önemli derecede kereste ihtiyacını karşılarken, hem gemi yapımı için kiriş olabilecek ağaçlar sağlarken hem de marangozluk işleri için Akçaağaç ve Ceviz gibi seçkin ağaçların elde edilmesinde kolaylık sağlardı. Yine bu bölgede asma ve zeytin yetiştiriciği yapılmakla birlikte; Vezirköprü ve çevresinde taş ağırlığı ile şarap ve zeytinyağı yapımına ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştı.⁷⁴⁰ Ayrıca M.S. 332'de, I.Constantinus, Doğu Ukrayna topraklarındaki ana nüfuzu oluşturan Gotlarla bir anlaşma imzalayarak, Roma ordusunda federasyon olarak görev yapmak üzere birlikler tedarik edecek ve karşılığında sübvansiyon alacaktı. Bu sübvansiyonların bir kısmı şarap olabilir, çünkü Romanların şarap tüketim alışkanlıkları, barbarlar arasında popülerleşti ve hatta onlar için bir ritüel haline geldi. Buna ek olarak, yapılan bu anlaşma düzenli ticaretin gelişmesine yardımcı oldu. Sonuç olarak, Küçük Asya'dan Dinyeper nehri ile Tuna

⁷³⁸ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 223-224.

⁷³⁹ Boris Magomedov, *a.g.m.*, s. 78.

⁷⁴⁰ Tonnes Bekker- Nielsen, Rainer Czichon- Christian Hogel vd, *a.g.e.*, s. 29.

nehri arasındaki limanlara çok sayıda şarap amforası gönderildi ve bu amforalar, nehir veya kara yoluyla Don-Transilvanya'ya doğru Güneydoğu Avrupa'ya yayılmış oldu. Chernyakhov toprakları boyunca taşınan bu amforalar kuzeydeki orman alanına ulaştı. Çoğunlukla, bunlar Shelov tipi binlerce küçük hafif kil amforasından oluşuyorlardı.⁷⁴¹

Sinop şarabının dağıtımı M.S. 4. yüzyılın ortalarında belirgin bir şekilde başladı. Artan talep, artan üretim gerektirdi ve bu amaçla Karadeniz kıyısında başka bir yerde şarap üretimi için yeni bir merkez kuruldu. Sinop'tan standart taşımalık ve amforalar yapabilecek çömlekçiler getirildi. Bu yeni merkez muhtemelen şarap için düşük bir fiyatın kaliteden daha önemli olduğu bir yer olup, kuzey *barbaricum* pazarına hitap ediyordu. Buna ek olarak, Chernyakhov tüketicileri Ege kıyılarından Agora Tipi, Zeest 95 ve Kharak 33 (Kırım) amforalarına ait daha pahalı şaraplar aldı. Aynı zamanda, Aşağı Tuna sınırında yerel şarapların sınır ötesi ticareti yapıldı. M.S. 375'de Hunların gelmesinden son Ostrogotların kuzey Karadeniz kıyısından çıktığı 5. yüzyılın başlarına kadar bu aynı yollarla şarabın verilmesi devam etti.⁷⁴²

Onlar göçebe oldukları için Peçenekler, Uzlar/Oğuzlar ve Kumanlar tarımla ilgilenmiyorlardı. Çoğu kaynaklar, yalnızca pastoral bir ekonomiye sahip oldukları konusunda ısrar ediyor. Freising'in Otto'su, Peçenekleri ve Kumanlara komşu olan Macaristan'dan bahsetmektedir; Bununla birlikte Robert de Clari, farklı sözlerle Otto'yu Freising'in daha önceki malumatlarını teyit etti. Ancak Abd ar-Rashid el-Bakuvi, Peçenekelerin darı yediklerini belirtirken; Abul-'Abbas Ahmed Yak'ubi'ye göre, millet yani darı, Tokuz-Oğuz, Türkîş, Kimak ve Oğuzlar arasında Türkistan'da yetiştirilen tek mahsuldü. Yakın tarihli yapılan arkeolojik araştırmalar, Hunlar, Avarlar ve Bulgarlar arasında yapılan tarımsal uygulamaların varlığını doğrulamıştır.⁷⁴³

Nitekim Doğu Karadeniz kıyıları ve daha başka çevrelerinde özellikle de güney Karadeniz bölgesinin doğu kısımları ve Gürcistan'ın Karadeniz'e bakan taraflarında – Nokalakevi bölgesinde buna dâhil- önemli tarihi gelişmeler meydana gelmişti. Özellikle Arapların bu coğrafyaya M.S. 7. yüzyılda gelmesiyle birlikte; Lazlar ve İberyalılar, çoğunlukla Bizans'ı Araplara karşı desteklemişlerdir. Bu bağlamda, Arap komutanı Murvan İbn Muhammed, Nokalakevi'nin de aralarında bulunduğu birçok kasabayı işgal etti. Nokalakevi'de yerleşim ve hayat devam ederken, Batı Gürcistan'ın politik

⁷⁴¹ Boris Magomedov, *a.g.m.*, s. 78.

⁷⁴² Boris Magomedov, *a.g.m.*, s. 78.

⁷⁴³ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 226.

merkezini doğuya yani Kutaisi'ye taşıdı ve Nokalakevi sıradan bir köy haline geldi.⁷⁴⁴ Ayrıca Araplar'ın ortaya çıkışı ve Araplar arasında yapılan sürekli baskınlar yedinci ve dokuzuncu yüzyıllar, Küçük Asya'nın hinterlandında iletişim kurmayı zorlaştırdı ve Bizanslar, özellikle Caesarea/Kayseri, Ankyra/Ankara, Amorion/Afyon-Karahisar-Emirdağ ve Dorylaion/Eskişehir-Şarhöyük tarafından sınırlandırılan bölgedeki birçok kara arterinin kontrolünü kaybetti. Bununla birlikte, Karadeniz kıyılarında (Zonguldak, Samsun, Sinop ve Amasya şehirleri ile) ve batı sahillerinde (Adramyttion/Balıkesir-Burhaniye, Smyrna/İzmir, Ephesos/Efes ve Miletos/Aydın-Söke), Arap baskınlarının etkisinin hissedilmediği yerlerde, yol şebekesi faaliyete devam etti.⁷⁴⁵ Bu maksatla I. Justinyen Çin ile olan ticari ilişkileri ters bir yoldan yani Kırım'da batılı kaynaklarda Kersonesos olarak geçen Lazika üssü aracılığıyla ticari faaliyetler gerçekleştiriyordu. Özellikle Pontus'un kuzeyinde bulunan bozkır kabileleriyle, kumaş, şarap ve değerli süs eşyaları verip, karşılığında deri, kürk ve köle alıyorlardı. Ayrıca bu dönemde bozkır Türkleri ile Bizans arasında İran'a karşı ticari bir ittifak kurularak, İran'ın bu coğrafya üzerindeki gücünü ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Nitekim Bizanslı tacirler, İran engeline takılmamak için, Karadeniz dağları üzerinden geçmek zorunda kalmış ve böylelikle ipek Bizans topraklarına gelmiş ve bu topraklarda artık ipek üretimi en rekor seviyeye ulaşacaktı.⁷⁴⁶ Aslında imparatorluk ordusu, tematik ordu gruplarından oluşan bir askeri teşkilata sahip olmakla birlikte; bu askeri teşkilat Malagina, Dorylaion, Kavorkin, Caesarea, Koloneia ve Dazimon'da bulunan güçlendirilmiş kamp zinciri (aplektia) boyunca yürüyebiliyordu. Böylelikle yolları kontrol altına alınabilecek stratejik noktalarda kaleler inşa edildi. Arap savaşları sona erdiğinde işgalcilerin izlediği rotalar boyunca şehir merkezlerinde Kapadokya'daki Amorion, Akroinon, Dorylaion, Euchaita, Synada, Charsianon ve Koloneia'da büyüme gerçekleşti. Komnenos döneminde, Küçük Asya'nın Bizans egemenliği küçüldükçe rotalar daha batıya, güneyden yol eksenine kıyıları Karadeniz'in iç kısımları ve kıyılarında birbirine bağladı.⁷⁴⁷

Diğer taraftan Karadeniz Kuzeyinde ve Karadeniz ile yakından alakadar olan Doğu Avrupa halklarının, Roman topluluklarının ve Romanya kırsal ekonomisinin

⁷⁴⁴ David Lomitashvili- Ian Colvin, *a.g.m.*, s. 36.

⁷⁴⁵ Angeliki E. Laiou, *The Economic History Of Byzantium-From the Seventh through the Fifteenth Century-*, Vol. 1., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2002, s. 74-75.

⁷⁴⁶ A. A. Vailiev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Mat., Ankara, 1943, s. 211.

⁷⁴⁷ Angeliki E. Laiou, *a.g.e.*, s. 75.

özelliklerinden biri, tarım ve hayvancılığının birbirine uyumlu bir şekilde yapılmasıdır. Özellikle de Karpat-Tuna bölgesinde neredeyse bu coğrafya'nın tamamında birbirlerini uyumlu bir şekilde tamamladılar. Tarlaları sürmek için hayvan gücünden faydalandılar. Bu dönemde insanlar için besin kaynağı sadece mera üzerinde değil, aynı zamanda çimenli türlerin çoğalmasına bağlıdır. Ayrıca pastoralizm olarak ifadelendirdiğimiz, köy ve göçebe hayatına dair ekonomik yaşantının temelinde, toprak kullanımı göçebe ve yarı göçebe toplumlar arasında farklılıklar ortaya koymaktaydı. Özellikle bir çiftçinin mevcut bir alan üzerinde ekin ekimini tercih ederken bir çobanda o alana otlak ve mera açısından bakacaktır. Fakat bu coğrafyada özellikle de özerk Romen cemaatler arasında herhangi bir farklılık yaşanmamıştır. Her aile, tahılların ve diğer ürünlerin yetiştiriciliğini hayvan yetiştiriciliği ile birleştirirken, bazen de çok fazla uzmanlık gerektirmeyen el işleri bunlara dâhil edildi. Bu geçim ekonomisi, diğer topluluklarla alışveriş yapmak zorunda kalmadan gerekli her şeyi üretmek üzere tasarlandı. Sebzeler günlük hayata ve alışkanlıklara en fazla katkıda sunarken; özellikle et ve süt, kilise kanunları tarafından haftanın üç günü, diğer yandan da büyük tatillerden önce Lent ve diğer açlık dönemlerinde 95 gün yasaklanmıştı.⁷⁴⁸

Tüm bu ekonomik değerlendirmelerin üzerine, genel olarak Karadeniz havzasında özellikle Romanya, Moldavya ve Ukrayna'nın tarihteki ekonomi modelleri üzerine bir değerlendirme yaptığımızda, bu durum Karadeniz'in diğer ülkelerinde de farklılık göstermeyecektir.

Nitekim yerel ekonomilerinin otarşik⁷⁴⁹ eğilimine rağmen, Romanya kırsal toplulukları dış dünyadan izole edilmemişti. Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak için bile komşularıyla ticari alışveriş yaptılar. Nitekim ilkel aşiret toplulukları bile, geçim ekonomilerinin تنها karakterine rağmen, diğerlerinden tamamen tecrit edilmemişlerdir. Diğer topluluklardan ayrılma, yalnızca olağanüstü durumlarda, özel coğrafi koşullar tarafından dayanıyordu. Rumen toplulukları, Doğu-Karpat bölgesindeki diğer benzer topluluklarla çeşitli ilişkiler içindeydiler. Güney Moldavya'daki topluluklar, ev inşaatı ve seramikten aletlere ve kıyafet aksesuarlarına kadar pek çok kültürel özellik paylaştı; bu tür bir temas olmadan açıklanamadı, başka bir deyişle bir

⁷⁴⁸ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 221-222.

⁷⁴⁹ Ekonomik yapının dış yardım almadan ya da uluslararası ticaret yapmadan hayatta kalabildiği ya da faaliyetlerini sürdürebildiği bir ekonomi modelidir.

iletişim ağı olmadan. Bu tür iletişim Güney Moldavya ile sınırlı kalmadı, aynı zamanda Romanya ve diğer etnik grupların yaşadığı diğer komşu bölgelere de yayılmış oldu.⁷⁵⁰

Türk göçebe kavimlerinin, Karadeniz ve Hazar denizi'nin kuzeyindeki step alanlarına hareket etmesi; bu bölgelerde Hazarlar, Vikingler, Araplar ve Bizanslılar tarafından kurulan ticaret yollarına zarar veriyordu. Ayrıca merkezi bir siyasi örgütlenmenin olmaması, periyodik göç ve endemik savaşlar; bozkır arazilerinde kuzeyden güneye geçişi veya tersini yapmayı imkânsız kıldı. Bununla birlikte, değiş tokuş ya da çeşitli alışverişlere bağlı ilişkiler bitmedi. Doğu Avrupa'nın büyük nehirleri olan Volga, Don, Dinyeper ve Tuna nehirleri, ticaret için önemli yollar olarak kullanılmaya devam etti. Avrasya bozkırlarının geç Türk toplumları, çoğu göçebeler gibi, nehir boyunca seyir etme ya da ilgileri olmamasına rağmen yine de çeşitli malların özellikle de kölelerin,⁷⁵¹ köleler ki bu pazarın en önemli ticari malları arasında olduğundan, bu nehirler köle ticaretinde kullanılmıştır. Özellikle Rusya bölgesinde, Don nehrinin Azak denizine döküldüğü ve Antik kaynaklarda Tanais olarak geçen yer olan ve Azov denizine kıyısı olan Azov şehri, köle ticaretinin Antik çağlardaki en önemli pazarlarıydı. Ayrıca Azov şehrinden başka yukarıda da ifade ettiğimiz Olbia şehri, Bosphorus, Kolhis, köle ticaretinin yapıldığı önemli pazarlardı.⁷⁵² Nitekim hâkim devletler gerekli askeri unsurlarını kullanarak, bu pazarlarda kürklerin, ipek ve hayvanların transit geçişini korumakla ilgileniyorlardı. Bu durum mal akışının devamlılığını sağlayarak daha güvenli bir ticaretin yapılmasına katkı sağladı. Bunu da fethettikleri veya kontrol altına aldıkları topraklar aracılığıyla gerçekleştirdiler.⁷⁵³ Özellikle sonraki yüzyıllar da Asya ile Avrupa kıtalarının bağlandığı ve dünya ticaret yollarının kesiştiği, ticari bir üs haline gelen ve batılı kaynaklarda Küçük Asya olarak geçen Anadolu coğrafyası; Trakya ve Marmara bölgelerinin içinde olduğu bu Anadolu yarımadası, çok geç değil Doğu Roma imparatorluğuyla birlikte değeri, dünya ticaretine yön verecek bir hal alacaktı.

3.1.2. Karadeniz Havzasında Köle Ticareti

Yukarıda ara ara değindiğimiz köle ticareti M.Ö. 5. Yüzyıllara kadar Grek toplumlarındaki yaygınlığıyla bilinmekteydi. Fakat Antik Grek kaynakları, Greklerin

⁷⁵⁰ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 229.

⁷⁵¹ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 243-244

⁷⁵² F. H. Thompson, *The Archaeology Of Greek And Roman Slavery*, Gerald Duckworth & Co Published, London, 2003, s. 28-29. Vd.

⁷⁵³ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 243-244.

Karadeniz’e M.Ö. 8. Yüzyılla birlikte geldiklerini ifade etsede, bu yıllarda yapılan kazı çalışmaları neticesinde bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştı.

Nitekim bu tarihlere nazaran daha net olan, Miletosluların M.Ö. 7. Yüzyılda Karadeniz kıyılarına gelerek buralarda büyük koloniler kurmuş olmuşturlardır. Ayrıca sonraki yıllarda yapılan büyük ve daha teknolojik gemiler sayesinde Karadeniz’de daha rahat seferler yapılmış ve M.Ö. 7. Yüzyılda, Karadeniz’in güney kıyılarına yerleşen Miletoslular, öncelikle Sinop, Trabzon ve Samsun’da koloniler kurmuşlardı. Böylece 7. Yüzyılla birlikte Karadeniz’in farklı bölgelerinde kurulan koloniler, Karadeniz bölgesini önemli bir ticari merkez haline getirmiştir. Tahıl, balık, maden, kereste vb. ticari faaliyetlerin yürütülmesinde Köle ihtiyacı ortaya çıkmış ve dolayısıyla köle ticareti Karadeniz ticaretinin önemli bir sınıfı haline gelmişti.⁷⁵⁴ Ayrıca burada şu bilgiyi vermekte faydalı olacaktır; yakın tarihli yapılan arkeolojik çalışmalar ortaya koymuştur ki, Karadeniz’in kuzeyinde elde edilen tarımsal mahsulün ortalama M.Ö. 5-4. Yüzyıllardan yani Grek kolonizasyonu döneminden günümüze değişmediği yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Özellikle Kırım/Kersonesos’te buğday, arpa, bezelye, çavdar, darı, mercimek ve burçak yetiştiriciliği yapıldığı belirlenmiştir. Ayrıca Grek kolonistler ile yerel halk arasında tarım ürünleri yetiştirme ve ürün açısından bir farklılık olmadığı ve Yunanlıların en başından beri buğday, bezelye, mercimek, bakla vb. gibi tahıl ürünleri yetiştirdikleri ortaya çıkarılmıştır.⁷⁵⁵ Bu bakımdan köle ticaretinin de içinde olduğu çeşitli malların ticaretinin yapıldığı Karadeniz bölgesi, Antik dönemde önemli bir ticari güce sahip olmuştur. Öyle ki, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki aktif ticaretinin ağırlığı köle ticaretine dayanıyordu. Özellikle Karadeniz’de üretilen tuz o dönemde gıdaların bozulmasını engellemek ve korumak adına çokca kullanılan bir ürün olduğundan; bu ürün karşılığında, Trakya’dan gelen insanların çocuklarını köle olarak sattıkları ifade edilmektedir.⁷⁵⁶

Bu maksatla Karadeniz havzası içerisinde önemli bir ticari nokta olan Küçük Asya, hem askeri hem de ekonomik açıdan hayati bir öneme sahipti. Karadeniz, Doğu Akdeniz, Ege ve Yunanistan ile olan coğrafi yakınlığı ve sahip olduğu bazı stratejik yönleri Doğu Roma ve özellikle de Bizans imparatorluğunun vücut bulmasını

⁷⁵⁴ Osman Emir, “Grek Kolonizasyon Döneminde Karadeniz’de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 10, Trabzon, 2011, s. 14-16.

⁷⁵⁵ P.D.A. Garnsey, *Grain For Athens*, P. Cartledge and F. D. Harvey (eds), *Crux. Essay in Greek History Presented to G. E. M. De Ste Croix*, London, 1988, s. 67-68. Vd.

⁷⁵⁶ Osman Emir, *a.g.m.*, s. 16-17.

Peçeneklerin Ruslara; atlar, koyunlar ve Kırım'da kürk ve mumlar sattıklarını iddia ediyorlardı. Bunun karşılığında, Doğu'dan güzel tekstiller, biber, kürkler ve diğer mallar aldılar. Peçenekler, komşu sınırlarına yönelik yaptıkları seferler neticesinde ele geçirdiği ve esir aldığı insanların da ticaretini yapıyordu. Bundan dolayı, Peçenekler komşularının saldırılarından ya da Hazarların kendilerini yağmalamalarından değil, esirlerin bu yağmalamalar neticesinde ellerinden gitmiş olmaları onları çok üzüyordu. Çünkü onları köle ticaretinde kullanıyorlardı. Buna ek olarak, Hazarlar Ruslar'dan (Varangılar) Slav köleleri satın aldılar. Nitekim Peçeneklerden önce Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır topraklarını kontrol altına alan Macarlar da Slavlara ve Ruslara karşı baskınlar düzenledi. Bütün esirleri Bizans pazarlarında sattılar. Böylece, komşu topluluklardan tutsak tutanlarla ticaret, Karadeniz'in kuzeyindeki step alanlarında Tatar yönetimi altında gelişmeye devam etti.⁷⁶¹

3.2. Karadeniz Havzasında Ticaret Yolları ve Ticari Ürünler

Antik çağlardan itibaren ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin yönü daima doğudan batıya doğru olmuştur. Ve genellikle batıya olan bu ticari aktivitelerde, özellikle Çin ve Hindistan'dan başlayıp, Orta Doğu, Anadolu coğrafyası ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya olan ticari bir istikamet kullanılırken, bir taraftan da yine Çin ve Hindistan'dan başlayıp Asya'nın iç kesimlerinden Avrupa'ya varan bir başka yol da kullanılıyordu. Özellikle bu ticari mınıtkayı daha net gördüğümüz, 9. Yüzyıllarda deniz yolu taşımacılığında Akdeniz önemli bir konumdayken, Karadenizde Akdeniz'e zaman zaman rakip olmuş ve bazı zamanlarda Akdeniz'e karşı önemli bir alternatif yol olmuştur.⁷⁶²

Özellikle 7. Yüzyılda Arapların Akdeniz'i işgal etmesi ile birlikte Hristiyan dünyasına bu deniz kısmen kapanmıştı. Ve artık Avrupalılar kısmen de olsa istedikleri gibi buralarda ticaret yapamayacaklardı. Nitekim onlarda Karadeniz ve Avrupa'nın kuzeyine yönelmeyi tercih etmişlerdi.⁷⁶³ Bu bakımdan yeni yollar bulmak adına Vikingler, Rus nehir yollarını keşfederek, Baltık Denizinden Karadeniz'e ve Hazar

⁷⁶¹ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 244-245.

⁷⁶² Sezgin Güçlüay, *a.g.m.*, s. 1429; Karadeniz'e varmadan önceki Hazar- Basra-Çin ve Hindistan ticaret yol ve güzergahları hakkında daha geniş bilgi için bkz: Taner Yıldırım, *Abbasiler Dönemi Basra Körfezinde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012, s. 1-5, 281-283.

⁷⁶³ Henri Pirenne, *Economic And Social History of Medieval Europe*, A Harvest Book,, New York-USA, 1937, s. 15.

denizine ulaşan farklı yollar buldular.⁷⁶⁴ Diğer taraftan Tiran Deniz'i artık bir Müslüman deniz'i konumundaydı. Fakat Araplar'ın Akdeniz üzerinde kurdukları hâkimiyet diğer İtalyan kıyıları, Adriyatik ve Ege Deniz'i üzerinde kurulamamış ve Bizans'ın deniz gücünden dolayı başarısız olunmuştu. Zaten 719 yılından sonra Araplar Boğaz sularında bir daha görülmemişti.⁷⁶⁵

Ayrıca bu dönemde Kuzey Denizi ve Baltık Denzinde de, Akdeniz gibi 9. yüzyıldan 11. Yüzyıla kadar Avrupa sınırlarında, bu kıtanın sahip olduğu tarım ekonomisinin tam tersine denizcilik ve bir takım ticari faaliyetler yapıliyordu. Nitekim bu dönemde İskandinav bölgesindeki siyasi yayılmaların Karadeniz ticaretine olan etkisini ortaya koyabilmek için öncelikle, bu coğrafyadaki yayılmaları netleştirmemiz gerekmektedir.⁷⁶⁶

3.2.1. Rus-Arap-Bizans Ticari İlişkileri

Danimarkalılar ve Norveçliler; İngiltere, İrlanda ve İskoçya üzerine yürürken, İsveçliler Rusya toprakları üzerine sefere çıkmışlardı. Ayrıca Dinyeper vadisinde bulunan Slavların Peçeneklerle olan mücadeleleri ve Baltık amberi ile ilgilen Rum tacirleri, Azak denizi ve Kerson yani Kırım üzerinden, Karadeniz'in kuzey taraflarını kullanarak Bizans kıyılarına gelmiş ve bu bölgelerde çadırlar ve çeşitli kamplar kurmuşlardı. Nitekim kısa bir süre sonra bu küçük çadırlar, çevrelerindeki savaşçı olmayan halkları hâkimiyetleri altına almak ve onları siyasi ve iktisadi sömürge olarak kullanmak amacıyla kalelere dönüştürülmüştü. Ayrıca Slavlar ve onların halkları, buradaki ormanlardan kürk ve bal elde ederek, çeşitli haraçlar topluyorlardı.⁷⁶⁷

Slavların çadırlarını kurdukları bu coğrafya Güney Rusya sınırları içerisinde olup, Doğu'da Hazar denizine yakınlığı ve hatta biraz daha ilerisinde Bağdat Halifeliğinin bulunmasının yanısıra güneyinde Karadeniz ve Bizans imparatorluğu sınırları uzanmaktaydı. Dolayısıyla bu stratejik coğrafyanın farkına varan Dinyeper havzasındaki İskandinavyalılar ya da Ruslar,⁷⁶⁸ kendilerinden önce bu bölgede bulunan ve özellikle de buralarda ticaret yapan Arap, Yahudi ve Bizanslılar, Slavlara rehber

⁷⁶⁴ Kezban Acar, *a.g.e.*, s. 14.

⁷⁶⁵ Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁶⁶ Taner Yıldırım, *a.g.e.*, s. 161-62.

⁷⁶⁷ Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁷⁶⁸ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, TTK., Ankara, 2010, s. 67.

olmuş ve bu coğrafyanın önemli iktisadi kaynakları olan bal, kürk ve köle gibi ticari malları ele geçirme yollarını aramışlardı.⁷⁶⁹

Ayrıca 10. Yüzyılda Ruslar ya da İskandinavlılar, Kiev'den kayıklarla başlattıkları ticari faaliyetlerini, Dinyeper'in o yüksek debisinden dolayı, kıyılardan kayıklarla devam ettirerek, yüksek debiler aşılmış, ilk olarak Karadenize sonrasında da Konstantinopolis'e doğru yelken açılmıştı.⁷⁷⁰ Çünkü Konstantinopolis 4. Yüzyıllardan beri Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ticaretin en önemli merkezlerinden biri olmuştu. Özellikle de Çin ve Asya'nın iç kısımlarından getirilen çeşitli tekstil, ipek ve bazı ürünler İstanbul'dan daha ileri yahut daha batıya ulaştırılmak üzere buraya getirilen ürünler, buranın ticari bir üs haline gelmesine katkı sağlamıştı. Ayrıca Konstantinopolis'in sahip olduğu stratejik konumundan dolayı Boğazlar aracılığıyla Karadeniz'den Marmara denizine geçilerek oradandan da Ege Deniz'i üzerinden Akdeniz'e ve Atlas okyanusu'a kadar varılabiliyordu.⁷⁷¹ Dolayısıyla Boğaziçi'nde etkili bir ticarete sahip olan Ruslar, bu önemli nehir yolunun dışında Volga nehri vadisi aracılığıyla Hazar denizine vararak, buradaki ticaret limanlarında sıkça bulunan Arap ve Yahudi tacirlerle ticaret yapıyorlardı.⁷⁷²

Nitekim Ruslar, bu ticaret yollarıyla yaptıkları ticari faaliyetlerinin dışında, kuzeye; baharat, şarap, ipek ürünleri, kuyumculuğa dair süslü eşyalar gibi çeşitli ticari mallar verip kendileri de Kuzeydeki ticari bağlantılarından bal, kürk ve esirler alıyorlardı.⁷⁷³ Ayrıca Rusya'da yapılan kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılan Arap ve Bizans sikkeleri göstermektedir ki, Rusyanın ortasında bulunan bu aşağı yukarı Volga yatağı, Dinyeper nehri ve bu nehrin kıyı kesimlerinde bulunan bölgeler, Baltık Denizi ve Finlandiya körfezi, Rusya sınırları içerisinde yer alan bölgelerdi.⁷⁷⁴ Dolayısıyla bu coğrafyada yapılan ticaret muhtemelen Volga boyunca ya da Dinyeper ve Dvina nehirleri aracılığıyla Botni körfezi ile bağlantı kurularak yapılırdı. Ve bu ülkeyi boydan boya dolaşan bu ticari mallar, Baltık Denizine ulaşarak, bu deniz aracılığıyla yoluna devam ederdi. Böylelikle Rusya'nın sahip olduğu coğrafyayı dahi aşan İskandinav gemiciliği, doğu dünyası ile bağlantı kurulmasına imkân sağlamıştı.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹ Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁷⁷⁰ Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 22.

⁷⁷¹ Hakob A. Manandian, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Editor: N. G. Garsoian, Lisbon, 1965, s. 75.vd.

⁷⁷² Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁷⁷³ Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁷⁴ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 65.

⁷⁷⁵ Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 23.

Ayrıca Gotland adasında yani daha güneyde bulunan ve Rusyanın Baltık bölgeleri ile İskandinavya arasında bir köprü görevi gören Gotland ve Öland adalarında bulunan İslam ve Rus sikkeleri, bu adanın sahip olduğu ticari yoğunluk ve Kuzey Avrupa ile olan ticari bağlantılarını ortaya koymaktadır.⁷⁷⁶ Tabii ki bu ticari ilişkiler, bu coğrafyada sadece Ruslar ve Araplar arasında olmamış bunların yanında o dönemde Karadeniz’e kıyısı bulunan ve bu bölgedeki yerel ekonomilerinin otantik eğilimine rağmen; Romanya, Güney Moldovya ve Ukrayna’nın kırsal toplulukları dış dünyadan izole edilmemişti. Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak için bile komşularıyla ticari alışveriş yaptılar. Nitekim ilkel toplumlar bile, özellikle de aşiret toplulukları gibi geçim ekonomilerinin تنها karakterlerine rağmen, diğerlerinden tamamen tecrit edilmemişlerdir. Özellikle Rumen toplulukları, Doğu-Karpat bölgesindeki diğer benzer topluluklarla çeşitli ilişkiler içindeydiler. Bu ilişkiler Güney Moldavya ile sınırlı kalmadı, aynı zamanda Romanya ve diğer etnik grupların yaşadığı diğer komşu bölgelere de yayılmış oldu.⁷⁷⁷

Nitekim bir zaman sonra İskandinav asıllı Rus gruplarının gemileri Hazar denizine çıktı. Böylece bu kabileler tarafından 10. yüzyılın ilk yarısında Hazar denizi’nin güney ve güneydoğusundaki bazı ülkeler, Rusların çeşitli baskılarına maruz kaldı. Ayrıca bu yüzyılda Bulgar gruplarının bir kısmı Tuna’ya doğru çıkarken, diğer bir kısım Bulgarlar da Rusya’da kalarak Orta Volga ve çevresine yerleşmişlerdi. Dolayısıyla Bulgarlar’ın merkezi olarak kabul edilen Bulgar şehri, Kazan ile Simbırsk bölgesi arasında olup, Kama nehri ile Volga nehirlerinin kollarının birleştiği bölgenin alt tarafında bulunuyordu. Bu bakımdan Kuzey bölgesinin en değerli mallarının toplandığı ve büyük bir Pazar görevi gördüğünden dolayı burası Arap tacirlerinin çokça uğrak yerlerinden birisidir.⁷⁷⁸ Ayrıca Kafkasların Kuzeyinde gerçekleşen bu ticari faaliyetlere Bizans, Ruslar ve bazı dışarıya mal satan memleketler gibi Hazarlar da bu tacirler arasına katılarak; sahip olduğu stratejik coğrafyalarından dolayı Asya ile Avrupa’yı birleştiren önemli ticari yolların, Hazar devleti sınırları içerisinde geçmesiyle birlikte, Hazarların diğer ihracatçı ülkelerin arasına girmesine sebep oldu.⁷⁷⁹

Tabi ki Ruslar ile Araplar arasındaki bu ticaretin en önemli bahislerinden bir tanesi kürk ticaretiydi. Dolayısıyla Araplar bu kürk ürünleri için Bulgar şehrine kadar

⁷⁷⁶ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 65.

⁷⁷⁷ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 239.

⁷⁷⁸ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁷⁷⁹ M. İ. Artamonov, *İstoriya Hazar*, İzdatel’sstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad, 1962, s. 402.

gelirlerdi. Özellikle Ruslar ve Bulgar ve bazı kuzey tacirlerinin getirdiği kürkler,⁷⁸⁰ Hazar Devlet’inde gümüş dirhemler karşılığında satılır ya da takas yapılarak,⁷⁸¹ Volga çevresindeki Hazar Devleti’nin merkezi olan İtil şehrine kadar getirilir ve burada depolanırdı. Dolayısıyla Bulgar şehri birçok çeşitli ürünleri alıcılara sağlaması açısından önemli ve büyük bir pazardı.⁷⁸² Aslında bu dönemde Karadeniz’in kuzeyindeki en yukarıdaki bölgelerle özellikle Doğu Avrupa ile yapılan ticaretin merkezinde Harizm bölgesi vardı. Çünkü hem sahip olduğu önemli ticaret yolları ve sonrasında hemde bu yollardan geçenlerden alınan gümrük vergileri Harizm ve Hazar ekonomilerinin önemli gelirlerini oluşturmaktaydı.⁷⁸³ Ayrıca İbn Fazlan’ın ifadelerine göre; Rusların ticaret maksadıyla, Bulgarlar’ın baş şehri olan İtil’e gemilerle geldiklerini ve Rus tacirlerin nasıl bir profile sahip olduklarını anlatır. Nitekim İbn Fazlan Rusların buralara ne gibi bir ticari ürün getirdiklerine dair bir bilgide verir. Ve bu maksatla bir Rus’un gemisinden indikten sonra getirdiği mallarının satılması için ettiği dua’ya yer vererek, o Rus tacirin duasından ülkesinden birçok kadın köle ve samur kürkü getirdiğini öğreniyoruz.⁷⁸⁴ Böylece Bulgarlar bu yüzyılda Araplarla olan ticaretini Karadeniz havzasının doğusunda ve Volga nehrinin aşağılarında Hazar denizi’nin ilerisinde gerçekleştirmişlerdi.

Diğer taraftan Ruslar, getirdikleri mallarını özellikle de cariye ve kürklerini Bulgar pazarlarına getirerek, karşılığında Bulgar ve Asya sikkelerini alıp ülkelerine dönüyorlardı. Ve genellikle Ruslar buraya Volga nehrinin akışıyla Hazar Devleti’nin baş şehri İtil’e kadar gelebiliyor ve buralarda getirdikleri ürünleri depolayabiliyorlardı. Ayrıca Rusların, Doğu Yolunu sıkça kullanarak, Novgorod’a kadar gelip, buralarda en önemli ihraç ürünleri olan kürk ve yün satıyorlardı. Nitekim Kuzey bölgesinde koyun yetiştiriciliği diğer bölgelere nazaran çok daha iyi bir haldeydi. Bu bakımdan bu pazarlara getirdikleri mallar genellikle yünden yapılmış tekstil ürünleri, balina çubuğu, kuş tüyü, balık yağı vb. gibi ürünler çokca buralara gelmekteydi. Ve özellikle buralar yani Karadeniz’in kuzeyinde İlmen gölünün üst tarafında bulunan bu bölge, Arapların çokca geldiği bir bölge olup buralarda Rusların çok kıymet verdiği gümüş Arap sikkesi

⁷⁸⁰ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁸¹ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 402.

⁷⁸² W. Heyd, *a.g.e.*, s. 69.

⁷⁸³ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 402-406. Vd.

⁷⁸⁴ İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, Tercüme: Ramazan Şeşen, Bedir Yay., İstanbul, 1995, s. 68-69, 71-72.

karşılığında ticaret yapmaktaydılar. Nitekim Rusların paralarının darbında zaman açısından sorunlar olduğundan dolayı, Arapların bu parasına çok önem verirlerdi.⁷⁸⁵

Tabi Arapların Karadeniz'in kuzeylerinde, özellikle de Volga nehri boyunca çıktıkları bölgelerde ticaret yapmalarının en büyük sebebi, kendi coğrafyalarında çok kıymetli olan Kürk ve Baltık amberini elde etmek için bu ticareti gerçekleştiriyorlardı.⁷⁸⁶ Nitekim bu doğu ticaret yolu yani Hazar denizi vasıtasıyla doğudan Baltık denizine giden ve genellikle ticaret amaçlı kullanılan bu yol Ortaçağ'da kullanılmadı.⁷⁸⁷ Esasında İslam fetihlerinden sonra Arapların ticaret hayatlarında önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bu durum H. 2. yüzyıldan H. 5. Yüzyıla kadar devam etmişti. Özellikle bu dönemlerde sadece belli bir bölgede yapılan ve takas sistemine dayanan bu ticaret artık hilafet merkezinin Şam memleketlerinden Irak'a gelmesinden sonra; değiş-tokuşa dayalı bu ticaret Akdeniz'in doğu bölgelerinden Basra körfezinin bağlantılı olduğu birçok kara ve deniz yollarına geçmesine katkı sağladı. Fakat sonraki yıllarda tam olarak Karadeniz bölgesine hemen gelemeseler de, Kafkaslarda varlıklarını göstereceklerdi.⁷⁸⁸ Aslında bu yüzyıllarda takasa dayalı ticaret sadece Araplar'da görülmeyp, Rumen topluluklarının, ortaçağ devletleri zamanında mevcut olan mallarla aynı olanı değiştirebileceği ve bu takasa konu olan sığır, at, koyun, peynir, balık, bal, mum, sakeller, kürkler, tahıllar ve tuz gibi ürünler olduğu çeşili kaynaklarda belirtilmiştir. Ayrıca bu takas ticaretinde özellikle hayvanların tercih edilmesindeki en büyük sebep; üremelerinin kolay ve ticarete yönelik olması ve aynı zamanda herhangi bir yer değişikliği söz konusu olduğunda özel bir araca ihtiyaç duymaksızın, taşınabilir ve sürülerini istedikleri yerde barındırabilmeleri idi. Ayrıca bu dönemde ticaret, Kuzey Balkanlar'daki topluluklar ile Doğu-Slav bölgelerinde yaşayan topluluklar arasında yapılmaktaydı. Fakat Bizans'ın Aşağı Tuna'ya dönüşü ve Paristrion'un merkezindeki şehir hayatının canlanması, Balkanlarda ve Balkanların Karadenize bakan taraflarında takas/değişim ticareti ve bu ticari ilişkilerin yoğunlaşmasına sebep olmuştu. Öyle ki bu değişim ticaretinde yaşanan farklılıklar arkeolojik kazılara yansiyarak, Balkanlara ve çevresine Bizans'tan seramik ve metal eserler, Ruslardan ise çift haçların getirildiği ortaya çıkmıştı.⁷⁸⁹

⁷⁸⁵ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 70.

⁷⁸⁶ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁸⁷ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁸⁸ Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler-I*, Bizim Büro Yay., Ankara, 2004, s. 552-553.

⁷⁸⁹ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 239-40.

Ticaret temaslarının yoğunluğunu ölçmenin doğru yolu, madeni paranın dolaşımına bakmaktır. Bütün Doğu-Karpat bölgesi içinde İmparatorluğun dışında dolaşan Bizans parasının yanı sıra, dokuzuncu-on yedinci yüzyıl İslam sikkeleri de var. İlk bin yılın son çeyreğinde, İslam sikkeleri sadece Doğu'da değil, doğu ve orta Avrupa'da da özel bir prestij kazanmıştır. Etkili miktarda dirhem, çoğunlukla doğu kökenli kıyafetler ile ilişkili olarak İskandinavya'da ve Baltık ülkelerinde olduğu gibi doğu-Slav bölgelerinde de bulunmuştur. Karpat-Dinyester bölgesi, İskandinavya ile Vikingler, Hazarlar, Volga Bulgarları, Slavlar ve diğerleri tarafından güneydeki Müslüman piyasaları arasında kurulan ticaret ağlarının etkilerini hissetmişti. Bölgede keşfedilen birkaç dirhem, bu etkileri ortaya koymaktadır. Romanya ve Moldova gibi coğrafyalarda özellikle M.S. 750 yıllarından itibaren görülmekle birlikte çoğunlukla 900'lü yıllar sonrasına ait birçok İslam parası bulunmuştur.⁷⁹⁰ Ortaya çıkarılan bu paralar neticesinde elde edilen bilgiler doğrultusunda, Hazar denizi kıyılarını takip eden Arap tacirler, önce İtil şehrine sonrasında da Volga nehri ve Türk-Bulgar Devletlerinin sınırlarına kadar ulaşmışlardı. Hatta bu tacirler, benzer yolları kullanarak, Karadeniz, Dinyeper nehri ve buradan Baltık denizi ve İskandinav ülkelerine kadar varıp ifade edilen coğrafyada ticareti gerçekleştiriyorlardı.⁷⁹¹ Özellikle 10. Yüzyıla kadar genel hatları itibariyle İslam coğrafyaları ve bilhassa Araplar, Hristiyan coğrafyaları ile olan bağlantılarını Kafkasya, Azerbaycan ve Hazar denizine dökülen Volga nehri ile Rusya topraklarına buradan da Baltık Denizi kıyılarına varan ticaretini, bu ifade ettiğimiz güzergâh'a borçludur.⁷⁹² Bu durum özellikle Volga nehri boylarından çıkarılan sikkelerle apaçık orta çıkmaktadır ki, Abbasiler ile Baltık denizi arasındaki coğrafyada Arap tacirlerin Hazarlar ve Hazar denizi, Ruslar ve Kafkasya'yı kullanarak buralarda önemli ticari ilişkiler ortaya koyduklarını kanıtlamaktadır. Çünkü ortalama 7-11. Yüzyıl arasındaki İslami döneme ait İskandinavya ve özellikle de İsveç'te çeşitli paralar bulunmuştur.⁷⁹³

Esasen kuzey Balkanlara yerleşen Slavlar ve Bulgarlarda ekonomik krizden dolayı; Tuna Nehri'nin kuzeyindeki topraklarda Bizans madeni paralarının dolaşımında

⁷⁹⁰ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 240-41.

⁷⁹¹ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev: H. D. Yıldız, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1979, s. 107.

⁷⁹² Henri Pirenne, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁷⁹³ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 107.

keskin bir düşüşten sonra 10. yüzyılın sonlarından başlayarak yeniden canlanma görünüyor.⁷⁹⁴

Buna karşılık, Komnenian imparatorları için basılan paralar, Karpat Dağları'ndaki doğudaki bölgeler de nadir bulunmaktadır. Bölgede Bizans sikkelerinin sayısında meydana gelen azalma; Vlachlar ve Bulgar isyanları, İkinci Bulgar İmparatorluğunun yükselişi ve Konstantinopolis'in haçlı seferleri tarafından ele geçirilmesinden sonra gerçekleşti. Nitekim bu çarpıcı gelişmelerin ardından, Bizans sikkeleri, dağlık bölgelerde Karpat Dağları'ndan sadece dağınık olarak çıktı. Ancak ortaya çıkarılan altın sikkeler ve Bizans para biriminin prestijini yeniden kuran bu altın sikkelerin adı Rumence olarak da kabul edildi. Ayrıca Bizans ve Cenevizli tacirler, Karadeniz ve Hazar bölgelerinde bu paraların yayılmasından sorumluydu.⁷⁹⁵

3.2.2. Rus-Bizans-Hazar Devleti Ticari İlişkileri

Arapların çokca tercih ettiği ve genellikle de kuzeydeki ticari ürünlere ulaşmak için kullandıkları bu yolun dışında bir de Bizans'ın sıkça kullandığı bir yol vardı: O yol ilk olarak Dinyeper nehri istikametinde yukarıya doğru çıkılarak, Lovat nehrine varılıyor ve sonrasında İlmen gölüne kadar geliniyordu. Tabi ki bu nehir ticaret yolu daha da devam ederek, İlmen gölünden de Volkof nehri kullanılarak Ladoga gölüne ulaşılır ve bu ticaret yolunun son durağı olan Neva yolu aracılığıyla da Baltık Denizine varılıyordu. Nitekim bu yol 860 yılı öncesi ve sonrasında da kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca hem Volga hem de Dinyeper üzerinden başlayan bu ticaret yolunun Baltık Denizine varma mücadelesi sadece ticaret amaçlı yapılan bir seyahat olup, amaç Kuzeydeki deri, kürk, amber ve bazı kıymetli madeni eşyalara ulaşmaktır.⁷⁹⁶ Aslında ilk olarak Umman coğrafyasındaki Arapları, Umman'ın liman şehirlerinin konumundan dolayı Asya ve kuzey'deki bölgelerle ticaret yapmaya sevk etti. Öyle ki, bu durum Arapları Hindistan ve Çin gibi Uzakdoğu'nun önemli ticaret merkezleri ile Arap yarımadası bölgeleri arasında yapılan ithalat ve ihracat, Arap coğrafyalarını transit ticaret adına önemli bir konuma getirdi. Özellikle bu konumun daha kalıcı hale gelebilmesi için de önce İran'a, oradan Orta Asya'ya, sonra Türk memleketlerine ve buradan da Kuzey Çin ve Kuzey batı Hindistan'a varabilirlerdi. Ayrıca Arapların sonradan kullanacakları diğer bir yol'da, Ermeniyye'den başlayıp, Hazar denizi ve

⁷⁹⁴ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 242.

⁷⁹⁵ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 242-43.

⁷⁹⁶ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 75-76.

ülkesine buradan Volga nehir yolu boyunca ilerleyerek buradan da Baltık ülkesi ve Orta Avrupa'ya diğer taraftan da Akdeniz'deki İslam liman şehirlerinden güney İtalya ve Yunan limanları kullanarak diğer Avrupa bölgelerine ulaşılabilirdi.⁷⁹⁷

Tabii ki daha sonraki yıllarda Arapların hariç tutulduğu ve Ruslar ile Bizanslılar arasında yapılan çeşitli antlaşmalar, Rusların Bizans'a ait topraklarda ve ona bağlı memleketlerde pazarlar kurarak mallarını satma imkânını elde etmişti. Fakat 911 yılında yapılan bir antlaşma ile artık Ruslar, Bizans topraklarına satmak için getirdikleri her bir ürün üzerinden %10 vergi vermeye başlamışlardı. Ayrıca W. Heyd, Rusların gemileriyle Suriye'ye kadar geldikleri hakkında bilgi verirken, demekki Ruslar 9 ve 10. Yüzyıllardan itibaren İstanbul'dan geçerek Akdeniz'e varıyor ve tüm bunların yanında bu millet İstanbul, Roma, İspanya ve Hazar ülkesiyle ticaret yapıyordu. Nitekim bazı kaynakların Litvanyalı olarak isimlendirdiği fakat W.Heyd'in bunların Litvanyalı değil, Slav kabilelerinden bir kabile olduğunu ve isimlerinin de Louzaniens olduğunu ifade ederek, bu kabilenin, gemiler yaparak Ruslara sattıkları ve dolayısıyla Rusların ve İskandinavların nehirler vasıtasıyla Karadeniz'e de ulaştıklarını ortaya koymaktaydı.⁷⁹⁸

Neticede Ruslar 950'li yıllarda Dinyeper nehirleri aracılığıyla Karadenize ulaşır buradan Karadeniz Batı kıyıları boyunca İstanbul'a geldiği ve dolayısıyla Bizans ve Yunanlılar ile çeşitli antlaşmalar yapmışlardı. Üstelik bu seyahat esnasında Dinyeper'in yüksek debisi ve Peçeneklerin baskıları karşısında da pes etmeden Karadeniz'i kullanarak bu ticari ilişkileri devam ettiriyorlardı.⁷⁹⁹ Özellikle Rusların Tuna nehri boyunca gittiği esnada, Tuna nehrinin bir kolu olan Selina nehrine bağlanırken, Peçeneklerin onlara müdahale ettiği ve Rusların da mallarını korumak için mücadele verdiği anlatılmaktadır. Genellikle Rusların nehrin şiddetli sularından kaçmak için mallarını gemiden karaya indirdikleri esnada saldırdıkları ifade edilmektedir.⁸⁰⁰ Ayrıca bu dönemde Karadeniz kullanılarak, Yunanlılarla Ruslar arasında yapılan ticarete, Ruslar; deri, balmumu ve savaşlardan elde ettikleri esirleri köle olarak İstanbul'a getirir ve burada satarlardı.⁸⁰¹ Nitekim Çin'i Batı Türkistan'a bağlayan Kaşgar, Semerkant, Buhara, Nişabur, Rey, Hemedan ve sonrasında İstanbul'a, Akdeniz'e ve daha sonrada

⁷⁹⁷ Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 553-554.

⁷⁹⁸ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁷⁹⁹ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 79.

⁸⁰⁰ Paraschiv-Talmaçchi Cristina, Talmaçchi Gabriel, "Considerations regarding the commercial traffic through navigation in Danube's mouths area (10th-12th centuries)," *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 333.

⁸⁰¹ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 79.

batı memleketlerine ulaşan ipek yolu; Kafkaslar, Karadeniz, Asya ve Doğu Avrupa için önemli bir ticari yoldu. Ayrıca bu yola kuzeyden paralel olarak bağlanan Kürk yolunda da samur, sincap ve kunduz gibi bazı hayvanların kürk ticareti yapılmaktaydı.⁸⁰² Ruslar bu getirdikleri ticari mallar karşılığında Yunanlılarla yaptıkları İgor antlaşması gereğince, Rumların değerli ipekli kumaşları dışında sırmalı işlenmiş düşük kaliteli kumaşlar alırlardı. Özellikle İstanbul'un ipekli ürünleri o dönemde çok meşhurdur. Dolayısıyla Ruslar, Hazarlar ve Türkler bu kumaşlara çok kıymet verirlerdi. Fakat Ruslar bu kumaşların en kıymetsiz olanlarını ülkelerine götürebilirlerdi. Bunların yanında şarap ve çeşitli meyveden alırlardı. Dolayısıyla İstanbul, Azak denizi ve Karadeniz arasında Kırım toprakları içinde bulunan Kerç şehri, Asya mallarının satışı ve özellikle de biberin Rus coğrafyalarına ulaştırılmasında önemli Pazar görevi görüyordu.⁸⁰³ Ayrıca Rusların Kuzey'den Novgorod ve Kiev'den nehirler aracılığıyla Azak Denizi'ne buradan da Karadeniz'e ve İstanbul'a deri ve kürk getirip sattıkları buna mukabil bu bölgelerden ipek ve çeşitli tekstil ürünleri aldıkları kaynaklarda belirtilmektedir. Aslında bu durum bizim nehirler bahsinde anlatmaya çalıştığımız en temel meseleydi. Rus bu nehir yollarını kullanarak; Karadeniz'in kuzeyi, Karadeniz ve İstanbul'da yaptıkları ticaretin kilit noktası nehirlerden geçiyordu. Dolayısıyla bu bölümde çokca üzerinde duracağımız, nehir ve güzergâh belirleme çabalarımız neredeyse konumuzun merkezini oluşturmaktadır.⁸⁰⁴

Nitekim bu dönemde Rus pazarları, Dinyeper nehri ve Karadeniz ticareti için önemli bir görevi ifa ediyordu. Özellikle Rusyadaki Novgorod, Smolensk, Lubeç, Çernigof ve Viyegrod gibi Pazar şehirleri yanında, sonraki yıllarda Kiev, ticari noktada İstanbul ile yarışır bir hale geldi ve 9. Yüzyılın son çeyreğinde şehrin birçok noktasında Pazar yeri kurma zorunluluğu ortaya çıktı. Üstelik Novgorod ve Kiev şehirleri kuzeyden güneye ulaşan büyük yolun üzerinde bulunuyorlardı. Özellikle Kiev ve Novgorod'a gelen tacirler hiçbir aracıya bağlı olmaksızın oraya gelen ürünlere ulaşabiliyordu. Bir farkla Novgorod ticareti, Volga ve Dvina nehri yollarına bağlıydı. Ayrıca bu şehrin Finlandiya körfezi yakınlığından dolayı ve batıdan Rus ve Bizans ticari ürünleri almaya gelen tacirler bu şehrin diğerlerinden daha kalabalık olmasına sebep oluyordu.⁸⁰⁵ Nitekim Varang Denizi olarak da adlandırılan Baltık Denizinden Riga Körfezi ile Dvina

⁸⁰² Sezgin Güçlüay, *a.g.m.*, s. 1432.

⁸⁰³ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 80.

⁸⁰⁴ Marian Malowist, *a.g.m.*, s. 36-37.

⁸⁰⁵ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 81.

ya da Finlandiya Körfezine gelinerek, bu körfez boyunca gidildiğinde Neva'da, Ladoga Gölü, Volkhov, İlmen ve Lovat gölleri geçerek, Dinyeper nehrine ulaşan Ruslar, bu yolları kısa bir zaman sonra Karadeniz'e inmek için kullanacaktı.⁸⁰⁶

Dolayısıyla Volga ve Dinyeper nehirleri aracılığıyla Arap ve Yunanlılarla yapılan ve Rusların kendi coğrafyalarında ve Karadeniz'i kullanarak vardıkları İstanbul'da yaptıkları ticaret, din birliğinin de etkisiyle Yunanlılarla daha sürekli ve kalıcı bir hal almıştı.⁸⁰⁷ Bu bağlamda bu coğrafyada yapılan ticaret genellikle nehirler üzerinden yapılır ve genel olarak nehirlerin akış istikametinde özellikle de Volga, Dinyeper nehirleri boyunca inmek ve yine nehirler boyunca çıkmak şartıyla belli başlı pazarlara ulaşılarak bu önemli ticaretler gerçekleştirilirdi. Ayrıca bu coğrafyadaki ticarete etki eden diğer bir faktör de, o bölgedeki göç hareketleriydi. Özellikle Aşağı Tuna Ovası ile Avrasya bozkırlarının batı sınırının kavşağına olmak üzere, Balkan yarımadasının en kuzey sınırına doğru, Güney Moldovya büyük göç dalgasının içine düştü. Bu göçmenler Bugeac ve Bărăgan'a vardıklarında, göçebe halklar ya Balkanlara doğru, ya da Tuna'ya doğru yol aldılar. Büyük nehrin orta yoluna giden yolda, Doğu Avrupa'daki bazı insanlar Moldovya'yı terk ettiler ve Kuzey (Sylvanian veya Ukraynalı) Karpatların Verecke Geçidi üzerinden Pannon Ovasına ulaştılar. Bu bakımdan göçebe halkların ilerlemesi istisnasız olarak doğudan batıya doğru gerçekleşirken, yaptıkları saldırıların başarısız olması durumunda Karadeniz bozkırlarına tekrardan geri dönerlerdi.⁸⁰⁸

İlk bin yıl boyunca, güney Moldova, insanların hareketlerinden en fazla etkilenen Avrupa bölgelerinden biriydi. Yedinci yüzyılın ilk yarısından itibaren, Tuna nehri, Roma (Bizans) İmparatorluğunun kuzey sınırı olmaktan çıktığında, nehrin sol kıyısındaki bölgeler İstanbul'da Bizans hükümetinin siyasi ve diplomatik öncelikleri arasında değildi. Bununla birlikte⁸⁰⁹, İkonoklast⁸¹⁰ krizinden önce ve sonra, Bizans imparatorluğu, Karadeniz'in kuzeyinde bozkır bölgelerindeki durumlarla ilgilenmeye devam etti ve özellikle donanma yoluyla Tuna Deltası'nın kontrolü ve "kuzey

⁸⁰⁶ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 53.

⁸⁰⁷ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 83.

⁸⁰⁸ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 47.

⁸⁰⁹ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 47.

⁸¹⁰ Bizans imparatorluğunda M.S. 6 ve 7. Yüzyıllarda Kilise duvarlarındaki ikonların yani duvar ya da ahşaba yapılan tasvir yahut resimlerin parçalandığı ya da tahrip edildiği döneme verilen addır. Bkz: <http://arkeofili.com>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

barbarların" askeri potansiyellerini manipüle etmeyi amaçlayan ustaca bir diplomasi sürdürdü.⁸¹¹

İlk bin yılın üçüncü çeyreğinin sonuna doğru, Doğu Avrupa demografik dinamiklerinde hissedilir bir durgunluk yaşandı. Bu, Hazar denizi'nin, Kafkaslar'ın ve Karadeniz'in kuzeyinde Hazar Devletinin güçlenmesiyle gerçekleşti. Hazarlar şimdi doğu Avrupa'da büyük bir güçtü. Bizans ile ittifakı, Farisiler çatışmalar sırasında güçlendi. Ayrıca her ikisinin Kırım'a egemen olma arzularında geçici bir azalma olmasına rağmen, Araplar bin yılın sonuna kadar istikrarlı bir şekilde buralarda olmaya devam etti. Karadeniz'i Marmara denizine bağlayan Boğazlardaki siyasi çevreler, Hazar'da yalnızca ortak bazı düşmanlara karşı bir müttefik değil, aynı zamanda göçebe halkların Bizans sınırlarına doğru nüfuz etmesini durdurmak için bir engel oluşturdıklarını gördüler. Nitekim Kağanlık makamı, doğu Avrupa'daki güney bozkır topraklarında uzun süreli bir barış dönemi kurarak son derece verimli olduğunu kanıtladı. Aynı zamanda, Hazarlar, Arapları Pyrenees'in⁸¹² ötesine doğru ilerletmesiyle, Kafkas Dağları'ndaki geçişlerde Doğu Avrupa'ya olan Arap ilerlemesini etkin bir şekilde durdurdu.⁸¹³

Hazarların siyasi üstünlüğü batıdan Aşağı-Dinyeper bölgesine kadar uzanmıştı. Bulgarlar ve Alanlar da dâhil olmak üzere çeşitli nüfuslar, doğrudan egemenliği altında iken, bazı Slav kabileleri -Polianalılar, Viaticchi, Severians, Radimichi- sadece haraç ödemek zorundaydılar. Çok ırklı Hazar politikasının arkeolojik ilişkisi, sekizinci ve onuncu yüzyıllarda Volga ve Dinyeper nehirleri arasında geniş topraklarda yayılmış olan Saltovo-Maiaki kültürüdür ve belki de Hazarların etnik-kültürel ayrımlarını yansıtan dört bölgesel varyantı ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Hazar Devleti doğu Avrupa'daki bozkırlar üzerinde politik bir kontrol uygulayarak göçebe topluluk üzerinde özellikle onların hareket özgürlüğünü büyük ölçüde sınırlandırdı.⁸¹⁴

Aslında Hazarların ticarete iyi olmalarının en önemli sebeplerinden birisi olarak gösterilen, Hazar denizi'nin sahip olduğu limanlardır. Özellikle en eski tarihlerden itibaren Volga nehri boyunca Gilan, Taberistan⁸¹⁵ ve Cürcan⁸¹⁶ en önemli limanlarıdır.

⁸¹¹ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 47.

⁸¹² Atlantik kıyılarından Akdeniz'e Fransa ve İspanya arasındaki sınır boyunca uzanan bir dizi dağ silsilesi. En yüksek doruk noktası Kuzey İspanya'daki Pico de Aneto zirveleri olup, yaklaşık olarak 3.404 m yüksekliğe sahiptir. Bkz: Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 47-49.

⁸¹³ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁸¹⁴ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 49.

⁸¹⁵ Harry W. Hazard, *Atlas of Islamic History*, Third Edition, Princeton University Press, Princeton- New Jersey- USA, 1954, s. 70.

Ayrıca bu bölgeyi biraz daha detaylandırırsak; Cürcan şehri Deylemlilerin nehri üzerinde bulunmaktadır.⁸¹⁷ Ve muhtemelen İbn Havkal'ın eserinde ortaya koyduğu ve *Deylemlilerin nehri* olarak geçen ve Rey şehri içinde bu bölge de yer alan iki önemli nehir vardır. Bunlardan bir tanesi Sürini, bu nehir Rûde üzerinden akar, diğerinin ismi ise⁸¹⁸ Cilani'dir.⁸¹⁹ Bu nehirde Serbanen üzerinden akmaktaydı.⁸²⁰ İşte bu nehirlerle Hazar Denizine bağlantı kurması, diğer taraftan, Karadeniz havzasının doğu ve kuzey bölgelerine yakın olması, Hazar Denizi'nin ticari manada öne çıkmasına fayda sağlamış ve Karadeniz ticareti üzerinde aktif olabilmişti.⁸²¹ Özellikle Karadeniz'in kuzeyinde Volga nehri ve onun sahip olduğu nehir ve göl bağlantıları ve Hazar kıyıları bölgede ticaretin iyi bir hale gelmesi ve nihayetinde sonraki yıllarda Hazar ve Bulgar Devletlerinin bu coğrafyada var olabilmesi bölgenin ve Karadeniz havzasının ticari olarak daha iyi bir konuma gelmesini sağlamıştı.⁸²² Çünkü öncesinde Hazar bölgesinde zaten bir üretim vardı. Fakat ticari manada çok yeterli değildi. Özellikle burada çam ağacı vb. ağaç türleri, iyi derecede kereste ağaç yetiştiriciliği işleri yapılmasının yanında her türlü kalitede ipek kumaşları üretilirdi. Ayrıca Horasani olarak adlandırılan deve türü burada bulunmasının yanında, Cürcan yani Hazar arazisinde bol miktarda hurma ağaçları vardır.⁸²³ Nitekim bu bölge de yapılan ticaret ve ticari ürünler değişmemişti. Özellikle de yazılı kaynakların ortaya koyduğu bilgilere göre, geç Türk topluluklarının komşu halklardan aldıkları köleler, avlanan hayvanlara ait kürkler ve özellikle de yetiştirdikleri hayvanlar da dâhil olmak üzere kendilerinden önce Hazarlarla aynı olan malların ticaretini yaptıkları belirtilmiştir. Bu da göstermektedir ki, bölgenin ekonomik ve ticari ihtiyaçları yüzyıllardır aynı kalmıştır. Ayrıca bu dönemde hem Araplar hem Hazar coğrafyası ve hemde Karadeniz'e ticaret için gelen milletlerin sonraki yıllarda, lüks eşya talep etmelerinin nedeni, yabancı veya egzotik ürünleri elde etmek için

⁸¹⁶Bu bölgenin tarifi ve daha detaylı bilgi için: İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesalik Ve'l-Memâlik*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacıları'dan Seçmeler*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s. 93;

⁸¹⁷El-Ya'kûbi, *Kitâbü'l-Büldân*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2.Baskı, İstanbul, 2013, s. 127.

⁸¹⁸İbn Havkal, *Kitâbu Sûreti'l-Arz*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 350; Aydın Çelik, "Deylem'de İslamiyet'in Yayılması ve Zeydiler", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Elazığ, 2010, s. 25.

⁸¹⁹Cilan, Hazar Denizi ile Kazvin arasında geniş bir ormanlık bir bölge olup, bölge bu anlamda dağ, uçurum, akarsular ve sık ağaçların bulunmasından dolayı bu arazide ilerlemek zordu. Bkz: Aydın Çelik, *a.g.m.*, s. 23-24.

⁸²⁰İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 350.

⁸²¹Harry W. Hazard, *a.g.e.*, s. 70.

⁸²²Kezban Acar, *a.g.e.*, s. 14.

⁸²³El-Ya'kûbi, *a.g.e.*, s. 127-128.

çalayan bir kabile seçkin sınıfın oluşmasıyla birlikte toplumsal farklılaşmanın ortaya çıktığının göstergesidir. Özellikle Peçenek, Uz ve Kuman savaşçıların var olduğu tespit edilen topluluklardan elde edilen mezar kanıtları, yabancı menşeli silah ve kıyafet aksesuarları onların buralarda var oldukları ve bu seçkinler sınıfına katıldıkları belirtilmektedir.⁸²⁴

Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, Hazar denizi'nin başka herhangi bir deniz ile görünen bir bağlantısı yoktur. Fakat daha kuzeyden ya da Rus coğrafyası tarafından gelen İtil nehri, Karadeniz'e yani İstanbul'daki Haliçe dökülen bir nehirle bağlantı kurarak ya da birleşmesiyle buraya dökülür. Dolayısıyla Hazar denizi'nin çevresinde sadece ona karışan büyük nehirler ve onların büyük bağlantılı göl ve nehir kolları vardır. Özellikle bu deniz; yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Erran, Cibal, Taberistan ve Cürcan arasındadır. Dolayısıyla bu ülkelerle Hazar arasında çeşitli gemiler gidip gelmektedir.⁸²⁵ Nitekim Hazar Devleti sonraki yıllarda sahip olduğu önemli sınır ve bölgelerle özellikle Volga kıyılarından Dinyeper nehrine, Kiev'den Sulak nehrine kadar uzanmaktaydı.⁸²⁶ Özellikle de Karadeniz'in önemli limanlarından olan Trabzon'dan Rion'a (antik kaynaklarda Phasis olarak geçen nehir) kara ve deniz yoluyla gelen tacirler, buradan Rion ve Kür nehirleri üzerinden Rion-Arkeopolis-Kutaişi-Mtsketa-Tiflis-Halhal ve Berde gibi çeşitli bölgesel noktalarla Güney Kafkasya'nın önemli ticaret alanlarından geçerek, Berde ve Derbent yolları ile Hazar denizine ulaşıyorlardı. Bu zincir nehir taşımacılığı bu dönemde çok aktif bir şekilde kullanılırken, özellikle Derbent'te Volga nehri, Gilan, Taberistan ve Cürcan'ın Abaskun limanı ile önemli bir ticari ilişkisi vardı.⁸²⁷

Diğer taraftan 9. yüzyılın sonu 10. Yüzyılın başlarında, Karadeniz ve Tuna ağzında daha barışçıl bir durum gözlenirken, Aşağı Tuna bölgesinde askeri-politik durumun karmaşıklığı, yalnızca doğu Avrupa'daki yeni devletlerin ortaya çıkışı değil, başta kıtanın bu bölümündeki geleneksel faktörlerde bu karmaşıklığın sebebi olmuştu. Hem Bizans İmparatorluğu hem de Bulgar Sarayı'nın, Aşağı Tuna bölgesi üzerindeki egemenliklerine ilişkin emelleri vardı. Zaten Bizans ve Bulgarlar arasındaki anlaşmazlığın en büyük sebebi bölgede yani Balkan yarım adasının kuzeyinde var olma

⁸²⁴ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 245.

⁸²⁵ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Terc.: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s. 297.

⁸²⁶ Wilhelm V. Rubruk, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁸²⁷ Harry W. Hazard, *a.g.e.*, s. 70.

mücadelesinden kaynaklanıyordu.⁸²⁸ Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun, Tuna'nın sağ kıyısındaki bölgelere, Slavların ve Bulgarların nüfuz etmesi sebebiyle batı sınırlarından kademeli olarak çekilmesine rağmen, Bizans hükümdarı Tuna Deltası üzerinde intikam ve kontrolü geri alma düşüncesinden vazgeçmemiştir. Dolayısıyla sonraki yıllarda Bizans'ın askeri politikaları gösterdiği, imparatorluğun tek amacı Karadeniz'deki askeri üstünlüğü ele geçirmektir.⁸²⁹ Aslında bu dönemde sadece Bizans'ın bir isteği değil, aynı zamanda 11. Yüzyılın ilk yarısında günümüzdeki Kazak bozkırlarının bu geniş toprakları o dönemde Kıpçakların elindeydi. Bu bakımdan Uz ya da Oğuz boyları Ural ve Volga nehirleri arasında kalan bölgeyi denetlerken, Peçenek ve onlarla beraber olan başka kavimlerde Peçeneklerin liderliğinde Volga'dan Aşağı Tuna'ya kadar uzanan ve bugün Ukrayna, Moldovya ve Eflak (Walachia)'ın da içinde olduğu geniş bozkırlara hâkimdiler. Böylece 11. Yüzyılın ortalarında Avrasya bozkır bölgelerinde meydana gelen göçebe hareketleri, Kıpçak topluluklarının bir kısmının Rus prensliklerinin güneyine yani Pontus ya da Karadeniz'in kuzey steplerine kaymalarına sebep olmuştu. Nitekim aynı dönemde Karadeniz'in kuzey bozkırlarını ele geçiren yeni bir göçebe kavim olan ve batılı kaynaklarda Kuman olarak adlandırılan bir Türk göçebe kavmi ortaya çıkmıştı.⁸³⁰ İşte bu Türk kökenli bir kavim olan Kumanlar'ın, Khersones'de (Kırım) Bizanslılar ile mal alış verişinde bulundukları belirtilirken, Sudak'tan bez aldıklarını ve karşılığında kadın ve erkek köleleri, siyah tilki, kunduz ve sincap kürkü sattıkları ifade edilmektedir. Onuncu yüzyılda Orta Asya'nın Oğuzları için ana ticaret merkezi, Harizm'in kontrolü altındaki bir bölgede bulunan⁸³¹ Djurdjaniya şehridir.⁸³² Bu bakımdan Oğuzlar, koyunlarının ince yünlerini Horasan'daki tacirlere satarak buralarda ticaret yapmaktaydılar. Ayrıca Karadeniz'in kuzeyindeki Oğuzlar tarafından ticaret amaçlı birçok kez Volga bölgesine gelmekteydiler.⁸³³

Dolayısıyla Karadeniz ticaretine ortak olan bu topluluklar her dönemde var oldukları gibi bu dönemde de devam ederek, özellikle süre gelen Bulgar-Bizans mücadelesine de yeni bir boyut kazandırmıştı. Nitekim tüm bu Bulgar-Bizans

⁸²⁸ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁸²⁹ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 15.

⁸³⁰ István Vâsâry, *Kumanlar ve Tatarlar- Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler- (1185-1365)*, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 18-19.

⁸³¹ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 245.

⁸³² Bu şehir günümüzdeki Özbekistan'da bulunan bir kent olup, Khiva ya da Hiva olarak da adlandırılmaktadır. Bkz: E. J. Brill's, *First Encyclopaedia of İslam*, 1913-1936, Vol: 4, Leiden- New York- Köln, 1993, s. 224.

⁸³³ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 245.

mücadelelerinin yanında, Bulgarların bölge ticaretine daha belirgin bir etkisi, 1261'de İstanbul'da Bizans iktidarının yeniden kurulmasından sonra ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Bizans'ın Karadeniz kıyısındaki kasabalara olan ilgisini yeniden gündeme gelmişti. Ve başkentin hububat arzını güvence altına almak isteyen, Bizans'ın Paleologlar hükümetinin ilk endişesi, Karadeniz'in batı kıyılarında bulunan ve önemli miktarda tahıl ihtiyacını karşılayan ve Bulgar idaresi altında bulunan ticaret merkezlerinin kendilerine kapatılmasıydı. Bu maksatla ticaret kasabalarını ele geçiren Bizans imparatorluğu, güneybatı Karadeniz kıyılarında ve ana ticaret merkezleri olan Mesembria, Agathopolis ve Sozopolis'in kontrolü üzerinde çatışmalar, Bulgaristan-Bizans ilişkilerini düzenleyen kilit bir faktör oldu. Nihai olarak bu bölgenin önemini antik dönem içerisinde ele almıştık. Dolayısıyla da Mesembra ve çevresindeki bölge Bulgar Çarı için çok önemliydi.⁸³⁴

Chingul nehri üzerinde Zamozhnoe (Zaporozhie bölgesi, Ukrayna) prens mezarında çok zengin mezar kanıtları ortaya çıkarılmıştı. Bu kanıtlar arasında, altın tabaka parçaları, mine desenli iki kap, bir kapaklı bir kadeh, Batı Avrupa menşeli yaldızlı bir gümüş kemer kiti, eski bir Rus kaskı ve kıymetli metallerden yapılmış diğer birçok elbise aksesuarları ile süslenmiş bir manto vardı. Kazı çalışmaları göstermektedir ki, Kumanlar, özellikle Sudak ve Saksin gibi gelişen kent merkezlerinde politik kontrollerini uyguladıkları iki bölge olan Volga'da ve Kırım'daki ticaretten yararlanmışlardı.⁸³⁵

Bütün zamanların en önemli madenlerinden olan ve İslam dünyasının bazı bölgelerinden çıkarılan demir, ormanların yetersizliğinden dolayı İslam coğrafyalarında istediği kadar gelişmemişti. Dolayısıyla işlenmemiş demiri eritmek için odun ve kömüre ihtiyaç vardı. Bu maksatla İslam ülkeleri bu önemli madeni ithal etmek için yakın ve uzak birçok devletle irtibat kurmuştu. Bu bağlantılardan biride Kafkas ülkeleri olmuş, buradan işlenmemiş demir ve bu işi bilen kişiler Kafkas ülkelerinden ithal edilmişlerdi. Ve özellikle ortaçağda bu işi bilen bölgeler arasında Anadolu ve Kuzey Anadolu coğrafyaları vardı. Özellikle de Çanakkale, Edremit, Ordu, Giresun, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi demir madenin çıkarıldığı ve işlendiği yerler

⁸³⁴ Pavel Murdzhev, *The Medieval Town in Bulgaria -Thirteenth to Fourteenth Century-*, A Dissertation Presented To The Graduate School Of The University Of Florida In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Doctor Of Philosophy, Universtiy Of Florida-USA, 2008, s. 235-238.

⁸³⁵ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 245-46.

arasındaydılar.⁸³⁶ Demir işleme, sadece eritme ya da döküm değil, aynı zamanda alet ve silah üretimi bu alan içerisine girdiği için en önemli el sanatlarından biriydi. Karpat Dağları'nın doğusundaki bölgede demir cevheri bulunmadığından demir kaynakları aramak, çeşitli mevduatlarda gözlemlenen demir yığılmalarını izlemek ve keşfetmek için büyük çaba gerektiriyordu. Bununla birlikte, metal elde etme çabaları, çok sayıda tarım aletinin ve diğer şeylerin üretimi için kesinlikle gerekliydi. Çünkü nüfusun demografik büyümesi, geçimini garanti altına alacak daha iyi bitkiler gerektiriyordu. Demir şişkinliği ve cüruf gibi egritme derecesine ilişkin işaretler, yapılan arkeolojik çalışmalarda, 9-12. yüzyıl yerleşim alanlarının genelinde bulunabilir. Bunların yanında yine bu dönemde özellikle 9. Yüzyıldan itibaren seramik üretiminde önemli aşamalar kaydedilerek, sonraki yıllarda el yapımı seramikten basit ilkel makinalı üretime geçilmişti.⁸³⁷

Ayrıca arkeolojik buluntulara bakıldığında, Moğol öncesi Türk toplumlarındaki parasal değişimler takasa göre daha az önemli bir rol oynamıştı. Çünkü mezarlarda biriktirilen madeni paraların sayısı on üçüncü ve on altıncı yüzyılın sonlarında önemli ölçüde artmış ve göçebe topluluğun daha fazla kazanç sağladığının göstergesi olmuştur. Şimdiye dek, bölgede Karpat Dağları'ndaki doğuya doğru olan bölgede bulunan madeni paraları üreten tek mezar topluluğu, Ukrayna'nın Reni ve Odessa bölgeleri ile Romanya'nın Suceva bölgesinde çeşitli Bizans ve Moğol paralarının bulunduğu mezarlar olmuştur.⁸³⁸

3.2.3. Hazar-Bulgar ve Rus Ticari İlişkileri

7 ve 10. Yüzyıllar arasında, Karadeniz'in kuzey ve doğusunda yer alan Hazar Hakanlığı, Karadeniz'e sınır olması bakımından Karadeniz havzasının sahip olduğu en önemli ticari siyasi oluşumlardan birisidir. Aslında bu durum sahip olduğu stratejik konumuyla alakalıydı. Bu bakımdan, Karadeniz ile Hazar denizi arasında yer alan Hazar Devleti, bölgenin konjektürel özelliklerinin farkına vararak, Orta Asya ile batı bölgeleri arasında gerçekleşen ticarete köprü görevi görmesiyle ekonomik ve siyasi anlamda çok iyi bir seviyeye geldiler.⁸³⁹

⁸³⁶ Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ'da İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002, s. 136, 140.

⁸³⁷ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 235-36.

⁸³⁸ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 246.

⁸³⁹ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 21-22.

Bu bakımdan Volga nehri ile Kırım arasındaki bütün bölgeyi elinde bulunduran ve buradaki bütün ticari noktalara hâkim olan Hazarlar, Hazar bölgesi ile Karadeniz arasında ticari ilişkiler gerçekleştirerek; Don ve Volga nehirleri üzerindeki şehirlerin çoğu, Avrupa ve Asya'dan gelen tacirler;⁸⁴⁰ buralarda balmumu, tuz, kürk, deri, bal ve köle gibi bazı ticari emtiaların alışverişlerini yapmakta ya da ürünlerini depoladıkları yerler⁸⁴¹ ya da antrepolar haline geldiler. Özellikle de Ruslar, Hazar denizine ya da İtil'e gelerek, burada getirdikleri mallar karşılığında Hazar Devletine vergi öderlerdi.⁸⁴² Nitekim Hazarlar döneminde güney Rusya ve Ukrayna'da ticari faaliyetler arttı. Hazarın başlıca tacirleri Radyan ve Ruslardı. Araplar, Çinliler, Oğuz Türkleri ve diğer halklar da Hazarlarla ticaret yaptılar.⁸⁴³

Hazar ülkesinde çok fazla üretimin olmadığı fakat coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olduğu için iyi bir ticari aktördü. Dolayısıyla İbn Havkal'ın ifadelerine göre Hazar ülkesinden balıktan başka bir ihraç ürünlerinin olmadığını ve aslında diğer ürünler olan kürk, yün, deri, mum, tuz ve köle gibi ticari ürünlerinin tamamının dışarıdan başka ülkelerin aracılığıyla buralara getirildiğini belirtmiştir.⁸⁴⁴

Kevin Alan Brook ise şöyle bir açıklama getirmektedir: Hazar toprakları 8 ve 9. Yüzyıllarda büyük bir ticaret merkeziydi. Burası zengin ve ferah bir ülkeydi. Özellikle buradan inek, koyun ve sayısız köleler getirilmekteydi. Onlar Asya'yı Avrupa'ya bağlayan noktalarda çeşitli ticaret yollarına sahip oldular. Bunların en önemlisi Volga nehri boyunca uzanan yoldu. Diğer Hazar ticaret yolları ise, Don nehri boyu, Azov Denizi, Karadeniz ve Hazar denizi idi. Bu bakımdan Hazar Kağanları, tacirlerin hem kara hem de su yolları üzerinde taşınan mallarından gümrük ve aşar vergilerini ödemelerini şart koşuyordu. Özellikle Ruslar, İtil şehrine ihraç etmeyi amaçladıkları değerli eşyalarını getirdiğinde, Hazarlar bunları malların değerine göre vergilendirmiştir.⁸⁴⁵

Hazar kabilesinin üyeleri doğrudan ticaretle uğraştılar. Gardizi'ye göre Hazarlar; mum, balmumu ve bal ticareti yaptılar. Onlar aynı zamanda şarap taciriydılar. Şaraplarını Kafkasya ve Mezopotamya'ya ihraç ediyorlardı. Ve bu şarapların çoğu

⁸⁴⁰ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 126-127.

⁸⁴¹ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 301.

⁸⁴² İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 301

⁸⁴³ Kevin Alan Brook, *The Jews Of Khazaria*, Second Ed., Rowman&Littlefield Published, USA, 2006, s. 73.

⁸⁴⁴ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 303.

⁸⁴⁵ Kevin Alan Brook, *a.g.e.*, s. 73-74.

Semender kökenliydi. Hazarlar tarafından yapılmış; gümüş kâseler, kaplar, kemerler ve kemer süsleri diğer yerlerin yanı sıra Urallar, Batı Sibirya ve Kiev Rusya'sına ihraç edilirdi. Ayrıca Hazarlar genellikle Urallara Asya gümüş tabaklarını ve Fars sikkeleri ihraç etti. Dokuzuncu yüzyılın kapanışına kadar, Arap gümüşü Hazar ülkesinden Doğu Avrupa'ya taşındı.⁸⁴⁶

Hazarlar, Avrasya çapında geniş bir alanda ticaret ortaklarıyla alışveriş yaptı. Özellikle Hazarlar, Harizm'in başkenti Kath'da çeşitli ticari ilişkiler gerçekleştirdiler. Buralardan çok sayıda yorgan, pamuklu eşyalar, keçe ve minder kılıfı aldılar. Ayrıca çeşitli kervan ticaret yolları, Hazarları diğer milletler ile bağlantılı hale getirmişti.⁸⁴⁷

Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi gören Hazar İmparatorluğu, ünlü İpek yolu'na giden karayolu güzergâhları sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Hazar topraklarında ticaret yapan tacirler, bazende doğu'ya doğru yol katederek Turfan, Kaşgar ve Pamir'e, hatta yollarına devam ederek Çin'e kadar ulaşırlardı. İpek, tütsü, parfüm, baharat, mercan, altın ve gümüş sikkeler ile inciler ve zümrüt gibi değerli taşlar, Yahudiler ve diğer tacirler tarafından İpek yolunda taşınan birçok eşya arasında yer alırdı. Hazar ülkesine yapılan en ilginç Asya ithalatı arasında, Hint Okyanusu'ndan gelen deniz kabukları ve fil fildişinden yapılmış bir tarak vardı. Ayrıca Hazar pazarlarına gelen bir başka fildişi ürünü ise fil şeklinde yapılmış bir satranç parçasıydı.⁸⁴⁸

Hazarların sahip olduğu coğrafi konum onları başka devletlerle olan bazı siyasi ilişkilere zorlamaktaydı. Fakat bu dönemde özellikle 7. Yüzyılın sonlarına doğru Bizans imparatorluğu ile devletlerarası ilişkileri çokta istendiği gibi gitmemekteydi. Çünkü Hazarlar, Bizans ile zaman zaman Araplara, Peçeneklere ve İranlılara karşı çeşitli durumlarda müttefik olmuş⁸⁴⁹ ve bu durum imparator VII. Konstantinos'u, Hazarların kendi coğrafyalarını kullanma güçlerinden dolayı endişelendirmişti.⁸⁵⁰ Fakat diğer taraftan da Hazarlar, Sasanilere karşı Bizans'a yardıma gitmiş ve Hazarlar, 7. Yüzyılın ilk çeyreğinde Derbent üzerinden Gürcistan'a varıp Tiflis'i kuşatarak, Azerbaycan'a akınlar yapmışlardı. Böylelikle Hazarların Tiflis'i kuşatması üzerine, buraya gelen Bizans imparatoru Heraklios, Hazarlardan aldığı 40 bin atlı asker desteğiyle İran'ın iç

⁸⁴⁶ Kevin Alan Brook, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁴⁷ F. Minorsky Vladimir, *Hudud al- 'Alam- The Regions of The World-*, Luzac & Co Press, London, s. 121.

⁸⁴⁸ Kevin Alan Brook, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁸⁴⁹ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 126.

⁸⁵⁰ Charles King, *a.g.e.*, s. 103.

kısımlarına kadar ilerleyerek buraları ele geçirmişti. Böylece hem Anadolu İran saldırılarından kurtarılmış hem de Sasani devleti artık o eski gücünü kullanmaz hale gelmişti. Nitekim Hazarlar, bu olaydan sonra Bizans imparatorluğunu, İran'a karşı önemli müttefiklerinden biri olmuştu.⁸⁵¹ Ayrıca bu dönemde Peçeneklerin kuzeyinde var olan Ruslar, zaman zaman birbirleriyle mücadele ederken, çoğu zamanda menfaatlerinin gereğine bakarlardı. Çünkü Rusların geçim kaynakları çok kısıtlı, sadece at, sığır ve koyun ticaretiyle geçimlerini sürdürüyor ve bu onların ekonomilerinin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Özellikle Ruslar, sık aralıklarla ırmaklar aracılığıyla Karadeniz'e inerek Konstantinopolis'e gelirdi. Aslında Peçeneklerin Rus gemilerine ve mallarına verdikleri zarardan yukarıda bahsetmiştik. Fakat burada Peçenekler Ruslara, özellikle Dinyeper nehrinin yüksek debisi ve şelalerini geçerken, yani gemilerdeki malları suyun şiddetinden korumak için önce karaya sonra gemiye aktarıldığı esnada onların saldırılarına maruz kalmaktaydılar.⁸⁵² Ayrıca Ruslar, M.S. 9 ve 10. Yüzyıllarda, Vikinglerin büyük sandallarını ele geçirerek, Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarına önemli akınlar düzenlediler. Dolayısıyla Baltık Denizi ile Konstantinopolis arasında nehirler aracılığıyla yapılan ve bu ticaretin başında olan Rusların, buradan kürk, amber, balmumu ve köleleri İstanbul'a getirmişlerdi. Özellikle Rusların bu nehirler üzerinden yaptıkları ticaretin neticesinde; Kiev Dinyeper nehri arasında büyük bir antrepo meydana getirilmişti. Nitekim Rus prenslikleri, Konstantinopolis ile yaptıkları bu ticaret sayesinde bölgede güçlü siyasi bir yapıya bürünürken, Dinyeper nehrinin Boğaziçi'ne bağlandığı deniz hattında önemli bir ticari aktör haline gelerek, Karadeniz ticaretinde Bizanslıların yaptıkları ittifak sayesinde neredeyse onlardan daha etkili bir konuma geldiler.⁸⁵³

Yer ve otlak kıtlığından dolayı Volga nehri üzerinden batıya yönelen ve sonrasında Uzların 11. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında Balkanlara çekilmesiyle güney Rusya'ya gelen Kumanlar⁸⁵⁴ 11. Yüzyılın sonları 12. Yüzyılın başlarında Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde hâkimiyetlerini atırdılar. Kumanlar, Aşağı Dinyeper nehri çevreleri, Azak Denizi'nin kuzey sahilleri, aşağı Don nehrininde içinde bulunduğu coğrafya ile birlikte Donets Havzası ve Kuban nehri çevrelerinde yerleşkeler kurdular ve güneydeki Kırım yarımadasına ait stepleri ve önceden Bizans

⁸⁵¹ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 23; İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 126.

⁸⁵² Charles King, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁸⁵³ Charles King, *a.g.e.*, s. 106.

⁸⁵⁴ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 57; István Vásáry, *a.g.e.*, s. 18.

imparatorluğu'nun elinde bulunan Karadeniz ticaret limanlarını ele geçirdiler.⁸⁵⁵ Böylece yaklaşık olarak 150 yıl kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde hâkimiyetlerini devam ettiren Kumanlar,⁸⁵⁶ kuzeyde de Volga Nehri çevresindeki Kuman toprakları, Burtaslar ve Volga Bulgarları topraklarına kadar genişlemekteydi. Öyle ki Donets havzasının sol taraflarında varlıklarını sürdüren ve özellikle de bu coğrafyada Rus saldırılarına karşı önemli savunmalar yaparak, bölgedeki diğer kabilelerden de haraç topluyorlardı.⁸⁵⁷

Nitekim Hazarların batıda Kırım'a, kuzeyde Bulgarlara ve daha ötelere kadar olan geniş sınırları, 10. Yüzyılın ortalarına kadar devam ederken; Türk göçebelerin ve Norman kökenli Rusların saldırılarından dolayı 10. Yüzyılın ikinci yarısından dolayı Hazar Hakanlığı yavaş yavaş yıkılmıştı.⁸⁵⁸ Dolayısıyla 11 ve 12. Yüzyıllar arasında başka bir göçebe kavim olan Kumanların gelmesiyle birlikte, Karadeniz'in kuzeyi ile kıyı arasındaki irtibat koparak, ticaret azalma noktasına gelmiş ve Bizans için önemli bir ticari çıkar ortadan kalkmıştı. Kumanlar 8. Yüzyılın başlarında, Bizans imparatorluğunun kıyısında görünmeye başlamıştı. Öyle ki Bulgarların esas memleketleri doğuda, Volga nehrinin üst tarafındaydı. Bu bakımdan Hazarlar ile Bulgarların akraba olduğu varsayımı doğrudur. Yani aynı coğrafyada olupta birbirlerinden etkilememeleri imkânsız gibi bir şeydir.⁸⁵⁹ Ayrıca sadece devletlerarasında yapılan ticari faaliyetler değil meslekler ve ev sanayii faaliyetleri de, yerel toplulukların ekonomisinde önemli rol oynamıştır. Ev ve kişisel kullanım için nesnelerin ve araçların imalatına ve kendi aileleri için yiyecek ve giyeceklerin hazırlanmasına kendilerini adayan bu Karadeniz havzasının küçük ama etkili toplulukları da iktisadi anlamda Karadeniz ticaretine büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle bu topluluklarda görevler cinsiyete özgü idi. Uygun zanaatkarlar (diğer bir deyişle, köy topluluğunun tüm üyeleri tarafından kullanılamayan ticarete uzman kişiler) kendi evleri için gerekli olandan fazlasını üretmişlerdir ve böylece çalışmalarının sonuçlarını bütün köyde hatta başka yerlerde pazarlamışlardır.⁸⁶⁰

⁸⁵⁵ András Pálóczi Horvâth, *Pechenegs, Cumans, Iasians –Steppe Peoples in medieval Hungary-*, Library of The Central European University, Corvino- Budapeşt, 1989, s. 44.

⁸⁵⁶ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 57.

⁸⁵⁷ András Pálóczi Horvâth, *a.g.e.*, s. 45.

⁸⁵⁸ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 126-27.

⁸⁵⁹ Charles King, *a.g.e.*, s. 107.

⁸⁶⁰ Victor Spinei, *a.g.e.*, s. 235.

Bu maksatla uluslararası ticarete katılım, yerel ekonomik büyümeye daha fazla ivme kazandırmış. Ve kuşkusuz, İtalyan deniz kent devletlerinin ekonomik çıkarlarının korunması, 14. yüzyıl boyunca Bizans ve Bulgaristan'da bölgesel siyaseti ve siyasal sınıfın piyasa girişimini yoğun şekilde etkiledi.⁸⁶¹ Özellikle Doğu Avrupa'daki birçok kabile ve devlet oluşumlarına iktisadi manada can veren ve 10-12. Yüzyıllar arasında Kırım, Azak denizi kıyıları ve Kiev gibi bölgeler, sahip oldukları nehir taşımacılığı ve diğer kara yolları üzerindeki bağlantılarından dolayı Karadeniz havzası ve Doğu Avrupa adına büyük ticari merkezler olmuşlardı.⁸⁶² Bununla birlikte, İtalyanlar tarafından uluslararası ticaret yapılmakla birlikte, pazar odaklı ekonomiyi ya da yerli bir ticaret sınıfının ortaya çıkmasını sağlamadı. Nitekim Bulgar topraklarının uluslararası ticarete girmesindeki en büyük etkenlerden biri de; karatabanlı ekonominin 12. yüzyılın sonlarına doğru, bir değiş-tokuş ekonomisine dönüştürülmesiyle olmuştu. Karadeniz bölgesinin kıtalararası ticaret sistemine girmesinden çok önce, ekonomideki pazarın hâkimiyeti zaten bölgesel politikayı şekillendirdi. Balkanlar'da, özellikle Bizans ve Bulgaristan arasındaki siyasi mücadeleler, bu devletlerin liderlerine ticaret merkezlerini, tacirler üzerindeki kontrollerini genişletme ve tüm bunların yanında pazarlara götürülen malların kara ve deniz ticaret yolları üzerindeki güzergâhlar aracılığıyla güvenli bir şekilde yerine ulaştırma isteğinin ortaya çıkardı. Bu durum Bulgar ticaretine büyük katkılar sağladı. Çünkü ticaret bölgesel politikayı belirleyen bir hal almıştı.⁸⁶³

Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan madeni paralara ilişkin kanıtlar, Balkan bölgesel ekonomilerindeki İtalyan ticaret faaliyetlerinin yerel tacir sınıfının büyümesini zayıflatmadığı, tam aksine, pazar odaklı ekonominin gelişmesini destekledi. Ayrıca bölgesel pazar ağı ticaret ağların geliştirilmesine ve yerel yönetimler tarafından korunan tarımla; yerel tacir sınıfının büyümesine daha da fazla ivme kazandırdı. Nitekim uluslararası deniz ticaretinin İtalya ve Batı Avrupa'ya doğru akan nehir kollarının bağlantıları, merkezden uzak yerlerde bölgesel ticaret yapılmasını sağlayarak, hem ticarete hem de tacira katkı sağlamışlardı.⁸⁶⁴

Artık 13. Yüzyılda Karadeniz, Çin ticari merkezlerinden Marsilya'nın ipek pazarlarına, Novgorod ve Kiev panayırılarından Tebriz'in ticari pazarlarına kadar genişleyen ve uluslararası dünya ticaret yollarının bir araya geldiği konuma ulaştı.

⁸⁶¹ Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 237.

⁸⁶² András Pálóczi Horváth, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁸⁶³ Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 237.

⁸⁶⁴ Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 238.

Nitekim hem Karadeniz havzası ve çevre memleketler hem Batı Avrupa hem de Doğu Avrupa için büyük bir ticari fırsat sağlayan ipek yolları iki şekilde Karadeniz, Doğu ve Batı Avrupa pazarlarına ulaşıyordu. Bunlardan birincisi, Çin'den başlayarak Orta Asya üzerinden Hazar'ın kuzey taraflarından Volga nehrine, bu nehir aracılığıyla kara üzerinden Don nehrine ulaşarak, Azak denizine gelip Kırım limanlarına varıyordu. Diğer bir ikinci yol ise, yine Çin'den başlayarak Orta Asya ve İran üzerinden Ermenistan'ı geçerek Trabzon'a gelen güney yolunu kullanarak Karadeniz'e ve sonraki liman ve ticari bölgelere ulaşmaktaydı. Özellikle Karadeniz'in kuzeyindeki nehirler vasıtasıyla bu ipek yolu trafiği Polonya ve Rusya üzerinden Baltık Denizine ulaşıyordu. Böylece yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu ipek yolu üzerinden ipek, kürk, hayvan postu ve amber gibi ticari ürünlerin alışverişi gerçekleşiyordu. Ayrıca Orta Avrupa'dan bu yollar aracılığıyla tekstil ve çeşitli mamul ürünler Asya bozkırlarına getirilirken, Orta Avrupa'ya giden bu istikamette Arpa, buğday, darı gibi çeşitli tahıl ürünleri de Orta Avrupa'ya dağıtılıyor ya da Boğaziçi'nden Ege'ye bu ürünler getirilmek suretiyle ticaretleri gerçekleşiyordu.⁸⁶⁵

Avrupalı bir tacir için Karadeniz kendi evi gibi görünmekte ve buraya gelen her türlü ticari mal, özellikle de Çin ve Hindistan'dan gelen ipek ve baharat gibi ürünler Karadeniz'e kadar getirilebildiğinde eve gelmiş kabul edilirdi. Çünkü burası her yere ulaşımın olduğu ve birçok yere ticaretin sağlandığı Ortaçağ'ın önemli bir ticari merkezi idi.⁸⁶⁶ Ayrıca Aşağı Volga boylarında ağırlıklı olarak yerleşimlerini sürdüren Hazarlar, özellikle burada Volga, Yayık, Don ve Kuban gibi önemli nehirlerin havzasında var olan ve bölge ticaretinin bu nehir yolları üzerinden yapılması Hazar ekonomisine büyük katkı sağmaktaydı. Aynı zamanda Karadeniz, Kafkasya, Doğu ve Batı Avrupa ekonomileri üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Bölge ticaretini özellikle Volga nehri üzerinden şekillendiren Hazarlar, İslam toprakları, Çin ve Baltık coğrafyası üzerinde önemli ticari faaliyetler gerçekleştirmekteydiler. Bu ticari faaliyetler Harizm'den Volga nehri boyunca, devamında Karadeniz kıyılarına ulaştıran yollar Aşağı Volga boylarından geçerek, Orta Asya, Doğu Avrupa, Yakın Doğu ve Karadeniz'in önemli liman ve ticari merkezleri arasında ticari ürünlerin pazarlanması imkânını sağlıyordu.⁸⁶⁷

⁸⁶⁵ Charles King, *a.g.e.*, s. 113..

⁸⁶⁶ Charles King, *a.g.e.*, s. 113

⁸⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 30-32.

Karadeniz havzasının önemli bölgelerinden biri olan Kafkasya bölgesine, yukarıda 8. Yüzyıl öncesine değinmiştik. Dolayısıyla doğu ile batı arasında büyük bir köprü görevi gören ve özellikle sahip olduğu kuzey ipek yolu ve Kürk yolu gibi önemli ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi, Kafkasya'nın Karadeniz ticaretine olan etkisini ortaya koymaktadır.

Bu bakımdan İbn Hurdazbih'inde eserinde ortaya koyduğu gibi; Babü'l-Ebvâb⁸⁶⁸ şehri, Kafkas dağı eteklerinde bulunan ve burada çeşitli kalelerin olduğu önemli bir yerdir.⁸⁶⁹ Bu şehrin yanında Berde ve Tiflis şehirleri ticaretin yapıldığı ve sonrasında çeşitli paraların basıldığı önemli ticaret şehirleri idiler. Özellikle Arap tacirler, Kafkasya yollarının Rusya, İskandinav ülkeleri, Almanya ve doğu ile gerçekleşen ticaretteki pozisyonu'nu anlamış olacak ki, bu hat üzerinden saydığımız ülkelerle ticaret yapmaktaydılar. Dolayısıyla Kafkasya sahip olduğu ticari güzergahlardan dolayı, Berde, Ebvab, Tebriz ve Ahlat şehirleri gibi şehirler bu dönemin önemli ticari merkezlerinden olmuşlardır.⁸⁷⁰ Ayrıca yine bu bölge içinde ve Karadeniz'e olan etkisiyle Arap kaynaklarında Ermeniyeye⁸⁷¹ olarak geçen bölgede, özellikle de Doğu Karadeniz bölgesi için büyük bir önem arz eder. Öyle ki Ermeniyeye sınırları içerisinde Tiflis, Sicistan, er-Ran, Berde, Cürzan, Soğdebil, Bab-ı Firuzkubad, Lekz, Debil, Beğrevend, Büsfürrecan, Sirac-ı Tayr, ve Ermeniyeye'nin son kısmı olarak ifade edilen bölge'nin içinde ise Şimşat, Ahlat, Kalika, Erciş ve Bacüneys yer almaktadır.⁸⁷² Dolayısıyla bu saydığımız bölgeler önemli ticari güzergahları oluştururken, ticaret kervanlarının transit geçişlerine imkân veriyordu. Bu bakımdan Kafkaslar için önemli olan Kuzey yolu, Hemedan'dan başlayıp, Azerbaycan aracılığıyla Transkafkasya'ya buradan da Karadeniz'e varan bu yol, Kafkasya için olduğu kadar Ermeniyeye bölgesi içinde çok önemliydi.⁸⁷³ Ayrıca Bağdat'tan Berde'ye ulaşan yol, Erdebil şehrinde yani Güney Azerbaycan üzerinden Tiflis ve yukarıda ifade ettiğimiz Babü'l-Ebvab denilen Derbent'e giden ve iki'ye ayrılan iki tane yol vardır. Ve bu yola Derbent istikametinde

⁸⁶⁸ Hazar denizi kıyısında büyük bir şehir olup, ziraatı çok fakat meyvesi az olan yoğun olarak dışarıdan malların geldiği limana sahip büyük bir şehirdi. Bkz: Yakût bin Abdullah El- Hamevi, *Mucemu'l Buldan*, C. I-II, Beyrut, 2008, s. 242.

⁸⁶⁹ İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 93.

⁸⁷⁰ Ahmet Canbek, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi- Eskiçağlardan XVII. Yüzyıla Kadar-*, Kuzey Kafkasyalılar Kül. Ve Yard. Derneği Yayınları, İstanbul, 1978, s. 7.

⁸⁷¹ İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 92; İbn Fakih El-Hemedani, *a.g.e.*, s. 208; İstahri, *a.g.e.*, s. 280; İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 321.

⁸⁷² İbn Fakih El- Hemedâni, *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân*, Çev: Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s. 208-209.

⁸⁷³ Hakob A. Manandian, *a.g.e.*, s. 72.

devam edildiğinde Semender yolu üzerinden Volga nehri boyundaki İtil Şehrine kadar gelmekteydi. Ayrıca Semender şehri üzerinden kuzey-batı yönünde gidildiğinde Don nehri üzerinden Babü'l-Âlân olarak ifade edilen Daryal geçidine varılırdı. Burası da farklı bir yoldu fakat çok engebeli olduğundan çok tercih edilmiyordu.⁸⁷⁴ Fakat bu yollar Kafkasya'yı kuzey'den güneye, doğu'dan batı'ya bağlayan kara ticaretinin yapılmasını sağlayan önemli yollardı.⁸⁷⁵ Nitekim Karadeniz'in doğu kısımlarında özellikle tacirlerin sıklıkla kullandığı bozkırlarla birleşen Kafkasya yolu sayesinde Kuzeyden ve doğudan gelen her türlü eşya, mamul ve hammaddeler yine yukarıda ifade ettiğimiz bu şehirlere ihraç ediliyordu. Öyle ki en eski tarihlerden bu yana bu coğrafya, Ön Asya ile Avrupa arasında ticari olarak büyük bir bağlantıyı oluşturmaktaydı.⁸⁷⁶ Bu bakımdan eski zamanlardan itibaren Yakın doğu'dan getirilen ürünlerin Amu-derya memleketleri üzerinden Hazar denizine ulaştırılır, gemilerle deniz geçildikten sonra Aras nehri kaynağına varılırdı. Buradan da Phase'den geçerek Karadeniz'e getirilirdi.⁸⁷⁷ Ayrıca Dvin, Ani, Kars ve Erzen gibi Kafkasya ve Ermeniye bölgeleri içinde olan bu şehirler, Karadeniz ile olan ticaretlerinden dolayı ekonomik olarak iyi bir Pazar haline gelmişlerdi. Özellikle 9. Yüzyıllarda Dvin'in Trabzon limanı ile olan bağlantısı yukarıdaki şehirler aracılığıyla gerçekleşiyordu. Öyle ki bu dönemde diğer bir nokta olan İran ve Horasan'dan gelen ticari malların Trabzon'a ve Karadeniz'in diğer bölgelerine ulaşması için iyi bir aracı konumundaydı. Nitekim Karadeniz kıyılarında kurulan ve özellikle de Çoruh nehri yakınlarında olan Artanuc'da kurulan pazarlar uluslararası bir hüviyete sahip olduğundan buralara birçok yerden tacirler gelmekteydi.⁸⁷⁸ Ayrıca Erzurum'un bu dönemde sahip olduğu ticari konumunu artıran, İç Asya'dan gelen malların Erzurum üzerinden Trabzon'a ulaştırılması açısından önemli olmakla birlikte; W. Heyd ikinci bir yoldan da bahsetmektedir: Bu yol, yukarıda ifade ettiğimiz Gürcistan'da Çoruh nehri yakınlarında bulunan Artanuç köyüdür. Önemli bir ticari merkez olan bu köy, 10. Yüzyılda buraya Ermenistan, Suriye, Gürcistan, Abhazya ve Trabzon'dan birçok tacir gelir ve yaptıkları ticari faaliyetlerin karşılığında vergi verirlerdi.⁸⁷⁹

⁸⁷⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1998, s. 154-155.

⁸⁷⁵ Ahmet Canbek, *a.g.e.*, s. 18.

⁸⁷⁶ Ahmet Canbek, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁸⁷⁷ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 6.

⁸⁷⁸ Hakob A. Manandian, *a.g.e.*, s. 144-148. Vd.

⁸⁷⁹ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 51-52.

Avrupa ile Hindistanı çeşitli güzergâhlar üzerinden bağlayan Kafkasya, Rion nehri mevkiinden başlamak suretiyle, buraya Karadeniz üzerinden Yunanlıların gemilerle getirdiği malları Rion ve Kivri nehirleri aracılığıyla Şarapana'ya ulaştırılarak, kara yoluyla getirilen mallar Kura nehrine kadar bu şekilde aktarılırdı. Buradan da yani Kura nehrinden de yine kayıklarla Hazar denizi üzerinden Amuderya ve Belh aracılığıyla Hindistan'a bu mallar ulaştırılırdı.⁸⁸⁰

Altın Orda'nın tüm şehirlerinde olduğu gibi, Karadeniz'in Kuzeyinde Rusya'ya ait bir bölge olan Belgorod'a gelen birçok yerli ve yabancı tacirler hammadde-para ilişkileri ile uğraşıyorlardı. Gelişmiş ticaret, maddi kültürü büyük ölçüde etkiliyor, şehir kendi parasını iç ve dış pazarlar için kullanıyordu. Daha sonra Akdja-Kermen olarak adlandırılan Belgorod'da ikamet eden Altın Orda yönetimi, iyi kurulmuş Doğu Avrupa ticaret yollarını miras aldı ve kentin avantajlı coğrafi konumunu başarıyla kullandı. Bu coğrafya'nın ana hatları, Bizans İmparatorluğu'ndan Karadeniz'in, Akdeniz'in, Küçük Asya'nın, İtalya'nın ve İspanya'nın merkezine ulaştı. Genellikle Cenevizliler bu yönde hizmet ettiler. Özellikle bu bölgede yapılan kazı çalışmalarının da ortaya çıkarılan birçok eser yukarıdaki ana noktaları kullanarak, Akdeniz ile olan bağlantıları ortaya koymaktadır. Ayrıca başka bir istikamet olan; Kırım, Tanais (Azov), Volga Nehri, Otrar ve Urgenç'ten Çin'e, ya da Trabzon/Trebizond'dan İran'a, daha sonra da Çin ve Hindistan'a kadar götüren karayolu yolu bu coğrafya'nın en avantajlı yollarında bir tanesiydi. Bu bağlamda Belgorod ile Kırım ticaret merkezleri arasındaki deniz bağlantıları, özellikle Karadeniz Havzasında Ceneviz ticaretinin ana idari ve siyasi merkezlerinden biri olan Kaffa (Feodosiya) ile büyük önem taşıyordu. Hem tarihsel belgeler hem de eserler Kaffa ile aktif ticari ilişkileri ispatlıyor: Cenova'nın katına kazınmış bir rozet ve bir mühür halkası.⁸⁸¹

13. yüzyılın başlarında Doğu Akdeniz önemli bir ekonomik merkez haline geldi. Bu merkez den birçok bölgeye ürün dağıtımı yapılacaktı. Bölge, Yunanistan, İstanbul, Karadeniz bölgesi ve komşu iç bölgeleri, Küçük Asya, Girit, İyonya ve Ege adalarını kapsıyordu. Ayrıca İskenderiye, Suriye, Kıbrıs ve Kilikya da bu birimin bir başka parçası oluşturuldu. Bu bölge hem ihracat hem de ithalat bakımından Batı için büyük bir önem kazanmıştır. Doğu Akdeniz, Avrupa'nın belli başlı bölgeleri için önemli bir gıda

⁸⁸⁰ Ahmet Canbek, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁸⁸¹ Samoylova Tetiana, "Asprocastron - Monkastro - Akdja-Kermen - Akkerman – Belgorod Medieval Commercial Port in the Lower Dnestr (History and Archaeology)", *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 125.

ve hammadde kaynağı sağlayan bir bölge idi. Özellikle de İtalyan şehir devletleri için. Doğu Akdeniz hububat, bal, şarap ve zeytinyağı gibi gıda ve pamuk, keten, deri, ipek, mum, şap, kurşun gibi çeşitli hammadde ürünlerini Avrupa'ya ihraç ederdi.⁸⁸²

3.3. Ortaçağ'da Karadeniz Havzasının Ticari Limanları ve Yol Güzergâhları

3.3.1. Ortaçağ'da Önemli Karadeniz Limanları

Karadeniz Havzasındaki belli başlı ticari limanları ve Karadeniz havzası içerisindeki limanlar arası bağlantı ve gemilerin güzergâhlarını ele almaya çalıştığımız bu bölümde, Karadeniz'deki limanları, liman güzergâhları ve limanların mahiyeti hakkında genel değerlendirmeye yapmaya çalışacağız. Ayrıca bu bölümde ortaya koyduğumuz detayları yukarıdaki bölümden ve kendi alt başlıkları içerisinde zamansal olarak birbirinin devamı niteliğinde yazmayı uygun bulduk.

3.3.1.1. Karadeniz'in Batı Kıyılarındaki Limanlar

Dönemin önemli Karadeniz limanlarından olan ve Bulgaristan kıyıları içerisinde yer alan, Anchialos ve Mesembria/Nessebar limanlarının, Bizans'ın lojistik alanında, özellikle imparatorluğun Avarlara ve Bulgarlara karşı 6. yüzyıldan 8. yüzyılın sonlarına doğru savaşmaya zorlandığı seferler esnasında önemli bir rol oynamıştı. Genellikle; limanlar, Boğazlar bölgesinden Kuzey Trakya'ya kadar olan bölgede, birliklerin temin edilmesi veya teslim edilmesi gerektiği noktada, Bizans deniz gemileri (chelandia) tarafından yapılan bu çeşitli sevkiyatlar ya da ulaşım faaliyetleri limanlar aracılığıyla yapılmaktadır. Anchialos, Kuzey Trakya'nın en önemli şehir limanıydı. İmparatorluğa ait orduyu oluşturmanın ve gerekli teçhizatı sağlamanın en hızlı ve en kolay yolu denizdi ve bu limanlardan geçmekteydi. Dolayısıyla o dönemde İmparatorluk lojistiğinde, Anchialos limanı iktidara sahip olmak ya da mevcut gücünü artırmak için bu liman önemli bir etkiye sahipti.⁸⁸³

Anchialos şehri ve limanı, stratejik konumu ve Doğu Balkan dağlarının ötesine geçen yeni devletin merkezine yakınlığı sayesinde 8. yüzyılda Bulgaristan'la olan Bizans savaşlarında önemli bir rol oynayacaktı. 708 yılında imparator II. Justinian,

⁸⁸² Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 235.

⁸⁸³ Simeonov Grigori, "Harbours on the Western Black Sea Coast and the Byzantine campaigns against the Avars and Bulgarians from the 6th until the 8th century", *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December 2013*, (p. 49-52), s. 49-50.

Bulgar İmparatoru Tervel'e karşı bir sefer yürüttü. Bu seferin temeli Anchialos'du. Kaynakların bize verdiği bilgiye göre, Bizans donanmasını limana demirleyen imparator, surların önünde durdu. Fakat imparator dikkatli olmamasından dolayı acı bir yenilgiye uğradı ve surların arkasına geçmek zorunda kaldı.⁸⁸⁴

Harita 11. Bizans ve Bulgaristan Arasındaki Savaşta (917 yılı) Kale ve Kıyı Savunmasını Gösteren Bir Harita⁸⁸⁵

Yukarıda da bahsettiğimiz; Karadeniz'in batı kıyısındaki Mesembria / Nessebar kenti ve Burgaz körfezinin kuzey kısmındaki iki doğal rıhtımın stratejik konumunun sağladığı avantajlar zaten eski zamandan beri kabul edilirdi. Özellikle Paleochristian ve Ortaçağ dönemleri boyunca kentlerin ve limanların etrafına rıhtım duvarları inşa edilirdi. Bu nedenle, yarımada'nın iki koyu güney-batı ve kuzey-batı limanına çevrilmişti. Şehrin batı yakasındaki her iki limanın da, tahkim sisteminin bir parçası olarak surların ardında gizlenmişti. Kale sisteminin inşası ile birlikte rıhtım duvarları büyük inşaat projesinin bir parçası oldu. Bu projenin altında su tedarik sistemi ve altıdan fazla bazilika inşa edilmiştir.⁸⁸⁶ Nitekim 6. yüzyıl sonlarından 8. yüzyılın sonlarına kadar Bizans, Avar ve Bulgarlara yönelik seferler sırasında Anchialos (Pomorie) ve Mesembria (Nesebăr) limanları önemli bir konumdaydı. Her iki şehir de

⁸⁸⁴ Simeonov Grigori, *a.g.m.*, s. 51-52.

⁸⁸⁵ <http://www.hellenicaworld.com/Byzantium/History/en/BattleOfAnchialus.html>, Erişim Tar: 02.04.2018.

⁸⁸⁶ Stoycheva Evtelpe, *a.g.m.*, s. 110.

Geç Roma deniz seferleri için önemli istasyonlardı. Öyle ki 565 yılında Bizans imparatoru Justinian'ın ölümünden sonra Balkan eyaletlerine saldıran istilacı gruplar arasında bu bölgeye hâkim olmak onların komutanlarının liderliğini kanıtlayan bir mesele olarak görülür yahut buraları ele geçirmek onların gözünde ulaşılması zor önemli bir bölgeye sahip olmak anlamına geliyordu. Aslında her iki şehir de özellikle Anchialos 6. yüzyılın sonlarından itibaren Doğu Balkanlar'da savaş döneminde Bizans lojistiğinde öncü bir rol oynamıştı. Bununla birlikte, yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler, bu şehirlerin liman kapasitesinin askeri ihtiyaçlar için çok küçük olduğunu ve İstanbul'dan gönderilen bütün bir donanmayı alamadığını gösteriyordu. Buna göre Bizans ordusu surların önünde ve limanın dışında kalan yerden inmek zorunda kalıyordu. Bu özellik, bazen düşmana karşı Bizans seferleri için ölümcül sonuçlar doğururdu.⁸⁸⁷

3.3.1.2. Kırım Yarımadası ve Azak Denizi Çevresi Limanları

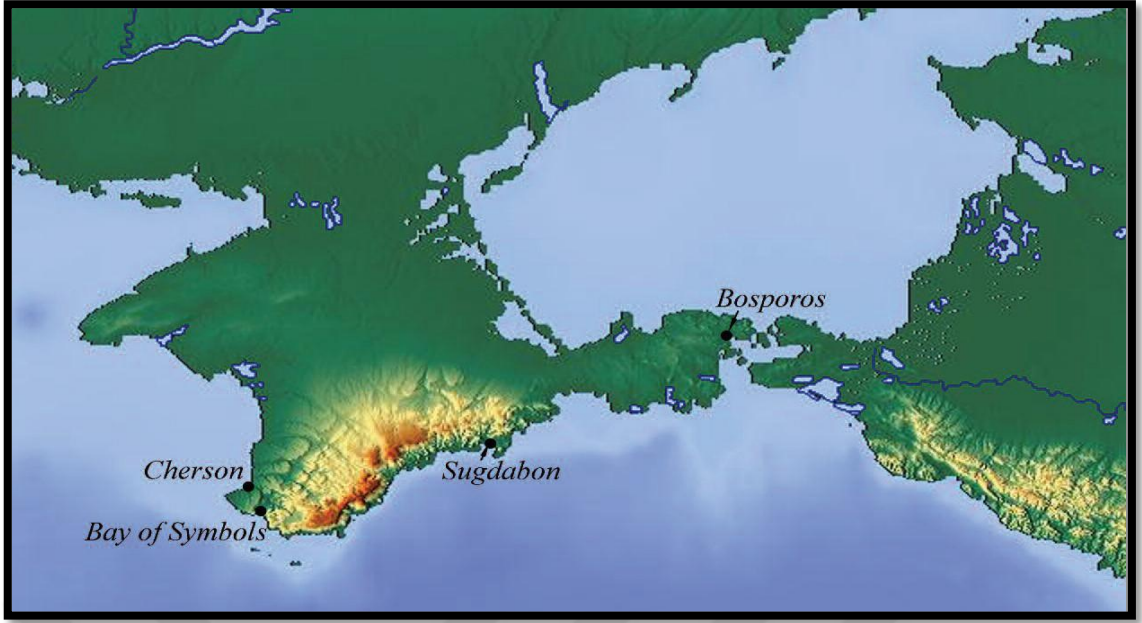
Kırım Yarımadası'nın önemli limalarından olan ve Ortaçağ'da, altıncı yüzyıldan beri Kerson olarak adlandırılan Kersonesos şehri, Büyük savunma duvarları ile güçlendirilerek; Bizans'ın Karadeniz'in Kuzey bölgesinde karakol olarak işlev gören önemli bir şehir haline gelmişti. Bizans imparatorluğu, kuzey sınırlarını Kersonesos aracılığıyla denetlerdi. Ayrıca Karadeniz, Kersonesos-Bizans işbirliğinin en önemli bağlayıcısıydı.⁸⁸⁸

Yazılı kaynaklar göstermektedir ki; dört ve yedinci yüzyıllar arasında Kırım, Bosporos ve Kersonesos şehirlerinde iki büyük liman ve bir orta ölçekli liman vardı: Bunlar, Symbol Körfezi (Balaklava), Kersonesos şehri ve Symbol limanıdır. Pontos Euxeinos adlı kitabın Periplous adlı yazarı, Theodosia'yı Pontus şehirleri arasında gösteriyor; ancak Antik Theodosia dördüncü yüzyılda harap olmuş ve arkeolojik kazılarda da sadece Klasik, Cenevizli ve Osmanlı dönemlerine ait buluntular ortaya çıkarılmıştı.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Simeonov Grigori, *a.g.m.*, s. 51-52.

⁸⁸⁸ Sedikova Larissa, "Tauric Kersonesos- Medieval city-port-," *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 132.

⁸⁸⁹ Aibabin Alexandr, "Written sources on Byzantine ports in the Crimea from the fourth to seventh century", *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, (p. 57-67), s. 57.

Harita 12. M.S. 4-7. Yüzyıllar Arasında Kırım'daki Önemli Liman ve Liman Şehirleri⁸⁹⁰

Bu bağlam da Kerç limanı olarak da adlandırılan, Pantikapaion limanı M.Ö. altıncı yüzyılda Pontos'u ve Maiotis'i bağlayan boğazın kenarında Miletos'lu Yunan sömürgeciler tarafından kurulmuştur. Kersonesos limanı, M.Ö. 5. yüzyılda Herakleia Pontika'lı (Karadeniz Ereğlisi) Yunanlılar tarafından Karantinnaya Körfezi'nin tüm deniz rüzgarların dan korunan tarafında inşa edilmiştir. Bu liman Antik Yunan ve Bizans gemileri için çok uygun bir istasyon olma özelliğini taşır.⁸⁹¹

Ayrıca Kırım Yarımadası'nın güneybatısında, modern Sivastopol topraklarında bulunan diğer önemli bir yer olan Tauric Kersonesos⁸⁹² antik kenti, M.Ö. 5. yüzyılda Herakleia Pontika yani Karadeniz Ereğlisi kolonisine yerleştirilen Dorian Yunanlıları tarafından kurulmuş olup, "Kersonesos" ismi "yarımada" anlamına gelmektedir.⁸⁹³ Yazılı kaynaklar ve arkeolojik araştırmalar, Kersonesos şehrinin ve Symboler Limanı'nın, dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Doğu Roma İmparatorluğu tarafından

⁸⁹⁰ Aibabin Alexandr, "Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea", *Links to the Maritime Routes of the East International Symposium Thessalonike-Greece*, 4-6 December-2013, s. 66.

⁸⁹¹ Aibabin Alexandr, *a.g.m.*, s. 57.

⁸⁹² Tauric Kersonesos, yaklaşık olarak 2500 yıl önce Kırım'ın güneybatı kısmında, Yunan kolonistler tarafından kurulan bir kenttir. Eski Yunancada Kersonesos kelimesi "yarımada" anlamına gelir. Şehir, iki koy arasında küçük bir yarımada da yer alıyordu. "Taurik" Kersonesos kelimesi ise bu yarımada da yaşayan Tauryalılardan gelmektedir. Bunlar komşu dağlarda yaşayan bir kabiledir. Yapılan arkeolojik çalışmalar göstermiştir ki, bu antik kent günümüzde Sivastopol sınırları içerisindedir. Bkz: <https://www.Kersonesos.org/?p=index&l=eng.>, Erişim Tar: 31.03.2018.

⁸⁹³ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 131.

buraya eklendiğine dair bilgiler vermektedir. Dördüncü ve beşinci yüzyılda Kersonesos ismi antik dönemde olduğu gibi kalırken, altıncı yüzyıldaki tarihçiler ve daha sonrakiler tarafından da bu şehre Kersonesos denilmekteydi. Ayrıca bu şehir limanının, Karadeniz ve Akdeniz'deki İstanbul ve diğer Bizans limanlarından sonra deniz ticaret yolları sona ererdi. Her ne kadar Kersonesos deniz yoluyla İstanbul'a yakın olmasına rağmen, Tarihçi Procopius, Kersonesos'u "Roma İmparatorluğu'nun sınırında" olarak konumlandırıyordu. Kersonesos ve Bosporos limanları, yeni imparatorluğun başkenti İstanbul ile ekonomik ilişkiler geliştirerek, Retorikçi Themistios; Bosporos ve Kersonesos limanlarının M.S. 360'ların başında İstanbul'un en önemli tahıl tedarikçilerine ait olduğunu ifade eder.⁸⁹⁴ Ayrıca Kersonesos ile ilgili önemli siyasi olayları yazılı kaynaklardan öğrenirken, şehrin ekonomisi, ticareti ve gündelik yaşamı hakkındaki veriler çoğunlukla arkeolojik kaynaklar tarafından ortaya çıkarılmaktadır. Kersonesos'da yapılan kazı çalışmalarında kentin Karadeniz ve Akdeniz dünyasının çeşitli bölgeleriyle olan ticaret bağlantıları ortaya çıkarılırken; tespit edilen buluntular arasında seramik, cam eserler, paleobotanik buluntular, ev eşyaları, madeni paralar ve mühürler gibi çeşitli materyaller yer almaktadır.⁸⁹⁵

Harita 13. Karadeniz Havzasının Önemli Limanları⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Aibabin Alexandr, *a.g.m.*, s. 57-58.

⁸⁹⁵ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 132.

⁸⁹⁶ Chotzakoglou Charalampos G., "Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea", *Links to the Maritime Routes of the East International Symposium Thessalonike-Greece*, 4-6 December-2013, s. 100.

Bu bağlamda Karadeniz havzasında limanlar üzerinden gemilerin önemli güzergâhlarını belirtmek gerekirse; Karadeniz'deki gemilerin çoğu, Antik ve Ortaçağ dönemlerinde üç ana güzergâhı takip ederlerdi. Bu güzergâhlardan ilki, Karadeniz'in batı kıyılarına doğru uzanan Trakya Boğazı sahil yolu, ikincisi, Karadeniz'in⁸⁹⁷ Karambis burnuna yani Kastamonu ili Cide ilçesi İlyas bey köyü sınırları içerisinde yer alan bu burun üzerinden⁸⁹⁸ ve sonrasında güney batıdaki Taurica'ya yani Kırım'a doğru uzanırken, üçüncü ve en kısa rota olan ve doğrudan Boğaz'dan Kersonesos'a giden yoldu. Özellikle Sonbahar ve yaz aylarında, bu yoldan yapılan seferlerin sıklığı artardı.⁸⁹⁹

Diğer taraftan Azov ya da Azak denizinin batı kıyılarında kurulmuş olan Bosporan krallığına ait limanlar Bizans İmparatorluğu tarafından ilhak edildi. Ve dördüncü yüzyılda Bizans'daki merkezi yönetim; Bosporus şehrindeki kamu işleri üzerinde düzenleme ve denetim yaparak askeri depoların sorumluluğunu üstlendi. Nitekim bu Kent yani Bosporan şehri Kuzey Kafkasya, Hazar bozkırları, Batı Türk hanlığı ve Çin'e giden yolların geçtiği önemli bir Bizans limanı haline geldi. Öyle ki bu hadiseyi Bizans imparatoru Justinian'ın, Bosporos kentinin yıkılmış duvarlarının tamir edilmesi için verdiği emirden anlıyoruz.⁹⁰⁰ Nitekim Kersonesos'daki Bizans egemenliğinin çeşitli dönemlerinde bağımsızlık algısı başkalaşma göstermiş ve özellikle erken Bizans döneminde İstanbul'un devlet politikası Kersonesos'taki Hristiyanlığı güçlendirmeyi amaçlamıştı. İmparator Justinianosos bünyesinde Kersonesos'ta yoğun bir kilise inşaatı faaliyeti yapılarak, süslemeleri Marmara denizi adalarından getirilmişti.⁹⁰¹

Kersonesos limanının ve bu şehrin Bizans için bu derece önemli olması, Sinop limanından başlayan ve Bizans'tan en kısa deniz yolunda bulunan büyük bir transit limanı olmasıyla yakından ilgiliydi. Öyle ki Bizans'ın o güzergah'da nasıl yol aldığı kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: 573 yılında İran'la yeniden başlayan savaşta Türklerden yardım almak için onlara bir lider veya elçi öncülüğünde hediyeler göndererek, bu elçilik, gemiler için Sinop'tan Kersonesos'a, oradan da Kırım'ın güney kıyısındaki deniz kenarında Bosporos'a gitti.⁹⁰²

⁸⁹⁷ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 132.

⁸⁹⁸ Murat Karasalihoğlu, *a.g.m.*, s. 157.

⁸⁹⁹ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 132.

⁹⁰⁰ Aibabin Alexandr, *a.g.m.*, s. 59-60.

⁹⁰¹ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 132-33.

⁹⁰² Aibabin Alexandr, *a.g.m.*, s. 59-60.

Yedinci yüzyılda Kersonesos kenti, geniş ticaret bağlantılarını sürdüren Kırım'daki ana Bizans liman kenti olarak kaldı. Nitekim Kersonesos bu dönemde suçluların deniz yoluyla sürgüne gönderildiği bir yerdi. Özellikle Bizans Kroniklerinden Nikephoros'un verdiği bilgiler neticesinde, Hazarlar'ın 660-665 yılları arasında bu bölge üzerinden Karadeniz steplerine açılımı hakkında bilgi verirken, ayrıca Nikephoros, Hazarların Pontus'daki tüm yerleşimlerini "tamamen kolay bir şekilde işgal ettiklerini" yazdığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Hazarlar, Bosporos ve Phanagoreia liman kentlerini işgal ederek, Bizans'tan Azov Denizi'ne ve Asya'ya olan yolun en önemli kesimi olan Bosporos Boğazı üzerinde kontrol kurdular. Ayrıca Suğdak'ın liman kenti, Küçük Asya'daki Konstantinopolis ve Bizans limanlarıyla doğrudan ticarete bulunduğu bir liman olmuştu.⁹⁰³ Özellikle Beşinci-yedinci yüzyıllara ait seramik ithalatının analizi yapıldığında, o dönemde ithal edilmiş seramik türlerinin, Küçük Asya, Suriye ve Filistin bölgelerinden gelen amforalar; kırmızı killi topraklardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Karanlık Yıllar adı verilen dönemde, Kersonesos'un başkentle ve diğer Akdeniz bölgeleriyle ticaret bağlantıları önemli derecede azaldı, ancak yine de İstanbul'un killi beyaz sırlı mallarının buluntuları, bu bağlantıların kırılmadığını gösteriyor.⁹⁰⁴

Kersonesos için 10. yüzyıldan 13. yüzyıl ortasına kadar olan dönem oldukça problemsizdi. Şehir, büyük bir transit ticaret merkeziydi. Özellikle Peçeneklerin ipek bezler, kadife, biber, Parthian deri ve diğer ürünleri Kersonesos'tan satın aldığı belirtilmektedir. Ayrıca, Kersonesosluların, Peçeneklerden viskoz ve deri aldıklarını ve daha sonra bunları Bizans'ta sattığı ifade edilmektedir. Özellikle Kersonesos şehrinden Bizans'a gönderilen mallar arasında yani Küçük Asya bölgesinin ithal ettiği ürünler arasında, başta tarım ürünlerinden hububat ve şaraplar, ham madde olarak da demir dışı metaller ve civa olmak üzere çeşitli ürünler gönderilmişti.⁹⁰⁵ Ayrıca, yapılan bu ticarete, sırlı seramiklerde dikkat çeken belirgin iki grup vardı: biri muhtemelen Ege bölgesinde, Yunanistan'da ya da Kıbrıs'ta üretilen çanak çömlekleri içermektedir, diğer grup ise muhtemelen Suriye, Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde üretilen Polychrome Sgraffito Wares tipi ve büyük olasılıkla Müslüman Suriyeli atölyelerinde üretilen turkuaz sırlı kaplanan mallardır. Seramik dışında, Müslüman dünyayla olan bağlantıları da, tespit edilen bakır alaşımlar tarafından kanıtlanıyor.

⁹⁰³ Aibabin Alexandr, *a.g.m.*, s. 61-62.

⁹⁰⁴ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 133.

⁹⁰⁵ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 133.

Bunlar, Arapça yazıtlar, gravürler, çanak çömlek ve kaplardır. Ayrıca, nümismatik buluntular, özellikle Keykubadı madeni paralar olarak adlandırılan ve Konya'daki Anadolu Selçuklu devleti padişahlarıyla olan ticaret bağlantılarını göstermektedir.⁹⁰⁶

Böylece Karadeniz o dönemde Asya ile Avrupa arasındaki ticarete önemli bir kavşak noktası oluşturarak, şehrin sadece ticari bir merkez haline gelmesinde değil, aynı zamanda başkent Konstantinopolis'in ticari trafiğine katkı sağlayan önemli limanlardan biri olmasını sağlamıştı. Bu durumun en önemli kanıtları Mesemvria yahut Nessebar'daki devlet memurlarının ticarethane ve ticaret alanlarında kullandıkları mühürler olarak teyit edilmektedir.⁹⁰⁷

3.3.1.3. Kuzey Anadolu Kıyıları Liman Faaliyetleri

Bizans İmparatorluğu, bu dönemde Tuna Nehri'nin ağzında bulunan Mavrokastron şehri de dâhil olmak üzere Kuzey Batı Karadeniz bölgesinin bazı bölgelerini kontrol etti.⁹⁰⁸ Ve o dönemde Cenevizli İtalyanlar kentte yaşıyor ve ticaretle uğraşıyorlardı. Aynı zamanda deniz ticaretinde uzmanlaşarak, İstanbul'a tahıl ihraç ediyorlardı.⁹⁰⁹ Bu bağlamda 12-13. Yüzyıllarda transit ticaretinin önemli bir merkezi olan Kersonesos-Kersonesos (Ukrayna-Dinyeper nehrinin batı kıyısında bir bölge) rolü başarısız olurken, Soldaia'nın (Sudak) rolü güçlendi ve Venedikliler Karadeniz'de ortaya çıktı ve bunu Cenevizliler izledi. 13. yüzyılda kentin yıkımından sonra toparlanamadı.⁹¹⁰ Nitekim 13. yüzyılın ikinci yarısında yıkılmasının, Tatar istilâsıyla ilişkilendirilen Kersonesos (Kırım-Sivastopol burnu) kenti, Konstantinople şehrinin 1204 yılında baskı altına alınmasından sonra, Kersonesos, Trabzon İmparatorluğunun etki alanına girdi. 13. yüzyılın başlarından beri Güneybatı Kırım, Büyük Komnenonos İmparatorluğunun bir parçası haline geldi. Dolayısıyla Kırım topraklarından toplanan vergiler Trabzon imparatorluğu hazinesine gitti. Aslında bu durum, ekonomik ve kültürel bağlantıların karakterini de ortaya koymuştu.⁹¹¹

⁹⁰⁶ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 134.

⁹⁰⁷ Stoycheva Evtelpa, "Μεσημβρία / Nessebar: πόλη στα δυτικά παράλια του Ευξείνου Πόντου Λιμάνι Σταθμός στους θαλάσσιους δρόμους της Ανατολής", *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea –Links to the Maritime Routes of the East-*, *International Symposium, Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 110.

⁹⁰⁸ Samoylova Tetiana, *a.g.m.*, s. 124.

⁹⁰⁹ Samoylova Tetiana, *a.g.m.*, s. 125.

⁹¹⁰ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 134.

⁹¹¹ Sedikova Larissa, *a.g.m.*, s. 133.

Nitekim bu dönemde Kırım ile Trabzon limanı arasındaki ticari bağlantılar, Trabzon şehir ve limanın önemini artırırken, doğu ile batı arasında önemli bir yol olan İpek yolunun da bir alt kolu olan Tebriz-Erzurum-Trabzon yolu bu bölgeden geçmekteydi. Ayrıca bu yol sayesinde Doğu Anadolu; Kafkasya ve Kuzey İran'a bağlanırken, Uzakdoğu'dan gelen bir ticaret kervanın Trabzon limanı ile İstanbul'a veya Tuna nehri üzerinden Orta Avrupa'ya bağlanabilmesi, Asyalı tacirler için büyük bir imkândı.⁹¹² Fakat 12. Yüzyılın başlarında Haçlıların Suriye ve Doğu Akdeniz limanlarını işgal etmeleri, Akdeniz ticaretine bir ivme kazandırmış, ancak Selahaddin Eyyübi'nin Kudüs'ü 12. Yüzyılın sonlarına doğru fethetmesinden sonra, Latinler, Doğu Akdeniz'den Asya içlerine ulaşabilecekleri bir yol arayışına girerek, Sivas-Erzincan-Erzurum hattından Tebriz'e gelerek yeni bir yol bulmuşlardı. Dolayısıyla sonrasında ortaya çıkan bazı gelişmelerle birlikte Türkler özellikle Selçuklular Sinop'u ele geçirerek, Karadeniz'in Akdeniz'e olan üstünlüğünü ortaya çıkarmaya başlamışlardı.⁹¹³ Diğer taraftan Karadeniz ticaret yollarının güneye kaymasına sebep olan Haçlı seferleri, aynı zamanda ticaret yollarında bazı farklılıkları ortaya çıkararak, işgal edilen Suriye ve Mısır limanları yerine Karadeniz limanlarının, Ortadoğu için alternatif ticaret güzergâhları olarak kullanılmasına sebep olmuştu. Özellikle de Trabzon-Şam, Trabzon-Basra ve Trabzon-Tebriz gibi yollar, 12 ve 13. Yüzyıllarda tacirler tarafından çokça tercih edilen yollar arasındadır.⁹¹⁴ Ayrıca bu Kefe-Trabzon-Tebriz yolunun önem kazanmasındaki en önemli faktör, 13. Yüzyılın sonlarında Altın Orda ve İlhanlılar arasındaki⁹¹⁵ toprak anlaşmazlığı ve bazı siyasi problemlerden dolayı sorunlar yaşanmış ve bu durum Trabzon limanının önem kazanmasına sebep olmuştu.⁹¹⁶ Öyle ki Trabzon limanı buraya gelen malların Kefe'den Tebriz'e ve yine tersi istikamette aynı yoldan aktarılmasında önemli bir görevi ifa ediyordu. Ayrıca Trabzon-Kefe-Tana hattı üzerinde, tacirlerin sıkça ziyaret ettiği Amasra-Sinop ve Samsun hattı da batıdan ve

⁹¹² Mehmet Okur-Murat Küçükugurlu, *a.g.m.*, s. 27; Bkz: Bayram Arif Köse, "Ortaçağ'da Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, Ankara, 2017, ss. 9-42.

⁹¹³ Münir Atalar, "XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri Ve Önemi," *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı Bildiriler Kitabı (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 1999, s. 131-32.

⁹¹⁴ Özgür Yılmaz, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2009, s. 361.

⁹¹⁵ Mustafa Safran, "XIII. Ve XIV. Yy'da Karadeniz Limanlarının Ticari Ve Tarihi Önemi", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, 1988, s. 460.

⁹¹⁶ İsmail Yiğit, *Memlûkler (1250-1517)*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2008, s. 142.

güneyden gelen yerli ve yabancı tacirlerin ilgi odağıydı.⁹¹⁷ Aynı zamanda Kırım-Astarhan-Orta Asya yolunun beklenen eski öneminin olmaması ve ticari avantajını kaybetmesinden dolayı, buradaki ticaret hacmi Trabzon limanına kaymıştı. Keza Karadeniz’de önemli bir ticari güç haline gelen Venedik ve Cenevizliler, bu dönemde 14. Yüzyılın başlarında Trabzon’a yerleşmeye başlamışlardı.⁹¹⁸ Ayrıca Trabzon’un, Karadeniz havzası ve Karadeniz’in kuzey toprakları ile olan ticari bağlantısını ortaya koymak adına; Karadeniz’in Kuzeyindeki Belgorod şehrinin ticari bir deniz limanı olarak önemi ortaya koyulurken; Trabzon’dan zengin bir Yunan tacirinin, İtalyan bir gemi ile iş yapmak için Belgorod’a geldiği ifade edilmektedir.⁹¹⁹

Harita 14. Kuzey Anadolu Kıyıları ve Kırım’ın Önemli Limanları

13 ve 14. Yüzyıllarda Ceneviz ve Venediklilerin Karadeniz’e girmesi ve buralarda ticari faaliyetlere katılmasıyla birlikte, Karadeniz ticareti uluslararası bir hüviyet kazanmıştı. Cenevizlilerin Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleolog’a Latinlere karşı vermiş olduğu destek karşılığında Bizanslılar ile Cenevizliler arasında yapılan Nif-Kemal Paşa antlaşmasına göre Karadeniz Cenevizlilere serbest olmuş ve Kuzey’de Kefe ve Anadolu’da Amasya kıyılarında ilk Ceneviz kolonileri kurulmuştu. Sonrasında ise Sinop, Samsun, Fatsa ve Trabzon’da çeşitli Ceneviz kolonileri oluşturulmuştu.⁹²⁰

⁹¹⁷ Mustafa Safran, *a.g.m.*, s. 462.

⁹¹⁸ Özgür Yılmaz, *a.g.m.*, s. 361-362.

⁹¹⁹ Samoylova Tetiana, *a.g.m.*, s. 125.

⁹²⁰ Münir Atalar, *a.g.m.*, s. 131.

Tabii ki Haçlıların Doğu Akdeniz üzerindeki hâkimiyetleri Karadeniz ticaretinin güneye kaymasına sebep olmuş fakat Doğu Akdeniz ticaretini sonraki yıllarda Memluklerin eline geçmesiyle birlikte bölgedeki ticaret Karadeniz'e doğru bir yükseliş göstererek, Türkiye Selçuklu devletinin de katkılarıyla büyük bir ivme kazanmıştı.⁹²¹

Selçuklu Devleti, Memluk Devletinden demir, kereste gibi ihtiyaçlarını karşılamıştı. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz gibi Memluklular köle ihtiyaçlarının Kıpçak bölgesinden elde ediyor ve bu köleler Anadolu üzerinden Suriye ve Mısır'a getiriliyordu. Özellikle de Kırım'daki Kefe ve Tana limanları köle ticaretinde önemli konuma sahipti. Dolayısıyla köleler Venedik ve Cenevizli tacirler tarafından bu limanlardan alınarak Karadeniz üzerinden çeşitli bölgelere köle ticareti gerçekleştiriliyordu. Aynı zamanda Amasya, Kastamonu, Tokat, Sivas ve Gümüşhane gibi şehirlerin kara yoluyla iç kesimlerden kıyılara özellikle de Sinop, Samsun ve Trabzon gibi limanlara yaptıkları bağlantılarla köle ve diğer emtiaların aktarılması ve ticaretinde de önemli bir paya sahipti.⁹²²

Karadeniz'in kuzeyinde bulunan diğer önemli ve modern bir şehir olan Belgorod-Dnestrovskiy, yüzyıllar öncesinden bir tarihe sahiptir. Bu şehir, çeşitli yazılı ve nümismatik kaynaklarda adı geçen farklı isimler altında bilinmektedir. M.Ö. altıncı yüzyılda olduğu gibi Miletoslu antik Yunanlılar Ophiussa-Tyras adlı bir şehir kurdular. Kurulan bu şehir, Aşağı Tyras nehri (günümüzde Dinyestr) kıyısında kurulduğundan önemli bir ticaret limanı haline geldi. Arkeolojik araştırmalar, eski yazarların metinleri ve epigrafik kaynaklar, çeşitli Akdeniz şehirlerinden ve Karadeniz bölgesinden gelen gemilerin Tyras'ı yani Dinyester nehrini ziyaret ettiğini ispatlar. Ayrıca Chios, Mende, Heraclia Pontica, Tasos, Sinop, Rodos, Kos, Knid ve Kersonesosus'tan şarap, zeytinyağı ve diğer malların taşınması için kullanılan amforaların parçaları; Attika yani Atina ve çevresi ve Anadolu'dan gelen siyaha boyanmış mal parçaları; Olbia, Pergamon ve Efes'ten kahverenkli sırlı seramikler; İskenderiye'den seramik ve fayanslar; Fenike ve Batı Pontus Roma illerinden cam eşyalar; Olbia'dan metal eşyaları, Bosporan ve Trakya Krallıkları, Tyras'ın yani Dinyester nehrinin tarihi boyunca ticaret bağlantılarını ortaya koymaktadır.⁹²³ Nitekim 14. yüzyılın ortalarında, Litvanya Büyük Dükü Algirdas, Tuna Nehri ile Dinyester nehri arasındaki bölgede Tatarları yenerek, Belgorod'u, kısa bir süre

⁹²¹ Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, Güz-2014, s. 22.

⁹²² Münir Atalar, *a.g.m.*, s. 133.

⁹²³ Samoylova Tetiana, *a.g.m.*, s. 123.

içinde Litvanya'nın bir parçası yaptı. Bu bakımdan Belgorod Karadeniz'in önemli bir kapısıydı ve kuzey Doğu Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret yolunun bir parçasıydı.⁹²⁴

Ortaçağ coğrafyacı ve tarihçileri bu şehrin daha alt bölgeleri olan, Aşağı Dinyester bölgesine de çokca ilgi göstererek; bölgenin şehirleri ile ilgili ilk kayıtlarının, Tuna ve Dinyester nehirleri arasındaki mntıkada yaşayan Tivertsy kabilelerine ait olduğunu tespit etmişlerdir. Nitekim bu bölgedeki şehirlerin ortaya çıkarılması Karadeniz'de yapılan ticaretin çevre şehirler üzerindeki etkisi daha net anlaşılabilir. Özellikle tacirlerden bilgi toplayan isimsiz bir Bavyera coğrafyacısı dokuzuncu yüzyılda yaklaşık 148 Tivertsy şehrinin burada var olduğunu yazmış. Daha sonra Tivertsy şehirleri Birincil Kronisyen eski bir Rus kaynağından teyit edilerek, bu şehirlerden on ikinci yüzyılın başında bahsettiği ortaya koyulmuştur.⁹²⁵

3.4. Ortaçağ'da Karadeniz'de Uluslararası Ticari İlişkiler

3.4.1. Anadolu Selçuklu Dönemi Karadeniz Ticareti

11. yüzyılın sonu 13. Yüzyılın başlarında özellikle de 1071 Malazgirt savaşından sonra yönetim şekli ve sahip olduğu divanlarıyla tam kapsamlı bir devlet haline gelen Anadolu Selçuklu Devleti, bu yıllarda Karadeniz üzerinde herhangi bir tasarrufu ve gücü yokken, siyasi tarihte de bahsettiğimiz üzere Karadeniz kıyısındaki bazı bölgeleri fethetme yoluna gidecek fakat birçok kez bu yerler Bizans ile Selçuklular arasında el değiştirecektir. Selçukluların Karadeniz'e hâkim olma ve Karadeniz ticaretinden faydalanma mücadelesinde konjöktürel olarak bazı problemler de vardı.

Anadolu XI. yüzyılına yani Malazgirt ve Miryakefalon savaşlarından önceki, coğrafyasına baktığımızda; siyasi birlikten yoksun ve çeşitli medeniyetleri bünyesinde barındıran bir durum söz konusuydu. Öyle ki, bünyesinde çeşitli kıta ve onların önemli bölge ve yollarına sahip Anadolu coğrafyası üzerinden⁹²⁶ doğu ile batıyı birleştiren Baharat ve İpek yolu gibi iki önemli ticaret yolu vardı. Özellikle İpek yolu, Çin'den başlayarak bütün Asya'yı dolaşıp, Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve birçok ticari emtianın sevkinde dünya ticaretinde çok önemli bir yere sahipti.⁹²⁷ Ayrıca bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındadır. Ancak Bizans imparatorluğunun yaşadığı siyasi ve ekonomik krizler ve özellikle de Latinlerin

⁹²⁴ Samoylova Tetiana, *a.g.m.*, s. 125.

⁹²⁵ Samoylova Tetiana, *a.g.m.*, s. 123-124.

⁹²⁶ Osman Turan, "Selçuklu Türkiyesi ve Dünya Ticareti", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 50, c. X, 1960, s. 5. Vd..

⁹²⁷ Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler", *Kebikeç Dergisi*, S. 29, 2010, s. 133.

baskıları Bizans imparatorluğunu güçsüz kılmıştı.⁹²⁸ Dolayısıyla Selçuklular Anadolu coğrafyasını fethedince, özellikle de Orta Asya'dan birçok Türkmen Anadolu'ya gelerek iskân faaliyetlerini yürütmüş ve buralara akın akın yerleşmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Türkleri Anadolu'dan atmak isteyen Bizans, Haçlılardan yardım isteyerek Haçlı birliğinin oluşmasına katkı sunmuştur.

Tüm bu gelişmelerle birlikte Komnenos ailesinden yani Alexios ve David Komnenos kardeşler, Karadeniz'in önemli ticari limanlarından olan Trabzon'u ele geçirerek burası öncesinde Bizans'a bağlı bir Trabzon Dükaliğiyken şimdi devlet olma çabası içerisine girdiler.⁹²⁹ Böylece Anadolu'nun Kuzeydoğu kısımları, Bizans imparatorluğuna bağlı Komnenosların iktidarı buralarda artarken, bu iki kardeş Karadeniz kıyılarına yaptıkları seferler esnasında Trabzon'da, halaları Gürcü kraliçesi Tamara'nın da desteğini alarak burada Trabzon Rum imparatorluğunu kurdular.⁹³⁰ Daha sonra Samsun ve Sinop'u hâkimiyetleri altına alan Komnenos kardeşlerden David, Karadeniz Ereğli'sine kadar gelerek, burada Latin işgalinden kaçan ve kendisini Bizans imparatorluğu'nun varislerinden kabul eden Laskaris'le mücadele ederken diğer taraftan da İstanbul'u işgal altında tutan Latinlerle uğraşı. Dolayısıyla diğer kardeş Alexios ise bu esnada Trabzon'u devleti'nin başkenti yaptı. Ve devletin sınırlarını Sinop'tan başlayarak Rize'nin doğusuna kadar genişletip sınırlarına dâhil etti.⁹³¹

Anadolu'nun kuzeydoğu'su böyle iken, daha doğusunda Bizans ve Sasani mücadeleleri kendisini gösterir ve özellikle de bu mücadeleler yüzünden Orta Asya ve Uzakdoğu'dan gelen mal sevkıyatı ve kervan ticaretlerinin Anadolu güzergâhından geçişleri sekteye uğradı. Aynı zamanda Haçlı seferlerinin Anadolu üzerindeki yıkıcı etkisinin yanında Batı'nın Doğu'yu tanıması açısından faydalı gibi gözükabilir. Dolayısıyla 1071 Malazgirt ve 1176 Miryakefalon savaşları arasındaki bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti ekonomik olarak Karadeniz ile alakalı çok önemli gelişmeler yaşamadı.⁹³² Fakat Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan atma girişimleri, 1176 yılında yapılan Miryakefalon savaşıyla artık son bulmuş ve Bizans imparatorluğu sahip olduğu askeri ve ekonomik gücünün farkında olarak, Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğunu

⁹²⁸ Osman Turan, *a.g.m.*, s. 6.

⁹²⁹ Mehmet Bilgin, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine," *Trabzon Tarihi ilmi Toplantısı Bildiriler Kitabı*, (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s. 76.

⁹³⁰ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK., Ankara, 1997, s. 33.

⁹³¹ Mehmet Bilgin, *a.g.m.*, s. 76.

⁹³² Mehmet Altay Köymen, "Türklerin Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük," *Milli Kültür Dergisi*, 1/3 (Mart 1977), ss. 8-12, s. 11.

kabul etmek zorunda kaldı. Haçlı Seferleri esnasında ise, 1096 yılında ilk Haçlı seferlerinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik dâhil Marmara bölgesinde ele geçirilen bütün yerler kaybedildi. Nitekim Selçuklular bu ilk Haçlı seferinin vermiş olduğu zaiyatı çabuk atlatarak toparlanma yoluna gittiler. Zaten 1188 yılında gerçekleşen III. Haçlı Seferi, Anadolu üzerinden yapılan son sefer olmuş ve Haçlıların istediği o yıkıcı etki Selçuklular üzerinde gerçekleşmedi. Dolayısıyla 1243 yılında meydana gelen Moğol istilâsına kadar Selçuklu Devleti'ni gerçek manada tehdit eden bir olay meydana gelmedi.⁹³³

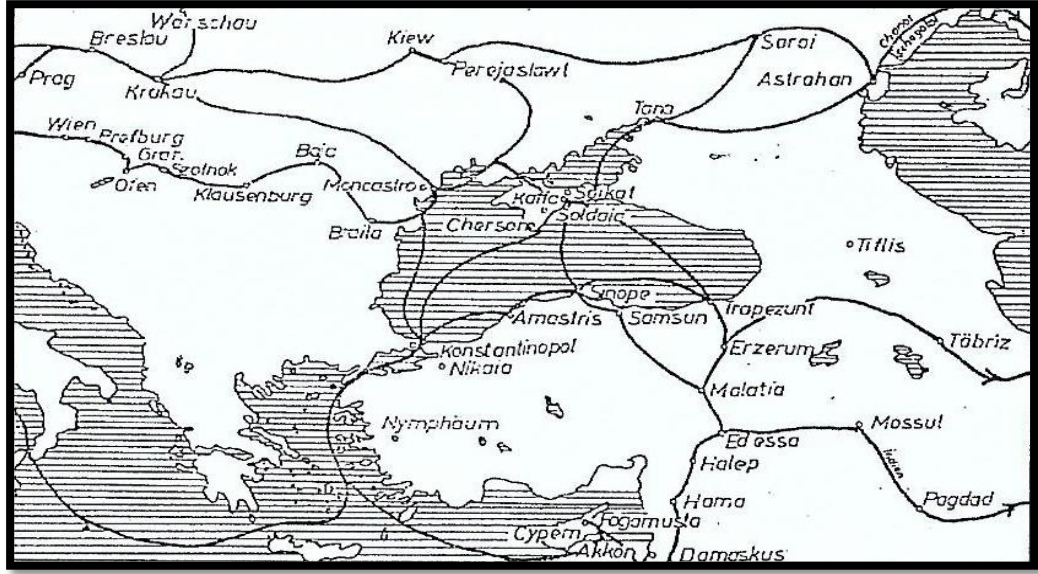
Haçlı seferlerinden sonra Batı Dünya'sının Doğu'ya ulaşma isteğinde en önemli geçiş noktalarından biri olan Anadolu coğrafyası, bu stratejik önemini daha sonraki yıllarda biraz da olsa kullanmaya başlayacaktı. Özellikle Anadolu'nun Doğu'ya ulaşmada kayda değer kestirme bir yol sunması, transit ticaret için gerekli ulaşım kolaylığının bu coğrafyada daha uygun olması ve güneyden kuzeye, doğudan batıya önemli kervan yollarına bağlantı noktalarına sahipti.⁹³⁴ Nitekim bir taraftan Anadolu'ya kuzeyden Kars-Trabzon yoluyla giren ipek yolu, diğer taraftan Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu istikametinde yol alarak, Karadeniz kıyılarındaki limanlara ulaşılabilirdi. Dolayısıyla ipek yolunun sadece kuzeyden Anadolu'ya girişini verdiğimiz bu meselede, aynı yol, Anadolu Selçuklular zamanında Anadolu'yu kuzeyden güneye, doğudan batıya bütün yönlerini dolaşarak doğu'da; Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya'da iç içe geçen yollar olurken, kuzeyde; Sinop, Güneyde ise; Antalya'ya kadar bu ulaşırdı.⁹³⁵ Bu bağlamda Anadolu hem doğu hem de batıya olan ticarete önemli bir konuma sahipti. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu ticari avantajları kullanabilmesi için öncelikli olarak Karadeniz bölgesinin yahut kıyıların Selçuklu hâkimiyetine girmesi gerekiyordu. Çünkü yukarıda ifade ettiğimiz önemli ticari yollar ve kervasaraylar Selçukluların hâkimiyetine tamamen girmemişti. Bu bakımdan da yaşanan küçük siyasi krizler Karadeniz üzerinden yapılan ve diğer bağlantı yollarında gerçekleşen ticarete, büyük aksaklıkların yaşanılmasına sebep oluyordu.⁹³⁶

⁹³³ Osman Turan, *a.g.e.*, 1999, s. 359.

⁹³⁴ Mehmet Altay Köymen, *a.g.m.*, s. 11.

⁹³⁵ Gökçe Günel, *a.g.m.*, s. 135.

⁹³⁶ Mehmet Altay Köymen, *a.g.m.*, s. 11.

Harita 15. 13. Yüzyılın Sonlarındaki Önemli Ticaret Yolları.⁹³⁷

1204 yılında Alexios ve David kardeşlerin Trabzon'da despotluğunu ilan etmesi üzerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Trabzon'u kuşatmış fakat şehrin savunma yapısından dolayı ele geçirememişti. Trabzon; Anadolu, Azerbaycan, Irak ve Suriye bölgelerinin yanında Rus ve Kıpçak memleketleride dâhil olmak üzere bu bölgelerde gerçekleşen ticaretin merkezi idi. Yani kuzeyden güneye yahut güneyden kuzeye ticaret yapan bütün tacirler Trabzon'dan geçmek zorundaydılar.⁹³⁸ Dolayısıyla 12. Yüzyılda Selçukluların ticaret yolları üzerinde inşa ettikleri kervansaraylar, aslında onların Güney- Kuzey istimatinde yapılan ticaretin ve ticaret yollarının ne kadar önemli olduğunu anladıklarının göstergesidir. Çünkü bu yollar transit ticarete önemli bir işlevi yerine getirerek, Selçuklu'nun ithalat ve ihracat politikasını etkileyecek ve Selçuklu ekonomisini daha iyi bir hale getirecekti. Özellikle Kıbrıs'tan Antalya limanına gelen mallar, buradan Konya'ya gelerek, sonrasında Karadeniz'in önemli limanları olan Sinop ve Samsun limanlarına doğru bu mallar aktarılırdı.⁹³⁹ Aslında Selçuklu ekonomisini daha iyi seviyeye getirmek için bazı ticari atılımlar yapan II. Kılıç Arslan, 1182 yılında Antalya'yı kuşatmışsa da ele geçirememişti. Fakat kendisinden sonra gelen oğlu I.Gıyaseddin Keyhüsrev, Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesi ve Bizans memleketlerini kendi aralarında paylaşmasından sonra, İtalya doğumlu fakat Yunanistan'da büyümüş

⁹³⁷ Mustafa Safran, *a.g.m.*, s. 460.

⁹³⁸ Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 7.

⁹³⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarihi, Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071 - 1318)*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971, s. 283.

olan Aldorendan isimli bir İtalyan, Antalya'yı işgal etmişti. Dolayısıyla Antalya limanından iç kısımlardaki Konya ve onun üzerinden Karadeniz sahillerine olan yollarda güvenlik bozulmuştu. Bunun üzerine tebaanın da şikâyetleri üzerine, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Antalya'yı 1206 yılında çeşitli kuşatmalardan sonra ele geçirmeyi başardı.⁹⁴⁰ Nitekim I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine tahta geçen I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), babası Gıyaseddin Keyhüsrev gibi Venediklilerle ve Kıbrıs Kralı Hugue ile ticaret antlaşmaları yaparak, Karadeniz'e Sinop ve Samsun üzerine seferler düzenledi. Özellikle Karadeniz'de ticari üstünlük kurmak için bu bölgelerin ele geçirilmesi kanaatinde olan İzzettin Keykavus, aksi takdirde dünya ticaretinde var olma gibi bir durumlarının söz konusu dahi olamayacağını biliyordu. Tüm bunların yanında İznik'teki Laskaris ailesi ile Trabzon'daki Komnenos aileleri Karadeniz'e hâkim olarak, Sinop ve Samsun'u iktidarları altına almak istiyorlardı.⁹⁴¹ Bu maksatla, Bizans imparatorluğuna tabii bu iki aile yani daha sonraları biri İznik Rum İmparatorluğu diğeri de Trabzon Rum İmparatorluğu ismini alacak olan bu iki Rum ailenin birbirleriyle olan kavgalarını fırsat bilen Sultan İzzeddin Keykavus, Selçuklulara ait topraklar üzerinde Trabzon Rumlarının ve Canik tekfurunun yapmış olduğu işkence ve katliamlardan dolayı Sultan Sinop'a doğru sefere çıkmıştır.⁹⁴²

Nitekim Sinop'un fethini Siyasi tarih kısmında detaylı olarak anlattığımızdan dolayı bu meseleyi bir kez daha detaylandırma ihtitacı duymadık. Dolayısıyla kısaca I. İzzeddin Keykavus, Sinop'u 2 Kasım 1214 yılında karadan ve denizden kuşatarak, bağlı bulunduğu Trabzon Rum İmparatorluğundan almayı başarmıştı. Ve sonrasında da Abbasi Halifesi, Sultan'a "Sultanü'l Berr ve'l-Bahreyn" yani iki denizi'in Karadeniz ve Akdeniz'in Sultan'ı ünvanını vermişti.⁹⁴³ Ve bu şehrin fethedilemesindeki en önemli sebeplerden bir tanesi; Anadolu üzerindeki uluslararası ticari yollara sahip olarak, dışarıya ve içeriye olan ticaretlerini geliştirmektir. Ayrıca Anadolu coğrafyası ve bilhassa Selçuklu toprakları; İznik Rum imparatorluğu ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki siyasi mücadelelerden etkilenerak bölgedeki huzur ve güvenlik ortamı bozuluyordu. Nitekim bu durum ticarete de yansıyor ve tacirler arasında güvensizliğe yol açıyordu. Tüm bu olanların yanında Canik tekfuru Aleksi's'in Selçuklu sınırlarında

⁹⁴⁰ Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 7.

⁹⁴¹ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 283-284, 359.

⁹⁴² İbni Bibi, *a.g.e.*, 1996, s. 267-269.

⁹⁴³ Mehmet Tütüncü, "Sultanü'l-Bahreyn İki Denizin Hâkimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu", *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu (Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneogulları)*, 3-8 Ekim 2011, Çankırı, 2012, s. 99-101.

çeşitli saldırılar yaparak, bölgedeki insanlara zarar vermelerinden dolayı Sinop üzerine sefere çıkmıştı.⁹⁴⁴

I. İzzeddin Keykavus'un 1219 yılında vefat etmesi üzerine, Saltanat divanı toplanarak kimin tahta geçmesi hususunda karar almış ve I. Alaaddin Keykubat'ı tahta geçirmişlerdi. Nitekim tahta geçen I. Alaaddin Keykubat, Selçuklu ekonomisi için önemli işler başarmış fakat en önemlisi de Kırım'ın Sugdak şehrini ele geçirmesi olmuştur.⁹⁴⁵ Öyle ki, 1227 yılında Sultan Alaaddin Keykubat, Kırım'a asker göndererek burayı fethetmeyi başarmıştı. Özellikle Kırım bölgesinin en önemli şehri olan ve Rusya, Deşt-i Kıpçak ile Anadolu, Suriye ve Irak arasında gerçekleşen ticaretin en büyük merkezlerinden biri olan Suğdak şehrini ele geçirmişti. Aslında bu seferin en büyük sebeplerinden bir tanesi de; Moğolların Anadolu tacirlerini soymak, gasp etmek ve onların can güvenliğini tehdit etmeleri üzerine, Sultan, Kastamonu emiri Hüsameddin Çoban Bey'e emir vererek, Suğdak'a yapılan ticaretin güven altına alınmasıdır.⁹⁴⁶ Nitekim 13. Yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi gezen seyyah Wilhelm von Rubruk, Kırım ve onun mukabilinde Sugdak'ın ticari manada sahip olduğu önemi şöyle ifade etmiştir: Kırım'ın batı tarafında Kerson şehri, güney kısmının orta bölgelerinde Soldaia şehri ki buraya Türkiye'den birçok tacir gelir ve kuzeye doğru seyahat ederlerdi. Aynı zamanda Rusya'dan ve diğer Kuzey memleketlerinden gelenler bu şehri kullanarak Türkiye'ye giderlerdi. Bu kişiler, değerli ve ucuz kürkler getirirken, diğerleri ipek, keten, pamuklu eşyalar ve çeşitli baharatları buralarda satarlardı.⁹⁴⁷

Bu bakımdan Suğdak; Anadolu, Rusya, Bulgar, Deşt-i Kıpçak ve Kuzey'deki ve Kafkasların daha yukarılarındaki bölgelere giden yolların en önemli ticaret kentlerinden biridir. Özellikle Karadeniz havasındaki iki önemli burun olan⁹⁴⁸ ve Wilhelm V. Rubruk'un da söz ettiği, Büyük Deniz olarak adlandırılan Karadeniz'de iki denizin olduğunu, Karadeniz'in tam ortasından kuzeyde ve güneyde iki burunun var olduğunu ifade ederken, Güney'deki burnun Sinop şehri olduğunu ve burasının Selçuklu İmparatorluğuna ait olduğunu, Kuzey'deki burnun ise Latinlerin Gasaria eyaleti olarak ifade ettikleri Kırım'ın bir kısmını oluşturduğunu belirtmektedir.⁹⁴⁹ Özellikle

⁹⁴⁴ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, (Haz: Abdullah Bakır), İstanbul, 2009, s. 275-277, 281.

⁹⁴⁵ Osman Turan, *a.g.e.*, 1971, s. 359.

⁹⁴⁶ Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁹⁴⁷ Wilhelm Von Rubruk, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁹⁴⁸ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev: H. D. Yıldız, TTK., Ankara, 1990, s. 420.

⁹⁴⁹ Wilhelm Von Rubruk, *a.g.e.*, s. 27.

Kırım/Sugdak'tan yola çıkan bir tacir Kuzeyde Rus topraklarına, Kuzey-doğuda Kıpçak bozkırlarına, buradan Bulgar topraklarına ve sonrasında Hazar denizine gelerek, nihayet Harizm ve daha doğudaki bölgelere ulaşır ve çeşitli şehirlerde ticaret yaparlardı.⁹⁵⁰ Aynı zamanda Selçukluların en çok ticaret yaptıkları kuzey-güney yolları ile doğu-batı arasında gerçekleşen ticarete imkân sağlayan Anadolu'nun yolları özellikle, Kırım'dan gelen ticari ürünleri Sinop limanına ulaştırırken, Kastamonu - Çankırı - Ankara - Konya - Beyşehir - Seydişehir yolu üzerinden Antalya'ya ulaşılır ve yine bu istikametle tam tersi Sinop limanı üzerinden Kırım'a çeşitli mallar götürülürdü. Ayrıca Sinop limanından çıkan herhangi bir emtia, Karadeniz kıyıları üzerinden Tebriz'e kadar götürülebilirdi.⁹⁵¹

İlk deniz aşırı sefer ve fetihlerini gerçekleştiren Anadolu Selçuklu Devleti Sultan'ı I. Alaaddin Keykubat ile Karadeniz ticaretinde önemli bir seviyeye gelen Selçuklular, öncesinde Sinop'u alması ve sonrasında Antalya ve Alaiyye limanları üzerinden Venediklilerle yapılan ticaret anlaşmaları, Selçuklu Devletini artık ticari manada olgunlaştırmıştı. Özellikle Venediklilerle yapılan antlaşmada, onların Selçuklu toprakları içerisinde yapacakları seyahat ve ticaretlerini koruma altına alıcakları ve ticari ürünlerinden %2'den fazla gümrük vergisi alınmayacağı kararına varılmıştı. Böylece Anadolu şehirlerinin gelişerek, ithalat ve ihrac politikalarının büyümesine vesile olarak, Anadolu kıyılarında Venedik ve Ceneviz kolonileri kurulmaya başlanmıştı.⁹⁵²

Sinop'un fethi esnasında Trabzon Rum imparatoru Alexios'u ormanda gezinti yaparken esir alan ve Moğol istilasına kadar Selçuklu tabiiyetinde kalmasını sağlayan I. İzzeddin Keykavus'un⁹⁵³ bu hadisesi, neredeyse hem Karadeniz ile hem de Trabzon Rum imparatorluğuyla olan ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilir. Tabii olarak, Selçuklu-Karadeniz ilişkilerinin temelini oluşturan Sinop'un fethi, Selçuklu ve diğer Trabzon Rum imparatorluğu içinde çok önemliydi. Özellikle Sinop'u Karadeniz'e açılmada önemli bir kapı olarak gören Selçuklu Sultanları ve diğer Bizans imparator ve tekfurları, bu vesileyle Alexios ve David Komnenos kardeşlerin Sinop'tan Batıda Karadeniz Ereğlisine ve doğuda Rize'ye kadar olan Karadeniz kıyılarını ele geçirerek, Karadeniz kıyılarını tamamen Selçuklulara kapatmıştı. Fakat sonrasında İzzeddin Keykavus Sinop'u fethetmiş ve Trabzon Rum imparatoru Alexios'u da kendisine tabii

⁹⁵⁰ W. Barthold, *a.g.e.*, s. 420.

⁹⁵¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 1, Cem Yay., İstanbul, 1974, s. 35.

⁹⁵² Osman Turan, "Selçuklu ve Dün. Tic.", *a.g.m.*, s. 5-6.

⁹⁵³ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 280-81.

yöneltmişti. Dolayısıyla 13. Yüzyılda Selçuklular, en çok Bizans ve Memlûklerden ithalat gerçekleştirmişlerdi. Özellikle bu dönemde Anadolu'nun her tarafında Mısır, Suriye ve Irak'tan gelen tacir ve onların malları satılırdı.⁹⁵⁷ Öyle ki herhangi bir ticari ürünün Anadolu içlerinden yahut Akdeniz'den Karadeniz'e ulaşması hiç de zor değildi. Çünkü Antalya veya Alanya limanından çıkan bir tacir Konya üzerinden Kuzey'e varan Çankırı- Kastamonu yolu üzerinden Sinop limanına ulaşır ve Kırım'a kadar bu ticari yol devam ederdi. Aynı zamanda Konya üzerinden Sivas'a, diğer bir yolla da Samsun ve Sinop limanlarına ile Anadolu içindeki diğer yollarla bağlantı kurulabilir ve birçok malın sevkiyatı gerçekleşirdi.⁹⁵⁸

Gürcistan, Trabzon Rum imparatorluğu, Karadeniz kıyılarındaki Cenviz kolonileri, Rusya, Doğu'da İran ve Güney'de Küçük Ermenistan en çok ikinci sırada ithalat ve ihracat yaptığı bu ülkelerin yanında, özellikle de Bizans, Trabzon Rum ve Küçük Ermenistan yoğun olarak gıda alışverişinin yapıldığı ülke ve bölgelerdi.⁹⁵⁹

İzzeddin Keykavus'un Trabzon Rum imparator'u Alexios'u kendisine vassal yapması ve sonrasında gelişen iyi ilişkiler Trabzon ile Kırım ve Suğdak arasındaki tahıl ticareti gelişmesine sebep olmuştu. Bu çerçevede Rus buğday'ının Kırım üzerinden Trabzon'a ve diğer iç bölgelere aktarılması ve bu ticaretten elde edilen kazanımların bölgedeki mevcut devletler üzerinden pay edilmesi ile birlikte Trabzon limanına büyük bir antrepo olma özelliğini bahşetmiştir.⁹⁶⁰ Özellikle 13. Yüzyılın başlarında Kefe'den Trabzon limanına 11 ton tuz, Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarına farklı miktarlarda gümüş, yine Trabzon limanına aynı dönemde kumaş, buğday ve peynir'in buraya getirildiği ifade edilirken, Kuban nehrinin Azak denizine döküldüğü ağızda Trabzon ve Samsun'a büyük oranda balık gönderilirdi.⁹⁶¹ Aynı zamanda Selçukluların Karadeniz'e ulaşmak ve Karadeniz'in Kuzeyindeki bölgelerle ticari ilişkiler gerçekleştirmesinin en önemli maksatlarından söz etmek gerekirse bunlar arasında, kürk ve köle gibi pahalı muhtelif ürünleri aracısız satın almak, Doğu ve Ortadoğu'ya gönderilen ticari malların Anadolu'dan geçmesini sağlamak ve ticari açıdan önemli bir Pazar yeri olma idealidir. Özellikle sonraki yıllarda bu amaca hizmet eden bir yol bulunarak, Kırım'dan Sinop

⁹⁵⁷ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁹⁵⁸ Mehmet Tütüncü, *a.g.m.*, s. 111-112.

⁹⁵⁹ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁶⁰ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 161-162.

⁹⁶¹ Mustafa Safran, *a.g.m.*, s. 461.

limanına gelen herhangi bir ticari mal, Sinop limanı üzerinden Sivas'a, buradan Malatya'ya gelerek oradan Halep'e varan ticari bir güzergâhı takip ederdi.⁹⁶²

Selçuklularda hayvancılık ve zirai faaliyetler ile köylüler, göçebe ve yarı göçebe halk uğraşırken, Selçuklu şehir hayatında da önemli bir yeri vardır. Özellikle Konya, Kayseri, Malatya, Amasya, Trabzon ve başka şehirlerde bağ-bahçe tarımı yapılmaktaydı.⁹⁶³ Karadeniz'in bazı şehirlerinde, Selçuklular döneminde Kastamonu'nun güney-kuzey yönünde aktif ticaret yolu üzerinde yer alması ve doğu-batı istikametinde işleyen ticaret yoluna yakın olmasından dolayı birçok uzaktan gelen tacirler Kastamonu'ya gelmiş ve buralarda ticaretin gelişmesine katkı sunmuşlardır. Bu bakımdan Kastamonu'da mamül haline getirilen ticari ürünler, Anadolu dışına ihraç edildiği gibi, Anadolu dışından getirilen ticari malları da buraya getirip satmışlardır. Nitekim Kastamonu hem Anadolu içinden hem de Anadolu dışından ticari yollara yakınlığından dolayı kendi üretimini yaptığı ürünlerini dış pazarlarda yahut kendi pazarında satabiliyordu.⁹⁶⁴ Özellikle de bu ürünlerin satıldığı ve gelen tacirlerin konakladığı ticaret yolları üzerinde kervansaraylar ki, bunlar Konya'dan başlayarak, Ankara'ya gelen ordadan da Sinop'a giden bir yol üzerinde; Zalmanda Han, Zıvarık Han, Atabey Han ve Gökçeasğaç Hanı olmak üzere dört tane han tespit edilmiştir.⁹⁶⁵ Aynı zamanda Kastamonu-Sinop arasında bahsi geçen bu kervansaray ve hanların inşa edilmesinin yanında, buralara gelen tacirlerin güvenliklerini sağlama konusunda bir takım önlemler alınarak, tazminat ya da sigortacılık sistemi uygulaması getirilmişti. Dolayısıyla Selçukluların bu tacir ve ticaret erbablarını, Anadolu'nun çeşitli üretim yapan şehirlerine ve limanlarına çekmek için çeşitli önlemler almıştı.⁹⁶⁶

Diğer taraftan Selçuklu ticaretinde Bizans, Trabzon Rum imparatorluğu ve en önemlisi Arap ülkelerine satılan hayvan ve hayvan ürünlerinden önemli miktarda gelir elde ediliyordu. Yine bunların dışında meyve ve bağcılık da önemli gelir kaynakları arasındaydı. Fakat kuraklık, çekirge istilaları, göçebelerin yer değiştirmesi ve bazı iç siyasi problemler, kıtlıkların yaşanmasına sebep olurken, ihtiyaç fazlası ürün elde edilemez olmuş ve dışarıya hububat satımı istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. Ayrıca Batı Anadolu ve Marmara bölgesi Selçuklu toprakları dışında kaldığından dolayı

⁹⁶² Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 149.

⁹⁶³ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 28.

⁹⁶⁴ Ahmet Kankal, "Candaroğulları ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu'da Sanayi ve Ticaret", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, C. 1, Trabzon, 2005, s. 135.

⁹⁶⁵ Mehmet Tütüncü, *a.g.m.*, s. 112.

⁹⁶⁶ Ahmet Kankal, *a.g.m.*, s. 109.

nakliyatlar gerçekleşememiş ve istenilen ihracatlar yapılamamıştır.⁹⁶⁷ Özellikle Şam'dan başlamak suretiyle Sivas çevresindeki arazilere kadar uzanan alanlarda yaşayan Türkmenlerin yazın kuzey'e, kışın ise güney'e yaptıkları mevsimlik göçler ekin tarlalarına zarar vererek, zirai faaliyetleri aksatmıştır.⁹⁶⁸

Sinop Selçuklular için önemli ticaret kapısıydı. Dolayısıyla Karadeniz havzasının güneyinde ve Kuzey Anadolu kıyıların ortasında bulunana Sinop, Karadeniz'de önemli bir liman ve Pazar yeri idi. Özellikle de İstanbul'dan Trabzon'a ve Anadolu'dan Kırım'a sunduğu ulaşım kolaylığından dolayı Sinop liman ve şehri bölge devletleri için çok önemliydi. Fakat 1243 yılında Moğollarla gerçekleşen Köseadağ savaşında mağlup olan Selçuklular artık Moğolların hâkimiyetine girmiş ve Anadolu'nun siyasi birliği bozulmuştu. Dolayısıyla Selçuklular, kuzeydeki sınırlarını koruyamamış ve Trabzon Rum imparatorluğu bu durumdan faydalanarak 14 Haziran 1254 tarihinde Sinop'u ele geçirmişti. Bundan dolayı Karadeniz bölgesindeki ticari faaliyetler zayıflayarak; tiacri yollarda ve kervansaraylarda uzun aralıklı aksamalar yaşanmış ve ticaret durma noktasına gelmişti.⁹⁶⁹

Köseadağ muharebesinden sonra zayıf düşen Anadolu Selçuklu devleti'nin, Rumlara geçmesinden sonra Selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane, Sinop'u tekrar Trabzon Rumlarından almak için Tokat, Niksar ve Samsun çevrelerinden askerler getirterek, Sinop üzerine sefere çıkmıştı. Dolayısıyla yaptığı çetin mücadele ve denizden yaptığı kuşatmalar sayesinde 1265 yılında tekrar Sinop'u Trabzon Rumlarından almayı başarmıştı.⁹⁷⁰ Ve aynı zamanda bu yılda Cenevizliler ticaret yapmak için Sinop kıyılarına gelmiş ve 1298'lerde buğday satın almak üzere bir Ceneviz gemisi Sinop limanına yanaşarak buralarda koloniler kurma yoluna gitmişlerdi.⁹⁷¹

3.4.2. İtalyanlar'ın Karadeniz Ticaretleri

3.4.2.1. Venedik ve Cenevizliler

İlk olarak Doğu Akdeniz ve çok sonraları Karadeniz bölgelerine gelen İtalyanların ticarete başlayışı buradaki çevre toplumlarla buğday karşılığı balık ve tuz takası ile gerçekleşmiştir. Takasa dayalı bu basit ticaret, zamanla büyümüştür. Öyle ki;

⁹⁶⁷ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 29.

⁹⁶⁸ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 30.

⁹⁶⁹ Mehmet Tütüncü, *a.g.m.*, s. 112.

⁹⁷⁰ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, s. 62-63.

⁹⁷¹ Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 151.

kıyı kesimlerinde ufak çaplı alışverişler yapılmaya başlanmıştır. Ticaret, iç kesimlerden kıyı kesimlere ve giderek daha uzak yerlere taşınan mallarla, geçim kaynağı halini almıştır. İleride Venedik'e yüksek uygarlık seviyesini kazandıracak faktörler, yine bu halkın ticaret tekniği, girişimciliği, siyasal ve ekonomik örgütlenmesi olacaktı. Fakat onları buna zorlayan diğer bir sebep daha bulunmaktaydı. Sokakları su kanallarından oluşan bir yerleşim yerinde karada olduğu kadar su üzerinde de sağlam durmayı bilmek önemli bir durum olmuştu. Sokaklarında sandallarla gezerek ilk basit ticaretlerini yapan bu toplumun, Akdeniz'de ticaret yapabilecek kabiliyete ulaşmaması beklenmedik bir durum olurdu. Bu ticaret onları kara ile deniz arasında bir seçenek yapmaya zorlamıştır. Denizi seçen Venedikliler, Batı ile bağlarını koparıp Doğu'ya yani Konstantinopolis'e bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir.⁹⁷²

İtalya'da iki önemli şehir olan Venedik ve Ceneviz şehirleri, aslında birer şehir devleti olup, bunlardan Venedik şehir devleti 7. Yüzyıllar'ın başında kurularak, yaptıkları ticaretler neticesinde zengin olmuş ve zaman zaman Cenevizlilerle rekabet ederek, çeşitli siyasi mücadeleleri içerince girmişlerdi. Özellikle Moğollar döneminde doğu'ya giden ticaret yollarının güvenlik altına alınmasıyla birlikte, Trabzon-Tebriz arasındaki ticaret yolu hareketlilik kazanarak, bu hat üzerinden Asya'dan Avrupa'ya birçok ürün getirilmişti. Bu bakımdan Venedik ve Cenevizliler, Bizans ve Trabzon Rum İmparaorluğu'nun izniyle Karadeniz'de ticaret yapabiliyorlardı. Nitekim yapılan bu ticaret Venedik ve Cenevizlilerin için karlı olduğu kadar Trabzon şehride bu ticaretten önemli kârlar elde etmişti.⁹⁷³ Fakat yukarıda ifade ettiğimiz Ceneviz ve Venediklilerin Karadeniz'de ticaret yapması ancak 13. Yüzyıl'ın başlarına denk gelmektedir.

Kısa bir zaman sonra Venedik, Ceneviz ve diğer başka İtalyan şehir devletleri gemicilik ve ticarete iyi olmalarından ötürü önce Akdeniz bölgesi ticaretine hâkim olmuşlardı. Bu bakımdan Cenevizliler, Batı Akdeniz'de hâkimiyet kurarken; Venedikliler de 11. Yüzyılda başlayan Haçlı seferlerinin de etkisiyle Doğu'daki önemli liman ve ticaret bölgelerini ele geçirerek, Doğu Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Fakat bir taraftan da hala Akdeniz bölgesinde Karadeniz ürünlerine ihtiyaç duyuluyor ve özellikle Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u işgal etmesiyle elde ettiği ayrılacalıkları kullanmaya çalışan Venedikliler; bu anlamada sahip oldukları ayrıcalıklar sayesinde

⁹⁷² Leo Huberman, *Feodal Toplumlardan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Murat Belge, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 30.

⁹⁷³ Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize Halk Eğitim Müd. Yay., Rize, 2000, s. 39.

Doğu Akdeniz, Çanakkale ve İstanbul Boğaz ve kıyılarında en önemli devletlerden biri olmuştur.⁹⁷⁴

Sahip olduğu jeopolitik konumundan dolayı ticari manada önemli imkanlar elde eden İtalyanlar'ın önemli şehirlerinden Venedik, Doğu Akdeniz'de büyük bir ticaret devleti oluşturarak, Anadolu ve Doğu Akdeniz'den Avrupa limanlarına giden ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmuşlardı. Dolayısıyla Bizans imparatoru Konstantin, Bizans devleti ve donanmasının gücünü kaybettiği dönemlerde, denizlerde Bizans donanmasının korunması karşılığında Venediklilere, Bizans'ın hâkim olduğu sularda ticari ayrıcalıklar verecek ve gümrük vergilerinde, özellikle II. Basil döneminde yani 10. Yüzyılın başlarında bu düşük vergi uygulamasına geçilmişti.⁹⁷⁵ Böylece Venedik, Bizans'tan ayrıcalıklar elde eden ilk deniz gücü ve Dördüncü Haçlı Seferinden önce en kapsamlı ayrıcalıklara sahip olan İtalyan kenti haline geldi.⁹⁷⁶ Nitekim 11 ve 12. Yüzyıllarda Akdeniz'deki İslam orduları deniz üstünlüğü, önce Normanların sonrasında ise İtalyan şehir devletlerinin eline geçmişti. Fakat Bizans imparatoru Alexios Komnenos, Venediklilerle yaptıkları anlaşma gereğince Normanların buradan uzaklaştırılması karşılığında, imparator, Bizans'ın bütün limanlarını Venediklilere açacak ve onları bütün gümrük vergilerinden muaf tutacaktı. Fakat daha sonra Bizans'ın sağladığı bu imtiyazlar sadece Venediklilerle kalmayarak; Ceneviz ve Piza gibi İtalyan devletlerine'de sağlanmıştı.⁹⁷⁷ Özellikle de Venedikten sonra Pisa, Bizans tarafından ayrıcalık tanınan ikinci İtalyan deniz ulusu oldu. Bunlar Venedik'ten daha sınırlıydı. Ve 1111 yılında Pisa lehine I. Alexios Komnenos tarafından yayınlanan tüzük de, Konstantinopolis ve Ege adalarından bahsediyor. Ve bu coğrafi referanslar, o sırada Pisan'ın Bizans sularında yaptığı ticareti ortaya koyarken, aslında bu ticaretin açık bir şekilde kısıtlanmadığını da belirtmektedir.⁹⁷⁸

I. Alexios Komnenos devrinde ortalama 11. Yüzyılın son çeyreğinde, Venediklilerin sahip oldukları ve en iyi bildikleri deniz yaşamı ve deniz üzerine oluşturdukları siyasi güç ve donanımları sayesinde elde ettikleri hatta Bizans tebaasının bile %10 ödediği ticaret vergisini ödemeyerek, Bizans üzerinden önemli bir gelir

⁹⁷⁴ Işın Demirkent, *a.g.m.*, s. 144.

⁹⁷⁵ George Ostrogorsky, *a.g.e.*, 1986, s. 330-331

⁹⁷⁶ David Jacoby, "Byzantium, The Italian Maritime Powers, And The Black Sea Before 1204", *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 100, Issue: 2, Jerusalem, Ocak-2008, s. 684.

⁹⁷⁷ Işın Demirkent, "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, S. 36 (1995-2000), İstanbul, 2000, (ss. 137-154), s. 139-40.

⁹⁷⁸ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 685.

kaynağı elde etmişlerdi.⁹⁷⁹ Böylece Bizans imparatorluğunun farklı dönemlerinde özellikle de 12. Yüzyılın sonlarına kadar Venedik ve Cenevizlilere çeşitli ticari ve mali ayrıcalıklar verilmişti. Bu imtiyazlar 1155 yılında I. Manuel Komnenos tarafında verilmiş fakat 1169 yıllarında bu imtiyazlar bazı alanlarda kısıtlanmıştır. Ayrıca bu imparator, Ceneviz ticaret gemileri ile ilgili olarak da kısıtlayıcı bir madde de getirdi. Onların gemileri Bizans bölgelerinde dolaşabilecek fakat Rhosia yani Rus ve Matracta bölgeleri hariç tutulacaktı. Ayrıca bu madde 1192 yılında imparator II. Isac ve Cenevizliler arasında yapılan antlaşmada da yenilendi. Nitekim İtalyanların, Rus coğrafyasıyla Karadeniz üzerinden ve Azov denizi üzerinden de Matracta bölgesi ile irtibatı engellenmişti. Özellikle bu Matracta bölgesi Timutorokan ile özdeşleşmiş ve burası Kerç boğazının doğu kıyısında Taman yarım adası üzerinde bulunmaktaydı.⁹⁸⁰ Dolayısıyla 1142, 1155 ve 1261 yıllarında Cenevizlilere verilen ticari imtiyazlarda, sonraki yıllarda özellikle de 1261'de Ceneviz kolonileri, Kefken, Amasra, Sinop, Samsun, Fatsa ve Trabzon bu dönemde İtalyanların önemli ticari noktalarını oluşturmaktaydı.⁹⁸¹ Fakat bu imtiyazların en önemli tarafı, Venediklilerin İstanbul'da istedikleri gibi yaşama ve yerleşme imkânına sahip olmalarıydı. Ancak Venediklilerin Bizans imparatorluğundan imtiyaz olarak elde ettiği ticaret limanları arasında Karadeniz limanları yoktu. Ve kaynaklardaki ortak bir kanaat gösterir ki, bu durum 1204 yılı öncesinde Bizans'ın Venedik ve Ceneviz gibi önemli İtalyan şehri devlerini Karadeniz'den uzak tutma politikası olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸² Ayrıca Karadeniz'de yapılan ticaret başlangıçta sadece bölgeye has yöresel bir niteliğe sahipken, sonrasında İtalyanların kuzey ve güney kıyılarında kurdukları koloniler sayesinde uluslararası bir nitelik kazandı.⁹⁸³ Nitekim bu konuda asıl belirleyici rolü Bizans ve Ceneviz arasındaki bazı siyasi ve ekonomik ilişkiler ortaya koydu. Özellikle IV. Haçlı seferleri sonrasında İstanbul'da kalan Latinler, VIII. Mihael Paleolog tarafından, Cenevizlilerin desteği alınarak, İstanbul'dan kovulmuş ve bu İtalyan devleti ile Nil Kemalpaşa antlaşması imzalanmıştı. Ve sonrasında Karadeniz bu antlaşma ile Cenevizlilere serbestiyetlik sağlayarak; ilk olarak Kuzey'de Kefe, Anadolu kıyılarında Amasra ve sonraki yıllarda da Sinop, Samsun ve Fatsa'da yeni ticaret kolonileri

⁹⁷⁹ George Ostrogorsky, *a.g.e.*, 1986, s. 330-331.

⁹⁸⁰ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 677-678.

⁹⁸¹ Murat Karasalihoğlu, *a.g.m.*, s. 152.

⁹⁸² David Jacoby, *a.g.m.*, s. 677-678.

⁹⁸³ Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 149-150.

kuruldu.⁹⁸⁴ Zaten Cenevizliler bu zamanlarda Akdeniz'deki ticari etkinliklerini yitirme durumundaydılar. 1258 yılında Venedikliler tarafından, Akdeniz'in önemli limanlarından olan Akka'dan bile çıkartılmışlardı. Bu durum içerisinde Cenevizli tacirler yeni pazarlar bulabilmek için kuzeye yöneldiler.⁹⁸⁵

Aslında bu yasakları tek bir paragrafta toplayacak olursak, özellikle 1084, 1126, 1148, 1169, 1187, 1198 yıllarında Bizans'ın kendi iç üretimi ve ticaretini bozmamasına adına, Venedik ve Cenevizli tacirlerin Karadeniz'de ticari faaliyet yürütmeleri yasaklanmış ve bu yasaklar bazı antlaşmalarla da yasal hale getirilmişti. Özellikle de 13. Yüzyılın ilk ve ikinci yarılarında I.Manuel zamanında, Trabzon'un Asya ile olan transit ticaretteki etkinliği, bu İtalyan devletlerinin dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca Trabzon'da üretilen yün, keten, ipekli kumaşlar gibi bazı tekstil ve diğer ham maddeler, Trabzon limanı aracılığıyla Avrupa, Asya ve çeşitli Akdeniz ülkelerine ihraç ediliyordu.⁹⁸⁶ Dolayısıyla da bu ticari canlılık, Avrupalı ve Akdenizli birçok tacir ve tacir devletlerinin mücadelelerine sebep oluyordu.

1204'den önce Karadeniz'de batı ticareti ve deniz taşımacılığına kısmi veya tamamen yasak olduğunun belirtilmesindeki esas amaç, Konstantinopolis'e belirli malların tedarik edilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda tahıl, kürk ve balık bu dönemde ticareti yapılan ürünlerdi. Dördüncü Haçlı Seferinin önemli sonuçlarından biri de, tüm bu kısıtlamaların İtalyan tacir ve gemilerde kaldırılmasıydı.⁹⁸⁷ Dolayısıyla bu dönemde İtalyanlarla yapılan ticarete deri, kürk, buğday, köle, şarap ve baharat gibi ürünlerin ticareti yapılmaktaydı.⁹⁸⁸

Aslında Doğu ile yapılan ticarete mühim bir konuma sahip olan Venedikliler, 13. Yüzyılın başında gerçekleşen IV. Haçlı seferlerini İstanbul üzerine gönderilmesini sağlayarak, 1261 yılına kadar İstanbul'un birçok alandaki yönetimini ele geçirmiş ve Karadeniz ticaretinin ana artallerini oluşturan İstanbul ve çevresinde gerçekleştirilen bütün ticarete hâkim olmuştu. Dolayısıyla bu hâkimiyetin bir gereği olarak; Kuzey'den, Bizans ve Asya'nın çeşitli bölgelerinden gelen ticari malları satın alabilecek bir

⁹⁸⁴ Münir Atalar, "XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi", *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı Bildiriler Kitabı*, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 1999, s. 131.

⁹⁸⁵ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik -Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine-*, 1. Baskı, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000, s. 169-70.

⁹⁸⁶ Enver Uzun, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁸⁷ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 679.

⁹⁸⁸ Murat Karasalihoğlu, *a.g.m.*, s. 152.

konumdaydı.⁹⁸⁹ Diğer taraftan Haçlı seferleri esnasında, Kuzey Anadolu bölgesinde Karadeniz'in doğusuna yerleşen Latinler, bu bölgede kurdukları ya da kuruluşuna katkı sundukları bazı siyasi oluşumlarla birlikte, bu çevrede gerçekleşen doğu ve batı arasındaki ticareti de kendi inhisarına almışlardı. Bu bakımdan İtalyan şehir devletleri de bu konuda çıkarlarına uygun şekilde Haçlılar ve ticaret adına katkı sağlamışlardı. Nitekim Haçlı seferleri ile Akdeniz'deki ticaret ağı Haçlı dünyasının eline geçmişti.⁹⁹⁰

Aslında Karadeniz ve Akdeniz, önümüzdeki on yıllarda olduğu gibi 1204 yılı öncesinde iki ayrı ticaret bölgesi haline geldi. Bu bölgelerden her biri farklı malları kısmen ele almış ve kendi seyrüsefer koşulları, ticaret düzenleri ve nakliye ağlarına sahip olmuştu. Onların kavşak noktalarında bulunan Konstantinopolis, bir veya diğer bölgede ticaret ve denizcilik için varış veya çıkış noktası, aralarındaki yük gemileri için transit ve aktarma istasyonu olarak görev yapıyordu. Malların aktarımı, 1160 civarında İstanbul'u ziyaret eden Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin tarafından kaydedilen "Akdeniz'in tacirleriyle Rusya, Patzinakya ve Hazar imparatorluğundan" gelenlerin buluşması iyi bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu şehirden gelen İtalyan tacirler, büyük olasılıkla buraya yerleşerek, Karadeniz'de ticari girişimlerde bulunmuş olmalıdır.⁹⁹¹

Nitekim bu dönemde Moğol imparatorluğunun kurulması, dünyanın ekonomik gelişimi üzerinde muazzam bir etkisi olmuştu. Çünkü Kağanlar ya da Moğol hükümdarları, kendi topraklarından geçen ticari yol güzergâhlarında önemli hukuk modelleri ve kanuni şartları düzenleyerek Avrupa, Orta Asya ve Uzakdoğu arasındaki doğrudan ekonomik ilişkilerin kurulması ve istikrarın sağlanmasına yardımcı oldular.⁹⁹² Özellikle Moğolların Ortadoğu'ya sahip olmalarıyla da birlikte Batılılar; Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Rusya ticaret yolları üzerinden Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran ile ticaret yapmak istediklerinde, Moğol yönetimlerinden çeşitli destekler almaktaydılar.⁹⁹³ Bu bakımdan Venedik ve Cenevizli tacirler, 13. yüzyılın başlarında Tatar topraklarında çokça ticaret yapmışlardı ve özellikle hükümdarlar, önemli ticaret noktalarına yabancı girişimci, seyyah ve tacirleri çekerek ticari anlamda büyük atılımlar gerçekleştirmişlerdi. Nitekim bu toprakları bu teşvik içinde gezenlerden biri de Marco

⁹⁸⁹ Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Brill Publishing, Bostan-Usa, 2012, s. 32-33.

⁹⁹⁰ Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Samsun, 1990, s. 234.

⁹⁹¹ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 687.

⁹⁹² Marian Malowist, "The Baltic And The Black Sea in The medieval Trade", *Baltic And Scandinavian Countries Journal*, Vol. III, No. 1-[5], Warsaw-Poland, 1937, s. 38.

⁹⁹³ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, 1974, s. 442.

Polo'dur. Ayrıca Kırım, Asya ile Avrupa ticaretinin ağ geçidi olarak görev yapıyordu. Venedikliler, Latin İmparatorluğu zamanlarında yarımada'nın güney kıyısındaki Soldaia'ya yolculuk yapmışlardı. Ceneviz ve Venedikli tacirler, Don nehri'nin ağzında gelişen bir ticaret merkezi olan Tanais'e yerleştiler. Nitekim kısa bir zaman sonra Pisa tacirleri aynı nehirde Porto Pisano'yu (Siniavka) kurdular, burası Azak Denizine daha yakındı.⁹⁹⁴ Aynı zamanda Moğolların askeri seferleri ticareti Akdeniz'de Kıbrıs, Kilikya ve Karadeniz limanlarına çevirirken, Karadeniz üzerinden kurulmaya mecbur kalınan ticari ilişkiler ise Güney Karadeniz'de Trabzon limanı ve Kuzey Karadeniz'de ise Kefe limanı olmuştu.⁹⁹⁵ Ayrıca W. Von Rubruk'un da açıkladığı meseleyi, Jacoby şöyle ifade eder; 1160-1200 yılları arasında Karadeniz'de özellikle Karadeniz Ereğlisi ile Küçük Asya'nın kuzey kıyılarından başlayarak, Karadeniz çevresindeki ana limanları şöyle ifade etmektedir: Bunlar Amasya, Trabzon, Matracta, Soldaia, Kherson, Tuna, Costanza ve İstanbul'a dönmeden önce de Varna ve Mesembria liman ve bölgeleri bu dönemde önemli ticaret noktalarını oluşturmaktaydı.⁹⁹⁶

Karadeniz'den İstanbul'a gelen deri ve post ticareti on üçüncü ve on birinci yüzyılın başında İtalya'ya geçti. Ayrıca Karadeniz'den Mısır'a kadar olan dönemlerde kunduz, sincap, su samuru ve diğer kürkler, Moğolların 1223 yılında Doğu Avrupa içerisindeki istilalarından sonra Müslüman Ortadoğu'ya ithal edilmesi bırakıldı. Nitekim bu kürkler, 12. yüzyılda da Konstantinopolis'te açıkça nakil edilir, İtalyan tacirler tarafından bunlar satın alınıyordu.⁹⁹⁷ IV. Haçlı seferinden sonra siyasi ve ekonomik açıdan güçsüzleşen Bizans imparatorluğu, İstanbul'un buğday ya da tahıl ihtiyacını tedarik etmesi karşılığında- yukarıda da ifade ettiğimiz- başta Doğu Akdeniz'in Normanlardan temizlenmesi için Venediklilere verilen imtiyazlar bu kez de İstanbul'un tahıl ihtiyacını sağlaması karşılığında Cenevizlilere verildi. Bu bağlamda Cenevizliler Bizans'ın ticaret yaptıkları bütün limanlarında gümrük vergilerinden muaf tutulacaktı. Bu durum Bizans'ı fazlasıyla güçsüzleştirirken, diğer taraftan da Venediklilerin bu bölgedeki üstün olma durumları karşısında Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleologos, 13. Yüzyılın ikinci yarısından sonra her iki önemli İtalyan şehir devletleri de desteklenmiş fakat Cenevizliler, Venediklilere karşı daha fazla ön planda tutulmuştu.

⁹⁹⁴ Marian Malowist, *a.g.m.*, s. 38.

⁹⁹⁵ Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 203.

⁹⁹⁶ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 681.

⁹⁹⁷ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 690.

Çünkü Venedikliler İstanbul'daki Latin imparatorluğunu destekliyordu.⁹⁹⁸ Dolayısıyla bu iki şehir devletini çıkarlarına uygun olarak kullanan Bizans imparatorluğu, Venediklilerin ekonomik tekeli yerine, Cenevizlilerin ekonomik tekelinin oluşmasını sağladı.⁹⁹⁹

İlk Haçlı seferleri sırasında Cenevizliler Kırım'da yerleşmeye başlamıştı. Bu, Bizans tarafından Kaffa'nın (eski Theodosia ve modern Feodosia'da) Cenevizlilere yönelik 1266 yılına kadar kurduğu önemli liman ve ticaret şehirlerinden bir tanesi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucunda Cenevizliler Kırım ticaretinde en üst seviyeye gelmiş. Öyle ki, Venedikli tacirler Tanais'e geri döndüğünde, Cenevizliler Karadeniz'deki konumlarını korumaya devam etmiş ve bu durumdan çok etkilenmemişlerdi. Tanais başlangıçta Doğu ile olan ticarete en önemli rolü oynamıştır. Çünkü Orta Asya ve Asya'nın başka bölgelerinden gelenler bu bölgede toplanıyorlardı. Ayrıca İtalyanlar oryantal ürünler olan kumaş, ipek ve baharatlar almak için Tanais'e gelir ve daha sonra deniz yoluyla İstanbul ve Batı Avrupa'ya geçerlerdi. Kaynaklara göre, her yıl bu limana gelen Cenevizli tacirlerden başka, Tuna'ya en az dört ila altı Venedikli gruplar gelirdi. Ve özellikle de Tana ile yapılan ticarete deniz yolunu kullanırlardı.¹⁰⁰⁰ Ayrıca Bulgaristan, Kırım ve Azak Denizi'nde büyük ölçüde üretilen balmumu, onikinci yüzyılda Konstantinopolis'e ulaşmış, bununla birlikte, balmumu, adada üretilen bol miktardaki balı belirtirken, Girit'te de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1174'ten kısa bir süre önce Girit'in Bizans valisi, Konstantinopolis'ten dönen bir Ceneviz gemisinde depolanan bir miktar 2,050 kg bal ve bazı 3,070 kg'lık peynirine el koyduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁰⁰¹

1169 tarihli Bizans ile Cenevizliler arasında yapılan sözleşmedeki kısıtlayıcı madde, Cenevizli tacirlerin Karadeniz'de ticaretini yasaklamazken, Ceneviz gemilerinin batı ve kuzey kıyılarında Azak denizi dışında, muhtemelen denizin batı kıyısından geçerek gemi yolculuğunu da yasaklamadı. Başka bir deyişle, yasağın amacı Ceneviz gemilerinin sadece Rhosia ya da Matracha'da değil tüm sahil boyunca mal yükleme ve boşaltmalarını önlemektir. Bu politika'nın asıl amacı, Bizans'ın bölgedeki ana limanlar üzerinde Cenevizlilerin kıyı boyunca seyrüseferleri üzerinde bir kontrol oluşturmaktır. Bulgaristan'ın İmparator II. Basil tarafından fethedilmesinin ardından 1018 yılından

⁹⁹⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, İngilizce'den Türkçe'ye Çev: Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 327-328.

⁹⁹⁹ Sezgin Güçlüay, *a.g.m.*, s. 1434.

¹⁰⁰⁰ Marian Malowist, *a.g.m.*, s. 38-39.

¹⁰⁰¹ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 689-90.

itibaren burası Bizans egemenliğine girdi. On ikinci yüzyılın ortalarında, Aşağı Tuna Bölgesi doğrudan İmparatorluk tarafından yönetilmese dahi, Bizans kontrolündedir. Kherson şehri için de, Bizans egemenliğindeki İmparatorluğun güneybatı Kırım'da denetleme yetkisi vermişti. Sonunda, Rhosia ve Matracha, İmparatorluk idaresi altındaki Bizans yönetimi kontrolündeydi.¹⁰⁰²

Aslında Batı Karadeniz kıyısındaki kontrol, 14. yüzyıl boyunca Bulgar-Bizans ilişkilerini şekillendirmeye devam etti. Yeni Bulgaristan İmparatoru Theodore Svetoslav (1300-1321) 'in ilk adımlarından biri, Bizans'ın Roger de Flor Katalanlarıyla olan angajmanları nedeniyle kendi Bulgar vatandaşlarını Karadeniz kasabalarına yöneltti. Ve burada 1304 yıllarında birçok Bulgar vatandaşı buraları iskân etme yoluna gitti. Nitekim 1306-7 yılları kışında, İtalyan-Moğol çatışması nedeniyle Kefe ve Tana'dan tahıl ihracatını engelleyen İstanbul, tahıl'ın sevkiyatı için önemli bir konuma sahipti. Ancak Bizans, Svetoslav'ın siyasi taleplerini kabul ettikten sonra, Mezembria ve Anchialos liman ve şehirlerinden İstanbul'a gönderilecek tahılların gönderilmesine izin verdi. Karadeniz kasabalarının güvencesi ve Bulgaristan tahılının İstanbul'da pazara girmesinden kısa süre sonra Svetoslav, Bulgaristan'da Akdeniz ticaret sisteminde uzun mesafeli ticaret yapmak amacıyla ekonomik girişimlerde bulundu.¹⁰⁰³ Ayrıca dönem dönem gelen kısıtlama ve yasaklar, yine de, İmparatorluğun başka yerlerinde olduğu gibi Thebes'de üretilen bazı yüksek kaliteli ipek ürünlerinin satın alınması ve ihracatı için uygulanmıştır.¹⁰⁰⁴

Bu bakımdan Ortaçağ'ın parçalanmış İtalyası'nda gemiciliği ve ticareti esas uğraş olarak seçen Amalfi, Pisa, Venedik ve Cenova gibi küçük şehir devletleri, Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkilerinin akışı içinde elde ettikleri ticarî hak ve ayrıcalıklardan olabildiğince yararlanarak, İstanbul'da ve Anadolu kıyılarındaki belli başlı liman kentleri ile ticaret yolları üzerindeki şehirlerde yerleşmişler ve kimi yerlerde de özerk koloniler oluşturmayı başarmışlardır.¹⁰⁰⁵ Özellikle de Karadeniz ticaretinin omurgasını oluşturan Sinop, Samsun ve Trabzon limanları ve bu limanların hinterlandı konumunda olan Amasya, Kastamonu, Tokat, Sivas ve Gümüşhane gibi bölgeler üzerinde de, İtalyanlar hâkimiyet kurmaya çalışmışlardı.¹⁰⁰⁶ Bu bakımdan Anadolu yarımadasının

¹⁰⁰² David Jacoby, *a.g.m.*, s. 681-682.

¹⁰⁰³ Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁰⁰⁴ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 682-683.

¹⁰⁰⁵ Serdar Çavuşdere, "Selçuklular Ticaretinde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S. IV., İzmir, Yaz- 2009, s. 55.

¹⁰⁰⁶ Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 148.

her üç sahilinde önemli köprübaşları tutan İtalyanların, bu durumda Anadolu'nun iç bölgelerini fethetmekle kalmayıp, güney ve kuzey kıyılarına doğru da yayılmaya çalışan Türkler ile karşılaşmaları adeta kaçınılmaz olmuştur. Limanlara yerleşmiş olan İtalyanların Türkiye içlerinden Asya'ya uzanan ticaret yollarına da yayılmak istemeleri bu karşılaşmanın ilerleyen yıllarda ticarete dayanan sürekli ilişkilere dönüşeceğinin göstergesi olmuştur.¹⁰⁰⁷ Nitekim bunun en büyük göstergesi, Selçuklu Devleti'nin, kıyılarda bulunan ticaret yollarının giriş ve çıkış noktalarını ele geçirmeye yönelik girişimleri, Türkiye'nin içlerine çekilmek zorunda kaldığı I. Haçlı Seferi'nin (1097) hemen akabinde olmuştur. Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) zamanında Türkiye'de siyasî birliği sağlayan Selçuklular, bundan sonra bütün güç ve enerjilerini bu yolda harcamaya başlamışlardır.¹⁰⁰⁸ Dolayısıyla Selçuklular döneminde uluslararası ticaret sadece Doğu-Batı yönünde değil aynı zamanda Kuzey-Güney istikametinde de oldukça gelişmişti. Bunda Selçukluların Akdeniz'de Antalya ve Alanya, Karadeniz'de de Sinop ve Samsun'u fethettikten sonra bu önemli ticaret merkezlerini ülkenin transit ticaret yol ağına entegre edebilmelerindeki kabiliyetleri önemli bir rol oynamıştır. Mısır'dan gemilerle Türkiye'nin güney sahillerindeki limanlara gelen tacirler, Antalya ve Alanya'dan, Konya-Ankara-Sinop yolu ile Karadeniz'e çıkıyorlardı. Mısır'ın gereksinim duyduğu ürünlerin pek çoğu Karadeniz'den bu yol vasıtasıyla Antalya ve Alanya'ya ulaşıyor ve bu limanlardan da bilhassa Cenevizli tacirler tarafından Mısır'a getiriliyordu.¹⁰⁰⁹

Cenevizliler, iki yıl sonra 1169 yılında Bizans tarafından kendilerine getirilen sefer yasağını kaldırmaya çalıştı. 12 Mart 1171 tarihinde İmparatorlukta yaşayan tüm Venedikliler I. Manuel'in emirlerine göre tutuklandı ya da yurt dışına sürgün edildiler. Haberin Cenova'ya ulaşmasından kısa bir süre sonra, şehir hükümeti, Konstantinopolis'e gönderdiği elçiye imparatora daha önce Venedikliler tarafından sahip olunan ayrıcalıklarla aynı ayrıcalıkları talep etmesini emretti. Bu bağlamda açıkça bahsedilen iki ayrıcalık vardır: Bunlar Thebes'deki ipek tekstili ticareti ve 1169 emperyal tüzüğünde olduğu gibi gemilere Matracha'ya doğru seyir yapma imkânıdır. Onların ayrıcalıklarına göre Venediklilere izin verildi. İmparatorluğa serbestçe ticaret yapmak için kullanıyorlardı ve bu nedenle, Thebes'de yerel olarak üretilen ipek tekstil ürünlerini

¹⁰⁰⁷ Serdar Çavuşdere, *a.g.m.*, s. 55.

¹⁰⁰⁸ Serdar Çavuşdere, *a.g.m.*, s. 56.

¹⁰⁰⁹ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 612.

satın almalarına izin veren hiçbir imparatorluk antlaşması yoktu ve artık bu izin için de herhangi bir ihtiyaç yoktu.¹⁰¹⁰

Böylece Karadeniz'deki kendi ekonomik gücünü korumak için sürekli çaba gösteren Ceneviz ve Venedikli tacirlerin buradaki varlıkları, Bulgaristan-Bizans rekabetini batı Karadeniz kıyısında uluslararası bir seviyeye getirdi. Haçlı devletlerinin çöküşü, Bizans'ın İstanbul'daki iktidarının onarılmasından kısa bir süre sonra Karadeniz bölgesini, Venedik ve Ceneviz ticaret ağının batı ve doğu uçları arasındaki bağlantıyı sağlayacak bir üs haline getirdi. Nymphaion (Nif, Kemalpaşa) antlaşmasıyla güvence altına alınan Ceneviz ticareti¹⁰¹¹ ile birlikte Karadeniz limanları da Cenevizlilere açılmıştır. Ayrıca Cenevizliler Karadeniz'in kuzeyindeki ticareti kontrol altında tutabilmek için Kefe'de ve Karadeniz'in güney sahillerinde Amasra'da koloniler kurmuşlardır. İleriki dönemlerde güney sahillerinde yalnız Amasra ile kalmayacak olan Cenevizliler; Sinop, Samsun ve Fatsa'da da koloniler kuracaklardır.¹⁰¹² Dolayısıyla Ceneviz ticareti, en azından ilk iki Palaiologoslar döneminde Karadeniz bölgesinde tam egemenlik kazandı. 1261'den sonra İstanbul ve Boğazlar da şahsen olmayan Venedikliler, Bizans tahtı ile çeşitli ittifaklar kurmaya çalışarak, Doğu'daki üstünlüğünü tekrar ele geçirmek için bir yol bulmaya çalıştılar. Tabii ki, 1281 ve 1306 yıllarında Venedikliler ile yapılan antlaşmalar sonrasında Venedik ticareti restore edilmiş olsa da, Karadeniz ticaretinde Ceneviz hegemonyası, en azından 1320 yılına kadar tartışmasız kalmıştı.¹⁰¹³

1261 Nif anlaşmasını takiben Karadeniz ve Akdeniz'de önemli bir konuma gelen Cenevizliler adeta Karadeniz ticaretini yönetir bir hale gelmişlerdi. Özellikle de Bizans İstanbul'da Venediklilerden kalan bölgeyi yeni müttefiki olan Cenevizlilere verecekti. Selanik ve İzmir'de de koloniler kuran Cenevizliler, Karadeniz limanlarına girişi kendi kontrolüne alarak; Bizans sınırlarında gümrük ödemedi ticaret yapma hakkı elde etmişti.¹⁰¹⁴ Dolayısıyla Cenevizlilerin Karadeniz limanlarında söz sahibi olmaya başlamaları ile Asya'ya uzanan üçüncü kervan yolunun başlangıcında olan Trabzon daha da önem kazanmıştır. Sadece tacirler değil, Ortadoğu'ya ya da Asya'ya giden seyyahlar ve elçilerin uğrak yeri Trabzon olmaya başlamıştır. Burada Trabzon'un

¹⁰¹⁰ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 682.

¹⁰¹¹ Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁰¹² Enver Uzun, "Trabzon-İtalya Ticaret Alakaları", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu, C. 1, 25-26 Mayıs 2005*, Trabzon, 2005, s. 82.

¹⁰¹³ Pavel Murdzhev, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁰¹⁴ Mustafa Daş, *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2006, s. 100, 131.

önemini artıran bir diğer nokta da deniz yolculuğunun kolaylaştırıcı etkisidir. Keza İstanbul Trabzon arası bir yelkenli gemi ile yolculuk 4 – 5 gün sürmekteydi. Trabzon'dan sonra Tebriz'e yönelenler karayolunu kervanlarla 30 – 32 günde alırlarken, binek hayvanları ile aynı yol 12 -13 günde alınabilmekteydi.¹⁰¹⁵ Bu bakımdan Trabzon Kara ve Deniz ticaretin önemli buluşma noktalarından biri haline gelmişti. Özellikle Trabzon limanından Tataristan, İran, Haldiya, Hindistan, Ermenistan ile ticaret yapan birçok devlet, nitekim Venedik ve Cenevizliler bunların en önemlileriydi ki bunlar çokca buradan faydalandılar.¹⁰¹⁶

Diğer taraftan Cenova ile ilişkileri gevşeten VIII. Mihael Palaeolog yüzünü Venedik'e çevirir. Bizans sınırlarında eski ayrıcalıklarını yeniden kazanan Venedikliler, Azak Denizi kıyısında bulunan Tana'da bir konsolos ve Karadeniz'in güneyinde Trabzon'da bir balyos ya da elçi bulundurmaya başlamışlardır. Keza Trabzon ve Tana ile beraber Kırım'daki Kefe şehirleri Karadeniz'deki ticarete en iyi gelir sağlanan liman şehirleri olarak dikkat çekmektedirler. Nitekim Cenevizliler bu şehirlerde Venediklilerden evvel ticarete başlamışlardı bile.¹⁰¹⁷ Ayrıca Matracha'ya yapılan gemi seferleri, Azak Denizi'nde tuzlu balık ve havyarın satın alınmasını sağlayacaktı. Yirmi yıl sonra Karadeniz'de dolaşan William V. Rubruck, Constantinople'den gelen tacirlerin büyük gemilerde Matracha'ya yolculuk yaptıklarını ve bu gemilerin küçük teknelerinde Azak Denizine ulaştıklarından büyük miktarlarda kurutulmuş mersin balığı ve diğerlerini satın aldığını bildirerek, Don Nehrinin boğazında balık tutulduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹⁸ İtalyan tacirler, Karadeniz'in kuzeyinden özellikle de Tana, Kefe, Suğdak ve Azak gibi limanlardan aldıkları et, balık, tahıl ve bazı hayvansal ürünleri Güney Karadeniz yani Kuzey Anadolu ve Ege kıyılarına ulaştırır, nitekim bu bölgelerden de aldıkları kurutulmuş meyve, şarap ve zeytinyağı gibi bazı pazar ürünlerini alarak Güney Karadeniz limanlarına götürmekteydiler. Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz bu limanlar, Karadeniz havzasının en önemli ticari ve siyasi anlamdaki en aktif ve bölgeyi kalkındıran ekonomik üslerdi. Dahası burada Trabzon-Tebriz ticaret hattı bulunmaktaydı. Nitekim bu limanların içerisinde Venedik ve Cenevizlilerin kolonileri de vardı. Özellikle Cenevizliler Kefe ve Suğdak'ta zamanla var olmaya

¹⁰¹⁵ Münir Atalar, *a.g.m.*, s. 134.

¹⁰¹⁶ Enver Uzun, *a.g.m.*, s. 83.

¹⁰¹⁷ Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 281-282.

¹⁰¹⁸ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 689.

çalışırken, Venedikliler de Tana ve çevresinde hâkimiyet kurmaya çalışıyorlardı.¹⁰¹⁹ Ayrıca yukarıdaki havyar bahsine açıklık getirmemiz gerekirse; Havyar, Konstantinopolis'deki on ikinci yüzyıl sosyal seçkinleri tarafından zaten beğenilmiş olsa da, bu konuda yazılmış eserlerin çoğunda havyardan bahsedilmemektedir. Ayrıca Bizans İmparatorunun, Cenevizlilere, Konstantinople'den balık tedarik edilmesini sağlamak için 1169'da Mattacha'ya gitme hakkını vermediği de belirtilmişti. Nitekim Marmara Denizi'nden, Boğaz'da, Karadeniz'de, Konstantinopolis'e ve Nikaea Gölü civarına kadar olan balık bolluğu göz önüne alındığında, bunun pek mantıklı olmadığı ortadadır. Dahası, İtalyanlar İstanbul'da işlenmiş-tuzlanmış, turşu veya kurutulmuş balık satın almış olabilirlerdi. Tuzlu balıkların ve havyarın Batı'ya ihracatı ondördüncü yüzyıldan önce gerçekleşmemiştir.¹⁰²⁰ Ayrıca Nicola Di Cosmo'da, İtalyan tacirler arafından havyar ticaretinin Karadeniz'de 1395 yılları civarında yapıldığını ifade etmektedir. Özellikle burada ticareti yapılan ürünler arasında, havyar, şarap, köle, buğday ve kürk gibi ürünlere değinmiştir.¹⁰²¹

En nihayetinde 1263 yılında Venedik taraftarı olan imparator Palaelog, 1267 yılında tekrar Cenevizliler ile anlaşma imzalayacaktır. Bu anlaşma ile Cenovalılar Galata'ya yerleşirler ve Bizans çevresindeki ticaret için çok önemli bir üs elde ederler. Artık Karadeniz'deki mısır ve balık piyasalarının tamamı Ceneviz kontrolündedir. Hatta imparator VIII. Michael Palaelog'dan sonra tahta geçecek olan oğlu II. Andronikos Palaelog tahta geçtikten sonra da kendi donanmasının yerine Ceneviz donanmasını ikame edecektir.¹⁰²²

Venediklilere Karadeniz pazarında Cenevizliler ile rekabet etme imkânı tanıyan antlaşma ise 1277 yılında Bizans ile Venedik arasında imzalandı. Aslında iki yıl geçerli olan ve taraflar anlaşılırsa daha süresi uzatılacak olan bu antlaşma ile Venediklilerin Karadeniz ticaretindeki etkinlikleri resmi bir boyut kazanmıştır. Antlaşma ile Venedikliler pek çok sosyal, hukuki ve iktisadi haklar ile beraber İstanbul'da yeni ve sürekli bir konut ve ticaret alanı elde ettiler. Venediklilere ayrılan saha içerisinde ayrıca biri Venedik balyos'u yani elçisi, biri meclis üyeleri biri de depo olarak kullanılacak üç

¹⁰¹⁹ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalyan İlişkileri (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 81-82.

¹⁰²⁰ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 689.

¹⁰²¹ Nicola Di Cosmo, "Black Sea Emporia and The Mongol Empire: A Reassessment Of The Pax Mongolica", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol., 53, Issue 1, Leiden, January-2010, (p. 83-108), s. 84.

¹⁰²² Mustafa Daş, *a.g.e.*, s. 102.

ev ve dışardan gelecek olan Venedikli tacirlerin kalmaları için yirmi beş ev tahsis edilecekti. Bunlarla beraber Venedikliler imparatorluğun diğer yerlerinde de ihtiyaç duydukları ev, hamam, fırın vs. kiralamakta serbesttiler. Ticaret erbabı Venedikliler için en önemlisi de şu nokta olmalıdır ki bu anlaşma ile Venedikliler İstanbul'a girip çıkmakta serbest olma ve Venedik menşeli mallar için vergi ödemeksizin Latinler ya da Yunanlar ile ticaret yapabilme hakkı elde ediyorlardı.¹⁰²³

Yukarıdaki bölümlerde de bahsini ettiğimiz kölelik meselesinde, Karadeniz'in Kuzeyinden Kırım ve Rusya'dan Anadolu'ya getirilen köleler ya buradaki iç pazarlarda satılıyor¹⁰²⁴ ya da Venedik ve Ceneviz gemileriyle Karadeniz ve Anadolu toprakları üzerinden Suriye ve Mısır gibi ihtiyaç olan ülkelere gönderiliyorlardı.¹⁰²⁵ Bu köleler, 12. yüzyılda Karadeniz'den Konstantinopolis'e ithal edilmişti. Bununla birlikte, İtalyan tacirlerin o dönemde Konstantinople aracılığıyla Batı'ya ihraç ettiğine dair herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Ayrıca 1223 yılında Konstantinopolis'ten Venedik'e kadar bir kişi adına Rus kökenli bir köle göndermek, İtalyan köle ticaretinde doğrudan Karadeniz ile ilgili yeni bir aşamayı göstermektedir. Nitekim 1240 yıllarında Karadeniz'e ulaşan Moğol seferleri bu bölgedeki köle ihracını teşvik ederek, bölgedeki köle ticaretini canlandırmışlardı.¹⁰²⁶ Diğer yandan, bu yıllarda Venedik gemileri ile köle dışında, fındık, zift, sandalye, buğday, arpa, zeytinyağı, tuz, şarap, çeşitli kumaşlar da taşınıyordu.¹⁰²⁷ Bunların yanında 1204 öncesinde Karadeniz'den İstanbul'a ithal edilen mallar hakkında çok az miktarda kanıtlar vardır. Onuncu yüzyıldan bu yana Ruslar; kürk, balmumu, bal ve köle ile keten getirirdi. Norveç Denizi'nden veya Beyaz Deniz'den gelen mors bıçakları ve onlardan yapılmış nesneler onikinci asrın ortalarına kadar etkinliğini korudular. Onuncu yüzyılda Bulgar tacirleri keten ve bal yanında köleler de getirirlerdi. Dördüncü Haçlı Seferinden önceki dönem için kaynakların azlığı göz önüne alındığında, tuzlu balık, havyar, balmumu, bal, deri, kürk, köleler, şap, ipek, ipek tekstiller, baharatlar ve tahıl dâhil 1261'den sonra Konstantinopolis'e olan ithalatı gösteren zengin kanıtlar önemli ticari ürünler arasında değerlendirilebilir.¹⁰²⁸

1285'de ise bu anlaşmaya ek olarak ikinci bir anlaşmaya daha varıldı. Bu anlaşmanın süresi öncelikle on yıl olarak belirlendi. Ayrıca Venedikliler ve diğer

¹⁰²³ Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 187-88, 281.

¹⁰²⁴ Şerafettin turan, *a.g.m.*, s. 156.

¹⁰²⁵ Münir Atalar, *a.g.m.*, s. 133.

¹⁰²⁶ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 690-91.

¹⁰²⁷ Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁰²⁸ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 688-89.

İtalyan şehir devletleri bu yıllarda büyük kıtlık ve yoksulluk içerisindeydiler. Dolayısıyla imparatorluk sınırları içinde uygun fiyata tahıl alarak, sonrasında önemli bir gelir elde etmişlerdi. Zaten sonrasında Venedikli tacirler bu tahıldan elde ettikleri geliri neticesinde Karadeniz limanlarında koloniler kuracaklardır. Bu bakımdan Venedikliler kısa bir zaman sonra İstanbul'a bir elçi göndererek, Karadeniz ve Bizans sınırları içerisinde ticaret yapabilmeleri için gerekli alışmaları başlattılar.¹⁰²⁹ Ayrıca demografik verilere bağlı olarak tahıl talebindeki artan batılıların talebi, İtalyan pamuk ve ipek endüstrileri tarafından talep edilen sanayi hammaddeleri için artan ihtiyaçların yanı sıra Akdeniz'deki ve çevresinde ticaretin yaygınlaşması, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki ticareti artırırken, diğer bölgelerle olan ticari ilişkileride geliştirmişti.¹⁰³⁰ Aynı zamanda Karadeniz limanlarından ihraç edilen madenlerin en önemlilerinden biri olan şap madeni, özellikle de Avrupa boya sanayisinin temelini oluşturmaktaydı. Ve 13. Yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın sonlarına kadar çoğunluğu Anadolu'dan çıkartılmıştı.¹⁰³¹ Esas olarak tekstil lifleri üzerindeki renklerin sabitlenmesinde kullanılan şap, Batı'daki genişleyen yün, pamuk ve ipek endüstrileri için yaşamsal önem taşıyordu. On ikinci yüzyılda İtalyan tacirleri, bu endüstrilerde Mısır'dan büyük miktarda şap kullandılar. Küçük Asya'daki şap madenlerinin büyük ölçekte kullanılması, on üçüncü yüzyılın ilk yarısında batı tekstil merkezlerinin artan talebine yanıt olarak başladı. Bu yüzyılın ikinci yarısında, Ege sahillerindeki Phoea yakınlarındaki yeni alanların bulunmasıyla genişledi. Bu arada, Küçük Asya'nın en meşhur yeri olan Trabzon'un güneybatısında bulunan Koloneia'dan (Şebinkarahisar) elde edilen şap, Batı'ya doğru yola çıkartılarak İstanbul'a geçti. Nitekim bu gelişmeler 1204'ten sonra gerçekleşti. Ve bu şap madeni bu tarihten sonra Venedik ve Ceneviz gemileri ile Avrupa'ya taşınmaktaydı.¹⁰³²

Diğer taraftan 13. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan Memluk Devleti ile birlikte doğu ve batı arasındaki ekonomik bazı dengeler değişmişti. Özellikle de Papa'nın siyasi ve ticari birçok ambargosuna maruz kalan Venedik ve Cenevizliler, kısa bir zaman sonra Akdeniz'deki ticari faaliyetlerini Karadeniz'e kaydırmışlardı. Dolayısıyla Memluk Devleti ile de ticari ilişkiler içerisine giren bu İtalyan şehir

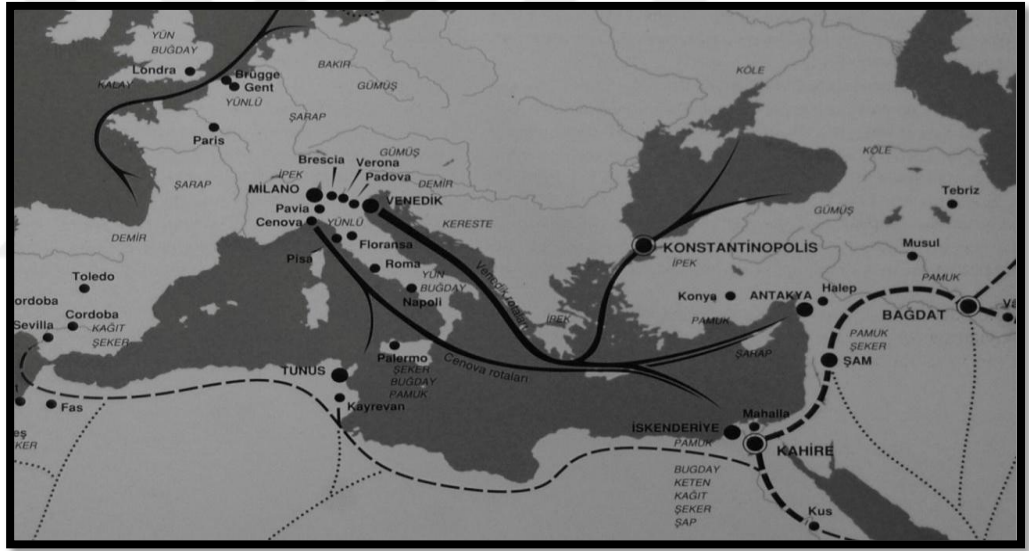
¹⁰²⁹ Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁰³⁰ David Jacoby, *a.g.m.*, s. 689.

¹⁰³¹ Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 155.

¹⁰³² David Jacoby, *a.g.m.*, s. 691.

devletlerinin muhatablarıda Papanın ambargosuna maruz kalmıştı.¹⁰³³ Nitekim çok geçmeden Memluk Devleti, papanın baskı ve amborgoları karşısında, Doğu Akdeniz ticaretine hâkim olmuş ve Karadeniz bölgesindeki limanlara gelen ticari ürünlerin diğer bölgelere sevkiyatı hususunda Türkiye Selçuklu Devleti ile önemli ilişkiler gerçekleştirmişlerdi. Dolayısıyla Memluk Devleti ihtiyaç duyduğu bazı demir ve kereste gibi ürünleri Karadeniz'den Selçuklu Devleti vasıtasıyla elde etmişti.¹⁰³⁴ Ayrıca Hindistan'daki Pazar ürünlerine sahip olmak isteyen Venedikliler, papa'nın Memluk Devleti ile ticaret yapılmasına yasak getirdiği için¹⁰³⁵ bu ticaretlerini yani Hindistan ürünlerini çoğunlukla da baharatları Trabzon, Tana ve Azak Denizi sahillerindeki ticaret pazarlarından elde ediyorlardı.¹⁰³⁶ Aslında bu durumun sebebi Papalık tarafından uygulanan ticari yasaklardı. Öyle ki bu yasakların çoğu Doğu Akdeniz üzerinde yapılan birçok alanda yapılan ticaretin Karadeniz'e kaymasına neden olmuştu.¹⁰³⁷

Harita 17. 1212 yılında Kentler ve Ticaret Yolları.¹⁰³⁸

Nymfeo anlaşması ile VIII. Michael Palaelog'un Cenevizlilere verdiği imtiyazlar Trabzon'da da etkisini hissettirmişti. Bu anlaşma sayesinde Cenevizliler Galata'da vergi imtiyazları elde ettiler. Trabzon'un liman mahallesi Daphnous'da yerleşik olan

¹⁰³³ Münir Atalar, *a.g.m.*, s. 132.

¹⁰³⁴ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. C. 1, s. 346.

¹⁰³⁵ Abdulkadir Yuvalı, *a.g.m.*, s. 234.

¹⁰³⁶ Enver Uzun, *a.g.m.*, s. 84.

¹⁰³⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s. 130.

¹⁰³⁸ Mc Evedy, *a.g.e.*, s. 73.

Cenevizliler bu anlaşmayı emsal göstererek İstanbul'daki Ceneviz kolonisinin sahip olduğu imtiyazıda talep ettiler. Bu amaçla Trabzon gümrükçülerine, limana getirdikleri emtiayı denetlettirmeme kararı aldılar. Dahada ileri giderek mevzunun siyasi boyuta taşınmasına neden olabilecek girişimlerde bulundular.¹⁰³⁹ Ancak Venedik'in Bizans imparatorluğu ile 1277 yılında ve hemen sonrasında 1285 yılında imzaladığı anlaşmaların yanında 1319 yılında da Trabzon Rum imparatorluğu ile de bir anlaşma imzalayarak elde ettikleri tavizler, onları Karadeniz'de daha kuvvetli bir hale getirmişti. Dönemin Trabzon imparatoru II. Aleksius Komnenos, 1277 yılında Bizans imparatorluğunun Venediklilere verdiği ayrıcalıklara benzer haklar vermişti. Özellikle de Venediklilerin İstanbul'da elde ettikleri oturma izni ve konut hakkının yanında Trabzon da onlara bir ticaret bölgeside oluşturacaklardı.¹⁰⁴⁰

Tabii ki yaşanan bu olayların sonrasında antlaşmalar imzalanıyor fakat öncesinde ifade edilmesi gereken mühim hadiseler mevcuttur. Öyleki 1306 yılına gelindiğinde Cenevizlilerin Trabzon Rum İmparatorluğunu zora sokması ve sıkıştırması ile birlikte dönemin Trabzon İmparatoru II. Alexios'a elçi gönderen Cenevizliler, imparator tarafından kabul görmemiş ve bunun üzerine Cenevizliler şehirden ayrılmaya karar vermişlerdi. Fakat imparatorun, Cenevizlilerden sahip oldukları malların gümrük vergisini istemesi üzerine, bunu kabul etmeyen Cenevizli tacirler ile imparatorun İberyalı yani Gürcü askerleri arasında savaş çıkmıştı. Tabiki bu mücadeleyi kaybeden Cenevizliler, limandaki birçok mahalleyi yaktılar. Ve bunun neticesinde de bir düzine Ceneviz gemisinde içindeki yüküyle beraber yanmıştı. İşte karşılıklı olarak verilen zaiyatlardan dolayı Trabzon Rum İmparatorluğu ve Cenevizliler arasında 1314 yılında bir antlaşma yapılmıştı.¹⁰⁴¹

Nitekim ticari tavizler elde etme adına yapılan bu mücadeleler, bahsi geçen iki devlet arasında ticaret tabanlı mücadelenin başlangıcı olmuş ve gelecek yıllarda da zaman zaman devam etmişti. Böylece Venedik ve Cenevizliler arasında devam edecek olan Karadeniz ticaretine hâkim olma mücadelesinde Cenevizliler daha önde gibi gözüksede, Venedikliler de çok pasif bir durumda değildiler. Öyle ki, 1296 yılında Venedikliler Cenevizlilere kaşı harekete geçmiş ve Marmara bölgesi içinde bulunan Cenevizlilere ait Galata'ya saldırarak, onların buradaki ev, filo, ticari depo ve birçok insanına zarar vermişti. Yine bununla yetinmeyen ve Cenevizlileri Karadeniz'e sokmak

¹⁰³⁹ Williem Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2007, s. 22.

¹⁰⁴⁰ Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁰⁴¹ Williem Miller, *a.g.e.*, s. 22-23.

istemeyen Venedikliler, 1296 yılında yirmi beş gemi ile Karadeniz'deki Ceneviz Kolonisi olan Kefe'ye saldırmış ve sonrasında da Ege'deki Cenevizlileride mağlup etmişlerdi. Fakat 1298 yılında tüm bu saldırı ve yenilgiler üzerine Cenevizliler, Karadeniz'de, Venedik donanmasının yarısından fazlasını yakarak yok etmişlerdi.¹⁰⁴²

Bu bakımdan Karadeniz ve Akdeniz ticaretinde önemli ticaret ağının merkezi konumunda olan Konstantinopolis, dünyanın her yerinden tacirlerin akın ettiği bir ticaret merkezi olmuştu. Doğu ile Batı arasındaki tüm ticaret yolları, ya direk ya da dolaylı bir şekilde Konstantinopolis'e ulaşmaktaydı.¹⁰⁴³ Özellikle Konstantinopolis'in ticari bir ağın merkezinde olduğunu birkaç örneklerle açıklayabiliriz; Avrupa'nın kuzeyinden Karadeniz kıyılarına ilk önce gelen Vikingler, başlangıçta bugünkü Ukrayna'nın başkenti olan Kiev'e yerleşmişlerdir. Vikingler, Konstantinopolis'e ilk olarak IX. yüzyılın ilk yarısında gelmişlerdir. Nitekim Viking ticaretinden bahsedilirken, bunların çok uzak mesafeli ticaret yaptıkları konusu üzerinde önemle durulmaktadır. Özellikle ilk uzak ticaretlerini Rusya üzerinden Konstantinopolis'e kara yoluyla ulaşarak tecrübe etmişlerdir.¹⁰⁴⁴ Diğer taraftan Suriye ve Karadeniz yoluyla Uzak Doğu'dan gelen ticaret malları Batı'ya aktarılmadan önce burada toplanmaktaydı. Uzak Doğu'daki Çin ve Hindistan ile direkt olarak veya Pers yoluyla ticari bağlar kurulmuştu. Fakat imparatorluğun bu yolla ilgili sorunları bulunmaktaydı. Çin ve Hindistan'dan özellikle ipek ticareti için oluşturulan bu yol, karadan Sugdak'a, deniz yoluyla ise Seylan'a kadar gelmekteydi. Bundan sonraki aşama Konstantinopolis'e kadar Perslilerin eliyle yapılmaktaydı. VI. yüzyılda iktidar olan Justinianos, hem masraflı olan hem de güvenli olmayan Pers aracılığını bertaraf etmek amacıyla Kuzeyden, Hazar denizi üzerinden ve Karadeniz üzerinden bulmaya çalıştığı yolda başarısız olmuştu. Keza Güneydeki yol bulma çalışmaları da başarısız olmuştu. Fakat Hazar denizi yoluyla Uzak Doğu'ya ulaşılmasa da bu yolla Orta Asya ile bağlantı kurulmuştur.¹⁰⁴⁵ Aslında Vikinglerin ve sonrasında yapılan bu yol bulma çalışmaları, Ortaçağ Avrupa ticaretini ikiye bölecek olan Kuzey ticaret yolunun açılmasıyla ilgili ilk girişimler olarak kabul edilebilir. Bu yoldaki ticari seferlerde çoğunlukla Slav köleleri Konstantinopolis'te satmak amacıyla getirmişlerdir. Bunun yanında İskandinavların kaliteli kürkleri, bal ve balmumu, don yağı ve deri, dokumalar, tabak çanak ve silah ve

¹⁰⁴² Donal M. Nicol, *a.g.e.*, s. 205-206.

¹⁰⁴³ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 67.

¹⁰⁴⁴ Marian Malowist, *a.g.m.*, s. 36-37. Vd; Colin Mcevedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev: Ayşen Anadol, Sabancı Yay., İstanbul, 2008, s. 54.

¹⁰⁴⁵ Paul Lemerle, *a.g.e.*, s. 67.

her tacirin çantasından eksik etmediği süs takılarını pazarlamışlardır. Bu malların karşılığında ise geri dönüşte bol miktarda altın, gümüş ve ipek satın almışlardır.¹⁰⁴⁶

Tüm bu yaşanan gelişmeler neticesinde Ceneviz ve Venedikler, Bizans ve Trabzon Rum İmparatorlukları sayesinde yapılan Nif antlaşmasıyla Karadeniz'e girme hakkı elde ederek; Trabzon, Tebriz, Kırım ve buranın çeşitli şehirlerinde ve Anadolu'nun diğer şehirlerine yerleşerek buralarda ticaret yapmışlardı. Sonrasında Kuzey Anadolu'da Sinop, Samsun, Fatsa Amasra, Trabzon'da koloniler kuran, Karadeniz'in kuzeyinde ise Suğdak, Kefe, Tana, Azak gibi liman ve şehirlerde koloniler kuracak olan bu İtalyan şehir devletleri 1340'lı yıllara kadar Karadeniz'de en güçlü ticaret yapan devletler olacaktı. Ayrıca Bizans ticaretinde baskı unsuru gibi gözüken bu Venedik-Ceneviz ticareti ve onların rekabeti Bizans'ı ekonomik anlamda sıkıntıya sokarken, Bizans'ın baskı ve zorlamaları karşısında yoğun mücadeleler vererek, Avrupa ile Asya arasındaki ticaretin canlanmasına vesile olmuştu.¹⁰⁴⁷ Dolayısıyla 1263 yılında İstanbul'a gelen Memluk Devleti idarecileri Bizans İmparatoru Mihail Paleolog ile bir antlaşma yaparak, Memluk gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermişti. Böylece Altın Ordu Devleti ile Memluklar arasında başlayan ticari ilişkiler, Sinop-Samsun limanları aracılığıyla Anadolu üzerinden gerçekleştirilen Kuzey-Güney ticaret yoluna sıkıntıya sokmuşsa da, İlhanlı Devletinin baskılarından dolayı antlaşma uzun süreli olarak devam etmemiştir.¹⁰⁴⁸ Zaten bundan sonraki Venedik-Ceneviz ilişkileri zaman ve konu olarak çalışma alanımız dışına çıktığından, Karadeniz'deki Bizans-Venedik ve Ceneviz ilişkilerini burada sonlandırıyoruz.

3.4.3. Karadeniz'de Moğollar

3.4.3.1. Karadeniz Ticaretinde Moğollar, Altın Orda ve İlhanlı Faktörü

Her ne kadar Moğol terimi başlangıçta kaynaklar tarafından Ono Nehri çevresinde yaşayan birkaç küçük aşiretten bahsetmek için kullanılmış olsa da, 1200'lü yıllara gelindiğinde, büyük bir göçebe kavimler konfederasyonuna atıf yapmak için kullanıldı. Nitekim hem Moğolca hem de Türkçe konuşan bu göçebe kabileler, 1206 yılında Cengiz Han olarak adlandırılan Timuçin tarafından Moğollar çatısı altında birleştirildi. Ayrıca bu kabileleri ele geçirdikten sonra 1209 ve 1215 yıllarında

¹⁰⁴⁶ Colin Mcevedy, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁰⁴⁷ Sezgin Güçlüay, *a.g.m.*, s. 1435.

¹⁰⁴⁸ Abdulkadir Yuvalı, *a.g.m.*, s. 237.

bölgesinde yaptıkları askeri mücadeleler sayesinde kuzeyde önemli bir güç haline gelmişti.¹⁰⁴⁹

İlk olarak Baykal gölü çevresinde Yenisey ırmağının yukarı taraflarında ve İrtiş boylarında yaşayan Moğol kabileleri, esas olarak hayvan yetitiriciliği ve avcılık yaparak geçinirlerdi. Dolayısıyla ormanlarda yaşar; maral geyik ve karacaları ehlileştirerek, bunların et ve sütünden faydalanırlardı. Bu bakımdan aktif bir ticari hayatları yoktu ve ticaret takas sistemine dayanmaktaydı. Ve bu yüzyıllarda ticaret daha ziyade Müslüman tacirler tarafından yapılmaktaydı. Öyle ki kaynaklarda Hasan ismindeki Müslüman tacir sahip olduğu 1000 koç ve 1 deveyi, samur ve sincaplarla takas etmek için Ergüne ırmağı vasıtasıyla Moğol bozkırlarına gelmekteydi.¹⁰⁵⁰ Nitekim ticaretin Uygurlar ve Müslüman tacirler tarafından yapıldığı Moğollarda, ihtimaldir ki, yaşadıkları ormanlı bölgelerden ticaret yolları geçiyor ve bu yol ile develere yüklenen un'u şimalin öte taraflarına götürüyorlardı.¹⁰⁵¹

Cengiz han'ın kurmuş olduğu bu devlet, 13. Yüzyılın ortalarına doğru Asya kıtasının tamamına yakını ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanan toprakları kendi hâkimiyeti altına almıştı. Böylece Uzakdoğu'dan gelen ticaret yolları Moğolların kontrolleri altında yeni bir döneme girmiş oldu.¹⁰⁵² Dolayısıyla Moğollar'ın özellikle de Cengiz Han'ın daha büyük fetihler yapmazdan önce, Moğol iktisadi ve ticari hayatının doğal ekonomi olarak adlandırılmasındaki en büyük sebep; onların nakit para olmaksızın parayı bilmemesi ve bunun karşılığında takas sistemini kullanması ile birlikte günlük ihtiyaçlarını ilkel ve basit yollarla doğadan karşılamalarından ötürü, bu şekilde adlandırılmıştı. Öyle ki kaynaklarda Cengiz Han'ın günlük yiyecek ihtiyacını karşılamak adına tarla ve dağ fareleri avladığını belirtmektedir.¹⁰⁵³

Dolayısıyla önce 1220-1231 yılları arasında Harizmşahları yenerek, Ön Asya'ya saldıran Moğollar burada ilk olarak¹⁰⁵⁴ 1221'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal ettikten sonra kuzeye doğru tekrar sefere çıkarak, Kalka'da Kuman ve Ruslara ağır

¹⁰⁴⁹ Michael C. Howard, *Transnationalism in Ancient and Medieval Societies- The Role of Cross, Border Trade and Travel*-, McFarland & Compony Publisher, London- England, 2011, s. 81.

¹⁰⁵⁰ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı - Moğol Göçebe Feodalizmi*-, Çev: Abdulkadir İnan, TTK, Ankara, 1995, s. 34, 59.

¹⁰⁵¹ B. Y. Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁰⁵² Abdulkadir Yuvalı, *a.g.m.*, s. 235.

¹⁰⁵³ B. Y. Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 67, 71.

¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁴ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, Çev: Abdulkadir İnan, TTK, Ankara, 2015, s. 47.

bir şekilde yenilgiye uğrattılar.¹⁰⁵⁵ Sonrasında 1225’de Kafkasya ötesine, 1243’de Anadolu’ya ve son olarak da 1258’de Hilafet makamı Bağdat şehrine saldırmıştı.¹⁰⁵⁶ Ve sonrasında hiç unutulmamalıdır ki Cengiz Han’ın halefleri, Pasifik okyanusundan Karadeniz’e ve Akdeniz’e kadar uzanan geniş coğrafya’da bu barışı korudular. Aynı zamanda Asya’daki sınırlar, Cengiz Han’ın önceki yüzyıllardaki fetihlerinin bir sonucu olarak açıldı.¹⁰⁵⁷

Nitekim Cengiz Han ve oğlu Ögeday’ın bu büyük fetih ve seferlerinden sonra Moğolistan ekonomisi muazzam bir değişme göstermişti. Özellikle Moğolistan’a her bölge ve coğrafya’dan çeşitli kıymetli eşya ve ticari ürünler gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla artık para kullanılmaya başlandı. Böylece Müslüman tacirler, Moğol coğrafyalarında ticaretler yaparak, buralarda zanaat ve hayvancığa dair ticari faaliyetler gerçekleştirirlerdi. Tüm bunların sonucunda da ticaretlerin yoğun olarak yapıldığı kasabalar ortaya çıkmıştı.¹⁰⁵⁸ Özellikle bu kasabalar içerisinde yiyecek -bilhassa tahıl ticareti yoğundu-, büyük ve küçükbaş hayvan ve at satan geniş pazarlar bulunmaktaydı. Öyle ki Ögeday döneminde yiyecek ve içecek ithalatı 500 vagon yüküne ulaştığı ifade edilirken, sonraki yıllarda Kubilay ve Arık Boğa arsında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı, ticaret Kubilay han tarafından yasaklanmıştı.¹⁰⁵⁹ Ayrıca Moğolistan bir dönem büyük ticaret yollarının birleştiği bir ülke oldu. Fakat kısa bir zaman sonra bu ticaret yollarının güzergâhı değişerek yani Uzak doğu’yu Ön ve Orta Asya’ya bağlayan ticaret yolları güney’e kaydı.¹⁰⁶⁰ Nitekim 12. Yüzyılın sonlarına doğru Moğolların Asya’da sahip oldukları büyük siyasi düzen Avrupalıları doğu ile alakalı bağlantılarında daha geniş adımlar atmaya yönlendirmişti. Bu da Anadolu’nun transit ticaretteki pozisyonunu daha iyi bir seviyeye getirdi.¹⁰⁶¹ Özellikle aşağıda Mısır meselesinde açıklayacağımız paragrafta, bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

Bu bakımdan Orta Asya’yı yöneten Harizm İmparatorluğu ile ticaret ilişkileri kurmak isteyen Cengiz Han, Harizm’e bir ticaret heyeti gönderdi ancak Otrar kasabasının valisi, (şimdi ipek yolu boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Kazakistan)

¹⁰⁵⁵ G. Vernadskiy, “Mihail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Münasebetleri”, *Ülkü Halk Evleri dergisi*, C. XII, S. 72, Ankara, Şubat-1939, s. 526.

¹⁰⁵⁶ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰⁵⁷ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁰⁵⁸ B. Y. Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 71-72.

¹⁰⁵⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları-Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350-*, Çev: Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 2011, s. 468-69.

¹⁰⁶⁰ B. Y. Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 71-72.

¹⁰⁶¹ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 435-36.

kafile üyelerini infaz ettirdi ve mallarını ele geçirdi. 1220'de bu harekete karşılık misillemede bulunan Moğollar, Harizm imparatorluğunu istila edip, Başkenti Urgenç'e, Buhara ve Samarkand'a götürdüler ve topraklarını kontrol altına almışlardı. Cengiz Han, daha sonra kendi ordusunun bir bölümünü Afganistan'a ve kuzey Hindistan'a gönderdi ve daha sonra kuvvetlerinin bir başka bölümünü, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı fethetmek üzere Kafkaslara göndermiş (ayrıca bu süreçte Kefe'deki Ceneviz ticaret kolonilerini yok etti) ve sonrasında Kiev Rusyası ve Volga Bulgarları mağlup etti. Moğollar daha sonra Bulguları ve Rusları 1237-1240 yılları arasında fethederler. Bu fetih dönüşünde ise arkasından iş çeviren Tangut İmparatorluğunun Moğolları yıkmak üzere Cürcanla ittifak kurmasından dolayı 1227'de Cengiz Han, Tangut'u mağlup ederek, imparatorluk ailesinin tamamını idam ettirmişti.¹⁰⁶²

Böylelikle 13. Yüzyılda Batı Asya ve Doğu Avrupa'yı saran bu göçebe kavimlerin ve onların tek çatı altında toplanmasıyla güçlü bir devlet haline gelen Moğol İmparatorluğunun etkisi birçok bölgede kendisini göstermişti. Özellikle doğu'dan gelen bu tehlikeyi sezen Selçuklu Sultan'ı I. Alaeddin Keykubat, Moğollarla dost olmayı denediysede bu ilişki çok etkili olmadı. Dolayısıyla 1243 yılında Köseadağ'da Moğollar, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i mağlup ettiler.¹⁰⁶³ Nitekim Cengiz Han'ın 1227 yılında vefat üzerine yerine oğlu, 1229 yılında Büyük Han oldu.¹⁰⁶⁴ Böylece yapılan geniş çaplı fetihler den sonra Moğol ekonomisi özellikle de ticareti alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bunlardan Moğol imparatorluğunun Büyük hanları, kurulan kasabalarda ticaret yapma isteğini belirten kimselere, Moğol devleti tarafından işlerini kurabilmeleri adına teşvik maksatlı para verilirdi. Tabii bundaki en büyük maksat, Moğol coğrafyalarında alışverişi destekleyerek, para akışını sağlamaktır.¹⁰⁶⁵ Nitekim unutulmamalıdır ki, büyük çapta yapılan bütün ticari girişimler, Cengiz Han'ın o büyük fetihlerinden sonra yapılmıştı. Ve yine unutulmamalıdır ki, Moğolların Karadeniz ile alakalı ticareti Altın Ordu devletinin Karadeniz'in kuzeyinde var olma sürecinde kendisini göstermişti.

Nitekim Moğol imparatorluğunun kurulması, dünyanın ekonomik gelişimi üzerinde muazzam bir etkisi olmuştu. Çünkü Kağanlar ya da Moğol hükümdarları, kendi topraklarından geçen ticari yol güzergâhların da önemli hukuk modelleri ve

¹⁰⁶² Michael C. Howard, *a.g.e.*, s. 81-82.

¹⁰⁶³ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁰⁶⁴ Michael C. Howard, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰⁶⁵ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 469.

kanuni şartları düzenleyerek, böylece Avrupa, Orta Asya ve Uzakdoğu arasındaki doğrudan ekonomik ilişkilerin kurulması ve istikrarın sağlanmasına yardımcı oldular.¹⁰⁶⁶ Özellikle Moğolların Ortadoğu'ya sahip olmalarıyla da birlikte Batılılar; Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Rusya ticaret yolları üzerinden Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran ile ticaret yapmak istediklerinde, Moğol yönetimlerinden çeşitli destekler almaktaydılar.¹⁰⁶⁷ Böylece geleneksel engellerin kaldırılmasından yararlanan ilk kişiler arasında ve tabii ki tacirler vardı. Ve bu tacirlerin yanısıra Moğol hanları da ticaret ve takas sürecinde önemli bir faktör ve katılımcı olarak yer aldı. Moğol hanları, profesyonel tacirlerin ticaretlerini yapmak için ihtiyaç duyduğu koşulların sağlanmasında ana aktördü. Kaynaklar, Cengiz hükümdarlarının uzun mesafe ticaret için bir altyapı oluşturmak ve korumak için sürekli çaba sarfettiklerini ve bir dizi liberal önlem yoluyla yabancı ticaret acenteleri için mümkün olduğunca cazip hale getirilmesini istediklerini açıkça ortaya koyuyor. Öyle ki, Moğol hanlarının ticaret politikaları diğer devlere göre kaçınılmaz farklılıklara sahip olmasına rağmen, nispeten istikrarlı bir ticari hayata sahiptiler.¹⁰⁶⁸ Özellikle Ögeday'ın Hindistanla olan ticaretinde yapılan ithalatlar karşılığında verilen paraların, düşmanlarının hedeflerine katkı sağladığının bildiği halde dahi Hindistan ile olan ticari bağlarını koparmamıştı.¹⁰⁶⁹

Bu bakımdan Venedik ve Cenevizli tacirler, 13. yüzyılın başlarında Tatar topraklarında çokça ticaret yapmışlardı ve özellikle hükümdarlar, önemli ticaret noktalarına yabancı girişimci, seyyah ve tacirleri çekerek ticari anlamda büyük atılımlar gerçekleştirmişlerdi. Nitekim bu toprakları bu teşvik içinde gezenlerden biri de Marco Polo'dur. Ayrıca Kırım, Asya ile Avrupa ticaretinin ağ geçidi olarak görev yapıyordu. Venedikliler, Latin İmparatorluğu zamanlarında yarımada'nın güney kıyısındaki Soldaia'ya yolculuk yapmışlardı. Ceneviz ve Venedikli tacirler, Don nehri'nin ağzında gelişen bir ticaret merkezi olan Tanais'e yerleştiler. Nitekim kısa bir zaman sonra Pisa tacirleri aynı nehirde Porto Pisano'yu (Siniavka) kurdular, burası Azak Denizine daha yakındı.¹⁰⁷⁰ Aynı zamanda Moğolların bu saldırı ve seferleri ticareti Akdeniz'de Kıbrıs, Kilikya ve Karadeniz limanlarına çevirirken, Karadeniz üzerinden kurulmaya mecbur

¹⁰⁶⁶ Marian Malowist, *a.g.m.*, s. 38.

¹⁰⁶⁷ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, 1974, s. 442.

¹⁰⁶⁸ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 2, 6.

¹⁰⁶⁹ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 469.

¹⁰⁷⁰ Marian Malowist, *a.g.m.*, s. 38.

kalınan ticari ilişkiler ise Güney Karadeniz’de Trabzon limanı ve Kuzey Karadeniz’de ise Kefe limanı olmuştur.¹⁰⁷¹

Ancak Haçlı seferleriyle birlikte Doğu’nun önemi daha iyi anlayan batılılar, özellikle mukaddes bölgelerin Müslümanların elinde kalmasında büyük bir destek sağlayan Mısır’ı yıkmak için çeşitli planlar içerisine girmişti. Öyle ki Papalık, Mısır’a ekonomik bir ambargo uygulayarak, Mısır’ı kıtlık ve sefaletle sürükleyerek parasızlaştırma politikası yoluna gitmişlerdi.¹⁰⁷² Ayrıca Mısır meluk devletinin ortay çıkmasıyla birlikte Haçlılar Doğu Akdeniz liman ve bölgelerinden çıkartılırken, 1291 yılında Akka’da fethedilerek, Haçlılar tamamen Doğu Akdeniz’den çekilmek zorunda kalmışlardı.¹⁰⁷³ İşte tüm bunların yanında Avrupa’dan Mısır’a gelen demir ve kereste gibi önemli ticari ürünlerinin özellikle de 13. Yüzyılın ortalarında Memlukların ilk dönemlerinde tahıl ihtiyacı çok fazlaydı. Dolayısıyla İtalyan tacirler vasıtasıyla Sicilya ya da Apulia bölgesinden Mısır’a gelen çeşitli ticari ürünler’in¹⁰⁷⁴ Mısır’a gelmesi engellenirken, Memlukların orduları için kuzeyden -yani Karadeniz’in kuzeyinden Kuzey Anadolu kıyılarına özellikle de Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarına gelir, buradan da iç kesimlerden Kastamonu-Çankırı-Sivas üzerinden Konya ve sonrasında Antalya’ya gelerek bu limandan aldıkları kölelerin sağlanmasına ve nakline engel çıkarma ve Hindistan’dan gelip İskenderiye limanının dan Avrupa’ya gidecek olan malların gümrük gelirlerinden mahrum etmek gibi çeşitli ambargolar koyan Papalığın tüm engellemelerin karşısında, İtalyan kaçak olarak Mısır’a ticaretlerine devam ediyorlardı. Ancak bütün dikkatleri üzerlerine çekmemek için alternatif bir yol olarak; Küçük Ermenistan-Sivas-Tebriz yolunu kullanarak bu yolu canlandırdıkları gibi Karadeniz kıyılarındaki limanlarında ticari potansiyelini zirvelere çıkarmışlardı. Çünkü Trabzon bile Tebriz’den gelen ticari malların yüklenmesi için gayet uygundu. Özellikle Kefe limanı, Rusya ve Doğu ticareti için önem kazanırken, bu ticaret yolları güneyden kuzeye kaydığı için Anadolu Selçuklu ve Karadeniz ticaretini büyük bir katkı sağlamıştı.¹⁰⁷⁵ Aynı zamanda Küçük Asya’ya gelen meyve İsfahan’dan gelirdi. Bunların yanında Gürcistan’dan çivi, kereste, yük hayvanları, elbise, aba, iplik, yün halı ve ipek

¹⁰⁷¹ M. Donal Nicol, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁰⁷² Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 434.

¹⁰⁷³ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁰⁷⁴ Eliyahu Ashtor, *East-West Trade In The Medieval Mediterranean*, Variorum Reprints, London, 1986, s. IX-283.

¹⁰⁷⁵ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 434.

ürünleri gönderirdi. Diğer taraftan Türkistan'dan ise misk, sincap, samur, siyah tilki, beyaz tavşan derileri, koyu şahin, akik, at ve köle gönderilirdi.¹⁰⁷⁶

Cengiz tarihinin en olumlu başarısı, muazzam bir coğrafi alanda oluşturduğu olağanüstü ulaşım kolaylığı ve transit yollardır. Şimdiye kadar birbirinden ayrılmış en çeşitli kültür bölgelerinden bile insanlar ilk kez burlarda irtibata geçerek, birbirlerini tanıdılar ve maddi eşyalar, dini veya düşünsel fikir alışverişinde bulundular.¹⁰⁷⁷ Nitekim Moğollar sonraki yıllarda Batı ile olan ticaret önem vererek, Venedik ve Cenevizlilerle sıkı ilişkiler içerisine girmişlerdi. Bu ticarete İlhanlılar sıcak bakmasada, diğer Moğollar yani Altın Orda devleti, batı ile olan ticarete önemli bir konuma sahip olduklarını düşündükleri Trabzon ve Küçük Ermenistan'ı bir liman ya da istasyon olarak kullanmaktaydılar.¹⁰⁷⁸ Özellikle Moğolların Yakındoğu'ya gelmeleriyle birlikte, doğu ve batı arasındaki ticari faaliyetler mekânsal olarak bir değişime uğramıştı. Bu değişim Akdeniz ticaretinin Karadeniz'e kaymasıydı. Aslında bu bir nevi Karadeniz'in uluslararası alanda kendini tanıtmayı ve Karadeniz bölgesinin önemli bir ticaret merkezi olmasına da hizmet etmiştir.¹⁰⁷⁹

Aynı zamanda Moğolların çeşitli bölgelerinde yapılan ticarete hükümdarlar müdahale etmişlerdi. Tabii ki bu müdahaleler, ticareti korumak adına yapılmış olup, özellikle satıcıların, sattıkları ürünlere fahiş paralar isteyerek, şahsi çıkar elde etmek için yaptıkları bu girişimler yöneticiler tarafından durdurulmuştu. Ayrıca bu mesele Möngke zamanında gündeme gelmiş ve hükümdar tarafından önemli tedbirler alınmıştı.¹⁰⁸⁰ Aynı zamanda ticareti ve taciri desteklemek adına günümüzdeki bankaların esnafa verdikleri ticaret kredisine benzer şekilde Moğollarda bu işi yapmak üzere kredi birlikleri kurmuşlardı. Özellikle bu birliğe ortak ya da kayıt olan tacirler, paralarını faiz karşılığında ödünç verebileceklerdi. Fakat bu sistem daha sonraları suistimal edilerek, Möngke tarafından müdahale edilmişti. Ayrıca bu hükümdar döneminde belli sebeplerden dolayı zarar görmüş tacirleri zararları devlet tarafından tanzim edilmişti.¹⁰⁸¹

Tabii ki bunu sadece bir Moğol devleti olarak değil, Moğol devletinin kolları olan Altın Orda ve İlhanlılar gibi Moğol sülalesinden olan ailelerin kurdukları devletlerinde katkısıyla önemli ticari faaliyetler yapılmıştı. Fakat tam manasıyla

¹⁰⁷⁶ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁰⁷⁷ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁰⁷⁸ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁰⁷⁹ Abdulkadir Yuvalı, *a.g.m.*, s. 233.

¹⁰⁸⁰ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 469.

¹⁰⁸¹ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 470.

Karadeniz’de var olmaya çalışan Moğollar, Altın Orda Devleti hanedanlığından olanlardı. Çünkü onlar sahip oldukları coğrafya gereği, Karadeniz’e çok yakın hatta topraklarının Karadeniz’e kıyısı bile vardı. Bu bakımdan genellikle bu dönemde Moğollar, ticari ilişkileri ve faaliyetlerini Altın Ordu Devleti topraklarında yaşayan Müslümanlar sayesinde yapabiliyordu. Ve nitekim bu Müslüman tacirler, aynı zamanda Rus topraklarından da geçen sonrasıda da Novgorod ticaret yoluna ulaşan Moğollar, Baltık denzine Litvanya üzerinden bir açmakla meşguldüler.¹⁰⁸² Nitekim Novgorod ve sonrasında Baltık Deniz’ine varan yolda bal, balmumu, domuz, kürk, köle, deri, samur derisi gibi bazı ürünlerin ticareti yapılmaktaydı.¹⁰⁸³ Bunların yanında Hindistan’dan fil, ilaç, kıymetli taşlar, inci, altın, gümüş işleme ve fildişi Moğollarla Hintliler arasında yapılan ticaretin önemli ticari ürünleriydi.¹⁰⁸⁴ Ayrıca bu Kuzey Buz Denizi ve Baltık Denizi, önemi kaybolan Akdeniz ticaret merkezlerinin yanında bu yeni ticaret yol ağlarına sahip olurken; Avrupa da, Novgorod üzerinden de Rusya ve Doğu bölgeleri ile yeni bir irtibat ve önemli ticari bağlantıların yapılabileceği bir kapıya sahip oluyordu.¹⁰⁸⁵

Tatarlar yahut Moğollar ve bu sülaleden ortaya çıkmış olan Altın Orda ve İlhanlı gibi Karadeniz’e yakın ve kıyısı olan devletleri, 13. Yüzyılın ortalarına kadar Karadeniz’in hemen hemen tüm Avrupa ve Asya kıyılarında doğrudan ya da dolaylı olarak Moğol egemenliği altında olmasına rağmen, deniz ticareti ve deniz ile alakalı meselelerde genel olarak başarısız olmuşlardı.¹⁰⁸⁶

Kara seferlerinde muazzam bir başarı ortaya koyan Moğol süvarilerinin, denizdeki gücü neredeyse yok gibidir. Dolayısıyla Moğolların Karadeniz üzerinde pek bir, özellikle de ticari anlamda bir katkısı olmamıştır. Fakat Altın Ordu Devleti’nin kurulması ve Karadeniz’in kuzeyinde var olmaları 13 ve 14. Yüzyıllar için Karadeniz ticareti adına atalarına göre daha iyi işler başarmışlardı. Özellikle de 14. Yüzyılın ilk yarısında ve Canibek han zamanında Altın Orda Devleti ile Venedikliler arasında bir antlaşma yapılmıştı. Nitekim bu antlaşma ile hükümdar, ilk olarak Karadeniz’in kuzey kıyısını ve bütün limanları ve bu ticaret merkezlerini elinde tuttu. Ardından canlı ticarete katılmak isteyen tacirlere destek oldular. Özellikle de Canibek, Müslüman

¹⁰⁸² George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, İngilizceden Çev: Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yay., İstanbul, 2007, s. 195.

¹⁰⁸³ Wilhelm V. Rubruck, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁰⁸⁴ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 472.

¹⁰⁸⁵ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 434.

¹⁰⁸⁶ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 31.

yolcuları taşıyan gemilere saldırmamak şartıyla Venediklilere Karadeniz’de ticaret yapma hakkı vermişlerdi.¹⁰⁸⁷ Aynı yüzyılda Cenevizlilerin Bizans’tan ticari tavizler elde etme adına sıkıştırmaları ve Rusya Moğollarının kötü sürecinden faydalanarak, Karadeniz çevresindeki liman ve bölgeleri zapt etmiş ve buraları Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerin mallarının sadece kendince idare edilmesi adına bir yapıya bürünmesi, İstanbul’un fethedilmesine kadar devam edecekti.¹⁰⁸⁸

Bu bakımdan Doğu Akdeniz’de meydana gelen siyasi münakaşa, çeşitli ambargo ve politikalar sebep ortaya çıkan boşluğu Karadeniz havzası doldurmuştu. Bu bakımdan da Batı Avrupa’nın Asya ticaretine bir giriş kapısı olarak Doğu Avrupa’daki karakolu olmuştur. En nihayetinde bu dönemde Karadeniz havzası Cengiz hâkimiyetinin bir parçası olduğundan tacir ve misyonerlerin sınırsız bir şekilde engellenmeden dolaşım ve ticaret yapma hürriyeti sağlanmıştı. Ayrıca kendi tacirlerin çıkarlarını dış rekabete karşı korumak için mücadele veren Bizans imparatorluğunun ya da doğu’daki Müslüman hükümdarların aksine, Moğol hanlarının hiçbir ticari sınıfları yoktu ve yabancı tacirleri sahip oldukları toprakları dolaşmaya teşvik etmek için her şeyi yapıyorlardı. Özellikle de Cengiz Han ve oğlu Ögeday, hâkim olduğu topraklarından tacirlere seyahat edecekleri yerlerde emniyeti, gümrük vergilerini ve mal alışverişini sağlayarak, mümkün mertebe en yüksek karları elde edebilmeleri için çeşitli transit kolaylıkları sağlanmaktaydı.¹⁰⁸⁹ Bu bakımdan Moğol istilasının İtalyan tacirlerin Karadeniz’de "dükkân açmak/kurmak" için ilk girişimlerini tetiklediği çeşitli kaynaklarda da ifade edilmektedir. Böylece Moğol devletlerinin varlığı; ticaret merkezlerinin hayatta kalma ve gelişme stratejilerini, Akdeniz piyasalarını Avrasya’nın Karadeniz’in ötesinde büyük topraklara bağlayan bir ticari ve siyasi mekanizmanın bileşenlerini şekillendirmede önemli bir konuma sahipti.¹⁰⁹⁰

1261 yılına gelindiğinde Moğol imparatorluğu birkaç devlete parçalandı; Bunlardan biri imparatorluğa ait toprakların batısında, Avrasya steplerinde yer alan Altın Orda Devleti diğeri ise İlhanlılar devletidir. Dolayısıyla iktidar olma meselelerinin tekrardan düzenlenmesi, Moğol topraklarında ve çevresinde, özellikle ticari nitelikte bir dizi rekabeti ortaya çıkardı. Beraberinde ticaret yollarının kontrolü üzerindeki çatışmalar ve Altın Orda ile İlhanlılar arasındaki toprak anlaşmazlıkları, Karadeniz bölgesi için çok

¹⁰⁸⁷ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁸⁸ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s. 439-40.

¹⁰⁸⁹ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 34-35.

¹⁰⁹⁰ Nicola Di Cosmo, *a.g.m.*, s. 84-85.

olumlu bir şekilde ortaya çıkan Avrasya ticaret ağında büyük değişikliklere yol açtı.¹⁰⁹¹ Zaten Ceneviz ve Venedik devletleri tarafından Kefe ve Tana yerleşimlerinin kurulmasında, Moğolların rolü, Karadeniz ticaret ve siyasi tarihinin en önemli öncüleri arasında gösterilmektedir.¹⁰⁹² Öyle ki bu durum Moğollardan teşekkül eden İlhanlılar ve Altın Orda devletleri, ipek yolunun kontrolü üzerinde fikir ayrılığına düştüklerinden dolayı, o güzergâhta ticaret yapan tacirler, Aral Denizi bölgesinden hareketle bozkırlar boyunca devam edilerek kuzey Karadeniz kıyısındaki önemli limanlara yani Kefe, Tana ve Suğdak'a yönlendirilmişti. İşte bu bakımdan bu iki Moğol devletinin aralarındaki iktidar kavgası, Karadeniz üzerindeki ticaret limanlarının iktisadi potansiyelinin artırılmasına büyük katkı sağlamıştı.¹⁰⁹³

Özellikle bölgedeki ticaret trafiği, kültür alışverişi, Avrasya'daki bilimsel, dini ve felsefî fikirlerin iletilmesinde Moğol mahkemelerinin ve aristokrasilerinin önemi dikkate şayandır. Dolayısıyla Moğol İmparatorluğundaki yöneticilerle Karadeniz'deki Avrupalı tacirler arasındaki ilişki, aslında Moğol imparatorluğunu, sadece Avrupa ya da sahip olduğu topraklarla değil, daha önceki "göçebe" imparatorluklarla olan ilişkileri üzerinden bir fikirde ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Moğol mahkeme ve aristokrasisinin kendi coğrafyalarındaki ticarete olan katkıları çok önemlidir.¹⁰⁹⁴ Aynı zamanda İlhanlılar'ın Memluk Devleti ile olan çatışması ve Doğu Akdeniz'deki Müslüman engelini güçlendirmesi, hem ipek yolunun hem de Hint okyanusundan Dicle ve Fırat yolu ile Suriye'ye ve Kilikya Ermenistan'ına kadar olan baharat yolunun Irak bölgesi ucunun abluka altına alınmasına yol açtı. İlhanlı hükümdarı Arghun, sahip oldukları ticareti Irak nehir yolları ve Basra körfezini Ormuz, Tebriz ve Trabzon yoluyla Karadeniz'e bağlayan İran yolunu kara yolu rotasına kaydırmak için Cenevizli tacirler ile uzun süre çalıştı. Sonuç olarak, Karadeniz bölgesi, muhtemelen tarihin her dönemi ve özellikle de Ortaçağ döneminde ipek ve baharat yolları bu bölgedeki önemli yollardaki ticarete katkı sağlarken, bu yollar daima kullanılmıştı. Ve büyük seviyede özellikle de 1300'lü yıllardan sonra büyük tacir kervanları ve misyonerlik yolculukları Karadeniz üzerinden gerçekleşmişti. Aslında kaynaklar, 14. Yüzyılın ilk yarısında bu güzergâh üzerinde ticaret yapan ve buradan geçen, tacir ve seyyahları ticaretin en

¹⁰⁹¹ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰⁹² Di Cosmo, *a.g.m.*, s. 87-88.

¹⁰⁹³ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰⁹⁴ Di Cosmo, *a.g.m.*, s. 85-86

önemli sağlayıcıları olarak göstermektedir.¹⁰⁹⁵ Nitekim İlhanlılar yani İran Moğollarının sınırları, 14. yüzyılın başlarında Batum'un güneybatı kısmında Trabzon Rum imparatorluğunun doğusuna yani Karadeniz'e kadar uzanmış olduğundan bu devletin gemileri Karadeniz'de rahatlıkla dolaşabiliyordu. Hatta bu dönemde İlhanlılar ile Cenevizlilerin kendi aralarında yaptıkları ticari antlaşmalar gereğince, Cenevizliler Tebriz'de ticaret kolonileri kurmuşlardı.¹⁰⁹⁶

Diğer taraftan Moğol imparatorluğundan ayrılan Altın Orda ve İlhanlılardan başka önemli olarak gördüğümüz ve Çin'de kurulan Kubilay imparatorluğu, Moğol hükümdarı ile olan ilişkilerinde süregiden sorunlara rağmen, bazen Kubilay Han kendi Moğol kabileleriyle ittifaklar kurmayı başardı. İlhanlı hükümdarı yeğeni İlkhan Abagha ile ittifak kurmada özellikle başarılı oldu. Bu, Memlûklere karşı olma arzusundan değil aynı zamanda uzun mesafeli ticareti teşvik etme isteğinden kaynaklanıyordu. Sonuç olarak, ipek yolu bir kez daha nispeten iyi çalışmaya başladı. Aynı zamanda deniz ticaretini de teşvik etti ve Çin, Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Orta Doğu arasındaki deniz yolu boyunca sevkiyat hacmi büyüdü. Yabancılar imparatorluğun içinde işlerini yapmayı ve dini vecibelerini yerine getirmeyi kabul ettiler. Kubilay han'ın uluslararası çıkarları onun mahkemelerine yansiyarak; ülkelerindeki ticareti daha iyi bir seviyeye getirmek adına; tacir, seyyah ve çeşitli misafirleri düşünen yasalar yaptılar. Ve bu mahkemelerde birçok yabancı elçi, tacir (Marco Polo dâhil) ve dini şahıslar sürekli olarak yer aldı. Ve Güneydoğu Asya'dan Chams, Orta Doğu'dan İran Müslümanları ve hatta birkaç Avrupalı Hristiyan dâhil, nispeten çok sayıda yabancı işadamı Moğol coğrafyalarında ikamet ettiler.¹⁰⁹⁷

Sonuç olarak, Antikçağlarda birçok Yunan kenti ve ticaret merkezleri Karadeniz'in her köşesini tek bir ticaret ağına bağlıyordu. Fakat bu ticaret ağı iç bölgelerdeki siyasi güçlerin daha da güçlenmesi bunun yanında Persler ve Romalıların ilerlemesiyle sarsıldı. Fakat daha sonraları Bizans ile kuzeydeki göçebe kavimler ve Balkanlar ile Kafkaslar'daki hristiyan krallar arasındaki ilişkiler bu ağı önce güçlendirip sonrasında ise zayıflatmıştı. Fakat Ortaçağ'a gelindiğinde Ceneviz ve Vendiklilerin denizden kaynaklanan ticaret ve girişimci ruhu Karadeniz dünyasını yeniden

¹⁰⁹⁵ Virgil Ciociltan, *a.g.e.*, s. 35-36.

¹⁰⁹⁶ Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 474.

¹⁰⁹⁷ Michael C. Howard, *a.g.e.*, s. 84.

canlandırdı. Ve nihayet bölge kısa bir süre sonra Devlet-i Aliyye'nin egemenliği altına girmişti.¹⁰⁹⁸

1243 Köseadağ savaşıyla başlayan ve 1300'lü yıllarda biten Moğol eğemenliği'nin, yaklaşık olarak elli yıllık bir zaman dilimdeki Karadeniz'in ticari politika ve faaliyetlerini incelemeye çalıştık. Dolayısıyla yerli ve yabancı kaynaklardaki bilgi azlığı ve karmaşık kronoloji araştırmayı zorlaştırsa da, Moğolların Karadeniz ticaretine dair yaptıkları faaliyetleri ortaya çıkarmaya çalıştık.

¹⁰⁹⁸ Konstantin Ardeleanu, *a.g.m.*, s. 4-5.

SONUÇ

Karadeniz havzası sahip olduğu coğrafi konumu ve ekolojik özellikleri itibariyle dünya tarihinde önemli bir yere sahip olmuş ve özellikle de Boğazlardan dolayı sahip olduğu bu jeopolitik etkinliği daima canlı kalmıştı. Karadeniz'in kuzeyinde, geniş bozkır ve ovalar, güneyinde Anadolu coğrafyası, doğusunda dağlık ve engebeli Kafkasya, batısında ise dağlık-ovalık Balkanlar vardı. Ayrıca Karadeniz'e dökülen Tuna, Dinyeper, Dinyester, Don, Çoruh, Kızılırmak, Yeşilırmak, Sakarya nehirleri ve bu nehirlerinin kollarının su havzaları, bizi Karadeniz havzasının tarihi ve coğrafi sınırlarına ulaştırmaktaydı.

Bu bakımdan İstanbul ve Çanakkale Boğazları da, hem ticari hem de siyasi anlamda Karadeniz'e dökülen nehirler kadar önemli su yollarıdır. Özellikle Boğazlar, çeşitli maksatlarla yapılan seyrü seferlerde hem Karadeniz'e girmek hem de Karadeniz'den çıkmak isteyenler için önemli bir geçit olmuştu. Karadeniz'i ilk olarak Ege Denizine, oradan Akdeniz'e sonrasında da Okyanuslara bağlayan boğazların, bu stratejik önemi Karadeniz siyasi ve ticari hayatına etki etmişti. Özellikle tarihin her döneminde Boğazların bu stratejik önemi kullanılmak istenmiş ve Boğazlara hâkim olmak için çeşitli mücadeleler verilmişti. Öyle ki Boğazlar üzerinde kurduğu egemenlikle adından çokça söz ettiren Bizans imparatorluğu ya da Byzantion şehri, en eski çağlarda İstanbul'un bir adı olarak kullanılmasının yanında, M.Ö. 7. Yüzyıl ortalarında da Boğazların ve İstanbul'un sahip olduğu stratejik avantajlarından dolayı bir Yunan kolonisi olarak kurulmuştu.

Nitekim Byzantion, Konstantinopolis, Konstantiniyye, Dersaadet ya da İstanbul, Karadeniz'e çıkışı kontrol edebilecek bir kale yahut karakol konumdaydı. Fakat Roma'nın devamı olan Bizans, Romalılar kadar Boğazların kıymetini bilememiş ve imparatorluk bu denizden istenilen çıkarı elde etme noktasında istekli davranmamıştı. Bunların aksine Bizans imparatorluğu ordu ve donanması bir dönem İran ve Arapların güney ve doğu kıyılarında hâkimiyet kurmalarına mani olmuştu. Ayrıca Bizans hanedanları tarafından hüküm altına alınan Kırım'daki Kersonesos kenti, Bizans imparatorluğunun Karadeniz'in kuzeyindeki imparatorluğun siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetten önemli bir üs ya da karakoldu.

Tabii ki Bizans bütün bu üs kurma faaliyetlerini daha çok savunma amaçlı yapmaktaydı. Özellikle tahıl, tuz, köle, hayvansal tekstil, gıdalar ve gerekli bazı malları

elde etmeyi güvence altına alma ya da Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan halkları bu ticaretten dolayı onları vergiye bağlanmanın ötesinde, Bizans'ın esas endişesi, Karadeniz'in mevcut zenginliklerinden faydalanmak değil, tam tersine ondan gelebilecek tehlikelerden korunabilmektir. Ortaçağ'da Karadeniz havzasının ticari gücü bir kez daha ortaya çıktığında, 13. Yüzyılda Bizans imparatorluğu neredeyse bütün ticari çıkarlarını İtalyan şehir devletlerinden olan Venedik ve Ceneviz'e bırakmıştı. Böylece Bizans donanması zamanla daha etkisiz bir hale gelerek, yalnızca başkenti korumakla yetkili küçük bir filo haline gelmişti. Öyle ki Bizans halkı çoğu zaman basit bir savunma sistemi olan; dubalar üstünde yüzen ve Konstantinopolis limanına denizden saldırıyı engelleyen çok büyük bir zincirle şehirlerini muhafaza etmişlerdi.

Diğer taraftan kırım'daki Kersonesos kenti ve iç kısımları ile Kuzey Anadolu kıyılarının büyük bir bölümü gibi bazı bölgeler Konstantinopolis'e bağlıydı. Nitekim Ortaçağ'ın başlarında da Karadeniz kıyılarındaki Hristiyan krallıklar, özellikle batıda Bulgarlardan doğuda Gürcülere kadar birçok krallık, artık Bizans imparatorluğunun kendileri üzerinde var olduklarını iddia ettikleri hâkimiyetlerini kırabileceklerini düşünerek, Bizans imparatorluğuna meydan okudular.

Zamanla Asya bozkırlarından yeni göçebe halklar gelmeye başladı. Bunlar önce kuzey ve batı kıyılarına, sonra da Türklerin gelişiyle de Bizans'ın merkezi bölgesi olan Anadolu'ya yerleştiler. Bu göçmen kabileler, genellikle Orta Asya ve Asya'nın iç kısımlarından Hazar denizi'nin kuzeyinden ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlardan Balkanlara oradan da Avrupa ulaşmak için göç ediyorlardı. Bu bakımdan bu stepler en eski zamanlardan itibaren Orta Asya ile Avrupa arasında önemli bir yoldu. Öyle ki bu yol yoğun bir trafiğe sahipti. Özellikle Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar daha doğuda, Moğolistan ve batı Çin'de başlayan bu göç hareketleri silsilesinin batı ucunu bu yol oluşturmaktaydı. Dolayısıyla da Moğollara kadar gelen bu göçmen Türk kabileleri, Gotlar, Ugorlar ve Ruslara kadar kuzeyden gelen bu halklar, aynı zamanda Karadeniz'in kuzeyindeki ticareti kontrol ederek, bu ticaretin düzenleyicisi olmuşlardı.

Özellikle İskitler yerlerini Sarmatlara bırakmışlardı. Ve Sarmatlar Don nehrinin doğusunda yaşıyorlardı. Batılı kaynakların geneli, Sarmatların, İskitler ile Amazonlar'ın birleşiminden meydana geldiğini ortaya koymaktadırlar. Nitekim Sarmatlar daha batıya yayıldıkça, bir zamanlar İskitya olarak bilinen ve Don nehrinin batı ve doğu kısımlarında yaşayan, Avrupalı ve Asyalı halklardan oluşmaktaydı. İşte tam bu bölgeye

daha sonra Sarmatya denmeye başlanmıştı. Sarmatlardan sonra bölgeye Avarlar geldi. Avarlar ve gibi bazı göçmen kabilelerde buraya gelmek için doğu yollarını kullanarak, Avrupa'ya kadar gelmeyi başarmışlardı. Ayrıca Gotlar ve Keltler gibi bazı göçmenler ise kuzeyden ve batıdan geldiler. Öyle ki, bazı göçebe kabileler, Karadeniz'i geçerek, güney Anadolu kıyılarına bile geldiler.

7. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlayan Slavlar, imparator VII. Konstantinos döneminde Balkanların güneyinde güçlü bir imparatorluk kurmuşlardı. Kuzeyde Sarmat ve Alanların yerini, 800'lerde Orta Asya'dan gelen Peçenek Türkleri almıştı. Nitekim daha kuzeyde bulunan ve Bizanslıların Rhos olarak ifade ettiği ve günümüz Ruslarını oluşturan bu halklar, Bizans'ın İstanbul kıyılarına canlı hayvan ticareti yapıyor ve zaman zaman ilişkiler kötüye gittiğinde de Bizans'a savaş açıyordu.

Bu dönemde doğu ve güneyde İslam'la şereflenmiş, Arap orduları bulunmaktaydı. Gürcistan ve Ermenistan'daki krallık ve küçük prenslikler, Müslümanlara karşı bir set görevi görmekteydiler. Ayrıca Bizans imparatorluğu Peçeneklerle olan ilişkilerine önem veriyordu. Çünkü Peçeneklerle iyi geçinmek demek Kersonesos'un güven içinde olması demektir. Bu da Bizans'ın hem askeri hem de ekonomik olarak Karadeniz'in kuzey kıyılarında etkisini koruduğu anlamına geliyordu. Özellikle Kırım'daki Kersonesos'lular bozkırlardan gelen balmumu, hayvan postları, köleler ve değerli eşyaların ticaretine katkı sağlayarak, bu ürünleri Karadeniz'in çeşitli bölgelerine ve İstanbul üzerinden başka bölgelerine ulaştırılmasına aracılık ediyorlardı. Diğer taraftan da Kersonesos'lular da Bizans'ın güney Anadolu kıyılarından mor kumaş, kurdele, brokar, karabiber, kırmızı kuma ve deri gibi malları ithal ediyorlardı. Dolayısıyla tüm gerçekleştirilen bu ticaretin güvenliğini Peçenekler sağlıyorlardı. Ayrıca Bizans bu dönemde, Ruslar, Balkan ve Kafkaslardaki Hristiyan hükümdarların güçlerine karşı Peçeneklerle iyi ilişkiler kurmak bu anlamda çok önemliydi.

7. 10. Yüzyıllar arasında, Karadeniz'in kuzey ve doğusunda var olan Hazar devleti, Karadeniz bölgesinin hem askeri hem ekonomik anlamdaki en önemli devletiydi. Hazar Devleti bölgedeki güçlerini; sahip oldukları stratejik coğrafyaları ve bu maksatla Orta Asya ile batı arasındaki ticarete aracılık yaparak elde ettiler. Dolayısıyla Volga nehrinden Kırım'a kadar olan bölgeyi hâkimiyetleri altında tutan Hazarlar, Hazar ile Karadeniz arasında ticari bir ilişki ortaya koydular. Özellikle çeşitli bölgelerden Volga ve Don boylarındaki yerleşim yerlerine getirilen ürünler ve Asya ve Avrupa'dan birçok tacirin tuz, balmumu, kürk, deri, bal ve köle alışverişi yapmak için

geldikleri önemli antrepolardı. Öyle ki, İbn Fadlan, ırmaklar boyunca kürek çekerek, Kuzeyden Baltık denizinden gelen İskandinav tacirlerin buralara gelerek ticaret yaptıklarından bahsetmektedir.

Nitekim Hazar Devleti, Karadeniz'in kuzeyinde etkili olan Peçeneklerle yaptıkları mücadeleler neticesinde zayıf düşmüştü. Kuzeyde ve ırmaklar boyunca genişleyen Rhos prensliklerinin baskıları sonrasında 10. Yüzyılın başlarında Rhoslar, Kafkasların kuzeyindeki merkez Hazar kalelerini zapt ederek, Hazarların Azak denizi çevresindeki hâkimiyetlerine son vermişti.

Hazarlar üzerindeki baskılarından sonra 9. ve 10. Yüzyıllarda büyük sandallar kullanarak, Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarına önemli akınlar yaptılar. Bu bağlamda ırmaklar ya da nehir yolları uzun bir süre Baltık Denizi ile Konstantinopolis arasında kürk, amber, balmumu ve köle taşıdı. Nitekim sonrasında da, Rus prenslikleri arasındaki en büyük şehirlerinden olan Kiev'de Dinyeper hattının en önemli antreposu olarak ortaya çıktı.

Tabi ki Rus prenslikleri, İstanbul'a daha doğrusu Bizans'a yaptıkları ticaret sayesinde Karadeniz'in önemli güçleri arasına girdiler. Fakat 11. Ve 12. Yüzyıllarda Kumanların gelişile beraber, Kuzey ülkeleri ile Karadeniz kıyıları arasındaki ilişkiler kesilerek, ticaret ciddi anlamda düştü.

13. yüzyıllarda İtalyan şehir devlerinin Karadeniz'e girmesiyle birlikte de, deniz çevresindeki kıyı şehirleri canlanarak, önemli ticaret limanları haline gelmişlerdi. Dolayısıyla bu dönemde Kuzey Anadolu ve Karadeniz'in kuzey kıyıları ve Kırım'da birçok önemli Venedik ve Ceneviz ticaret kolonileri bulunmaktaydı.

KAYNAKÇA

I. Kaynak Eserler

1. Antik Kaynaklar

Arrianus, *Periplus Ponti Euxini- Karadeniz Seyahati*, Çev: Murat Arslan, Odin Yay., İstanbul, 2005.

Ksenophon, *Anabasis -Onbinlerin Dönüşü-*, Yunancadan Çev: Oğuz Yarlığaş, Alfa Yay., İstanbul, 2015.

Strabon, *Geographika*, Çev: Adnan Pekman, C. XIII. 3, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2015.

2. Arapça Kaynaklar

Ahmed B. Lütfullah, M., *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, C. II, Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

El-Ya'kûbi, *Kitâbü'l-Büldân*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

İbn Fakih El- Hemedâni, *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2013.

İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.

İbn Havkal, *Kîtabu Sûreti'l-Arz*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

İbn Hurdazbih, *Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik*, nşr. M. J. Goeje, Leiden, 1889.

İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesalik Ve'l-Memâlik*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarının' dan Seçmeler*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2013.

İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev: Murat Ağarı, Bayrak Yay., İstanbul, 2008.

İbn Rusteh, *Kitâbü'l- A'lâki'n-Nefise*, Çev: Yusuf Ziya Yörükan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

İbnu'l Esir, *El-Kâmil fi't-Târih*, C. 10, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987.

- İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Abdullah Köşe, C. 6, Bahar Yay., İstanbul, 1986.
- İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Ahmet Ağırakça, C. 3, Bahar Yay., İstanbul, 1986.
- İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Yunus Apaydın, C. 5, Bahar Yay., İstanbul, 1986.
- Sadreddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseyini, *Ahbâr'üd-Devlet İs-Selçukîyye*, Çev: Necati Lugal, TTK., Ankara, 1943.
- Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Mir'âtü'z- Zamân Fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular*, Çev: Ali Sevim, TTK., Ankara, 2011.
- Taberî Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih el-Rusul ve'l-Muluk*, neşr: M. J. De Goeje, Vol: VII, Leiden, 1879-1898.

3. Farsça Kaynaklar

- Aksarayı, Kerimüddin M., *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.
- Fazlullah, R., *Câmiü't-Tevarih*, Çev: Ahmet Ateş, C. II, cüz. 5, Ankara, 1999.
- Fazlullâh, R., *Câmiü't-Tevarih (Zikr-i Târihi- Âl-i Selçuk)*, Çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.
- İbn Bibi, *El- Evamirü'l- Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, C. I, Yayınlayan: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, C. II, Tercüme, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014.
- İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti- İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesi'nden*, Türkçeye Çev: M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.
- Kazvini, Hamdullah M., *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukîyân)*, Yay. Hazırlayanlar: A. Ayna, B. Şahin, A. Alhan, S. K.Akdemirel, A. Tepe, S. Temiz, Bilge Kültür sanat Yay., İstanbul, 2015.

4. Eski Anadolu Türkçesi Kaynakları (Osmanlıca)

5. Vekâyinameler

- Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım Ve Kafkasya Tarihçesi*, 2. Baskı, İstanbul, 1307. (Kubbealtı Sahaf-Fotokopi)
- Akropolites, G., *Vekayinâme*, Çev: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2008.

- Khoniates, N., *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995.
- Kinnamos, İ., *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Çev: Işın Demirkent, Ankara, 2001.
- Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi*, C. I, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1914, Osmanlıcadan Çevirisi Fahri Huvaj, Kafdav Yay., Ankara, 2009.
- Psellos, M., *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Çev: Işın Demirkent, TTK., Ankara, 2014.
- Süryani Patrik Mihail, Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), Türkçeye Çev: Hrant D. Andreasyan, 1944.
- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev: Hrant D. Andreasyan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987.
- Villehardouin, G. D., *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev: Ali Berkday, İletişim Yay., 2001.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, (Haz: Abdullah Bakır), İstanbul, 2009.

6. Seyahatnameler

- İbn Fazlan, *İbni Fazlan Seyahatnamesi*, Tercüme: Ramazan Şeşen, Bedir Yay., İstanbul, 1995.
- Polo, M., *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev: Ömer Güngören, İstanbul, 2015.
- Rubruk, Wilhelm V., *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev: Ergin Ayan, İstanbul, 2002.

II. Telif Eserler

1. Türkçe ve Çeviri Eserler

- Acar, K., *Başlangıçtan 1971 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yay., Ankara, 2004.
- Ak, Orhan N., *Rize Tarihi*, Rize Halk Eğitim Müd. Yay., Rize, 2000.
- Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 1, Cem Yay., İstanbul, 1974.
- Albayrak, H., *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıali Kitaplığı, İstanbul, 2010.

- Alp, S., *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000.
- Altan, E., *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003.
- Artamonov, Mihail İ., *Hazar Tarihi*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2008.
- Ascherson, N., *Karadeniz*, Çev: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 2001.
- Aycan, İ. – Sarıçam, İ., *Emeviler*, 7. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008.
- Ayönü, Y., *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2014.
- Ayyıldız, Hakkı R., *Güney Kafkas Cumhuriyetleri- I Gürcistan*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1946.
- Ayyıldız, Hakkı R., *Güneysel Kafkas Federasyonu*, Merkez Basımevi, İstanbul, 1936.
- Bahar, H., *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2011.
- Bakır, A., *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler-I*, Bizim Büro Yay., Ankara, 2004.
- Bakır, A., *Ortaçağ'da İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002.
- Barthold, W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev: H. D. Yıldız), TTK., Ankara, 1990.
- Baş, M., *Ordu Tarihi*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2014.
- Başgelen, N., *Eski Haritalarda Karadeniz*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2009.
- Başoğlu, B., *Sinop İli Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978.
- Baykara, T., *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK., Ankara, 1997.
- Baykut, F., Adnan Aydın, M. İlham Artüz, *Bilimsel Açıdan Karadeniz*, İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yay., İstanbul, 1982.
- Bedirhan, Y., *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Yay., Konya, 2000.
- Berdzenişvili, N. – Canaşia, S., *Gürcüstan Tarihi*, Çev: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul, 1997.
- Bijışkyan, P. M., *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev: Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1969.
- Bilgin, M., *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2010.
- Bilgin, M., *Karadeniz Dünyası*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013.
- Bryce, T., *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2003.
- Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev: Erol Üyepazarı, İstanbul, 2000.
- Cameron, A., *Bizanslılar*, Çev: Özkan Akpınar, İş Bankası yay., İstanbul, 2015.

- Canbek, A., *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi- Eskiçağlardan XVII. Yüzyıla Kadar-*, Kuzey Kafkasyalılar Kül. Ve Yard. Derneği Yayınları, İstanbul, 1978.
- Crampton, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, Çev: Nuray Ekici, JeoPolitika Yay., İstanbul, 2007.
- Çelebi, S., *Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Şehri*, Ordu Tic. ve Sanayi Odası Yay., Ordu, 1973.
- Çiloğlu, F., *Gürcülerin Tarihi (Dilden Dine, Edebiyattan Sanata)*, Ant Yay., İstanbul, 1993.
- Daş, M., *Bizans'ın Düşüşü*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2006.
- Demir, N., *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı (Tarih-Etnik Yapı-Dil-Kültür)*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2005.
- Demirkent, I., *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Kitapları yay., İstanbul, 2005.
- Doğan, O., *Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye*, İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2006.
- Durmuş, İ., *İskitler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.
- Durmuş, İ., *Sarmatlar*, Analiz Basım Yay., İstanbul, 2007.
- Ebû'l Ferec, G., *Ebû'l Ferec Tarihi*, C.I, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK., Ankara, 1945.
- Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi- I*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987.
- Ertem, H., *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana: ile yakın çevrelerdeki yerlerin lokalizasyonu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.
- Fallmerayer, Jakob P., *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, TTK, Ankara, 2011.
- Giurescu, C.C. – Oteta, A. – Pascu, S. – Bratieanu, I.G., *Yüzyıllık Bağımsızlık (1877-1977)*, Çev: Ayla Uzgören, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1977.
- Gordlevskiy, Vladimir A., *Küçük Asya'da Selçuklular*, Çev: Abdülkadir İnan, TTK., Ankara, 2015.
- Grakov, B.N., *İskitler*, Rusçadan Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2006.
- Grousset, R., *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: M. Reşat Uzman, Ötüken Yay., İstanbul, 2006.
- Gümüşcü, O., *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2007.
- Güney, E. - Güney, U., *Türkiye Coğrafyası'nın Uygarlıkları*, Nobel Yay., İstanbul, 2015.
- Güngör, Y., *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umut Tepe Yay., İstanbul, 2014.
- Haldon, J., *Bizans Tarih Atlası*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yay., İstanbul, 2006.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, TTK., Ankara, 2010.

- Honigmann, E., *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev: Fikret Işıltan, İstanbul Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1970.
- Huberman, L., *Feodal Toplumlardan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Murat Belge, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- Işık, A., *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK., Ankara, 2001.
- İberielı, S., *Gürcü Halkının Tarihi*, Çev: Zeynep Aytekin, Cinius Yay., İstanbul, 2014.
- İnalcık, H., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, İngilizce'den Türkçe'ye Çev: Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2000.
- Kadiroğlu, M. - İşler, B., *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara, 2010.
- Kafesoğlu, İ., *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985.
- Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1953.
- Karolidis, P., *Romanos Diogenis*, Yunancadan çev: Kriton Dinçmen, İstanbul, 2004.
- Kırzioğlu, M. F., *Yukarı-Kür Ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK., Ankara, 1992.
- King, C., *Karadeniz*, Çev: Zülal Kılıç, 2. Baskı, Kitap Yay., İstanbul, 2015.
- Koca, S., *Anadolu Türk Beylikler Tarihi*, KATÜ Matbaası, Trabzon, 2001.
- Koca, S., *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK, Ankara, 1997.
- Komısyon, *Balkanların Dünü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993.
- Komnena, A., *Alexiad Malazgirt Sonrası*, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul, 1996.
- Köymen, M. A., *Alp Arslan ve Zamanı*, TTK., Ankara, 1973.
- Kurat, Akdes N., *IV-XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK., Ankara, 1972.
- Lemerle, P., *Bizans Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2006.
- Levçenko, M., *Bizans*, Çev: Erdoğan Berktaş, Milliyet Yay., İstanbul, 1979.
- Lewis, B., *Tarihte Araplar*, Çev: H. D. Yıldız, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1979.
- M. Nicol, D., *Bizans ve Venedik -Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine-*, 1. Baskı, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000.
- Mazaheri, A., *Ortaçağ Müslümanlarının Yaşayışları*, Çev: Bahriye Üçok, Varlık Yay., İstanbul, 1972.

- Mcevedy, C., *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev: Ayşen Anadol, Sabancı Yay., İstanbul, 2008.
- Memiş, E., *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 2. Baskı, Öz Eğitim Yay., Konya, 1995.
- Memiş, E., *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniv. Yay., Konya, 1987.
- Memiş, E., *Tarih Metodolojisi*, Bursa, Ekin Yayınevi, 2014.
- Memiş, E., *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Konya, 1990.
- Mevdûdi, *Selçuklular Tarihi-I*, Urduca'dan Çev: Ali Genceli, Ankara, Eylül 1971.
- Miller, W., *Son Trabzon İmparatorluğu*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2007.
- Morgan, G., *Bizans'ın Kısa Tarihi*, Çev: Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon yay., İstanbul, 2010.
- Nakracas, G., *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çev: İbrahim Onsuoğlu, Kitapevi Yay., İstanbul, 2005.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, 7. Baskı, TTK., Ankara, 2011.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995.
- Öztürk, Ö., *Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik Ve Siyasi Tarihi Pontus*, Ankara, 2011.
- Ritter, K., *Dünya Ziraat Tarihi*, Çev: Kazım Köylü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1962.
- Schwertheim, E., *Antikçağ'da Anadolu*, Çev: Nuran Batu, Kitap Yay., İstanbul, 2009.
- Sevim, A. - Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK., Ankara, 1995.
- Sevim, A., *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK., Ankara, 1983.
- Siharulidze Y. - Manvelişvili A. - Gogebaşvili, J.- Batsaşı, T., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, Çev: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul, 2005.
- Spuler, B., *İran Moğolları-Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350-*, Çev: Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 2011.
- Şeşen, R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 1998.
- Tabakoğlu, A., *Türk İktisat Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, 1994.
- Taşagıl, A., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016.
- Tellioğlu, İ., *Osmanlı Hâkimiyeti'ne Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yay., Trabzon, 2004.

- Tellioğlu, İ., *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yay., Trabzon, 2009.
- Tellioğlu, İ., *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yay., Trabzon, Ekim-2009.
- Texier, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, Çev: Ali Suat, C.3, Ankara, 2002.
- Tezcan, M., *Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yay., Trabzon, 2012.
- Todorov, N., *Bulgaristan Tarihi*, Çev: Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Togan, Zeki V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul, 1981.
- Tosunoğlu, A., *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Turan, Ş., *Türkiye-İtalyan İlişkileri (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarihi, Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071 - 1318)*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., Ankara, 1993.
- Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK., Ankara, 1988.
- Ulugün, F. Y. – Aksoy, T., *Kocaeli ve Çevresi Tarihi- Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem-*, Kocaeli yüksek Öğrenim Derneği Tarihi Yay., 2004.
- Ulugün, F. Y. – Bakan, M. – Aksoy, T., *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II*, KYOD Tarih Yay., Kocaeli, 2007.
- Ulugün, F. Y., *Kocaeli ve Çevresi Tarihi-III*, KYOD Yay., Kocaeli, 2010.
- Umar, B., *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos)*, İnkılap Yay., İstanbul, 2000.
- Umar, B., *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İnkılap Yay., İstanbul, 1998.
- Üçok, B., *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- Ülküsal, M., *Dobruca ve Türkler*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araş. Ens. Yay., Ankara, 1987.
- Ünal, A., *Hititler Devrinde Anadolu*, C. II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Vailiev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Mat., Ankara, 1943.

- Vâsârî, I., *Kumanlar ve Tatarlar- Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler- (1185-1365)*, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2015.
- Vernadsky, G., *Moğollar ve Ruslar*, İngilizceden Çev: Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yay., İstanbul, 2007.
- Vladimirtsov, B. Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi-*, Çev: Abdulkadir İnan, TTK, Ankara, 1995.
- Yaman, Talat M., *Kastamonu Tarihi-I*, Ahmed İhsan Matbaası, 1935.
- Yıldırım, T., *Abbasiler Dönemi Basra Körfezinde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012.
- Yılmaz, H. - Kaşıkçı, N., *Karadeniz Kıyılarında Yaşama, İnsana ve İzlere Dair*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- Yınanç, Mükrimin H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. 2, TTK., Ankara, 2014.
- Yiğit, İ., *Memlûkler (1250-1517)*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2008.
- Yücel, Mualla U., *Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK., Ankara, 2007.
- Yücel, Y., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar XIII- XV. Yüzyıllarda Kuzey Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Beyliği- Candaroğulları Beyliği – I*, TTK., Ankara, 1988.
- Zeyrek, Y., *Acaristan ve Acarlar*, Ankara, 2001.

2. Yabancı Dillerde Yazılmış Eserler (İngilizce- Rusça- Almanca- Fransızca)

- Ahmad, Sayyid M., *A History Of Arab- Islamic Geography (9th-16th Century A.D.)*, Amman, 1995.
- Allen, W. E. D., *A History Of The Georgian People- From The Beginning Down to The Russian Conquest in The Nineteenth Century-*, Routledge and Kegan Paul Press, London, 1932.
- Artamonov, M. İ., *İstoriya Hazar*, İzdatel'stvo Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad, 1962.
- Ashtor, E., *East-West Trade In The Medieval Mediterranean*, Variorum Reprints, London, 1986.
- Bachman, Ronald D., *Romania: A Country Study*, Library of Congress-Federal Research Division, Washington, D.C., USA, 1990.

- Bachrach, Bernard S., *A History of the Alans in the West*, Vol. 7, The University of Minnesota Press, Minneapolis-USA, 1973.
- Bekker- Nielsen T.- Czichon, R. – Hogel, C. vd, *Ancient Neoklaudiopolis (Vezirköprü in Samsun Province)*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2015.
- Bekker T. - Nielsen, T., *Urban Life And Local Politics In Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomas*, Aarhus University Press, Denmark, 2008.
- Brook, Kevin A., *The Jews of Khazaria*, Second Edition, Rowman & Littlefield Published, Lanham-Maryland- USA, 2006.
- Brosset, M., *Histoire De La Georgie -Depuis L'Antiquite Jusqu'au XIX Siecle-*, Imprimerie De L'Academie Imperiale Des Sciences, S.Petersbourg, 1849.
- Chary, Frederick B., *The History of Bulgaria*, Greenwood Publishing, Santa Barbara-California- USA, 2011.
- Ciociltan, V., *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Brill Publishing, Boston-USA, 2012.
- Comnena, A., *The Alexiad*, Book-I, translated by: Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications Byzantine Series, Cambridge- Ontario- England, 2000.
- Curtis, Gleen E., *Bulgaria A Country Study*, Federal Research Division- Library Of Congress, Washington, D.C., 1992.
- Dimitrov, P. - Dimitrov, D., *The Black Sea, the Flood, the Ancient and Myths*, Varna, 2004.
- Dujcev, I. -Velkov, V. – Mitev, L. – Panayotov, L., *Histoire De La Bulgarie*, Roanne-France, (t.), ISBN: 2-7171-0084-9.
- El Cheikh, Nadia M., *Byzantium Viewed By The Arabs*, Harvard University Press, London- England, 2004.
- Forbes, N. – Toynbee, Arnold J. – Mitrany, D. – Hogarth, D.G., *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford University Press, England, 1915.
- Georgescu, V., *The Romanians A History*, Ohio State University Press, Ohio-Columbus- USA, 1990.
- Harmatta, J., *History of Civilizations of Central Asia- The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250-*, Vol. II, Unesco Publishing, Paris-France, 1996.

- Hazard, Harry W., *Atlas of Islamic History*, Third Ed., Princeton University Press, Princeton- New Jersey- USA, 1954.
- Hellmann, M., *Handbuch Der Geschichte Russlands*, I. Halbband, Anton Hiersemann Publishing, Stuttgart- Germany, 1981.
- Horvâth, Andrâs P., *Pechenegs, Cumans, Iasians –Steppe Peoples in medieval Hungary-*, Library of The Central European University, Corvino- Budapeșt, 1989.
- Howard, Michael C., *Transnationalism in Ancient and Medieval Societies- The Role of Cross, Border Trade and Travel-*, McFarland & Compony Publisher, London- England, 2011.
- Kirchner, W., *A History of Russia, Second Edition*, Barnes & Noble Publishers, New York- USA, 1961.
- Laiou, Angeliki E., *The Economic History Of Byzantium-From the Seventh through the Fifteenth Century-*, Vol. 1., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2002.
- Manandian, Hakob A., *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Editor: N. G. Garsoian, Lisbon, 1965.
- Matei, Horia C. - Popa, Marcel D., *Chronological History Of Romania*, Editura Enciclopedica Romana, Bucharest, 1974.
- Murdzhev, P., *The Medieval Town in Bulgaria -Thirteenth to Fourteenth Century-*, A Dissertation Presented To The Graduate School Of The University Of Florida In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Doctor Of Philosophy, Universtiy Of Florida-USA, 2008.
- Oman, Charles William C., *The Byzantine Empire*, Third Edition, Ebook (37756), New York: G. P. Putnam's Sons, 1902.
- Parker, W. H., *An Historical Geography Of Russia*, Aldine Publishing Company, Chicago-USA, 1968.
- Perrie, M., *History Of Russia- From Early Rus' to 1689-*, Vol. 1, Cambridge University Press, New York, 2006.
- Pirenne, Henri., *Economic And Social History of Medieval Europe*, A Harvest Book,, New York-USA, 1937.
- Riasanovsky, Nicholas V., *A History Of Russia*, Fifth Edition, Oxford University Press, New York- USA, 1993.

- Runciman, S., *A History Of The The First Bulgarian Empire*, G. Bell and Sons LTD, London, 1930.
- Shatilova, I.- Mchedlishvili, N.- Rukhadze, L.- Kvavadze, E., *The History of The Flora and Vegetation of Georgia (South Caucasus)*, Georgian National Museum, Tbilisi- Georgian, 2011.
- Spinei, V., *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill Press, Leiden- Boston- USA, 2009.
- Stratos, A.N., *Byzantium in the Seventh Century*, Volume V, Adolf M. Hakkert Publishing, Amsterdam- Holland, 1980.
- Subtelny, O., *Ukrania A History*, Fourth Edition, University of Toronto Press, Canada, 2009.
- Suny, Ronald G., *The Making of the Georgian Nation*, Indiana Universty Press, Indianapolis- USA, 1988.
- Thompson, F. H., *The Archaeology Of Greek And Roman Slavery*, Gerald Duckworth & Co Published, London, 2003.
- Wilson, M., *Biblical Turkey A Guide To The Jewish and Christian Sites Of Asia Minor*, Ege Publishing, Istanbul, 2014.

III. Makaleler

1. Yabancı Dilde Yazılmış Makaleler

- Ardeleanu, C., “Nations, Nation-States, Trade and Politics in the Black Sea”, *Journal of Euxeinos- Governance and Culture in the Black Sea Region-*, 14/2014, University of St.Gallen, Rosenberg- Swiss, 2014, s. 3-4.
- Baltalunga, Adrian-Aurel, -Dumitrescu, D., “The Role Of The Danube River As the Main Waterway Of Central And South Eastern Europe. Geopolitical And Economical Aspects”, *Romanian Review on Political Geography*, 10th year, no.1 / Anul X, nr. 1, (p. 57-66), 2008, s. 57.
- Chrysostomides, J., “The Byzantine Empire From The Eleventh to the Fifteenth Century”, *The Cambridge History Of Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge-UK, 2009, s. 6.

- Di Cosmo, N., "Black Sea Emporia and The Mongol Empire: A Reassessment Of The Pax Mongolica", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol., 53, Issue 1, Leiden, January-2010, (p. 83-108), s. 84.
- Garnsey, P.D.A., "Grain For Athens", *P. Cartledge and F. D. Harvey (eds), Crux. Essay in Greek History Presented to G. E. M. De Ste Croix*, London, 1988, s. 67-68. Vd.
- Georgievsky, M. V., "Application of the Snowmelt Runoff model in the Kuban river basin using MODIS satellite images", *Environmental Research Letters*, 4 /2009, (5pp), United Kingdom, 2009, s. 1-5.
- Goffart, W., "Rome, Constantinople And The Barbarians", *American Historical Review*, S. 86, Num. 2, April 1981, pp. 275-306, p. 284.
- Janin, R., "La Bithynie Sous L'empire Byzantin", *Echos d'Orient Journal*, C. XX, 1921, (ss. 168-182), s. 172.
- Malowist, M., "The Baltic And The Black Sea in The medieval Trade", *Baltic And Scandinavian Countries Journal*, Vol. III, No. 1-[5], Warsaw-Poland, 1937, s. 38.
- Mikhailov, Vadim N. - Mikhailova, Maria V., "River Mouths", *The Handbook of Environmental Chemistry*, Vol. 5, Part Q, Springer Press-Verlag Berlin Heidelberg, 2008, (Page. 91-133), s. 92.
- Sarnowski, T., "Black Sea", *The Encyclopedia of the Roman Army*, First Edition, John Wiley & Sons, Ltd. Published, 2015, DOI: 10.1002/9781118318140.wbra0201, s. 1
- Semenchenko, Vitaliy P.- Sonb, Mikhail O.- Novitskiy, Roman A.- Kvatchb, Yuriy V.- Panovd, Vadim E., "Alien Macroinvertebrates and Fish in the Dnieper River Basin", *Russian Journal of Biological Invasions*, Vol. 6, No. 1, (pp. 51-64), 2015, s. 51.
- Tkachenko, A. N.- Tkachenko, O. V.- Lychagin, M. Yu.- Kasimov, N. S., "Heavy Metal Flows in Aquatic Systems of the Don and Kuban River Deltas", *Doklady Earth Sciences*, Vol. 474, Part 1, (pp. 587-590), 2017, s. 587.
- Tsamalashvili, T., "Flood Risk Assessment and Mitigation Measure for Rioni River", *University Of Twente Faculty of Geo-information Science and Earth Observation*, Enschede-Holland, September/ 2010, s. 8-11.

2. Türkçe Makaleler

- “Kocaeli Mad.”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, s. 4992.
- Altan, E., “Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşı’nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 630.
- Anzerlioğlu, Y., “Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 219.
- Atalay, İ., “Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu’nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış”, *Coğrafya Araştırmaları (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını), Cilt 1, Sayı 1*, Ankara, Şubat-1989, s. 8.
- Ayönü, Y., “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 600.
- Ballard, Robert D., “Karadeniz’de Büyük Keşif”, *National Geographic*, Mayıs- 2001, s. 102.
- Baz, F., “Herodots’un Anlatımları’na Göre İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi”, *Cedrus IV The Journal of Mceri*, DOI: 10.13113/Cedrus/201604, 2016, s. 51.
- Bilgin, M., “Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Etnik Tarihi Üzerine”, *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 1999, s. 49.
- Bostan, İ., “İzmit”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, TDV yayınları, İstanbul, 2001, s. 536.
- Bozkurt, Giray S., “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 17, Bahar-2008, (ss. 1-31), s. 13-14.
- Ceylan, A., “Arnuwanda-Asmunikal Dua Metni ve Tarihi Açından Değerlendirilmesi”, *A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı: 23, 1996, (s. 1-12), s. 2.
- Çavuşdere, S., “Selçuklular Ticaretinde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. IV., İzmir, Yaz- 2009, s. 55.
- Çelik, A., “Deylem’de İslamiyet’in Yayılması ve Zeydiler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 1, Elazığ, 2010, s. 23-25.
- Darkot, B., “Kastamonu Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1940, s. 400.
- Decei, A., “Demir-Kapı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, MEB, İstanbul, 1993. s. 522-25.

- Demirel, S., "Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12, Ankara, 2013, s. 195.
- Demirkaya, Fulya Ü. – Tuluk, Ömer İ., "Eflatun'un 'Kurban'ı' Sinop'tan Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kenti'nin Fiziksel Gelişimi", *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, Ankara, 2012/1, (s. 45-68), s. 49.
- Demirkent, I., "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, -Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı-, S. 36 (1995-2000), İstanbul, 2000, (ss. 137-154), s. 139-40.
- Demirkent, I., "Haçlı Seferleri Ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 653-657.
- Dinçol, M. A. – Jakar, J., "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten*, T.T.K., C. XXXVIII, S. 149-152, Ankara, 1974, s. 564-574.
- Emir, O., "Grek Kolonizasyon Döneminde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 10, Trabzon, 2011, s. 14-16.
- Eskikurt, A., "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, Güz-2014, s. 22.
- Eyüpgiller, K., Mine Topçubaşı, Işıl Polat, "Kastamonu'da 19. Yüzyıl Ticaret Yapıları", *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, Ankara, 2008/2, s. 1.
- Gavaz, Özlem S., "Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.1, Aralık 2008, (ss. 21-39), s. 24.
- Gemil, T., "Osmanlı Öncesi Romanya Topraklarında Türk Varlığı", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2013, s. 73-74.
- Günel, G., "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler", *Kebikeç Dergisi*, S. 29, 2010, s. 133.
- Kafesoğlu, İ., "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, 1964-1965, s. 371, (ss.353-416).
- Karasalihoğlu, M., "Antikçağ Kaynaklarında ve Sonraki Seyahatnamelerde Kastamonu Kıyıları", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. IV/2, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2014, (151-165), s. 151-152.
- Karatay, O., "Kara Deniz İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış", *Karadeniz*, S. 2, 2009, s. 57.

- Kesik, M., “Türkiye Selçukluları İle Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 537.
- Kılıç, Ş., “Yükselme devri Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 621
- Kılıçaslan, M. E., “XVIII. Yüzyıllarda Tuna Demirkapısı ve Girdaplar İdaresi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 25, (ss. 59-76), Bahar 2010, s. 59-60.
- Koşay, Hamit Z., “Malazgirt’te Buluşanlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6., Ankara, 2002, s. 214.
- Köse, Bayram A., “Ortaçağ’da Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, Ankara, 2017, ss. 9-42.
- Köymen, Mehmet A., “Türklerin Anadolu’da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük,” *Milli Kültür Dergisi*, 1/3 (Mart 1977), ss. 8-12, s. 11.
- Kürkçüoğlu, E., “Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara, 2002, s. 695.
- Merçil, E., “Türkiye Selçukluları”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, 149.
- Metin, T., “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Karadeniz’deki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 3, S. 2, Sakarya, 2008, s. 16.
- Nesibli, Y., “Ortaçağ Gürcü Kaynaklarında Türkler”, Çev: Alesker Aleskerov, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara, 2002, s. 723.
- Okur, M. – Küçükuşurlu, M., “Jeopolitik ve Stratejik Açından Trabzon Limanı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3., Ankara, 2009, s. 27
- Okur, M., “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontusçu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, S. 14, Çorum, Yaz-2007, s. 1-2.
- Selen, Hamit S., “Doğu Akdeniz ile Karadeniz’in Siyasi Coğrafyasına Dair”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 2, S. 3, Ankara, 1947, s. 411.
- Sodini, J.-P., “Küçük Asya”, *Bizans Dünyası*, C. 1, Fransızcadan çev: Aslı Bilge, İstanbul, 2014, s. 380.
- Sümer, F., “Oğuzlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IX. MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 384.
- Sümer, F., “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara Dil tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, (1-108), 1963, s. 8-9.

- Tellioglu, İ., “Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı*, S. 27, Erzurum, 2005, s. 238.
- Togan, Zeki V., “Azerbaycan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1944, s. 94
- Tufay, M., “Türkler, Ruslar ve Bulgarlar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, Ankara, Aralık 1988, (ss. 193 – 218), s. 194.
- Turan, O., “Selçuklu Türkiyesi ve Dünya Ticareti”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 50, c. X, 1960, s. 5. Vd.
- Vernadskiy, G., “Mihail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Münasebetleri”, *Ülkü Halk Evleri dergisi*, C. XII, S. 72, Ankara, Şubat-1939, s. 526.
- Vernadskiy, G., “Mihail Paleolog Devrinde Altınordu, Mısır ve Bizans Devletleri Mütakabil Münasebetleri”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S. 72, C. XII, Ankara, Şubat-1939, s. 525.
- Yılmaz, Ö., ”Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2009, s. 361.
- Yınanç, Mükrimin H., “Danışmetliler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. III., Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1997, s. 472.
- Yiğit, T., “Hititçe Yazılı Belgelere Göre Çoban”, *Belleten*, C. LXVI, S. 247, Ankara, 2002, s. 767-770.

IV. Türkçe ve Yabancı Konferans- Sempozyum ve Bildiriler

1. Türkçe Konferans-Sempozyum ve Bildiriler

- Atalar, M., “XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon’un Yeri ve Önemi”, *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı Bildiriler Kitabı*, 6-8 Kasım 1998, Trabzon, 1999, s. 131.
- Beksaç, E. – Beksaç, Şule N., “Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış”, *Uluslar arası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, s. 42.
- Bilgin, M., “Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine,” *Trabzon Tarihi ilmi Toplantısı Bildiriler Kitabı*, (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s. 76.

- Bilici, Z. K., “3. Yüzyılda Kastamonu: Ortaçağ Kent Dokusu Üzerine Bazı Belirlemeler”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu, 21-23 Mayıs 2000, (s. 81-88), s. 82.
- Daş, M., “Bizans Döneminde Kocaeli”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2016, s. 101.
- Genç, Ö., “Vali Plinius’un Mektupları Işığında Bithynia Bölgesi ve İzmit”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli, 2016, s. 89.
- Gökdağ, Bilgehan A., “M.Ö. 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’da Türk Varlığı”, *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul, 1997, s. 32.
- Güçlüay, S., “Avrupa İle Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)”, 38. *ICANAS Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, Ankara, 10-15.09.2007, C. III., Ankara, 2012, s. 1429
- Kankal, A., “Candaroğulları ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu’da Sanayi ve Ticaret”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, C. 1, Trabzon, 2005, s. 135.
- Karasalihoğlu, M., “Batı Karadeniz’de Beylikler Dönemi Eserleri ve Yerleşimlerindeki Antik Dönem”, *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu-Bildiriler*, *Kastamonu-Sinop-Çankırı- 3-8 Ekim 2011*, Çankırı, 2012, (440-478), s. 440.
- Koşoçaydan, Serkan D., “Karadeniz ve Balkanlar’ın Jeopolitik Açından Karşılaştırılması”, *I. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmaları Sempozyumu*, Zonguldak, Eylül-2014, s. 347.
- Maden, F., “Sinop’ta Pervaneoğulları Beyliği (1277-1322)”, *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu, 3-8 Ekim 2011, Kastamonu- Sinop- Çankırı*, Çankırı Karatekin Üniv. Yay., Çankırı, 2012, s. 520
- Merçil, E., ”Selçuklular Devrinde Karadeniz ve Safranbolu”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, TTK, Ankara, 2003, (ss. 1-5), s. 1.
- Murat, L., “Hitit Dünyasında Gaşkaların Yeri”, *Uluslararası III. Hititoloji Kongresi Bildirileri (16-22 Eylül 1996)*, 1998, (s. 422-437), s. 435-436.
- Özdemir, R., “Antakya ve Çevresinde Türk Kültür İzleri”, *VII. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Antakya, 11-12 Nisan 2008, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2008, s. 25.

- Pullu, S., “Kimmer Kadınları Amazonlar: Karadeniz’de Proto- Türk İzleri”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, (9-11 Ekim-2008)*, C.1., Giresun Belediyesi Yay., Ankara, 2009, s. 56.
- Safran, M., “XIII. Ve XIV. Yy’da Karadeniz Limanlarının Ticari Ve Tarihi Önemi”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, 1988, s. 460.
- Şahin, İ., “Anadolu’da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, TTK, Ankara, 2003, s. 7.
- Tellioğlu, İ., “Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik”, *İlkçağ’dan Cumhuriyet’e Canik Sempozyumu*, Samsun, 2011, s. 46
- Tezcan, M., “Eskiçağ’da Roma İmparatorluğu’nun Karadeniz Bölgesi Vasıtasıyla Hindistan ve Çin İle Ticareti”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu, C. I*, Trabzon, 25-26 Mayıs 2005, s. 3.
- Turan, R., “Kastamonu’nun Türkler Tarafından Fethi ve İskânı”, *I. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Kastamonu, 2001, s. 1-2.
- Turan, R., “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988)* Kastamonu, Ankara, 1989, s. 2.
- Turan, Ş., “Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri”, *Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, 1988, s. 148.
- Tütüncü, M., “Sultanü’l-Bahreyn İki Denizin Hâkimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu”, *Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu (Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları), 3-8 Ekim 2011*, Çankırı, 2012, s. 99-101.
- Uzun, E., “Trabzon-İtalya Ticaret Alakaları”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu, C. 1*, 25-26 Mayıs 2005, Trabzon, 2005, s. 82.
- Yuvalı, A., “XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Samsun, 1990, s. 234.
- Yücel, Mualla U., “Karadeniz’in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar”, *Oğuzlar 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara, 2015, s. 385-386.

2. Yabancı Konferans- Sempozyum ve Bildiriler (İngilizce ve Yunanca)

- Alexandr, A., “Written sources on Byzantine ports in the Crimea from the fourth to seventh century”, *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, (p. 57-67), s. 57.
- Cristina, P.-T.,- Gabriel, T., “Considerations regarding the commercial traffic through navigation in Danube’s mouths area (10th-12th centuries),” *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 333.
- Evtelpe, S., “Μεσημβρία / Nessebar: πόλη στα δυτικά παράλια του Ευξείνου Πόντου Λιμάνι Σταθμός στους θαλάσσιους δρόμους της Ανατολής”, *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 110.
- Grigori, S., “Harbours on the Western Black Sea Coast and the Byzantine campaigns against the Avars and Bulgarians from the 6th until the 8th century”, *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December 2013*, (p. 49-52), s. 49-50.
- Günsenin, N., “Ganos Limanı’ndan Portus Theodosiacus’a”, *Trade In Byzantium, Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium (24-27 June 2013)*, Koç University, İstanbul, 2016, s. 400.
- Larissa, S., “Tauric Kersonesos- Medieval city-port-,” *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 132.
- Lejpunkaja, Nina A., “Hellenistic Amphorae From Olbia Pontica”, *Potabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 Avril 2006*, Paris- France, 2010, s. 63.
- Lomitashvili, D. - Colvin, I., “Late Roman-Early Byzantine Kilns And Production From Nokalakevi- Archaeopolis”, *Potabs I, Production And Trade Of Amphorae In The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 Avril 2006*, Paris- France, 2010, s. 35.

- Lozanov, I., "On The Import Amphorae İn Thrace (6th-3rd Centuries B.C.): Reflections On Recent Discoveries İn The Middle Hebrus Valley", *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae İn The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 86-87.
- Magomedov, B., "Roman Amphorae in the context Of the Chernyakhov Culture", *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae İn The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris-France, 2010, s. 75.
- Monachov, S.Yu., "New Series Of Amphorae From Southern Pontic Poleis (4th- First Third of the 3rd Centuries B.C.)", *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae İn The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 23-24.
- Tetiana, S., "Asprocastron - Monkastro - Akdja-Kermen - Akkerman – Belgorod Medieval Commercial Port in the Lower Dnestr (History and Archaeology)", *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea -Links to the Maritime Routes of the East-, International Symposium Thessalonike-Greece, 4-6 December-2013*, s. 125.
- V.Krapivina, V., "Amphorae Of The 3rd-4th Centuries A.D. In Olbia Pontica", *Patabs I, Production And Trade Of Amphorae İn The Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon*, 27-29 Avril 2006, Paris- France, 2010, s. 69.

V. İnternet Kaynakları

- History of Black Sea - <http://dadiani.si.edu/blacksea.html>. Erişim Tarihi: 05.02.2017-15:06
- Vinogradov, Jurij A., "Two Waves Of Sarmatian Migrations", *www. Pontos.dk/publications/BSS-18- Vinogradov*, Erişim Tar: 29.05.2017.
- Price, R., "History and Geography of the Danube River", <https://www.experienceplus.com/blog/destinations/germany/history-and-geography-of-the-danube-river/>, Erişim Tar.: 25.02.2017.
- The Columbia Electronic Encyclopedia*, 6th ed. Copyright , 2012, Columbia University Press, Erişim Tar.: 08.02.2017.

Veli Ünsal, “Doğu Karadeniz’in Tarihi Coğrafyası”,
file:///C:/Users/USER/Downloads/do%C4%9Fu%20karadeniz.pdf, Erişim Tar.:
07.05.2018.

<http://arkeofili.com>, Erişim Tarihi: 15.10.2017.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLIK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	ÖNDER GÜLER
Öğrenci Numarası	132211204
Enstitü Anabilim Dalı	TARİH ABD.
Programı	ORTAÇAĞ TARİHİ-DOKTORA
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	PROF.DR. AYDIN ÇELİK
Tez Başlığı (Türkçe)	ORTAÇAĞ'DA KARADENİZ TARİHİ VE COĞRAFYASI(8-13.Yy)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

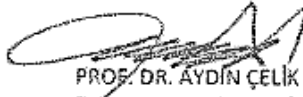
Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 301 sayfalık kısmına ilişkin, 17.04.2019 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğini ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

PROF. DR. AYDIN ÇELİK
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

PROF. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

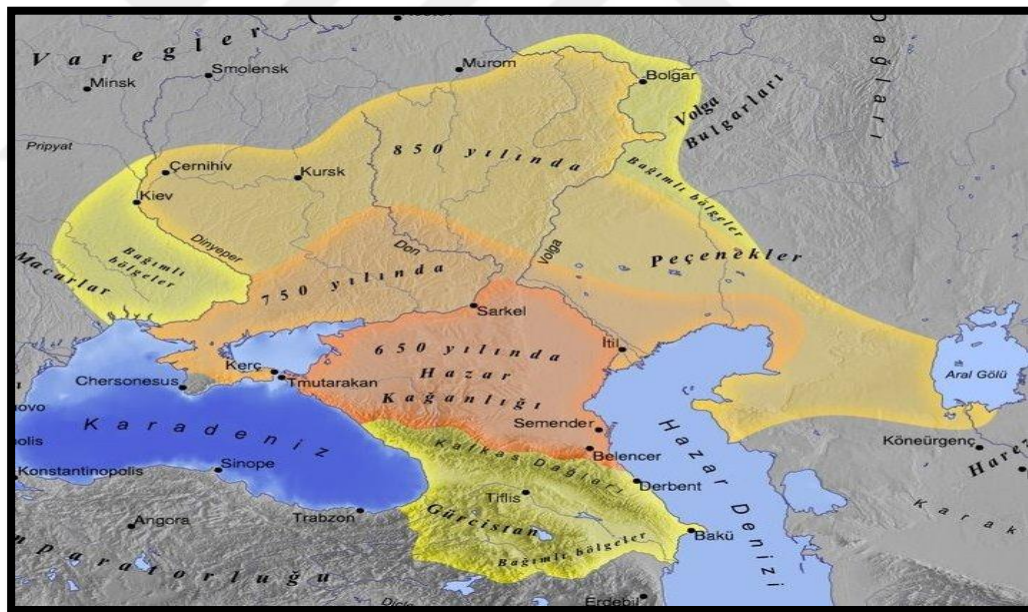
Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Ek 2. Anadolu, Karadeniz Havzası Çevresi ve Kafkaslardaki Hâkim Güçleri Gösteren Haritalar

Harita 18. Geç Antikçağ'da Karadeniz¹⁰⁹⁹

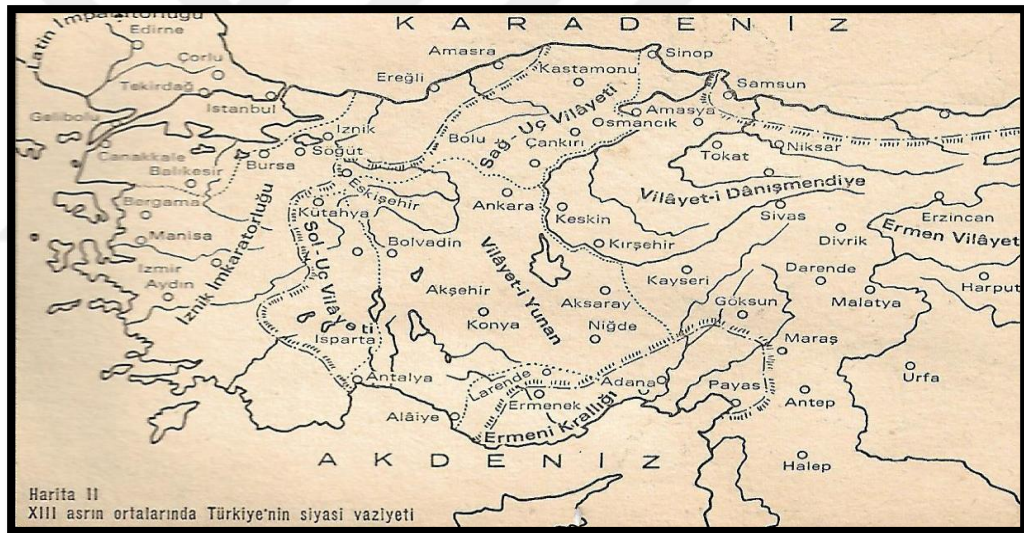
Harita 19. M.S. 650-850 Yılları Arasında Karadeniz Kuzeyi ve Kafkaslardaki
Hâkim Güçler¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁹ Charles King, Karadeniz, Çev: Zülal Kılıç, İstanbul, 2015, s. 16.

¹¹⁰⁰ <https://tr.pinterest.com/search/blacksea/map>. Erişim Tar.: 29.12.2017.

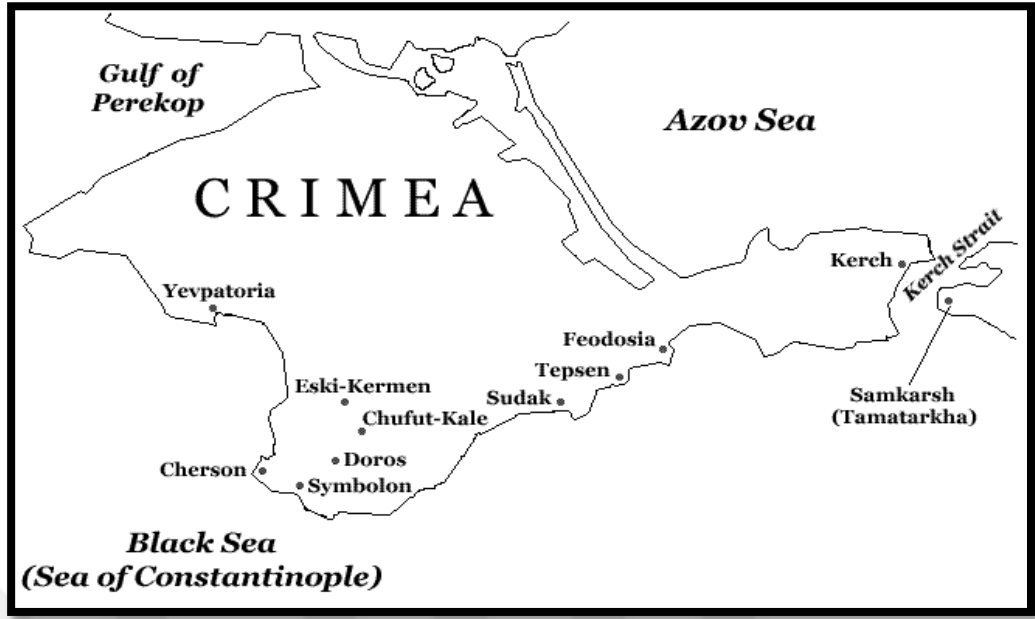

Harita 20. Büyük Bulgar Devleti, Alanlar, Utigurlar ve Onogurlar.¹¹⁰¹

¹¹⁰¹ <https://tr.pinterest.com/search/blacksea/map>. Erişim Tar.: 29.12.2017.

Ek 3. Kırım ve Nehir Haritaları

Harita 21. Kırım, Kerç Boğazı diğer şehir ve limanlar.¹¹⁰²

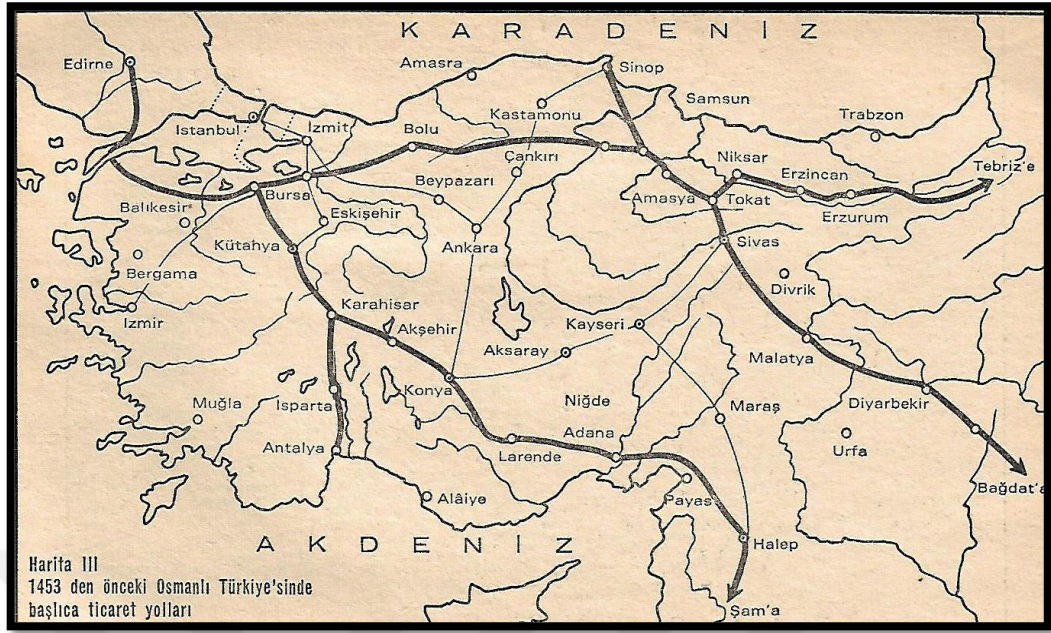

Harita 22. Don, Dinyeper, Danube (Tuna) ve Volga Nehirleri.¹¹⁰³

¹¹⁰² <https://tr.pinterest.com/search/blacksea/map>. Erişim Tar.: 28.12.2017.

¹¹⁰³ <https://tr.pinterest.com/search/blacksea/map>. Erişim Tar.: 28.12.2017.

Ek 4. Karadeniz Ticareti Yol ve Güzergahlarını Gösteren Ek Haritalar

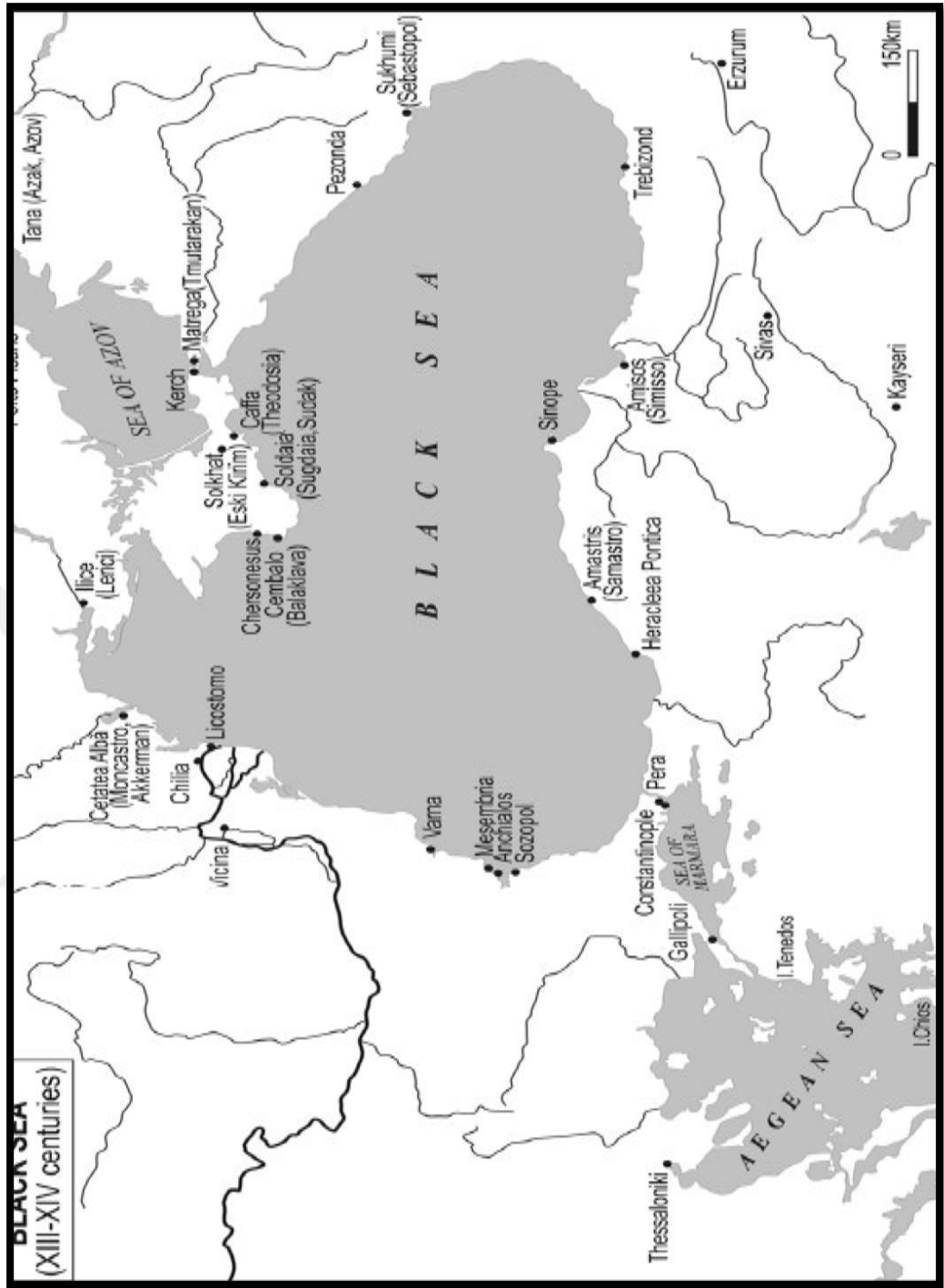
Harita 23. 1453'den Önceki Ticaret Yolları.¹¹⁰⁴

Harita 24. Geç Ortaçağlarda Karadeniz Havzasındaki Limanlar Üzerinden Yapılan Ticari Seferler.¹¹⁰⁵

¹¹⁰⁴ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 521.

¹¹⁰⁵ <https://www.small-cruise-ships.com/trip/black-sea-2015/>. Erişim Tar.: 31.12.2017.

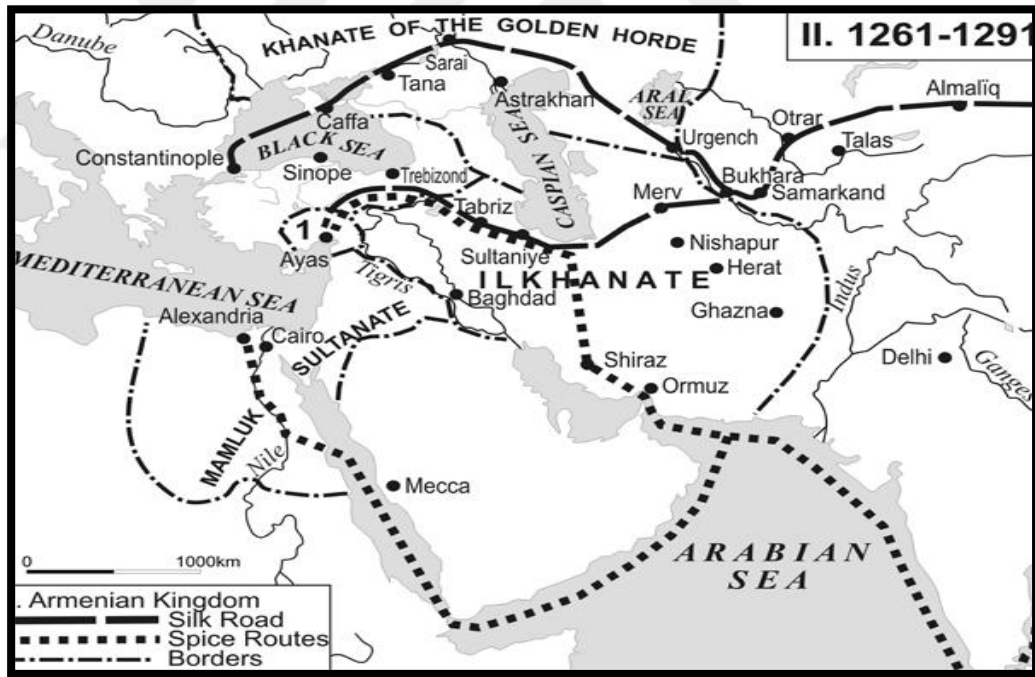

Harita 25. 13 ve 14. Yüzyıllarda Karadeniz¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁶ Virgil Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Translated by Samuel Willcocks, Brill Publishing, London, 2012, s. 323.

Harita 26. Ticaret yol ve güzergahları, 1241-1261.¹¹⁰⁷

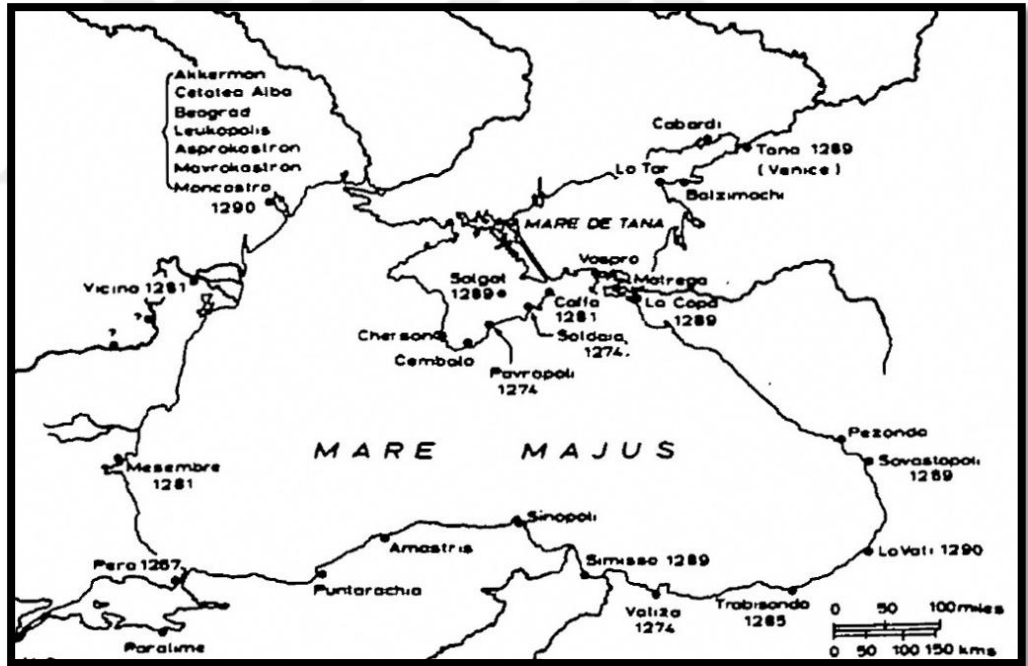
Harita 27. Ticaret Yol ve Güzergahları, 1261-1291.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁷ Virgil Ciociltan, a.g.e., s. 324.

¹¹⁰⁸ Virgil Ciociltan, a.g.e., s. 324.

Harita 28. Ticaret Yol ve Güzergahları, 1291-1335.¹¹⁰⁹

Harita 29. Ortaçağ'da Karadeniz Çevresindeki İtalyan Kolonileri.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁹ Virgil Ciociltan, a.g.e., s. 326.

¹¹¹⁰ <http://ozhanozturk.com/2017/12/06/venedikliler-cenevizliler/>. Erişim Tar.: 31.12.2017.

ÖZGEÇMİŞ

20.02.1988 tarihinde İstanbul'un Bakırköy ilçesinde doğan Önder Güler, aslen Kastamonu ili Devrekâni ilçesi Alaçay Köyünden olup; İlk-Orta ve Lise tahsilini İstanbul'un çeşitli ilçe ve okullarında gerçekleştirmiştir. 2007 yılında üniversite sınavını kazanarak Fırat Üniversitesi Tarih Bölümüne kayıt yaptıran yazar, üniversite tahsilini Haziran 2011 tarihinde bitirerek, Eylül 2011 tarihinde Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilimi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Aydın Çelik danışmanlığında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. 30.12.2013 tarihinde Yüksek Lisansını tamamlayarak, Şubat 2014 tarihinde Prof. Dr. Aydın Çelik danışmanlığında Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında Doktora eğitimine başlamıştır. Yazar, evli ve bir kızı vardır.